НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАНДЗІЛЕВСЬКА ГАЛИНА БОРИСІВНА

УДК [159.922.6:37.015.3:316.6]=054.72(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПСИХОЛОГІЯ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ У АКМЕПЕРІОДІ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант: ПАСІЧНИК Ігор Демидович, доктор психологічних наук, професор

Острог – 2018

АНОТАЦІЯ

Гандзілевська Г.Б. Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Національний університет «Острозька академія», Острог, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді. Результати комплексного дослідження життєвого сценарію як соціально-психологічного феномена репрезентуються крізь призму психолого-акмеологічного дискурсу. Особливу увагу приділено вивченню чинників процесу відновлення та примноження акмеологічних ресурсів життєвих сценаріїв українських емігрантів у контексті збереження ними етнонаціональної ідентичності.

Для виокремлення узагальнювального поняття життєвого сценарію в умовах акмерозвитку особистості, концептуалізації означеної проблеми у першому розділі розглядаються дискусійні погляди щодо ролі вікових особливостей психіки індивіда в його життєпланування та акмереалізації. Феноменологічні ознаки життєвого сценарію досліджуються в контекстах адаптації й самозахисту, життєпланування й цілепокладання, як ціннісно-смисловий конструкт. У дослідженні наголошено, що процес розгортання життєвого сценарію (життєвий шлях), як і його результат (доля) можуть модифікуватись, модернізуватись та трансформуватись залежно від волі та способу мислення людини. Детермінантами формування життєвого сценарію виділено вроджені та набуті директиви, провідними механізмами – ідентифікацію, рефлексію та індивідуалізацію, умовами – психологічну позицію (внутрішня) та соціокультурне середовище (зовнішня). Завдання і функції життєвого сценарію визначено у вимірі психологічного імунітету.

Розгортання життєвого сценарію емігранта досліджується залежно від виду міграції. Основним критерієм розрізнення виокремлено вимушеність / добровільність та тривалість. В умовах вимушеної міграції життєвий сценарій

вивчається як зрив звичної життєвої програми, тоді як в умовах запланованої короткотривалої – її модифікація, довготривалої чи постійної – модернізація.

У другому розділі дисертації еміграція досліджується як один з етапів розгортання життєвого сценарію емігранта, який вносить зміни в його сценарний простір у зв'язку зі зміною культурного середовища та адаптацією до нього. Сценарні установки мігрантів охарактеризовано як стратегії соціокультурної адаптації. Виділено бар'єри та ресурси розгортання та реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів. Діяльність діаспори досліджено в контексті збереження власної ідентичності в умовах прийняття нових суспільних норм, цінностей, культури.

Відповідно до концептуальної ідеї праці, життєвий сценарій емігранта вивчається як прогностична поведінкова стратегія внутрішньої моделі власного Я, яка виконує функції / гіперфункції психологічного імунітету, включає акмебар'єри й акмепотенціал, забезпечує процес адаптації, самореалізації та акмеологізації. Життєвий сценарій емігранта в акмеперіоді розглянуто як систему конструктів, які забезпечують спрямованість індивіда на досягнення акме, а також деструкцій, які обмежують його акмереалізацію. Нормативні й ситуативні кризи мігранта, які включає акмеперіод і які відображають міру його реалізованості, охарактеризовано як сензитивні періоди для конструктивних змін. Продуктивність розгортання акмепотенціалу життєвих сценаріїв емігрантів, що інтегрує екзистенційні, адаптаційні, ресурси самореалізації та акмеологізації, пов'язано з інноваційною готовністю емігрантів, здатністю використовувати життєвий досвід та усвідомленням свого покликання.

Для розробки прогностичної моделі акмепотенціалу життєвого сценарію особистості та його реалізації в акмеперіоді українських емігрантів обґрунтовано застосування інтегративного підходу, що репрезентує конвергенцію різноманітних теорій, концепцій, підходів, методів на мультидисциплінарному рівні, які розкривають різні аспекти концепту життєвого сценарію та пропонують новий інструментарій для його усвідомлення й корекції. Основним компонентом прогностичної моделі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості виділено рішення-установку на досягнення певної ірраціональної мрії.

Обґрунтовано архітектоніку відновлення акмеологічного ресурсу життєвого сценарію в умовах еміграції. Провідними механізмами його відновлення, зокрема екзистенційних та адаптаційних ресурсів, виділено ідентифікацію, ресурсів самореалізації – рефлексію, акмереалізації – індивідуацію, осмислення життєвого досвіду.

Теоретично та емпірично конструкти життєвого сценарію характеризуються в контексті функцій та гіперфункцій психологічного імунітету та досліджуються відповідно до розробленої дисертанткою акмеологічної моделі реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів, що є проекцією прогностичної моделі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості та відображає архітектоніку його відновлення в умовах еміграції. У третьому розділі праці сконцентровано увагу на вивченні конструктивних та деструктивних чинників продуктивної реалізації акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв в умовах еміграції. Конструкти життєвого сценарію, зокрема уявлення про своє життя та покликання, ставлення до себе та інших – психологічна позиція (когнітивно-емоційний конструкт); система цінностей та смислів (ціннісно-смисловий конструкт), – виділено чинниками, які спрямовують поведінку (вольовий, мотиваційно-регулятивний конструкт) і стратегію адаптації до інокультурного середовища.

За результатами еміпіричного дослідження інтроектовані сценарні установки виділено акмебар'єрами українських емігрантів, еміграцію – однією з умов розвитку акмепотенціалу їхніх життєвих сценаріїв, зокрема представників творчої еміграції. Провідним механізмом продуктивної акмеологізації виділено наративізацію. Емпірично підтверджено, що наративізація, функції якої реалізовує літературна, наукова діяльність, і тип творчої діяльності статистично пов'язані з акмеологічним розвитком емігрантів та акмеологічним потенціалом їхніх життєвих сценаріїв. Встановлено, що застосування наративізації є чинником відмінностей у показниках певних типів соціокультурної адаптації, базових ресурсів акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв представників української творчої еміграції та показника резилієнсу – здатності його відновлювати, що дозволяє виділити вербальну (текстову) наративізацію провідним механізмом

акмеологізації. Виявлено низку заборон, які мобілізують деструктивну сторону життєвого сценарію мігранта і спрямовують певний тип соціокультурної адаптації. Нормативні кризи визначено сензитивними до автономності від звичних життєвих сценаріїв та формування оновленої життєвої програми. Прояви продуктивності акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв українських емігрантів відмічено у потенційних межах акмеперіоду. Виявлено потребу в оптимізації акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів та глибшому дослідженні потенційних акмеологічних меж продуктивності реалізації життєвого сценарію українських емігрантів.

У четвертому розділі дисертації провідні літературні об'єднання другої та третьої хвиль еміграції досліджено як форму духовного єднання, збереження культурного сценарію, психологічної підтримки в контексті створення акмеологічного простору для її учасників. Виділено чинники відновлення акмепотенціалу їхніх життєвих сценаріїв, зокрема впевненість у важливості своєї справи, віру в ідею, любов та самопожертву на благо України.

У дослідженні здійснено історико-психологічні реконструкції акмеограм лідерів літературних об'єднань, що демонструють акмеологічний потенціал реалізації їхніх життєвих сценаріїв. Визначено, який тип акмеограм переважає та найпродуктивніші періоди реалізації акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв. Провідним механізмом акмеологічних проявів у період пізньої дорослості українських письменників-емігрантів виділено наративізацію. Результатами засвідчено доцільність перегляду хронологічних меж акмеперіоду.

Наративний аналіз творів сучасних письменників-емігрантів та реконструювання досвіду письменників-емігрантів другої та третьої хвиль еміграції дозволили виділити акмеологічний простір основною психолого-акмеологічною умовою, апробацію та присвоєння ресурсних ролей – засобом його конструювання.

У п'ятому розділі дисертації запропоновано форми, методи й засоби психолого-акмеологічного супроводу українських емігрантів, зокрема принципи розробки та особливості застосування акмеологічного тренінгу та Щоденника психологічної самодопомоги мігранту, спрямованих на відновлення

акмеологічних компетентностей, навичок використання акмересурсів для досягнення акме-цілі, оптимізації ціннісно-смислових орієнтирів, розвитку саногенного мислення та самоцінності. Акмеологічний тренінг репрезентовано в межах когнітивно-поведінкового (транзактного), психодраматичного, наративного та гештальт-аналітичного підходів. Проаналізовано особливості застосування комплексу психотерапевтичних технік та корегувальних вправ, спрямованих на корекцію деструктивних сценарних приписів, розвиток саногенного мислення та самоцінності («Повернення в часі», «Проекція в майбутнє», «Ампліфікація», «Деконструкція», «Відновлення участі» та ін.), на групових та індивідуальних акметренінгових заняттях з українськими емігрантами Варшави. Сприятливими умовами акмеологізації виокремлено пошуки ефективних стратегій самопрезентації, апробацію та присвоєння ресурсних життєвих ролей. Обґрунтовано принципи розробки та особливості застосування Щоденника самодопомоги для мігранта («Як знайти акмересурс»), спрямованого на дослідження акмеологічних ресурсів життєвого сценарію емігрантів засобами наративізації. Основним механізмом відновлення та примноження акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв українських емігрантів, а отже, продуктивної акмеологізації, виділено наративізацію. Якісним аналізом результатів апробації акмеологічного тренінгу та Щоденника психологічної самодопомоги для мігранта засвідчено ефективність психолого-акмеологічного супроводу, що дозволяє рекомендувати його для психологічної реінтеграції й корекції життєвих сценаріїв осіб, що перебувають в умовах соціокультурної адаптації.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

проаналізовано основні концептуальні підходи у вивченні життєвого сценарію в психолого-акмеологічному дискурсі; запропоновано прогностичну модель акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості, що виражає архітектоніку його відновлення в умовах еміграції, та акмеологічну модель реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від типу міграції; з’ясовано сутність понять «життєвий сценарій в акмеперіоді», «акмереалізація життєвого сценарію», «акмепотенціал життєвого сценарію» та емпірично

досліджено його конструкти у вимірі функцій/гіперфункцій психологічного імунітету; теоретично та емпірично визначено особливості акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від типу міграції; розроблено класифікацію стратегій адаптації відповідно до модальності контакту мігранта з навколишнім середовищем; виявлено наявність кореляційних зв'язків між показниками акмеологічного розвитку, акмеологічної реалізації, акмеологічного потенціалу мігрантів і сценарними установками; розкрито відмінності в акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів порівняно з представниками творчої еміграції та не-емігрантами; розроблено і апробовано комплекс діагностично-коригувальних технологій психолого-акмеологічного супроводу українських емігрантів;

удосконалено: розуміння хронологічних меж і змісту акмеперіоду особистості; шляхи й методи дослідження психологічних бар'єрів українських емігрантів у соціокультурній адаптації; теоретичні положення про роль української діаспори та літературних об'єднань у збереженні культурного та формуванні акмеологічного простору;

набули подальшого розвитку: науково-психологічні підходи до аналізу умов та стратегій акмеологізації; інтегративні підходи у психотерапевтичній теорії та практиці; положення про можливості наративізації у процесі індивідуації; дослідження досягнень українських емігрантів, зокрема лідерів другої та третьої хвиль еміграції.

Практичне значення. Основні положення й висновки дисертації дали змогу концептуально збагатити навчальні програми з психології розвитку, вікової та педагогічної психології, загальної психології, історії психології, соціальної психології, етнопсихології. Сформульовані теоретичні уявлення про життєві сценарії стали основою для моделювання та створення тренінгових програм психолого-акмеологічного супроводу, психосоціальної підтримки українських емігрантів і внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: життєвий сценарій, сценарні установки, акмеперіод, акмереалізація, акмерозвиток, акмеологічний потенціал, еміграція, українські емігранти, письменники-емігранти.

ANNOTATION

Handzilevska H. B. Psychology of life scenarios in the acme period of Ukrainian emigrants. – Manuscript.

Thesis for a doctor's degree in psychology, specialty 19.00.07 «Pedagogical and age psychology». – National University of Ostroh Academy. Ostrog, 2018.

The dissertation is devoted to the problem of implementation of life scenarios of Ukrainian emigrants in acmeperiod. The results of the complex study of the life scenario as a socio-psychological phenomenon are represented through the prism of psycho-acmeological discourse. The study of the factors of the process of restoration and increase of acmeological resources of life scenarios of Ukrainian emigrants in the context of preserving their ethno-national identity is of particular importance in the paper.

To distinguish the generalizing concept of a life scenario under the conditions of acmedevelopment of the individual and to conceptualize the identified problem, the first chapter of the dissertation discusses the views on the role of age peculiarities of the psyche of the individual in his lifeplan and imaging. Phenomenological features of the life scenario are studied in the context of adaptation and self-defense, life-plan and goal-setting as a value-semantic construct. The study emphasizes that the process of deployment of a life scenario (life path), as well as its outcome (fate), can be modified, modernized and transformed depending on will and a way of thinking of an individual. The determinants of the life scenario are identified in the paper as those innate and acquired directives, while leading mechanisms are discovered to include identification, reflection and individualization; among the conditions the author outlines psychological position (internal) and socio-cultural environment (external). Tasks and functions of the life scenario are defined in the context of psychological immunity.

The deployment of a life scenario of an emigrant is investigated in the dependence on the type of migration. The main criteria for distinguishing are the forced / voluntary nature of the notion and its duration. Under conditions of forced migration, the living scenario is studied as a disruption of the habitual life program, in the context of the planned short-term migration it is understood as modification, whereas long-term or permanent nature makes it possible to speak about modernization.

In the second chapter of the dissertation, emigration is studied as one of the stages of the deployment of the life scenario of an emigrant who changes the scenario space due to the change of cultural environment and adaptation to it. The scenario settings of migrants are described as strategies of socio-cultural adaptation. Barriers and resources for the deployment and implementation of life scenarios of Ukrainian emigrants are highlighted. Diaspora activities are investigated in the context of preserving their own identity while adapting to new social norms, values, and culture.

In accordance with the conceptual idea of work, the living scenario of an emigrant is studied as a prognostic behavioral strategy of the internal model of its own, which performs functions / hyperfunctions of psychological immunity, includes acme barriers and acme potential, provides an adaptation, self-actualization and acmeologization process. The life scenario of the emigrant in acmeperiod is considered as a system of constructs that enables the individual's orientation towards achieving acme, as well as destructions that limit his/her imbalance. Normative and situational crisis of a migrant, including acmeperiod that reflects the extent of its implementation, is characterized as sensitive periods for constructive change. The productivity of deploying the acmepotential of living scenarios of emigrants, integrating existential, adaptive, self-realization and acmeologization resources, is due to the innovative readiness of emigrants, the ability to use life experience and awareness of their vocation.

The development of a predictive model of the acmepotential of the personality's life scenario and its implementation in the acme episode of Ukrainian emigrants justified the application of an integrative approach, presenting the convergence of the various theories, concepts, approaches, methods at the multidisciplinary level, which reveal various aspects of the concept of a living scenario and offer new tools for its realization and correction. The main component of the predictive models of the acmeological potential of the personality life scenario is the decision-setting for the achievement of a certain irrational dream. The architectonics of the restoration of the acmeological resource of the life scenario under the condition of emigration is substantiated. The leading mechanisms of its restoration, existential and adaptation resources, are identified with identification, self-realization resources are viewed as reflection, imaging as individualization and comprehension of life experience.

Theoretically and empirically, constructs of the living scenario are characterized in the context of the functions and hyperfunctions of psychological immunity and are studied in accordance with the dissertation developed by the dissertation of the acmeological model of the implementation of life scenarios of Ukrainian emigrants, which is a projection of the predictive model of the acmeological potential of the life scenario of the individual and reflects the architectonics of its restoration under conditions of emigration. The third chapter of the paper focuses on the study of the constructive and destructive factors of the productive implementation of the acmeological potential of life scenarios in terms of emigration. Constructs of the life scenario, in particular the representation of their lives and vocations, their attitude towards themselves and others is understood as psychological position (cognitive-emotional construct); system of values and meanings (value-semantic construct) are highlighted by factors that direct behavior (volitional, motivational-regulatory construct) and strategy of adaptation to the inoculum environment.

According to the results of the empirical research, the introjected scenario settings are evidenced by acme barriers of Ukrainian emigrants; emigration is one of the conditions for the development of the acme potential of life scenarios of the representatives of creative emigration in particular. Leading mechanism of productive acmeologisation allocated to theatricalisation. It has been empirically proved that narrativisation, the function of which implements literary, scientific activity, and the type of creative activity, are statistically related to the acmeological development of emigrants and the acmeological potential of their life scenarios. It is established that the use of narativisation is a factor of differences in indicators of certain types of socio-cultural adaptation, basic resources of the acmeological potential of life scenarios of representatives of Ukrainian creative emigration and resiliency indicator which is the ability to restore it, which allows to distinguish verbal (text) narration with the leading mechanism of acmeologisation. A series of identified prohibitions that mobilize the destructive side of the migrant's life scenario and direct a certain type of socio-cultural adaptation are defined. Normative crises are distinguished by the sensitivity to autonomy from the usual life scenarios and the formation of an updated life program. Manifestations of the performance of the acmeological potential of life scenarios of

Ukrainian emigrants were noted within the potential limits of the acmeperiod. The necessity to optimize the actualization of life scenarios of Ukrainian emigrants and to investigate the potential acmeological limits of the implementation of the living scenario of Ukrainian emigrants has been identified.

In the fourth chapter of the dissertation, the leading literary associations of the second and third wave of emigration have been studied as a form of spiritual unity, preservation of the cultural scenario, and psychological support in the context of creating the acmeological space for its participants. The factors of restoration of acmepotential of their life scenarios, in particular confidence in the importance of their work, faith in the idea, love and self-sacrifice for the good of Ukraine are highlighted.

In the fifth section of the dissertation, the forms, methods and means of psychological and acmeological accompaniment of Ukrainian emigrants are proposed, in particular the principles of development and the peculiarities of the use of acmeological training and the Diary of the psychological self-help of a migrant aimed at the restoration of acmeological competencies, skills of using acme resources to achieve the acme goal, optimizing value -sensorial landmarks, the development of sanogenic thinking and self-esteem. Acmeologic training is represented within the limits of cognitive-behavioral (transactional), psychodramatic, narrative and gestalt-analytical approaches. The peculiarities of application of a complex of psychotherapeutic techniques and corrective exercises aimed at correction of destructive scenario prescriptions, development of sanogenic thinking and self-worth («Return in Time», «Projection into the Future», «Amplification», «Deconstruction», «Restoration of Participation», etc.) are analyzed on group and individual acme training classes with Ukrainian emigrants in Warsaw. Favorable conditions of acmeologisation identify the search for effective strategies for self-presentation, approbation and assignment of vital life roles. The principles of the development and application of the Self-help Diary for a Migrant («How to find acme resource»), aimed at studying acmeological resources of the living scenario of emigrants by means of narration, are substantiated. The main mechanism for restoring and increasing the acmeological potential of life scenarios for Ukrainian emigrants, and hence productive acceliosis is allocated to narrative. The qualitative analysis of the results of the approbation of the acmeological training and the

Diary of psychological self-help for the migrant demonstrated the effectiveness of psycho-acmeological support and allows him to recommend it for psychological reintegration and correction of life scenarios of persons in the conditions of socio-cultural adaptation.

The scientific novelty of the research results is that *for the first time:* the main conceptual approaches to studying the life scenario in the framework of psychological and acmeological discourse are analyzed; prognostic model of acmeological potential of a life scenario of an individual that expresses the architectonics of its restoration under the conditions of emigration, and the acmeological model of realization of life scenarios of Ukrainian emigrants depending on the type of migration are proposed; the essence of the concepts of "life scenario in acme-period", "imbalance of life scenario", “acmepothenial of life scenario" is explained, and there is an empirical investigation of its constructs in measuring functions / hyperfunctions of psychological immunity; the features of the actualization of life scenarios of Ukrainian emigrants depending on the type of migration are theoretically and empirically determined; the classification of adaptation strategies is developed in accordance with the modality of the migrant's contact with the environment; the existence of correlation relations between the indicators of acmeological development, acmeological realization, acmeological potential of migrants and scenarios are revealed; the differences in the actualization of life scenarios of Ukrainian emigrants in comparison with representatives of creative emigration and non-emigrants are revealed; a complex of diagnostic and corrective technologies of psychological and acmeological support of Ukrainian emigrants are developed and tested;

understanding of the chronological boundaries and the content of the acme-period of personality; ways and methods of studying of psychological barriers of Ukrainian emigrants in the framework of socio-cultural adaptation; theoretical positions about the role of the Ukrainian diaspora and literary unions in preserving the cultural environment and formation of the acmeological one *are improved;*

scientific and psychological approaches to the analysis of conditions and strategies of acmeologization; integrative approaches in psychotherapeutic theory and practice; concepts of the possibilities of narrative strategies in the process of individualization;

research on the achievements of Ukrainian emigrants, in particular the leaders of the second and third wave of emigration *have gained further development*.

Practical meaning. The main provisions and conclusions of the dissertation have enabled to conceptually enrich the curricula of psychology of development, age and pedagogical psychology, general psychology, history of psychology, social psychology, ethnopsychology. The formulated theoretical representations about life scenarios became the basis for modelling and creating training programs of psychological and acmeological accompaniment, psychosocial support of Ukrainian emigrants and internally displaced persons.

Key words: life scenario, scenario attitude, acmeological period, acmeological realisation, acmeological development, acmeological potential, emigration, ukrainian emigrants, writers-emigrants

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Гандзілевська Г. Б. Життєві сценарії українських емігрантів (психолого-акмеологічний дискурс): монографія. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. 484 с.

2. Гандзілевська Г. Б. Роль когнітивних технік у процесі самореалізації особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка».* Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 12. С. 83–93.

3. Гандзілевська Г. Б. Застосування психодраматичних прийомів для стимулювання самореалізації особистості у сфері театрального мистецтва. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка».* Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 11. С. 35–45.

4. Гандзілевська Г. Б. Самопізнання особистості студента засобами мистецтва театру. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск : «Актуальні проблеми когнітивної психології».* Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 97–107.

5. Гандзілевська Г. Б. Особливості творчості 17–18 ст. на прикладі діяльності шкільного театру. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип 16. С. 41–50.

6. Гандзілевська Г. Б. Соціалізація обдарованих молодших школярів через самореалізацію в учнівському колективі. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 17. С. 49–56.

7. Гандзілевська Г. Б., Ширяєва Т. М. Можливості застосування психодрами у навчальному процесі ВНЗ під час вивчення іноземної мови. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип 18. С. 16–27.

8. Гандзілевська Г. Б. Застосування психодраматичних прийомів для оптимізації дитячої обдарованості. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 19. С. 63–67.

9. Гандзілевська Г. Б. Розвиток концептуальної системи білінгвів засобами психодрами. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип 24. С. 30–33.

10. Гандзілевська Г. Б. Збереження національної ідентичності творчою діаспорою українців Австралії. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 25. С. 21–25.

11. Гандзілевська Г. Б., Левандовська М. Б. Розвиток самоцінності особистості, що переживає кризу середини життя, засобами психодрами. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 22. С. 20–24.

12. Гандзілевська Г. Б., Хеленюк А. А. Психологічне осмислення життєвого шляху Гальшки Острозької в поемі Світлани Луцкової «Плач за рожевою птахою». *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск*

«Проблеми емпіричних досліджень у психології». Київ : Гнозис, 2014. Додаток 2 до Вип. 5. С. 178–187.

13. Гандзілевська Г. Б. Проблема збереження національної ідентичності українців у творчій спадщині Уласа Самчука : МУРівський період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»* / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засєкіна та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 30. С. 39–42.

14. Гандзілевська Г. Патріотизм життєвого сценарію української письменниці-емігрантки Оксани Лятуринської. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Педагогіка та психологія* : зб. наукових праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. Вип. 743. С. 28–33.

15. Гандзілевська Г. Б. Використання геносоціограми для дослідження родинних життєвих ролей особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 1. С. 69–79.

16. Гандзілевська Г. Б. Психологічне осмислення травматичного досвіду особистості крізь призму життєвого сценарію : гештальт-терапевтичний підхід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 3. С. 27–38.

17. Гандзілевська Г., Шермер Я. Роль сімейних міфів у формуванні патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 4. С. 25–36.

18. Гандзілевська Г. Психологічний аналіз патріотично зорієнтованого життєвого шляху Д. Нитченка. *Актуальні проблеми психології :* зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Том XI : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 15. С. 84–90.

19. Гандзілевська Г., Поліщук В. Роль сценарних установок у процесі соціокультурної адаптації українських емігрантів. *Науковий вісник*

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки : зб. наукових праць / за ред. І. Савенкової. № 1 (17). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. С. 41–47.

20. Гандзілевська Г. Репрезентація ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв у метафоричних наративах сучасних письменників-емігрантів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип. 5. С. 14–28.

21. Пасічник І. Д., Гандзілевська Г. Б. Психологічні особливості формування життєвих сценаріїв Острозьких письменників-емігрантів. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. праць. Київ : НУОУ, 2017. Вип. 1 (48). С. 165–172.

22. Гандзілевська Г. Б. Реалізація життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді крізь призму соціокультурної адаптації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. 5. С. 65–70.

23. Ganzilevska G. B. Psychological and Hermeneutic Analyses of Versed «Testament» of Dmytro Nytchenko. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2015. III (27), iss. 51. P. 66–70. URL : www. seanewdim.con.

24. Gandzilevska G., Levandovska M., Shyriaieva T. Psychological assistance of the personality in the period of mid-age crisis by means of psychodrama. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky.* Kosice, 2014. Vol. 2, № 2. P. 140–144.

25. Gandzilevska G., Shyriaieva T. The Concept of National Identity and its Preservation in the Literary Works of Ukrainian Writers of Australian Diaspora. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2015. III (37), iss. 75. P. 95–97.

26. Gandzilevska G., Shyriaieva T. The peculiarities of national identity of australian ukrainians in the works of L. Bohuslavets. *Problems of Psychology in the*

21st Century. Scientia Socialis Lithuania, 2014. Vol. 8, № 1. P. 16–25. URL : http://oaji.net/articles/444-1403293468.pdf.

27. Pasichnyk I. D., Handzilevska H. B., Nikitchuk U. I. Psychological immunity of Ukrainian migrants depending on childhood scenario sets. *Psychological Prospects.* 2017. 30. P. 145–156

28. Левандовская М., Гандзилевская Г. Некоторые аспекты психодраматической работы с клиентами, переживающими кризис среднего возраста : внутренний критик и самоценность. *Журнал практического психолога : научно-практический журнал. Специальный выпуск : Психодрама : теория и практика*. Москва, 2014. № 4. С. 168–176.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Гандзілевська Г. Б. Використання психодраматичних прийомів у роботі зі студентами театру «Катарсис» Національного університету «Острозька академія». *Матеріали 2 Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка* (19–20 квітня 2010 року). Т. 2. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. С. 327–331.

2. Гандзілевська Г. Психодрама як метод стимулювання самореалізації особистості. *Наука і духовність у системі сучасного управління* : зб. тез міжнародної науково-практичної конференції, 19 квітня 2012. Львів: «Сполом», 2012. С. 79.

3. Гандзілевська Г. Б., Федорчук С. О. Розвиток креативності засобами театрального мистецтва. *Сучасні дослідження когнітивної психології:* матеріали Міжнародної інтернет-конференції. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. Випуск 1. С. 176–178.

4. Гандзілевська Г. Особливості національної ідентичності українців у творах У. Самчука : когнітивний аспект. *Сучасні дослідження когнітивної психології* : матеріали Міжнародної інтернет-конференції. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 2. С. 30–32.

5. Гандзілевська Г., Ширяєва Т. Психологічні ідеї розвитку патріотизму у творах українських письменників-емігрантів. *Філософсько-психологічні аспекти духовності : соціально-економічні трансформації та відродження національної*

гідності : зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої року митрополита Андрея Шептицького (20 квітня 2015 р.) / за ред. В. П. Мельника, С. Д. Максименка, В. Л. Ортинського ; відповід. за вип. В. В. Яцура, Н. І. Жигайло. Львів : СПОЛОМ, 2015. С. 61–64.

6. Гандзілевська Г. Патріотизм як ресурс розгортання життєвого сценарію особистості. *Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект :* збірник тез міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню захисту дітей (3–5 червня 2016 р.). Львів, 2016. С. 49–53.

7. Гандзілевська Г. Б. Ресурс життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів. *Українська діаспора : проблеми дослідження :* тези доповідей Міжнародної наукової конференції (Острог, 27–28 вересня 2016 р.) / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. С. 262–264.

8. Handzilevska H. Psychological processing of the life scenario development of the emigrant writer D. Nytchenko. *Лабіринти реальності :* зб. наукових праць (за матеріалами ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2016 р.) / за заг. ред. д. філос. н. М. А. Журби. Монреаль : СРМ «ASF». С. 188–190.

9. Гандзілевська Г. Технологія психологічного супроводу мігранта. Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта : «Як знайти акмересурс». *Харківський осінній марафон психотехнологій :* матеріали науково-практичної конференції (Харків, 28 жовтня 2017 року) / М-во освіти і науки України, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди та ін. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2017. С. 26.

10. Гандзілевська Г. Метафоричні наративи українських письменників-емігрантів у вимірі життєвих ресурсів особистості. *Психологічні координати розвитку особистості : реалії та перспективи :* зб. наукових матеріалів ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (17 травня 2017 р., м. Полтава). Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2017. С. 29–32.

11. Гандзілевська Г., Нікітчук У. Адаптація опитувальника батьківських заборон С. Максимової. *Особистісне зростання : теорія і практика :* зб. наукових

праць (за матеріалами ІІІ-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції) (27 квітня 2018 р., м. Житомир) / ред. кол. : Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук / М-во освіти і науки України, Житомирський держ. ун-т ім. І.Франка, соц.-псих. факультет. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 30–33.

12. Гандзілевська Г. Психолого-акмеологічні умови реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів. *Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології :* матеріали V Міжнародній науково-практичної інтернет-конференції (15 травня 2018р.). С. 111–114.

13. Гандзілевська Г. Акмеограма життєвого сценарію Ю. Липи. *Дев'яті Липівські читання :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11–12 травня 2018 р.) / упоряд. С. В. Кучеренко. Полтава : ПУЕТ, 2018. С. 269–277.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Гандзілевська Г. Б. Театр і драматерапія в груповій роботі : навч.-метод. посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 188 с.

2. Гандзілевська Г. Психологія творчості («Подорожуючи у невідоме…») : навч.-метод. посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. 156 с.

3. Handzilevska H., ShyriaievaT. Psychdrama as a Means of Teaching Gifted Children English Language as a Second One. Pedagogica dziecka / red. M. Jurewich, A. Pawluk-Skrzypek. Lublin : POLIHYMNIA, 2014. P. 133–140.

4. Гандзілевська Г. Б. Психолого-акмеологічний супровід сучасного мігранта у контексті реалізації його життєвого сценарію. *Пост-травматичний стресовий розлад : дорослі, діти та родини в ситуації війни :* міжнародне науково-практичне видання / заг. ред. І. Маноха, Г. Собчук. Том ІІІ. Варшава – Київ : ПАН-Гнозис, 2018. С. 7–20.

ЗМІСТ

ВСТУП ……..……..…….....…... 23

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ 39

1.1. Життєвий сценарій у системі споріднених понять: соціально-філософський дискурс 39

1.2. Психологічні підходи до розуміння феноменологічних ознак життєвого сценарію 52

1.1.1. Життєвий сценарій як форма адаптації і самозахисту 52

1.1.2. Життєвий сценарій як несвідомий план життя 61

1.1.3. Життєвий сценарій як ціннісно-смисловий конструкт та форма цілепокладання 67

1.3. Бар'єри та ресурси розгортання та реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів 80

Висновки до розділу 1. 100

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ 104

2.1. Психологічні умови реалізації життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів 104

2.2. Принципи моделювання життєвих сценаріїв емігрантів у акмеперіоді: інтегративний підхід 112

2.3. Прогностична модель акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості……... 118

2.4. Архітектоніка відновлення акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості 125

2.5. Акмеологічна модель реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від типу міграції 130

Висновки до розділу 2. 141

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ В АКМЕПЕРІОДІ 145

3.1. Обґрунтування методичного забезпечення та процедури емпіричного дослідження життєвих сценаріїв українських емігрантів в акмеперіоді 145

3.2. Життєві сценарії мігрантів в умовах вимушеної міграції 153

3.3. Бар'єри акмереалізації життєвих сценаріїв трансмігрантів крізь призму соціокультурної адаптації 161

3.4. Акмеологічні ресурси та бар'єри реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів у відношенні до творчої діяльності 183

3.5. Акмеологізація українських емігрантів у порівнянні з не емігрантами 226

Висновки до розділу 3 229

РОЗДІЛ 4. АКМЕОГРАМИ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ ЛІДЕРІВ ЛІТЕРАТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ 236

4.1. Обґрунтування методів реконструювання життєвих сценаріїв у акмеперіоді лідерів літературних об'єднань 236

4.2. Акмересурси життєвих сценаріїв перших письменників-емігрантів 241

4.3. Акмеологічний простір літературних об'єднань другої та третьої хвиль еміграції 267

4.4. Реалізація життєвих сценаріїв лідерів літературних об'єднань у акмеперіоді 288

4.4.1. Акмеограма життєвого сценарію Юрія Липи 289

4.4.2. Акмеограма життєвого сценарію Євгена Маланюка 298

4.4.3. Акмеограма життєвого сценарію Уласа Самчука 306

4.4.4. Акмеограма життєвого сценарію Григорія Костюка 314

4.4.5. Акмеограма життєвого сценарію Дмитра Нитченка 324

Висновки до розділу 4 338

РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ 342

5.1. Акмересурси життєвих сценаріїв у творах сучасних письменників-емігрантів 342

5.2. Принципи розробки та особливості застосування акметренінгу для українських емігрантів 353

5.3. Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта: «Як знайти акмересурс»: результати апробації 364

Висновки до розділу 5. 374

ВИСНОВКИ 377

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 383

ДОДАТКИ 449

ВСТУП

Обгрунтування вибору теми дослідження. Нестабільна політична, соціально-економічна ситуація в Україні, активна міжнародна академічна та професійна мобільність сучасних українців викликають підвищений інтерес психолого-педагогічної науки до проблеми соціокультурної адаптації та акмереалізації емігрантів. П'ята хвиля еміграції нині набирає обертів. Чисельність українців, які проживають в інших країнах, невпинно зростає. Відтак виникає проблема збереження їхньої етнонаціональної ідентичності у процесі акмеологізації за межами країни. Враховуючи те, що пристосування до інокультурного середовища супроводжується втратою психологічних ресурсів, актуалізується потреба у вивченні чинників процесу відновлення і примноження їх у розрізі розгортання життєвого сценарію, який у стресовій ситуації створює відчуття впевненості та безпеки щодо майбутнього. Розуміння конструктивного й деструктивного потенціалів життєвого сценарію може скерувати психологів на нові дослідження в напрямі акмеологізації представників зовнішньої та внутрішньої міграції й надання їм ефективної психолого-акмеологічної допомоги у складних життєвих ситуаціях.

На сьогодні вивчення проблеми життєвих сценаріїв в Україні активно розвивається. Життєвий сценарій сучасні вітчизняні дослідники вивчають у контексті родових сценаріїв (Л. Гридковець та ін.) та рольової самореалізації (П. Горностай), статевих і гендерних особливостей (Т. Камбалова, Н. Клименко та ін.); у полі наукового інтересу є мотиваційні чинники творення життєвого сценарію особистості (Л. Карагодіна та ін.), репрезентація життєвих ролей у свідомості особистості (А. Одінцова та ін.), умови проектування життєвого сценарію (П. Жебєлєва та ін.), особливості формування життєвих планів та усвідомлення життєвих сценаріїв у юнацькому віці (Т. Костіна, М. Гладкевич та ін.) тощо. Варто зазначити, що на відміну від трактування цього феномена представниками західної психології, зокрема, засновником концепції транзактного аналізу Е. Берном та його послідовниками, які роблять акцент на

пріоритетності несвідомого в плануванні життя, у сучасній вітчизняній психології сконцентровано увагу переважно на свідомому життєконструюванні. У зв'язку з цим центральними психологічними проблемами, які цікавлять сучасних українських науковців, є пошуки ефективних методів процесу усвідомлення індивідом свого життя (І. Березко, І. Давиденко, П. Жебєлєва, В. Жигиреєва, О. Колобовнікова, Т. Костіна, О. Матвієнко та ін.), вибір життєвих стратегій для його творчого, аксіологічного, саногенного та екологічного проектування (З. Карпенко, С. Максименко, І. Маноха, Н. Михальчук, І. Пасічник, Г. Радчук, Т. Титаренко, В. Ямницький та ін.). У полі наукового інтересу – технології оптимізації соціально-психологічних практик моделювання й розбудови життєвого шляху (П. Горностай, О. Климишин, В. Климчук, В. Панок, М. Смульсон, Т. Титаренко, Н. Чепелєва, В. Чернобровкіна та ін.), зокрема, розуміння та інтерпретації життєвого досвіду особистісного зростання засобами наративізації у віковому діапазоні (В. Андрієвська, І. Березко, І. Гудінова, С. Гуцол, О. Зазимко, О. Зарецька, І. Лебединська, З. Карпенко, М. Смульсон, Т. Титаренко, Н. Чепелєва, О. Шиловська, Л. Яковенко та ін.), репрезентації суб'єктивної картини світу та сенсу життя в наративах (Я. Григор'єва, О. Марута, В. Черноіваненко та ін.). Водночас розв'язують питання, пов'язані зі стратегіями проектування життєвого шляху та організацією життєвого простору й досвіду (Ю. Гончаренко, О. Гріньова, І. Кукуленко-Лук'янець, О. Клименко, С. Крутько, О. Матвієнко, О. Полунін, М. Семиліт, Н. Фалько, Ю. Швалб, Я. Ягнюк та ін.); вивчають проблема прийняття життєвих рішень особистістю (О. Санніков та ін.) та життєвих альтернатив (О. Михайлова та ін.), зокрема, переживання життєвого вибору, кризи середнього віку (О. Блюм, О. Бретман, Л. Дикіна, Г. Радчук, В.Чернобровкіна та ін.), екстремальної ситуації (М. Томчук та ін.), розвиток і реалізація духовного (Н. Жигайло, М. Савчин, В. Юрченко та ін.), життєтворчого потенціалу особистості (Л. Левіт, Н. Михальчук, С. Яланська та ін.) залежно від Я-концепції (Р. Каламаж, Г. Католик та ін.).

Однак попри наявний інтерес психології до феномена життєвого сценарію, бракує досліджень, присвячених вивченню особливостей його реалізації в

акмеперіоді, найбільш сензитивному для продуктивної реалізації життєвої програми особистості (В. Гладкова, У. Гуменюк, С. Пожарський, І. Шестопал, В. Ямницький та ін.). Зв'язок розвитку й реалізації життєвого потенціалу людини з досягненням нею благополуччя (Л. Левіт) підсилює актуальність дослідження шляхів оптимізації процесу, спрямованого на досягнення вершин особистісного, професійного, соціального й духовного самовдосконалення (акмеологізації (Т. Молодиченко)).

Проблеми акмеологізації особистості в Україні здебільшого висвітлюють у педагогічних дослідженнях. Водночас варто відзначити й результати психолого-педагогічних напрацювань, де успішність акмерозвитку та акмереалізації особистості вивчають у контексті її готовності до вікових змін (О. Лазорко та ін.), життєтворчої активності в дорослому віці (Ю.Михальська, Т. Молодиченко, І. Шестопал, В. Ямницький та ін.), наявності чи відсутності психологічних бар'єрів творчого потенціалу особистості (У. Гуменюк, Н. Кузьміна, С. Максимова, Л. Міщиха та ін.). Поодинокі психологічні дослідження акмеперіоду вимагають нового погляду на процес досягнення вершинного розвитку особистості, зокрема у вимірі життєвих сценаріїв українських емігрантів.

У полі вітчизняних наукових зацікавлень останнього десятиліття чільне місце посідають крос-культурні дослідження (С. Федько та ін.), проблеми міжкультурної адаптації, зокрема, мовленнєва адаптація (І. Тарасюк та ін.), мовленнєва компетентність і мовленнєвий досвід (М. Орап та ін.), поведінка в інокультурному середовищі (О. Іванченко та ін.), трансформаційні процеси (А. Борисова та ін.), копінг-поведінка (Н. Родіна та ін.) тощо; актуальними є проблеми трудових мігрантів та їхніх дітей (О. Блинова, І. Крупнік та ін.), стратегії життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб (І. Боровинська та ін.), чинники адаптації, зокрема, роль життєстійкості в цьому процесі (В. Панченко, Т. Ларіна та ін.). Зростає інтерес і до становлення психологічної думки в українській діаспорі XX століття (А. Маслюк та ін.) тощо.

Однак нерозв'язаними залишаються питання успішної акмеологізації українських емігрантів в інокультурному середовищі. Це, своєю чергою, підсилює потребу у виокремленні узагальнювального поняття життєвого сценарію в умовах акмерозвитку особистості, концептуалізації проблеми його реалізації в акмеперіоді емігрантів з урахуванням дискусійних поглядів щодо ролі різних вікових особливостей психіки індивіда в його життєпланування та акмереалізації крізь призму пристосування до змінених обставин. Недостатнє теоретичне та емпіричне вивчення окресленої проблеми свідчить про актуальність і практичну потребу в її системному дослідженні, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження – ***«Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія» «Теоретико-експериментальне дослідження особистості українського інтелігента» (державний реєстраційний номер 0115U002774). Тему дисертації затверджено вченою радою Національного університету «Острозька академія» (протокол № 5 від 27 листопада 2014 року).

Мета дослідження – розробити прогностичну модель акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості та емпірично дослідити психологічні особливості його реалізації в акмеперіоді українських емігрантів крізь призму соціокультурної адаптації.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що життєвий сценарій у акмеперіоді українського емігранта, як когнітивно-емоційне новоутворення ідентифікації, прогнозує поведінкові стратегії внутрішньої моделі власного Я на рівнях соціокультурної адаптації, самореалізації та акмеологізації, виражає життєву позицію, включає акмебар'єри та акмепотенціал.

Відповідно до мети, предмета й гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1) проаналізувати поняття «життєвий сценарій» у загальнонауковому та психолого-акмеологічному дискурсі для розуміння його феноменологічних ознак;

2) із метою конструювання прогностичної моделі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості та архітектоніки його відновлення в умовах еміграції виділити бар'єри й ресурси розгортання та реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді;

3) розробити акмеологічну модель реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від виду міграції та, відповідно, емпірично перевірити його функційні можливості в умовах вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб;

4) дослідити акмебар'єри життєвих сценаріїв транс-мігрантів на шляху успішної соціокультурної адаптації та акмеологічний потенціал життєвих сценаріїв українських емігрантів, що виїхали на постійне місце проживання, порівняно з представниками творчої еміграції та не-емігрантами;

5) здійснити історико-психологічні реконструкції життєвих сценаріїв у акмеперіоді лідерів літературних об'єднань другої та третьої хвиль еміграції для конструювання їхніх акмеограм, виділення умов, чинників та засобів організації ними акмеологічного простору;

6) на підставі проведених досліджень обґрунтувати наративізацію як провідний механізм індивідуації та, відповідно, акмеологізації в контексті резилієнсу українських письменників-емігрантів в історичному вимірі;

7) розробити акмеологічний тренінг та Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта як форми психолого-акмеологічного супроводу українських емігрантів.

Об'єкт дослідження – життєвий сценарій особистості в умовах соціокультурної адаптації.

Предметом дослідження є механізми, чинники, умови та засоби відновлення й розвитку акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв українських емігрантів.

Теоретико-методологічна основа дослідження. *Загальнофілософськими методологічними засадами* дослідження концепту життєвого сценарію в

акмеперіоді українського емігранта є принципи детермінізму, генетичної лінії розвитку, антропоцентризму та активності свідомості, що виходять із положень гуманістичної філософії та психології (Ш. Бюллер, А. Маслоу, Ф. Перлз, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та ін.), сконцентрованих на індивідуальності та унікальності процесу життєздійснення. *Загальнонауковими методологічними основами* дослідження є: 1) соціокультурний (І. Гофман, Г. Мід, П. Горностай та ін.), системний та структурно-функційний підходи (Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, С. Максименко, І. Пасічник та ін.). На рівні *конкретно-наукової методології* істотну роль у створенні концепції акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів відіграв інтегративний підхід (С. Гроф, В. Козлов, О. Орлов, Т. Титаренко, Н. Чепелєва, В. Ямницький та ін.), який виражає парадигму постнекласичного раціоналізму (З. Карпенко, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.) та інтегрує положення глибинної психології (психоаналіз З. Фройда, аналітична психологія К. Юнга, індивідуальна психологія А. Адлера, транзактний аналіз Е. Берна), суб'єктно-діяльнісного (К. Абульханова-Славська, Є. Головаха, Т. Титаренко та ін.), системно-генетичного (Л. Виготський, С. Максименко, І. Пасічник, М. Рекунчак та ін.), аксіологічного (З. Карпенко, Г. Радчук та ін.) та акмеологічного підходів (Б. Ананьєв, О. Бодальов, М. Рибников, Н. Кузьміна, І. Степанов, С. Степанов та ін.). Засадничими в дослідженні є теоретико-прикладні положення акмеологічної (У. Гуменюк, Т. Титаренко, Н. Кузьміна, М. Хватова, В. Ямницький та ін), аксіологічної (З. Карпенко, Г. Радчук та ін.), герменевтичної (Н. Чепелєва та ін.), наративної (М. Смульсон, З. Карпенко, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.), когнітивної психології (У. Гуменюк, Л. Засєкіна, Р. Каламаж, М. Орап, Д. Янг та ін.), гештальт-психології та психодрами (О. Григорьєва, П. Горностай, О. Колобовнікова, М. Ляхова, Я. Морено, Ф. Перлз, І. Погодін, А. Полетаєва та ін.), студії про життєві кризи особистості (Р. Ахмєров, Ф. Василюк, Т. Титаренко та ін.), акультурацію, психологічний, соціокультурний імунітет і ментальні особливості соціокультурної адаптації емігрантів (О. Блинова, С. Васьківська, Є. Глива,

Д. Беррі, Н. Лебедєва, О. Ліщинська, О. Кульчицький, Д. Марсіа, К. Оберг, М. Павлишин, Б. Цимбалістий та ін.).

Методи дослідження. Діагностичний інструментарій праці ґрунтований на стандартних методах *теоретичного* (аналіз, синтез, моделювання, порівняння, систематизація) та *емпіричного* дослідження конструктів життєвого сценарію, спрямованих на виокремлення деструктивних сценарних установок українських емігрантів, сформованих під впливом заборон і драйверів батьків у дитячому віці (опитувальник ранніх дитячих рішень С. Максимової, що є модифікованим варіантом методики В. Петровського «Дитячі думки» (адаптований українською мовою (Г. Гандзілевська, У. Нікітчук)); оцінці складових готовності до змін, які мають значення у формуванні адаптаційного ресурсу особистості (опитувальник «Особистісна готовність до змін», розроблений Ролніком, Хезером, Голдом і Халом в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр); вивченні емоційного комфорту особистості (шкала суб'єктивного благополуччя (Г. Перуе-Баду; адаптація М. Соколової); виявленні рівня й типу адаптації емігрантів до інокультурного середовища, з урахуванням специфіки їхнього минулого досвіду (опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським); вивченні переживань індивідом онтологічної значущості життя – центрального ресурсу акмепотенціалу життєвого сценарію (тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв), що є адаптованою версією тесту «Ціль у житті» Дж. Крамбо й Л. Махоліка); дослідженні психологічної позиції особистості (методика Дж. Пауелла «Повнота життя»); виділенні міри реалізації домінувальних інстинктів та провідних архетипів (опитувальник В. Гарбузова, самовизначення архетипу (К. Пірсон і М. Марк), рівня резилієнсу емігрантів (опитувальник щодо самооцінки життєстійкості (модифікація опитувальника Фольверга на контактність Т. Ларіної). Для психологічної реконструкції динаміки реалізації життєвого сценарію акмеособистості без її безпосередньої участі в дослідженні діагностичний інструментарій містить *методи описової психології*, зокрема: психолого-біографічний та сценарний аналіз біографій видатних українських письменників-емігрантів, герменевтичний, наративний, контент- та інтент-аналізи

їхніх творчих продуктів. Для математико-статистичної обробки емпіричних даних використовували кореляційний, дисперсійний, факторний, регресійний аналізи, t-критерій Стьюдента.

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося упродовж 2009–2018 років на базі Національного університету «Острозька академія», зокрема, в Інституті досліджень української діаспори, Науковому Центрі «Інститут практичної психології та психотерапії», на кафедрі психології та педагогіки, в Острозькій дитячій школі мистецтв, у хостелі «Clasic Group» (Польща), у соціальній мережі Facebook у спільнотах українського зарубіжжя. Загальна емпірична вибірка дослідження включила 264 особи, які ідентифікують себе з національністю «українець». З-поміж них 103 транс-мігранти (82 жінки, 21 чоловік) – представники трудової міграції; студенти та викладачі – учасники міжнародних обмінних програм – представники *тимчасової еміграції*; 73 емігранти (з-поміж них 52 жінки та 21 чоловік), що виїхали на *постійне* місце проживання, 50 із них займаються творчою діяльністю (18 – письменницькою, 14 – науковою, 18 – мистецькою); 28 внутрішньо переміщених осіб (*вимушена міграція*), які змушені були залишити місце бойових дій; 60 не-емігрантів творчих професій (10 чоловіків і 50 жінок), із них 17 – ті, які займаються літературною діяльністю, 22 – науковою, 21 – мистецькою. Вік емігрантів хронологічно охоплює межі від 20 до 80 років. На час еміграції всім респондентам виповнилося 20 років, що свідчить про сформованість життєвого сценарію (за Е. Берном). Вибірка охопила представників українського зарубіжжя Австралії, США, Канади, Великобританії, Болгарії, Іспанії, Італії, Німеччини, Франції, Швеції, Швейцарії, Польщі, Китаю, Чехії, Словаччини, Фінляндії, Португалії, Бельгії, Нідерландів, Австрії, Норвегії, Данії, Мозамбіку, країн Східної Азії та ін. Для історико-психологічної реконструкції та психолого-біографічного аналізу життєвого шляху було виокремлено п’ять лідерів і п’ять представників літературних об’єднань другої та третьої хвиль еміграції (*вимушена зовнішня міграція*). Наративний аналіз охопив 19 творів сучасних письменників і представників другої і третьої хвиль еміграції.

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечена методологічним обґрунтуванням теоретичних положень, кількісно-якісним аналізом емпіричного матеріалу, репрезентативністю вибірки, застосуванням методів математичної статистики.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

проаналізовано основні концептуальні підходи у вивченні життєвого сценарію в психолого-акмеологічному дискурсі; запропоновано прогностичну модель акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості, що виражає архітектоніку його відновлення в умовах еміграції, та акмеологічну модель реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від типу міграції; з'ясовано сутність понять «життєвий сценарій в акмеперіоді», «акмереалізація життєвого сценарію», «акмепотенціал життєвого сценарію» та емпірично досліджено його конструкти у вимірі функцій/гіперфункцій психологічного імунітету; теоретично та емпірично визначено особливості акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від типу міграції; розроблено класифікацію стратегій адаптації відповідно до модальності контакту мігранта з навколишнім середовищем; виявлено наявність кореляційних зв'язків між показниками акмеологічного розвитку, акмеологічної реалізації, акмеологічного потенціалу мігрантів і сценарними установками; розкрито відмінності в акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів порівняно з представниками творчої еміграції та не-емігрантами; розроблено і апробовано комплекс діагностично-коригувальних технологій психолого-акмеологічного супроводу українських емігрантів;

удосконалено: розуміння хронологічних меж і змісту акмеперіоду особистості; шляхи й методи дослідження психологічних бар'єрів українських емігрантів у соціокультурній адаптації; теоретичні положення про роль української діаспори та літературних об'єднань у збереженні культурного та формуванні акмеологічного простору;

набули подальшого розвитку: науково-психологічні підходи до аналізу умов та стратегій акмеологізації; інтегративні підходи у психотерапевтичній теорії та

практиці; положення про можливості наративізації у процесі індивідуації; дослідження досягнень українських емігрантів, зокрема лідерів другої та третьої хвиль еміграції.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в *теоретико-методологічному обґрунтуванні застосування* системно-інтегративного підходу до визначення змісту поняття «життєвий сценарій» у психолого-акмеологічному дискурсі, що дало змогу з'ясувати його сутність, конструкти і функції в акмеперіоді; у *розкритті* концептуальних основ психології реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів крізь призму психологічного імунітету. *Збагачено* уявлення про акмебар'єри та акмересурси життєвого сценарію як системи конструктів, яка забезпечує адаптацію, самореалізацію й акмеологізацію емігранта. *Закладено* теоретичні основи дослідження акмереалізації життєвого сценарію емігранта в системі взаємин соціокультурного простору.

Практичне значення. Основні положення й висновки дисертації дали змогу концептуально збагатити навчальні програми з психології розвитку, вікової та педагогічної психології, загальної психології, історії психології, соціальної психології, етнопсихології. Сформульовані теоретичні уявлення про життєві сценарії стали основою для моделювання та створення тренінгових програм психолого-акмеологічного супроводу, психосоціальної підтримки українських емігрантів і внутрішньо переміщених осіб.

Результати дисертаційної праці *були враховані* у діяльності департаменту інформаційної політики Адміністрації Президента України при розробленні відповідних проектів із питань формування та реалізації державної інформаційної політики держави, забезпечення реагування на новітні соціально-політичні виклики сьогодення, зокрема, реінтеграції внутрішньо переміщених осіб (довідка про впровадження № 11-06/200 від 11.06.2018 р.). Теоретичні та емпіричні результати дисертації було *впроваджено* під час діяльності Інституту дослідження української діаспори Національного університету «Острозька академія», викладанні навчальних дисциплін «Українська закордонна історіографія», «Закордонне українство» (довідка про впровадження №179.1/18

від 7.06.2018 р.), «Педевтологія», «Артерапія», «Масмедіа в освіті» у Варшавському університеті природничих наук (довідка про впровадження № 169 від 26.04.2018 р.), «Етнопсихологія», «Вікова психологія», «Психологічна діагностика та корекція» у Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії ім. Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 05-16/93 від 03.05.2018 р.), Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 01-16/549 від 17.05.2018 р.), «Психологія», «Психологія вищої школи», «Психолого-педагогічне дослідження особистості» у Національному університеті водного господарства та природокористування (довідка про впровадження № 011/14 від 24.05.2018 р.), «Етнопсихологія», «Соціальна психологія» у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (довідка про впровадження № 677-33/03 від 23.05.2018 р.), «Етнічна психологія», «Соціальна психологія» у комунальному вищому навчальному закладі «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (довідка про впровадження № 01-11/561 від 24.05.2018 р.), «Психологія зрілості з акмеологією», «Психологія особистості» у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (довідка про впровадження № 17/17-1456 від 30.05.2018 р.), у наукову частину проекту Благодійного фонду імені Івана та Юрія Лип «Дороги пам’яті» у вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (довідка про впровадження № 45-15/38 від 25.05.2018 р.), на уроках української літератури в загальноосвітніх закладах м. Острог (довідка про впровадження виконкому Острозької міської ради Рівненської області відділу освіти № 01-21/104 від 14.05.2018 р.), м. Нетішин (довідка про впровадження управління освіти виконавчого комітету Нетішинської міської ради № 03/300 від 30.05. 2018 р.) та Полонської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 2 (довідка про впровадження № 01-27/108 від 30.05.2018 р.).

Науково-прикладні розробки *знайшли застосування* в різних сферах практики, зокрема під час реалізації завдань практичної лабораторії «Психосоціальна підтримка та реабілітація постраждалих унаслідок бойових дій»,

сертифікатних програм з практичної психології, «Мистецтво самопрезентації», «Корекція життєвих сценаріїв методами психодрами і казкотерапії, тематичних навчальних тренінгів, психологічних консультацій (Науковий Центр «Інститут практичної психології та психотерапії» Національного університету «Острозька академія» (довідка про впровадження № 147 від 16.05.2018 р.), у репрезентації низки авторських майстер-класів, під час підготовки студентів спеціальності «Психодіагностика і психокорекція життєвих сценаріїв методом казкотерапії в гештальт-підході (Київський Гештальт Університет (довідка про впровадження № 54 від 22.01.2018 р.), в інформаційній підтримці українських емігрантів, які проживають у Варшавському хостелі «Clasic Group» (довідка про впровадження № 21 від 25.04.2018 р.), психологічній допомозі в реінтеграції внутрішньо переміщених осіб України громадською організацією «КРИМСОС» (довідка про впровадження № 195 від 21.05.2018), громадською організацією «Центр спільного розвитку «Дієва громада» (довідка про впровадження № 21 від 10.02. 2018 р.), Лікувально-профілактичним закладом «Волинський обласний госпіталь ветеранів війни» (довідка про впровадження № 33-1 від 29.05. 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Розроблені автором наукові положення та одержані емпіричні дані є самостійним внеском у дослідження проблеми психології життєвих сценаріїв українських емігрантів. У статті «Психологічні особливості формування життєвих сценаріїв острозьких письменників-емігрантів», опублікованій у співавторстві з І. Пасічником, дисертантом обґрунтовано прогностичну модель життєвого сценарію та здійснено відповідно до неї психологічний аналіз метафоричних наративів острозьких письменників-емігрантів; у статті «Psychological immunity of Ukrainian migrants depending on childhood scenariosets», написаній у співавторстві з І. Пасічником та У. Нікітчук, автору належить теоретичне й емпіричне дослідження сценарних установок як психологічного імунітету внутрішньо переміщених осіб; у статтях «Можливості застосування психодрами у навчальному процесі ВНЗ під час вивчення іноземної мови», «The Concept of National Identityandits Preservation in the Literary Works of Ukrainian Writers of Australian Diaspora», «The peculiarities of national identity of

australian ukrainians in the works of L. Bohuslavets», «Psychodrama as a Means of Teaching Gifted Children English Languageas a Second One», написаних у співавторстві з Т. Ширяєвою, дисертанту належить обґрунтування можливостей методу психодрами в різних сферах самореалізації та дослідження умов збереження національної ідентичності письменниками-емігрантами; у статтях «Розвиток самоцінності особистості, що переживає кризу середини життя, засобами психодрами», «Некоторые аспекты психодраматической работы с клиентами, переживающими кризис среднего возраста: внутренний критик и самоценность», опублікованих у співавторстві з М. Левандовською, дисертантом проаналізовано поняття «самоцінність особистості» та «внутрішній критик» у контексті переживання кризи середнього віку особистості; у статті «Psychological assistance of the personality in the period of mid-agecrisis by means of psychodrama», опублікованій у співавторстві з М. Левандовською та Т. Ширяєвою, дисертанту належить характеристика засобів психодрами для конструктивного виходу з кризи середнього віку особистості; у статті «Роль сімейних міфів у формуванні патріотично зорієнтованого життєвого сценарію», опублікованій у співавторстві з Я. Шермер, автору належить визначення поняття патріотично зорієнтованого життєвого сценарію та обґрунтування ролі сімейних міфів у процесі його формування; у статті «Роль сценарних установок у процесі соціокультурної адаптації українських емігрантів», написаній у співавторстві з В. Поліщук, дисертанту належить теоретичний аналіз сценарних установок як ресурсних і деструктивних чинників соціокультурної адаптації; у статті «Психологічне осмислення життєвого шляху Гальшки Острозької в поемі Світлани Луцкової «Плач за рожевою птахою», опублікованій у співавторстві з А. Хеленюк, дисертанту належить психологічна інтерпретації поеми Світлани Луцкової «Плач за рожевою птахою» для психологічної реконструкції життєвого сценарію письменниці.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на засіданнях кафедри психології та педагогіки Національного університету

«Острозька академія» (2009–2018 рр.), на наукових і науково-прикладних зібраннях, зокрема:

Міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, семінарах: I, II наукових конференціях «Сучасні дослідження когнітивної психології» (Острог, 19 лютого 2009 року; 28 травня 2010 року), інтернет конференціях «Сучасні дослідження когнітивної психології» (23 березня – 24 червня 2012; 15 травня – 15 червня 2014 року); науково-практичній конференції «Наука і духовність у системі сучасного управління» (м. Львів, 2012 року), VI, VII наукових конференціях «Українська діаспора: проблеми дослідження» (м. Острог, 25–26 вересня 2014 року; 27–28 вересня 2016 року), VII науково-практичній конференції «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (Київ, 19–21 грудня 2014 року), «Духовність у становленні та розвитку особистості» (Чернівці, 14–15 травня 2015 року), «Досвід України та країн Європейського Союзу у вирішенні актуальних проблем психології в сучасних соціально-політичних умовах» (Київ, 11 грудня 2015 року), «Pedagogy of 21st century: teaching in the world» (Будапешт, 21 листопада 2015 року), «Pedagogy of 21st century: teaching in the world» (Будапешт, 31 травня 2015 року), «Лабіринти реальності»(Монреаль – Рубіжне – Сєвєродонецьк – Харків – Київ – Житомир – Баку – Ніш – Зелена Гура, 30–31 жовтня 2016 року), «Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект», присвяченій Дню захисту дітей (Львів, 3–5 червня 2016 року), семінарі «Релігійне життя на Холмщині і Підляшші: сторінки історії та сучасність» (Люблін, 7–8 червня 2017 року), «Сенс юності і молодості в пошуку не (можливих) стратегій освіти і виховання молоді в умовах постсучасності» (Варшава, 25 квітня 2018 року), «Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології» (Луцьк, 15 травня 2018 року), «Happiness. Concepts – symbols – visualizations» (Варшава, 5–6 червня 2018 року), «Społeczności lokalne wobec wyzwań współczesności–samorządność i inicjatywy oddolne a globalizacja» (Варшава, 8 червня 2018 року);

Всеукраїнських конференціях: психологічному конгресі, присвяченому 110-й річниці від дня народження Г. С. Костюка (м. Київ, 19– 20 квітня 2010 року),

науковій конференції «Сучасні дослідження когнітивної психології» (Острог, 15 травня 2013 року), ІІІ науково-практичній конференції «Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку» (Рівне, 14–15 листопада 2014 року), ІІ конференції «Прикладна психологія в жанрі казок» (Київ, 12 грудня 2014 року), ІІІ конференції з прикладної психології в жанрі казок «На хуторі казкотерапії» (Київ, 11–13 грудня 2015 року), IV фестивалі психодрами (Київ, 12–14 жовтня 2015 року), науково-практичній конференції з міжнародною участю «Реабілітація осіб з адиктивною поведінкою на основі християнської психології» (Острог, 21 листопада 2014 року), V науково-практичній конференції, присвяченій року митрополита Андрея Шептицького «Філософсько-психологічні аспекти духовності: соціально-економічні трансформації та відродження національної гідності» (Львів, 20 квітня 2015 року), ІІ науково-практичній конференції «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (Полтава, 17 травня 2017 року);

Регіональних і міжуніверситетських наукових конференціях: XIV–XVIII, XX–XXIII науково-викладацьких конференціях Національного університету «Острозька академія» «Дні науки» (Острог, 19–20 березня 2008 року; 23–24 березня 2010 року, 23–24 березня 2011 року, березень 2013 року, березень 2014 року, 16–25 березня 2015 року, 19–21 квітня 2016 року, 27–30 березня 2017 року, 27–30 березня 2018 року), Рівненському обласному науково-практичному семінарі для вчителів недільних шкіл (14 листопада 2015 року).

Кандидатську дисертацію за темою «Психологічна самореалізація молодшого школяра засобами мистецтва» зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія захистила у спеціалізованій вченій раді Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (2008 р.).

Положення та висновки кандидатської дисертації в докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертації викладено в 45 друкованих працях: в 1 одноосібній монографії; 2 навчально-методичних посібниках; 30 статтях, з яких 21 стаття – у наукових фахових виданнях, включених до списку МОН України; 6

статей у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, включених до міжнародних науковометричних баз даних; 12 тезах доповідей на конференціях та 3 статтях в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (670 найменувань, із них 49 – іноземними мовами), трьох додатків на 32 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 480 сторінок, із них – 360 сторінок основний обсяг. Робота містить 42 таблиці (на 32 сторінках) й 46 рисунків (на 27 сторінках).

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ

1.1. Життєвий сценарій у системі споріднених понять: соціально-філософський дискурс

Поняття «життєвий сценарій» (ЖС), запропоноване основоположником транзактного аналізу Е. Берном у 60-их роках XX століття, як несвідомий план життя є в полі інтересу різних галузей науки. Основною спільною характеристикою цього поняття в міждисциплінарній парадигмі є його задатність впорядковувати минуле, сучасне й майбутнє (Н. Пряжніков [436], Л. Губарєва [161], І. Мізінова [350]). Смислову схожість цього феномену науковці вбачають у таких поняттях, як життєвий план, життєва стратегія, життєва ціль, життєвий стиль (Е. Берн, Ю. Синягін, О. Перевезіна, Ю. Яковлева, А. Полякова [350]), та вивчають у контексті «життєвих перспектив» (К. Абульханова-Славська [2], Є. Головаха [140] та ін.). Водночас існують дослідження (Н. Грішина [156], І. Мізінова [350] та ін.), у яких життєвий сценарій трактується ширше у порівнянні з названими категоріями. За виключенням життєвого шляху, окреслені поняття І. Мізінова [350] вважає похідними від життєвого сценарію, які сприяють виконанню його функцій – конструювання (життєвий план, життєва ціль, життєвий смисл, життєве гасло) та структурування (життєва стратегія, життєвий стиль). Усі ці феномени взаємопов’язані та включені дослідницею в структуру життєвого сценарію.

Окрім «планування», у психологічній науці для означення понять, що в загальному відображають суть та змістові характеристики життєвого сценарію, широко використовуються такі близькі до нього терміни, як «прогнозування» (Т. Титаренко [611] та ін.), «імовірнісне прогнозування» (І. Фейгенберг [553] та ін.), «програмування» (С. Гурська [166] та ін.), «самопрограмування»

(А. Шутценбергер [604]), «уявлення про життєвий шлях» (О. Матвієнко [341] та ін.), «уявлення про майбутнє» (Л. Дідковська [178] та ін.), «уявлення про очікувані події» (В. Нуркова [377] та ін.), «цілепокладання» (Ю. Швалб [501], О. Матвієнко [342], М. Рева [451] та ін.), «проектування» (М. Семиліт [487], О. Гріньова [158] та ін.), «моделювання» (В. Климчук [233], Т. Титаренко [530] та ін.), «життєконструювання» (Т.Титаренко [538]), «самореалізуюче пророцтво» (Р. Мертон [653], Р. Розенталь [661]), «антиципація» (І. Батраченко, Н. Полякова, А. Плошинська [22] та ін.), «експектація», «очікування» (О. Коновалова [244] та ін.) тощо.

Відповідно до ***особистісно-буттєвого підходу*** [416], базованого на категоріальній цілісності та взаємозумовленості «особистості та її буття» (З. Рябкіна, Г. Фоменко, Л. Ожигова, А. Тиводар та ін.), життєвий сценарій розглядається як форма експансії і персоналізації особистості в зовнішньому просторі, де характерологічні позиції у стосунках, освоєні особистістю в онтогенезі, стають включеними в структуру особистості [416]. Відповідно до досліджень С. Петросьян [415], особистість не може бути зрозумілою поза межами простору своєї реалізації. У зв'язку з цим, життєвий сценарій є глобальним буттєвим простором особистості, одним зі способів виразити інтенцію «Бути», тобто підтримувати й розширювати своє буття. У процесі проходження стадій розвитку, на думку науковця, особистість засвоює позиції у стосунках Я – Світ (досвідомий рівень, базова довіра – недовіра до Світу), Я –Ти (передсвідомий рівень, довіра – недовіра до Іншого), Я – Вони (свідомий рівень, довіра – недовіра до соціуму). Відповідно до цих стадій задовольняються й потреби в реалізації прийнятої позиції у збереженні її стійкості та підтвердженні. Детермінантою утворення стійкої позиції у стосунках, що формує емоційно-поведінкову модель, яка служить основою розвитку сценарного процесу, згідно з дослідженнями С. Петросьян, є переживання кризи розвитку. Вікове характерологічне новоутворення як стійкий емоційно-поведінковий механізм реагування на загрозу виникає в результаті присвоєння однієї з полярних позицій,

що виникають у психіці в процесі розвитку кризи, формуючи тим самим сценарій. Із точки зору диспозиції і прогнозується його розгортання.

Вивчення проблеми життєвого сценарію в акмеперіоді вимагає попередньо розглянути в загальнометодологічному плані поняття «життєвий сценарій» у співвідношенні з такими категоріями, як «життєвий шлях» та «доля», визначити їхню сутність та характерні особливості. Поняття «життєвий сценарій», як і «життєвий шлях», досліджується у вимірі категорії «життя», змістова наповненість лексичного значення якої вказує на цінність, важливість [438], пріоритетність чогось для людини. У підсумковому синтезі життя, яке зумовлює різні чинники, зокрема генетичні, фізіологічні, соціальні, узагальнює поняття «доля» (М. Махній [344]), результат реалізації життєвого шляху (Е. Берн). Поняття «долі» такі науковці, як Е. Берн [26–29], З. Фройд [558], А. Адлер [4], Д. Бюдженталь [66], С. Биркхойзер-Оера [35], М. Мамарадашвілі [330] та ін. розглядають у вимірі взаємодії індивіда зі значущими дорослими, як результат виконання батьківських настанов та суспільних ілюзій. Таке розуміння цього феномену вказує на його соціальну зумовленість. Механізм долі в такому контексті М. Махній вважає розгорнутою у визначеному ціннісному просторі феноменологією становлення «Я» і його життєвого світу, що поєднує унікальність аксіологічного «Я» з соціально-історичними умовами буття (об’єктивною долею) (М. Махній [344]). Тобто категорія долі не є сталою, суворо фіксованою та незмінною. У зв’язку з осмисленістю певних подій та переживань (Н. Чепелєва [574], Ф. Василюк [72], Т. Титаренко [611], М. Литвак [303]), усвідомленням життєвого сценарію як певного обмеження життєвого шляху, його розгортання, а отже, результат, може бути скоректовано.

Генезу дискусії щодо проблеми зумовленості долі людини різними чинниками знаходимо ще в давньогрецькій філософії. Ідеям Епікура, Платона [420] та ін., у яких відображене положення, що свобода людини пов’язана з можливістю взяти на себе відповідальність, протистоїть позиція стоїків, які були переконані в неможливості протидіяти долі, та філософія буддійського Сходу, згідно з якою життя людини зумовлене її призначенням, покликанням [565].

Інтуїтивне сприйняття себе як обранців долі стимулює спонтанний пошук у ранньому дитинстві предмету свого покликання, яке сучасна дослідниця С. Тищенко [539] визначає як настановлення сфери підсвідомості, що зумовлює емоційно забарвлені потяги самореалізації у природо-відповідних сферах діяльності. У такому разі чинником формування життєвого сценарію, що включає сценарій самореалізації, можемо вважати пошуки свого призначення.

Захоплення, потреби, бажання, інтерес, пріоритети в дитинстві, як і почуття, цінності, переконання, установки, що проявляються через внутрішнє незадоволення й несвідомий потяг у дорослому віці, є основними проявами інстинктів – підсвідомих доленосних цінностей-орієнтацій [220]. Згідно з загальновідомою концепцією інстинктів соціальної поведінки [366], що базується на ідеях гормічної психології, інстинкти як внутрішні, успадковані прагнення до цілеспрямованих дій є рушійною силою поведінки живого організму, яка включає елемент передбачення. Інстинкти розглядаються сучасні дослідниками як детермінанти поведінки людини у нових для неї обставинах [67]. До структури інстинктів, яким відповідає певна емоція, що за короткий час перетворюється в почуття, У. Мак-Даугалл включив когнітивний, афективний і конативний (поведінковий) компоненти, як триєдність сугестії, імітації та симпатії. Провідним почуттям (перетвореним інстинктом) науковець вважав самоповагу [366]. Тобто природа психологічної позиції індивіда зумовлена генетичним кодом програми, яка, згідно з концепцією інстинктів В. Гарбузова [131], визначає особливості адаптації індивіда, самозбереження, подовження роду, ставлення до себе й оточення [132]. Сучасний дослідник В. Карлишев [220] обґрунтовує вплив інстинктів на різні аспекти особистості (характер, потреби, бажання) та специфіку життєдіяльності (стосунки, вибір професії). У зв’язку з цим варто відзначити ще один погляд на долю як генетичний код – родове, колективне несвідоме (Л. Зонді [206], Н. Пезешкіан [410], Б. Хеллінгер [564], С. Биркхойзер-Оери [35], К. Юнг [610] та ін.), згідно з яким здійснення життєвого плану індивідом закарбоване «Моделлю Світу» (Т. Цивян [569]). У такому потрактуванні Долю визначає колективне несвідоме, зміст якого представлено архетипами, та родові установки

на життя, які й формують базову основу, прасценарій особистості. Етимологія терміну «архетип», де «архе» означає прапочаток, а «principium» – «принцип» – чинник, у значенні «головного спричинника постання якоїсь компоненти дійсності» (О. Кульчицький [263]), вказує на існування вроджених моделей поведінки, що є певним зразком для формування життєвого сценарію. Життєвий сценарій, із цієї точки зору, сучасні дослідники [486] розглядають як програвання не тільки індивідуального, але й колективного несвідомого. Отож, «неусвідомлюваний зразок, якому слідує людина в різні періоди свого життя», що означено сучасними науковцями як особистий міф [218], розуміємо як сценарні прояви особистості, зумовлені архетипними образами, що є інстинктивними. На відміну від рефлексів (сигнального подразника), інстинкти є відповіддю на певну ситуацію (Г. Спенсер), тобто є «природженою програмою поведінки» (В. Фішель [у 67]), потенціалом життєвого сценарію. Механізмом активування архетипів є переживання «загальнолюдської долі», тобто точки перетину біографії одиниці з прабіографією людини [263]. Відтак, у моменти, коли життєва ситуація відповідає архетипу, «настає момент примусу, який, як інстинктивна реакція, бере гору над розумом і волею або ж зумовлює конфлікт…» [11]. Колективне несвідоме містить безліч автономних архетипів (ядро комплексу, що притягує переживання), зокрема народження, відродження, смерті, влади, чарівництва, цілісності, героя, дитини, Бога, мудреця, матері землі, тварини. Однак деякі розвинулись настільки, що їх виділено окремими у структурі особистості: персона, аніма й анімус, тінь [263], які зумовлюють індивідуальний сценарій. У зв’язку з цим архетипи можемо включити до структури життєвого сценарію як інтеграцію колективного несвідомого досвіду та індивідуального. Відтак, життєвий сценарій є індивідуальним чинником долі, тоді як колективний, який у представників одного суспільства є спільним (П. Древо [627]) – абсолютним, що й відображає «соціальна доля» – комплекс макросоціальних і мікросоціальних чинників [224]. Колективний сценарій зумовлюють етнічні архетипи, які мають здатність передаватись від покоління до покоління, з роду в рід [411]. Наприклад, згідно з поглядами В. Яніва [618], для характеристики культурного сценарію

українців можемо виокремити «інстинкт несення допомоги». *Колективний культурний сценарій* ми розуміємо в контексті історичної пам'яті, як еталон програми життєдіяльності, сформований історично-соціальними умовами, досвідом предків (знаннями, цінностями, традиціями, нормами, ідеалами тощо), що відображає менталітет.

М. Смульсон [497], досліджуючи менталітет як певну узагальнену колективну характеристику ментальної моделі етносу, структурного компоненту когнітивної сфери особистості, що «виявляється у типовій поведінці представників даної культури» (І. Дубов), виділяє найбільш уживане поняття, яке використовується в цьому зв'язку, – поняття «стереотипи», які включають стандартні форми соціальної поведінки, зокрема традиції та звичаї. У такому контексті Л. Кац [647] визначає життєвий сценарій як ментальну карту, як сукупність елементів, що зумовлюють світобачення і поведінку, а отже, надають смисл усьому життєвому досвіду. Водночас сучасні дослідження демонструють універсальність людського існування, а отже, і моделей нормативних життєвих сценаріїв – сукупність певних обов'язкових подій, що відповідають уявленням свого часу, у багатьох культурах (Н. Гришина [156]). Відповідно до досліджень П. Горностая [141; 144], колективна травматизація (війни, терор, катастрофи, геноцид і т.д.) потребує певної окультуризації, ритуалізації, тобто увіковічення в різних формах. Інакше наступне покоління переживатиме ці травми як власні.

Отож, звичні моделі культурного та родового сценарію є певним ресурсом у стресовій ситуації, адже містять зразок реагування, що обмежує або стимулює активність особистості, свободу вибору та самореалізацію. У зв'язку з цим, життєвий сценарій містить як ресурсну, так і деструктивну частину, яка обмежує життєві перспективи, формуючи певний тип розгортання та реалізації життєвого задуму [91; 119].

Відображає процес розгортання життєвого сценарію індивіда його життєвий шлях, що є результатом взаємодії спадковості, сценарних та самостійних рішень, зовнішніх подій [28]. Вивчення життєвого шляху в контексті індивідуальної історії, враховуючи зовнішні умови розгортання життєвих подій та внутрішні

зміни цінностей та установок, відповідає поглядам і Ш. Бюлер [626], представниці гуманістичної психології. Ця ділянка психології, на відміну від психоаналітичного напрямку, предметом вивчення якого є зумовленість подій минулим, та когнітивно-поведінкового, сконцентрованого на дослідженні актуального стану, зокрема прийняття рішень, досліджує життєві плани, смисли, програми, життєві перспективи [396]. Відповідно до класифікації В. Дружиніна [181], запропонованої в ділянці екзистенційної психології, життя може мати такі типи: «життя як передмова», «життя як творчість», «життя як сон», «життя як досягнення», «життя за правилами», «життя як проведення часу». Такі характеристики життя дозволяють зрозуміти і спосіб його здійснення, тобто життєвий шлях [280].

Життєвий шлях, структурним компонентом якого є подія, що має смисл і цінність для індивіда, має складну ієрархічну, рівневу структуру, велику кількість можливих напрямків розгортання, об'єднує багато різноспрямованих силових векторів [232]. Тобто в межах одного життя може поєднуватись декілька життєвих історій [531; 532]. Життєвий шлях як психологічний портрет людини, де зафіксовано її світобачення, досягнення, ставлення до труднощів та способи їх долання, на думку Н. Малярова [329], відображає даності – сталі внутрішні та зовнішні чинники навколишньої реальності, зокрема соціокультурні умови народження і проживання, стать, наявність спадкових захворювань тощо. Водночас ЖШ (життєвий шлях) включає ресурси, які О. Гринів [152] презентує як власні сильні боки й можливості навколишнього світу для реалізації життєвих завдань відповідно до життєвої позиції, доступні людині на певний момент життя, зокрема набуті знання та вміння, наявність підтримки тощо. Услід за дослідницею, ресурс життєвого сценарію вважаємо вектором розгортання та реалізації життєвого задуму, тоді як даності обмежують та спрямовують самореалізацію людини [134].

Відповідно до *драматургічно-рольового підходу* соціальне життя як низка драматичних вистав передбачає розвиток особистості крізь призму апробації різноманітних ролей та дотримання правил драматургії [91; 114]. Процес

пристосування індивіда до визначених суспільних норм науковцями розглядається крізь призму теорії соціальних ролей (І. Гофман [148], Д. Мід [653], Я. Морено [365], Т. Парсонс [400] та ін.), діапазон репертуару яких пов'язаний зі становленням ідентичності. Так, П. Горностай [142] у межах рольового підходу наголошує на залежності репертуару життєвих ролей як від внутрішніх чинників, що означено потребою в самореалізації й рольовому розвитку особистості, так і зовнішніх, зокрема системи очікувань щодо виконання соціальних ролей у стосунку до соціальних цінностей. На безпосередній зв'язок ролі й вираження ідентичності, не віддільної від матриці міжособистісної взаємодії, вказує й Я. Морено [365]. Згідно з Я. Морено, роль як вираження ідентичності поєднує особисті, соціальні й культурні елементи. Особистість автор психодрами презентує крізь призму рольового репертуару акторів театральної трупи [365; у 418]. Отже, життєвий сценарій як продукт театралізованої взаємодії між виконавцем і глядачем можемо продемонструвати відповідно до моделі Его-станів Е. Берна [28] (Дитина – Батько – Дорослий) та компонентів театрального мистецтва (Актор – Глядач – Автор) (рис.1.1.). Репертуар життєвих ролей Актора, на нашу думку, відповідає его-стану Дитини, містить провідну роль, яку змістово обмежує Глядач (его-стан Батька), та регулює виконання надзавдання Автор (его-стан Дорослого).

Рис. 1.1. Схема життєвого сценарію особистості у вимірі драматургічно-рольового підходу

Сам процес формування, прийняття й реалізації рольового репертуару особистості базується на складно організованій відкритій узгодженій системі механізмів – ролеграмі (засобі формування рольової структури особистості), у якій провідними є механізми *рефлексії* та *ідентифікації* [355]. Мотив ідентифікації, який сучасні науковці повязують зі страхом покаранням, втрати любові, пояснює й мотив сценарного програмування та прийняття соціальних норм як своєї внутрішньої установки. У зв’язку з цим життєвий сценарій розглядаємо як процес творення певної історії (Г. Гегель), певної ідеї (Платон), що акумулює три рівні досвіду: *колективний (індивід), соціальний (особистість), індивідуальний (унікальний) (індивідуальність).* Такі рівні формування життєвого сценарію можна означити відповідно до концепції психічного розвитку дитини К. Бюллер. У відношенні до стадій еволюції форм поведінки тварин рівні

життєвого сценарію демонструють інстинкти, «дресирування» та інтелектуальні здібності [у 567].

Ідентифікація як механізм саморозвитку, відповідно до ідей З. Фройда, є емоційно-когнітивним процесом неусвідомленого ототожнення індивідом себе з іншими [у 500]. Тобто результатом ідентифікації як певного процесу «організації життєвого досвіду в індивідуальне Я» є формування ідентичності, яка, згідно з теорією Е. Еріксона [607], є адаптаційною структурою. Первинною формою механізму ідентифікації, що виконує функцію захисного механізму, З. Фройд [557] вважав емоційну прихильність дитини до матері. Відповідно до транзактного аналізу саме ця форма й визначає *базову, екзистенційну позицію особистості, що відображає її фундаментальні* ***психологічні установки щодо самоцінності та цінності інших*** [518] *у сценарному плануванні.*

У психологічній літературі поняття «самоцінність» найчастіше розглядається як почуття цінності (С. Пантелєєв [398], В. Столін [515]); як довіра особистості до себе (Н. Єрмакова [187]); як установка на схвалення чи несхвалення (І. Кон [243]); як функція, яку реалізує рефлексія (І. Бех [32]); як емоційна складова самосвідомості (Л. Просандєєва [433]); як складова Я-концепції (Р. Каламаж [217]) тощо. Часто самоцінність науковці ототожнюють із таким поняттям, як самоставлення, пояснюючи його формування через міру представленості у структурі особистісного сенсу духовно-моральних цінностей [97]. У такому контексті самоставлення функціює на рівні почуття самоповаги, впевненості в собі, любові до себе [32]. Так, Р. Каламаж [217], досліджуючи Я-концепцію, самоставлення вивчає як складову емоційно-оцінного компонента в контексті відчуття власної гідності. Услід за працями Г. Уайта, Н. Кульбіда [262] наголошує на ролі Я-концепції у процесі прийняття рішень у ситуації ризику. Так, людям із високим рівнем самоцінності характерно уникати ризикованих ситуацій, тоді як із низьким – більше ризикувати для самоствердження або «в силу того, що їм немає, що втрачати». Розуміння поняття самоцінності в таких контекстах дозволяє визначити психологічну позицію, що є сукупністю установок щодо себе та інших

людей (транзактні аналітики), до свого життя, природного світу та Бога (Дж. Пауелл [408]), *умовою сценарного планування.*

Показником новоутворення вікового періоду особистості є актуалізація певних життєвих ролей [142]. Водночас варто зазначити, що в одних і тих самих умовах одна людина може відігравати в житті творчу роль, інша ж усі свої ресурси витрачає на пристосування до традиційних обставин [355]. Причину цього вбачаємо в репертуарі життєвих ролей та їх надзавданні [91]. Вузькість його діапазону може бути пов'язана з життєвим сценарієм, адже певні форми активності обмежують сценарні заборони, які він включає [142]. У драматургії надзавдання ролі розглядають у контексті духовних потреб [568], тому систему цінностей життєвого сценарію можна відстежити, проаналізувавши репертуар життєвих ролей особистості. За П. Горностаєм [142], життєва роль як інтегральний феномен поєднує властивості характерних, сценарних, смислових та архетипічних її типів; їхня реалізація зумовлює особистісний смисл, який сучасна дослідниця А. Одінцова [379] характеризує як унікальне розуміння життєвої ролі, її виконання та реалізацію.

Обмежує репертуар ролей соціальний та емоційний досвід особистості [355]. Соціальні ролі як складник життєвої ролі починають формуватись у ранньому дитинстві – як компонент процесу пристосування і соціалізації [379]. У зв'язку з цим класифікацію ролей, запропоновану А. Одінцовою [379], щодо таких конструктів, як життєва позиція, життєва лінія, стратегії життя, смисл життя і життєва перспектива, що включає свідомі й несвідомі, активні й пасивні, аксіологічно змістовні й нейтральні, послідовні та непослідовні; смислотворчі і смислонейтральні, можемо об'єднати у дві групи – *ресурсні* та *деструктивні*, пріоритетність яких відображає тип сценарного планування життєвого шляху та самореалізації особистості: *сприятливий – несприятливий*.

«Сценарне планування» як технологія драматургії дозволяє керувати невизначеністю майбутнього [455]. Тобто життєвий сценарій, як і сценарій літературного твору, служить основою, планом життєвого шляху, визначає його ідейно-художній зміст, сюжет, образи, розгортання подій, жанр, дійових осіб «із

зазначенням порядку та часу їх виходу на сцену» [494]. Композиція життєвого сценарію у певній послідовності об'єднує в єдине естетичне ціле певні частини, має свої закони, основний із яких – підпорядкованість усіх засобів сценарному задуму автора. Важливим структурним елементом сценарію є художній образ (сценарний хід), який виражає ідейно-художню спрямованість твору, певний сенс. *Конфлікт* життєвого сценарію, подібно до драми, є рушійною силою та визначає його жанр (драма, трагедія, комедія та ін.), зміст (світоглядний (філософський), моральний, соціально-побутовий тощо) та позиції схеми сценарного плану. Зазначимо, що конфлікт, загальною основою якого є незадоволена потреба, зокрема недосягнуте духовне благо людини, набирає трагічного характеру, коли герой перебуває в антагоністичній суперечності з середовищем, яке диктує необхідність діяти, боротися навіть за умови неминучої особистої загибелі. Конфлікт відображає драматизм, в основі якого закладено придушення свободи волі [378]. У цьому контексті згадаємо праці Р. Ахмерова [18], який вводить поняття «внутрішня та зовнішня життєві програми» як суперечність між соціальною адаптацією та самореалізацією особистості. Народження дійства провокує мізансцена, тобто розміщення акторів та обстановки на сцені в різні моменти вистави. У зв'язку з цим можемо виокремити зовнішню умову формування життєвого сценарію – навколишнє середовище – *культуру* (макросередовище) та *сім'ю*, взаємодію між її членами (мікросередовище). Позиції схеми життєвого сценарного плану, як і в драмі, включають тему, ідею, основні епізоди та їхні теми, дійових осіб, конфлікт, сценарний хід (художній образ), жанр, наскрізну дію, засоби, орієнтацію на аудиторію, назву, композицію. Наскрізною темою життєвого сценарію вважаємо *лейтмотив* – провідний мотив, відповідно до якого особистість спрямовує своє життя – у бік успіху або уникнення невдач.

Сценарій, на відміну від п'єси, у переважній більшості випадків побудований не на сюжеті, а на наскрізній темі та може мати характер компіляції, тобто може складатися з фрагментів різних творів одного автора [378]. У такому разі життєвий сценарій може містити різні сюжетні лінії (цілі), однак відповідно до

незмінної, наскрізної його теми, лейтмотиву, включає експозицію, зав'язку, розвиток дії та образів, кульмінацію та розв'язку, яка може бути поступовою або, навпаки, миттєвою. Лейтмотив, спрямовуючи життєві цілі, зумовлені змістом життєвих сенсів, формує життєве гасло особистості, що, згідно з дослідженнями Л. Губарєвої [161], є базою життєвого сценарію, керівні принципи якого відображає життєве кредо.

Отож, співвідношення понять «життєвий сценарій», «життєвий шлях», «доля» *на рівні філософської методології* дало можливість визначити життєвий сценарій як характерну ознаку життя, його заданість, чинник життєвого шляху та процес його розгортання, результат якого демонструє доля. Діалектично зумовлене розмежування цих феноменів дозволяє презентувати таку послідовність: провідний життєвий сценарій (задум, базовий план життя) – життєвий шлях (процес розгортання цього плану) – доля (результат). У межах гуманістичної філософії та психології життєвий сценарій розуміємо як буття людини, яке розгортається в просторі й часі відповідно до певного типу культури (онтологічний принцип), та активне творче самоздійснення особистості, стратегію і тактику саморозвитку і самореалізації (антропоцентрична парадигма). Виокремлені ознаки дотичних до життєвого сценарію категорій розширюють уявлення як про його процесуальні характеристики, так і про змістове наповнення. Згідно з соціокультурним підходом, який сучасні науковці відносять до *загальнонаукової методології*, зокрема драматургічно-рольовим, структурно-процесуальна сторона життєвого сценарію, що є продуктом театралізованої взаємодії актора, автора і глядача, залежить від характеру соціальних очікувань та репрезентується через рольовий репертуар, підпорядкована основним законам драматургії. Провідними механізмами розвитку життєвого сценарію є ідентифікація, рефлексія та індивідуалізація, умовами – психологічна позиція особистості (внутрішня) та соціокультурне середовище (зовнішня). Компонентом життєвого сценарію виділяємо архетипи, які інтегрують колективний та індивідуальний сценарії життя. Чинником формування життєвого сценарію, що включає сценарій самореалізації, виокремлено пошуки свого призначення. Із

метою характеристики структурних компонентів життєвого сценарію, його феноменологічних ознак та детермінант охарактеризуємо психологічні підходи в контексті психолого-акмеологічної парадигми.

1.2. Психологічні підходи до розуміння феноменологічних ознак життєвого сценарію

1.1.1. Життєвий сценарій як форма адаптації та самозахисту

Питання співвідношення усвідомленого й неусвідомленого життєвого вибору є основою сучасних досліджень проблеми планування життєвого шляху суб'єктом [488]. Так, аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що життєвий сценарій як певна система уявлень про майбутнє традиційно вивчається у вимірі співвідношення таких категорій, як свобода та необхідність, свідоме та несвідоме, гармонія та дисгармонія, творчість та консерватизм. Основними критеріями розмежування протилежних точок зору на досліджуване поняття є пріоритетність функцій психіки у життєвому плануванні та творча активність особистості в реалізації життєвого вибору. Своєю чергою, виокремлюються й різні погляди на природу та детермінанти життєвого сценарію.

Життєвий сценарій здебільшого дослідниками західної психології розглядається в контекстах певної заданості та повторюваності подій [166], необхідності підкорятись уже поставленим (суспільством, традиціями, фатумом) завданням, зумовленості вибору його реалізації несвідомими установками (А. Адлер, Е. Берн, С. Гроф, А. Шутценбергер, Ф. Перлз та ін.). Згідно з цим підходом, детермінантами формування життєвого сценарію є колективне несвідоме (архетипи, інстинкти) (К. Юнг, Дж. Хиллман (архетипова психологія), родинний спосіб життя (А. Шутценбергер), незавершений гештальт (Ф. Перлз), сценарні рішення (Е. Берн, К. Штайнер, Й. Стюарт, В. Джойнс, Т. Кейлер, Боб і Мері Гулдінг та ін.), незадоволені потреби розвитку (Б. Уайнхолд, Д. Уайнхолд,

Д. Янг та ін.), суперечності між почуттям неповноцінності та бажанням його подолати (А. Адлер (життєвий стиль)), між лібідозними прагненнями та можливостями їх задоволення (З. Фрейд), ситуація народження (С. Гроф) тощо.

Так, згідно з ***трансгенераційним підходом*** (А. Шутцебергер), життєвий сценарій є явищем самопрограмування особистості відповідно до історії всього її роду [604]. Родові сценарії містять страхи, заборони, переконання, вірування, цінності, нерозв'язані конфлікти, непрожиті почуття і т.д. як на рівні суспільства в цілому, так і окремої сім'ї (наприклад, віктимні життєві сценарії (Ч. Тойч [542]). Тобто із покоління в покоління можуть транслюватись не лише колективні сценарії, що включають наслідки колетивних травм, а й родові сценарії та міфи як феномен групового несвідомого, пов'язані з важливими рольовими фігурами [91; 119].

Згідно з ***трансперсональною психологією*** (С. Гроф [159]), для аналізу впливу минулих подій на розвиток особистості, а отже, і її життєвої програми, потрібно включити її перинатальний період існування. Тобто чинники формування життєвого сценарію включають ситуацію вагітності та сам процес народження дитини [449]. Першу перинатальну матрицю С. Гроф [159] пов'язує з досвідом симбіозного союзу плоду з материнським організмом під час його внутрішньоутробного існування. Якщо не виникає першкод, життя людини в перспективі «близьке до ідеального». «Неповноту життя» людини дослідник пояснює неспроможністю впоратись із травмою народження та страхом смерті. Життєву енергію, на його думку, забезпечує не пошук смислу засобами логічного мислення, а «насолода своїм існуванням», тобто самоцінність життя. Переживання самотності та ролі жертви науковець пов'язує з упливом певних матриць, що демонструють боротьбу «смерті і відродження». Символізм досвіду смерті-відродження базується на колективному несвідомому, адже будь-яка «культура володіє відповідними міфологічними формами». Перехід до четвертої пренатальної матриці, на думку науковця, породжує відчуття того, що «страждання мають певну цілеспрямованість».

Отож, на думку трансперсональних психологів, життєвий сценарій індивіда знаходиться в безпосередній залежності від стадій процесу народження. Так, травмована перша базова перинатальна матриця формує програму «Вічно я невчасно», «Розслаблятись небезпечно», «Розвиватись без сенсу» [526], тобто сценарій Без Радості і Насолоди від життя. Другу матрицю зазвичай пов'язують із почуттям вини та розвитком травми любові. Надлишок цієї матриці має вплив на формування сценарію Жертви. Водночас саме в цій матриці формується пасивна сила, терплячість, уміння виживати. В активний стан цю силу переводить четверта матриця, що формує цілеспрямованість особистості. Надлишок цієї матриці формує сценарій Бунтаря (усе життя – боротьба), який модифікують різні родові ускладнення. Четверта матриця, що починається з моменту народження, а закінчується в перші сім днів після народження, формує ставлення до свободи, а отже, автономність чи залежність від сценарію [526].

Стадії індивідуального розвитку самостійності дитини у віковій динаміці (співзалежність, протизалежність, незалежність і взаємозалежність) є предметом дослідження ***еволюційного підходу***, який репрезентують праці Б. Уайнхолд та Д. Уайнхолд [547]. Відзначимо, що відповідно до цих напрацювань, пам'ять про травми зберігається 14 поколінь (Д. Уайнхолд). Розвиваючи принципи генетичного підходу, дослідження Б. Уайнхолд та Д. Уайнхолд сконцентровують увагу на епігенетиці, зокрема взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища, а саме впливі умов життя в дитинстві на епігенетичну модифікацію, що переходить із покоління в покоління. Відповідно до праць цих дослідників, стадії індивідуального розвитку самостійності дитини розглядаються у віковій динаміці відповідно: співзалежність (0–9 місяців) – потреба в любові й комфорті, протизалежність (9–36 місяців) – пізнавальна потреба, потреба відокремлення, незалежність (3–5 років), взаємозалежність (5–29 років). Імовірно, люди, у яких сприятливо завершилась головна стадія (встановлення автономії – психологічне народження) до двох – трьох років, є автономними від людей та зовнішніх речей, про що свідчать дослідження М. Мілер та її послідовників. Такі люди володіють унікальним конструктивним сценарієм, адже в них є відчуття цілісності, уміння

задовольняти свої потреби, звернувшись за допомогою до інших у разі необхідності. Вони зберігають чітке позитивне уявлення про себе, що має вагоме значення для формування й розгортання життєвого сценарію, навіть у разі критики оточенням. Незавершеність цієї стадії впливає на формування «замкнутого» життя людини, для якої характерна нещира поведінка, страх і залежності. У зв'язку з незавершеністю головної стадії розвитку (психологічного народження) у батьків, вона залишається незавершеною й у їхніх дітей. Своєю чергою, це нагадує родовий сценарій, а в широкому значенні пояснює проблему співзалежності суспільства. Співзалежність дослідники розуміють крізь призму психологічного розладу, причиною якого є незавершеність стадії формування психологічної автономії. Природній спосіб научіння – повторення моделі співзалежності – формує життєвий сценарій [547].

Як і представники еволюційного підходу, більшість науковців інших напрямків психології та психотерапії (Д. Янг, Е. Берн, З. Фройд та ін.) розглядають розвиток дитини як форму адаптації до навколишнього середовища. Варто згадати дослідження Д. Янга [670], відповідно до яких механізмом самозахисту є дисфункційні схеми, сформовані внаслідок незадоволення дитячих потреб, певного травматичного досвіду, що є близьким і до сценарної поведінки, описаної в транзактному аналізі. Схема-терапія, яку розвинув у 1990-х роках Д. Янг, ґрунтується на моделі когнітивно-поведінкової терапії, репрезентує результати різних галузей досліджень психології розвитку та інтегрує елементи психодинамічного підходу, емоційно-фокусованої терапії, творчих / експериментальних терапій, гештальт-підходу, теорії прив'язаності [76].

Так, згідно з дослідженнями Д. Янга [670], життєвий сценарій є дезадаптивною (дисфункційною) когнітивною схемою, що є наслідком систематичного незадоволення дитячих потреб, зокрема прив'язаності, автономії, компетентності і почуття ідентичності; вільно виражати свої почуття, переживання, потреби; у спонтанності і грі; реалістичних кордонах і навчанні самоконтролю, тобто певного травматичного досвіду. Усього Д. Янгом виділено 18 схем, диференційованих у п'ять категорій, що узагальнено охоплюють тему

довіри до світу в контексті прийняття, визнання, збереження автономії. Схеми як форма самозахисту, модель сприйняття на рівні емоцій і фізичних відчуттів формують певний тип життєвого сценарію, поведінкові стратегії. Наприклад, у разі незадоволення потреби в надійній прив'язаності, що включає безпеку та прийняття, однією зі схем є Соціальна ізоляція, яка орієнтує життєвий сценарій на самотність.

Зафіксована когнітивна модель сприйняття, що реалізується в певних поведінкових моделях, є предметом інтересу й когнітивної психології. У ***когнітивній психології***, зокрема в теорії «скриптів» (Ф. Унгерер, Х.-Й. Шмідт та ін.) [667], життєвий сценарій розуміється як схема подій автоматизованого характеру, що, подібно до концепції Д. Янга, є результатом творчого перетворення афективно насиченого епізоду в ранньому дитинстві у так зване «життєве правило». При цьому патерни взаємодії зі світом є недостатньо усвідомленими, установочними, абсолютними, ірраціональними [659]. Так, апелюючи до праць А. Бека та А. Елліс [656], сучасна дослідниця У. Гуменюк [165] основною складовою скрипту вважає вірування, які відображають процес розуміння світу, інших, самого себе, та передбачають безумовне визнання чого-небудь істинним без формально-логічних доказів. Подібні механізми установок спостерігаємо, аналізуючи концепцію життєвих сценаріїв у межах транзактного аналізу. Тобто ірраціональні вірування, як і ранні сценарні рішення (установки) людини, – це певні когнітивні структури, що викликають сильні емоційні переживання та відповідні поведінкові моделі.

Фрейми як система знань, які індивід використовує як у звичних, знайомих ситуаціях, так і в нових, специфічних проблемних ситуаціях, на відміну від скриптів, які включають репрезентацію станів та рухів у фрагментах конкретних ситуацій [200], репрезентують не лише індивідуальний, а й культурно-історичний досвід. Своєю чергою, це підтверджує вагомість розуміння ментальних особливостей індивіда та виокремлення культурного сценарію як базового рівня індивідуального життєвого сценарію.

Відповідно до основних положень ***транзактного аналізу***, який Джеймс Р. Аллен [9] включає до когнітивно-поведінкового підходу, особистість входить у сценарій, коли ситуація «тут і тепер» сприймається як стресова, є вирішальним моментом її життя, нестандартною, переживається нею як кризова та коли є подібність такої ситуації з дитинством. Услід за С. Вуллемсом, І. Лєтова стверджує, що чим сильніший стрес, тим більша вірогідність входження людини у сценарій. Це пояснює регресію в часі та актуалізацію ранніх елементів сценарію під час сильного стресу [287]. Відповідно до трансакційної теорії стресу, саме стрес є специфічним типом взаємовідносин між індивідом і навколишнім середовищем [651]. На відміну від стресу, свідомий вибір реагування у переживанні травматичної ситуації відсутній. Загальні реакції на травматизацію (втекти, сховатись, «прикинутись мертвим») зумовлюють відповідні схеми життєвого сценарію.

Базою концепції Е. Берна, як і в когнітивно-поведінковому підході, є виявлення когнітивних схем поведінки, що програмують взаємодію особистості з собою й іншими. Досить близьким до поняття «життєвий сценарій» є феномен «стиль життя» (А. Адлер), який, згідно з науковими розвідками В. Москальця [367], є певним дороговказом, способом адаптації індивіда в соціумі, зумовленим цілями та способами їх досягнення. У зв’язку з цим концепція життєвих сценаріїв включає ідеї психодинамічного та біхевіорального підходів. Джерелом цієї концепції прийнято вважати ***психоаналіз***, зокрема позицію щодо сценарної зав’язки, домінантної ролі раннього дитинства у виборі життєвого шляху. Сучасні науковці (С. Гурська [166]) вважають, що саме ідеї З. Фройда про відтворення в перспективі перших сильних емоційних реакцій у формі рефлексу як певного типу поведінки дали початок вивчення проблеми життєвих сценаріїв у контекстах заданості та повторюваності. Дж. Б. Уотсон [552] вважав, що дитина народжується з певними патернами реагування і поведінки. Ті, які сприяють успішній адаптації, задоволенню певних потреб, фіксуються [602], формуючи тим самим життєвий сценарій. Задоволення потреб зі збереження гармонії у стосунках із зовнішнім середовищем в гештальт-підході означується поняттям «творче

пристосування». Труднощі у творчому пристосуванні формують деструктивну частину життєвого сценарію.

Повторюючи свою поведінкову модель, людина ніби «намагається знову і знову програти одну й ту саму сцену, щоб довести щось собі або іншим людям» [139], тобто задовольнити незадоволену травматичну для дитини потребу у взаємостосунках зі світом. Згідно з ***гештальт-підходом*** (ефект В. Зейгарнік [203]), фіксація на шоковій травмі відбувається внаслідок неможливості незавершеної «фігури», що має величезний заряд енергії, «вийти у фон». Услід за Уайнхолд, А. Грись стверджує, що наявність невиражених відчуттів сприяє проявам травматичної драми і в інших стосунках [154]. Метафорично травматичний досвід Уайнхолд презентує як центр «цибулини людського життя», що включає в себе як пре-, так і перинатальні травми та зберігається у формі переконань, цінностей, припущень і очікувань, які й формують матрицю внутрішньої робочої моделі світу, або життєвий сценарій. Така «травматична драма» програється в багатьох варіаціях, додаючи «новий шар» навколо центра цибулини, та часто набуває вигляду «самопророцтва» [у 154].

Ігнорування нового життєвого досвіду проявляється в порушенні функціювання Селф. Цей процес, що формує межу контакту у процесі взаємодії організм / середовище, функціює в трьох режимах: Ід як почуттєве переживання даності, Персона – сприймання «поля» та Его, що є здібністю до планування, робити вибір та діяти. Життєвий сценарій як певна модель, що включає цінності, уявлення про себе й навколишніх, цілі та способи їх досягнення, можливий у режимі Персони. Відповідно, Ід розпізнає потреби, що стоять за його цілями, а Его відповідає за реалізацію життєвого сценарію (А. Полетаева, О. Григорьева, М. Ляхова) [431]. Відмітимо, що, на відміну від поняття адаптації, яке належить до більш стабільних рішень, тобто добре організованих способів справлятися з типовими проблемами, пристосування демонструє те, як організм пристосовується до вимог специфічної ситуації [591]. Заблокувати творче пристосування може подія досить сильної інтенсивності. І якщо людина не встигає пристосуватись до неї, спосіб організації контакту трансформується. Ідея

П. Гудмена про творче пристосування розмежувала продуктивну (активну) і пасивну взаємодію людини зі світом [413]. На відміну від адаптації, творче пристосування є процесом постійного пошуку співвіднесення потреб як феномену контакту й можливостей середовища у формі пристосування середовища до себе або ж себе до середовища [111]. За І. Погодіним [422], людина, втрачаючи здібність до творчого пристосування, позбувається здатності адекватно оцінювати навколишнє. Людина з подібною травмою організовує контакт, провокуючи рецидив травматичної події, але вже в новому контексті поля, маючи несвідомий намір повернутись у цю ситуацію для завершення через її переживання [422].

За аналогією до переривання циклу контакту психологічними механізмами захисту, сучасні дослідники (А. Полетаева, О. Григорьева, М. Ляхова [431]) пропонують характерну динаміку певного типу життєвого сценарію (табл.1.2). Так, у фазі передконтакту (домінує фон) провідними способами переривання контакту є злиття, що характеризується відсутністю кордонів між суб'єктом і середовищем. У динаміці життєвого сценарію цей процес реалізується як відсутність власних цілей, бажань, активності. Класичним сценарієм у такому разі буде доля людини, яка страждає аддикціями, що супроводжується нестачею енергії, неясністю майбутнього, переживанням хронічного дефіциту власних бажань. На фазі контактування (поява чіткої фігури з фону, пошуки способу задоволення своєї потреби) контакт може перериватись інтроекцією та проекцією, механізми яких реалізуються в життєвому сценарії як використання чужих моделей поведінки (наприклад, сімейні сценарії) та приписування своїх бажань іншим (наприклад, турбота про інших людей) відповідно. Дія цих механізмів, на думку науковців, проявляється у феномені «нещасної долі» і переживається суб'єктом як незадоволеність своїм життям. Фінальний контакт передбачає остаточний вибір об'єкта своїх бажань, здійснюються дії, відкриваються кордони для переживання нового досвіду. Ведучий спосіб, що перериває побудова-руйнування гештальту, на цій фазі – ретрофлексія, яка зупиняє та повертає енергію на самого суб'єкта. Ретрофлексія є механізмом трагічного життєвого

сценарію. Людина живе з відчуттям важкості життя. Характерними ознаками такого сценарію є високий травматизм, схильність до психосоматичних реакцій, розвиток важких хронічних захворювань, рання смерть. На етапі постконтакту здійснюється асиміляція досвіду, його осмислення, рефлексія. На цьому етапі суб'єкт визначає роль отриманого досвіду, приймає рішення, і для нього не залишається більше нічого актуального в пережитій ситуації. У фазі постконтакту є небезпека еготизму, який проявляється як відмова від досвіду, його знецінення. У життєвому сценарії еготизм є механізмом нескінченного «ходіння по колу схожих подій».

Таблиця 1.2

Розгортання життєвого сценарію
у відповідності до психологічних механізмів захисту

Механізми психологічного захисту [176]	**Реалізація життєвого сценарію (А. Полетаева, О. Григорьева, М. Ляхова)** [431]
злиття (відсутність кордонів між суб'єктом і середовищем)	відсутність власних цілей, бажань, активності, нестача енергії, неясність майбутнього, переживання хронічного дефіциту власних бажань
інтроекція та проекція	використання чужих моделей поведінки, приписування своїх бажань іншим, феномен «нещасної долі», незадоволеність своїм життям
ретрофлексія, яка зупиняє та повертає енергію на самого суб'єкта	трагічний життєвий сценарій, високий травматизм, розвиток важких хронічних захворювань
еготизм	нескінченне «ходіння по колу схожих подій»

Варто відзначити, що кожен із розглянутих психологічних механізмів необхідний для проходження циклу контакту й руху по життєвому шляху, але може також грати роль патологічних способів реагування й неможливості самореалізуватися в житті [431].

Отож, повторюваність життєвих подій, мимовільний характер цього, єдина фіксація послідовності думок, почуттів, дій у типових життєвих ситуаціях є основними критеріями сценарної поведінки [166]. Повторюваність у психоаналітичному процесі розуміється як перенос взаємостосунків між дитиною та батьками (Р. Чессік, Д. Сандлер) [у 166]. Формою такого повторення, згідно з

транзактним аналізом, є певна «гра» – серія трансакцій із передбачуваними наслідками та зі схованою мотивацією. Гра є фіксованим і неусвідомлюваним стереотипом поведінки, результатом якої є виграш – визначений емоційний стан, до якого гравець несвідомо прагне [28]. Центральною фігурою сценарного програмування розвитку особистості, що визначає її поведінку й керує нею, думками та емоціями, є модель особистості, заснована на его-станах. У зв'язку з цим транзактний аналіз включає структурний аналіз, тобто аналіз структури особистості; аналіз трансакцій як вербальної й невербальної взаємодій між людьми; аналіз психологічних ігор та аналіз індивідуального життєвого сценарію. Наприклад, вітчизняна дослідниця З. Карпенко [221] репрезентує герменевтику транзактного підходу на прикладі аналізу комунікативних ситуацій та ігор з участю дітей четвертого року життя. У наступних підрозділах зосереджуємо увагу на дослідженні феноменологічних ознак життєвого сценарію у психолого-акмеологічному дискурсі.

1.1.2. Життєвий сценарій як несвідомий план життя

Згідно з транзактним аналізом, життєвий сценарій як несвідомий план життя формується в ранньому дитинстві у взаємодії з батьками, що відображається у життєвих подіях і завершується так, як було першопочатково заплановано [28]. Процес формування життєвого сценарію починається з народження; до чотирьох років життя уявляється в загальних рисах, набирає чіткості в сім років, із семи до дванадцяти років «шліфується», деталізується та в підлітковому – «переглядається» й набуває реалістичних рис [518]. Реалізація життєвого сценарію, згідно з дослідженнями Е. Берна, починається «на третьому десятку», а отже, до двадцяти років сценарій можна вважати сформованим. Новоутворенням на кожному віковому етапі є формування життєвих ролей, які відображають результати виконання завдань відповідно до життєвого плану, що зближує психологію розвитку з концепцією життєвих сценаріїв [142]. Зокрема життєві ролі демонструють певні «прирости» поведінки (А. Гезелл [637; 638]), систему

стосунків дитини з оточенням (Л. Виготський [84]), ціннісні орієнтації (Е. Шпрангер [597]), зміну провідної діяльності (Е. Ельконін [605]), когнітивний розвиток (Ж. Піаже [417]), вихід із криз (Е. Еріксон [606]), здатність до саморегуляції (П. Жане [188]) та ін.

Відповідно до праць транзактних аналітиків, життєвий сценарій зумовлюють генетика, батьки, різні зовнішні обставини, хвороби, воля дитини, її спосіб мислення, сценарії інших людей. «Зірвати» життєвий сценарій може війна та нещасні випадки. Тому згідно з концепцією життєвих сценаріїв, допускаються відхилення у процесі реалізації плану, а отже, і виконанні директив сценарію. Директиви є певними стратегіями виживання для дитини на етапі формування сценарію (Х. Кейперс, С. Вуллемс). Відповідно до емоцій, дитина приймає сценарні рішення, які у перспективі слугують способом тестування реальності [518] для взаємодії зі світом. Підставою для сценарних рішень, поведінкових схем дитини є психологічна позиція, основна її життєва установка, що репрезентує сукупність базових уявлень про себе та значущих інших у навколишньому світі [30]. Услід за Е. Берном, сучасні дослідники позицію впевненої у своїх силах людини, яка вміє взаємодіяти з іншими, викликає довіру та довіряє іншим, відображає установка «Я благополучний – ти благополучний»; відповідно, психологічна позиція «Я неблагополучний – ти неблагополучний», що формується під упливом байдужості дорослих або радикальної зміни позитивного ставлення до дитини, є позицією розчарування та розпачу, знецінення власного життя та життя інших. Люди з негативним образом власного «Я» та свого життя керуються установкою «Я неблагополучний – ти благополучний». Емоційна установка переваги «Я благополучний – ти неблагополучний» може сформуватися і в зрілому віці, механізмом чого є компенсація на загрозу життю і здоров'ю [386].

Представники транзактного аналізу стверджують, що дитина народжується з благополучною психологічною позицією. Причиною її зміни є розрив взаємозв'язку між дитиною й матір'ю. На думку транзактних аналітиків, дитина приймає життєву (психологічну) позицію у перші місяці годування та

використовує її для виправдання своїх рішень і поведінки. Така психологічна позиція зумовлює сценарні рішення, які впливають на подальшу реалізацію життєвого сценарію. Наприклад, основним чинником формування таких деструктивних типів життєвих сценаріїв, як «Без любові» та «Без радості», на думку К. Штайнера [598], є недостатність емоційної підтримки дитини, що провокує формування таких сценарних рішень, як «Мене ніхто не любить», «Я не гідна любові».

У зв'язку з цим першим рівнем життєвого сценарію можна вважати первинну адаптацію дитини до стосунків із батьками, змістову наповненість чого відображають її психологічні установки щодо самоцінності та цінності інших [518]. Цей рівень, що відповідає віковому етапу дитини від народження до восьми місяців (табл.1.3), услід за транзактними аналітиками, сучасні науковці означують як «концепцію життя через почуття» [386]. Показником його сформованості є раннє дитяче рішення, що приймається під упливом повідомлень, що транслює его-стан Дитини батьків. Відповідно, заборони, накази й дозволи, які отримує дитина від своїх батьків у цей період із цього его-стану формують зміст її его-стану Дитини – «природної»: безпосередньої, довірливої, спонтанної, креативної та водночас примхливої, вразливої, легковажної, егоцентричної; або «адаптованої», для якої характерна конформність, непевність, боязкість, сором'язливість; поведінка такої дитини відповідає очікуванням і вимогам батьків, або ж дитина починає бунтувати проти них [386]. Згідно з транзактним підходом, основним чинником формування ранніх сценарних рішень дитини є повідомлення з его-стану Дитини її батьків. Дозволи, на відміну від заборон, які відображають страхи, бажання або гнів Дитини батьків, розширюють діапазон поведінки, а не обмежують її. Психотерапевти Боб і Мері Гулдінги [162] зауважили, що основою ранніх дитячих рішень є певні заборонені теми, наприклад: Не роби цього (відповідно, основне паталогічне дитяче рішення – «Я ніколи нічого не зроблю правильно»), Не будь (дитяче рішення – «Світ такий страшний», «Я ніколи більше нічого не буду вирішувати»), Не зближуйся (дитяче рішення – «Більше я ніколи нікому не буду довіряти»), Не будь значущим

(дитяче рішення – «Я ніколи нічого не буду вартий»), Не будь дитиною (дитяче рішення – «Я більше нічого не попрошу, я сам про себе попіклуюся»), Не дорослішай (дитяче рішення – «Гаразд, я залишуся маленьким» або «безпорадним», або «нерозумним», або «не сексуальним»), Не досягай успіху (дитяче рішення – «Не важливо, як дуже я буду старатися, я ніколи не догоджу»), Не будь собою (дитяче рішення – «Я ніколи не буду щасливим»), Не будь нормальним (дитяче рішення – Не будь здоровим, «Моя хвороба дуже серйозна, і я можу померти від неї»), Не належ (дитяче рішення – «Я ніколи не буду нікому належати», або «до жодної групи», або «до жодної країни»). Заборони, якими керується дитина, а в перспективі дорослий, обмежують активність, спричиняючи пасивну адаптацію. На сьогодні до заборон, які негативно впливають на життєвий сценарій, сучасна дослідниця С. Максимова [320] додає ще одну – «Не твори». Відповідно до кожної заборони можна спрогнозувати сценарій дорослої людини, її впливу на людину. Зокрема, згідно з емпіричними дослідженнями С. Максимової, ранні дитячі рішення, прийняті у відповідь на приписи батьків, спричиняють дисбаланс творчої спрямованості особистості (адаптивних і неадаптивних проявів творчої активності, де адаптивна активність (А) – це процес виконання задуманого, «виконавський» бік активності, неадаптивна активність (Н) – це процес інноваційного цілепокладання, «натхнення»). Дослідниця пропонує класифікацію розгортання життєвих сценаріїв особистості відповідно до комбінації цих активностей та їх прояву (+) або блокування (–). Так, за умови прояву адаптивної та неадаптивної активності (А+Н+) – «людина здійснює свої творчі задуми», тому її життєвий сценарій можемо вважати благополучним, виграшним (Е. Берн), адже поставлена мета досягається без значних енергетичних затрат. Таку комбінацію дослідниця вважає творчістю.

Інші комбінації цих активностей (А–Н+ («людина будує повітряні замки»), А+Н– («сумлінний виконавець»)) демонструють незадоволеність людини творчою самореалізацією, дезадаптацію, тобто розгортання банального та програшного (Е. Берн) життєвих сценаріїв (А–Н– («ні волі, ні фантазії»). Водночас причину дослідниця вбачає в таких провідних батьківських приписах: «Не будь дитиною»,

який блокує неадаптивну форму активності, «народжуючи» виконавців, та «Не роби», що гальмує адаптивну форму творчої активності, призводить до відсутності здібностей до творчої самореалізації.

Змістова частина его-стану Батька дитини формується у віковому проміжку від 8 місяців до 10–12 років, відповідно до сценарних повідомлень батьків із цього ж его-стану. Як «запропонована концепція життя», що може бути конструктивною, де- структивною і непродуктивною, вона включає судження про людей і життя, правила поведінки, соціальні норми [386; 387]. У формі інтроектів ця концепція акумулює рівень первинної адаптації дитини до батьків, переважно до матері, трансформуючи раннє дитяче рішення, сформоване ірраціонально у переконання щодо свого місця в мікросередовищі. Початково сценарні установки (рішення), згідно з транзактним аналізом, є несвідомою реакцією на загрози навколишнього середовища та слугують стратегією виживання на момент їх прийняття [518]. У зв'язку з цим сценарні установки, сформовані під упливом заборон та приписів батьків (драйверів), можемо розглянути у вимірі *психологічного імунітету* [659]. Основне завдання психологічного імунітету, механізм формування та функціювання якого краще ілюструється аналогічно до алгоритму імунітету біологічного, – допомагати організму протистояти дії агресивних агентів, тобто деструктивному впливу оточення.

Сучасна дослідниця С. Васьківська [75] визначає психологічний імунітет як комплекс внутрішньо особистісних феноменів особистості, основними функціями якого є розпізнавання, прогнозування та управління ситуацією, забезпечення гармонійної реалізації унікальності та автентичності людини, збереження в цій взаємодії цілісної особистості. А. Оллах розглядає це поняття як багатовимірну одиницю ресурсів особистої стійкості або адаптивних можливостей [658]. А. Ануашвілі [15], розмежовуючи поняття «психологічного захисту» та «психологічного імунітету», критерієм їх розрізнення вважає реалістичність сприйняття особою інформації з навколишнього світу. Очевидно, психологічний імунітет сприяє виробленню адекватної поведінки, а отже, й адекватному пристосуванню до змінених обставин. Відповідно до психодраматичного підходу,

описаний процес є однією з форм спонтанності, блокування якої викликає неврози креативності, тобто призводить до пасивності. На відміну від психологічного імунітету, механізми психологічного самозахисту є дезадаптивними (дисфункційними) схемами, що сформувалися внаслідок незадоволення дитячих потреб, певного травматичного досвіду. Сценарні рішення в нашому дослідженні розглядатимуться як психологічний механізм захисту, адже приймаються вони на рівні дитячих емоцій, ірраціонально, у сценарних ситуаціях стресового характеру, до яких дитина є психологічно не готовою. Спотворене сприйняття реалістичної картини перешкоджає розумінню і правильній оцінці ситуації, фактів, закономірностей, вибору способів дії, стратегій вирішення проблеми, інновацій [320; 659]. Автоматизовані й ритуалізовані ірраціональні дії є вимушеними, неусвідомлюваними, пасивними і спрямовані на пом'якшення психічного дискомфорту, на подолання тривоги, а не проблеми [458]. І хоч такі рішення є для дитини найкращою стратегією виживання у світі, який часто їй здається загрозливим для життя та задоволення потреб, вони «консервують» певні поведінкові моделі особистості, впливаючи на подальше розгортання її життєвого сценарію. Імовірно, у перспективі такі стратегії життя спрямовують і стратегії соціальної та соціокультурної адаптації.

Водночас, психологічний захист, відповідно до праці С. Васьківської [75], опосередковано створює основу й має суттєвий вплив на становлення функцій психологічного імунітету – показника адаптаційного ресурсу особистості, зумовлюючи зниження / підвищення чутливості до тих чи тих «руйнівників». Очевидно, сценарні установки розвивають підвищену чутливість до подібних ситуацій, тобто гіперімунітет, «алергічу реакцію». Подібно до механізмів захисту, першопочатково вони, можливо, і створюють відчуття захищеності, однак надалі провокують формування гіперчутливості до загроз, перебільшення впливу того чи того чинника. У контексті збереження цілісності особистості рішення виконують гіперфункцію психологічного імунітету. Відтак, гіпертрофоване сприйняття загрози, що виникає при першому зіткненні з нею, у подальшому спричинює неадекватну відповідь організму на уявну загрозу [118; 659].

Таблиця 1.3

Сценарні рішення у вимірі психологічного імунітету

Вид сценарного повідомлення	**Его-стан**	**Рівень сприйнятпя у віковому розрізі**	**Механізм**	**Сценарні рішення**
Накази, дозволи, заборони (довербальні)	Дитини	Через емоції й тілесні відчуття / від **0 до 8 місяців**. Реакцією є сценарні рішення	**вірування**	механізм захисту
Контрнакази (вербально)	Батько	Через інтроекти **/ від 8 місяців до 10–12 років**	вірування, **переконання**	Гіперімунітет / імунітет
Повідомлення «тут і зараз»	Дорослий	Через переконання, мислення / **Упродовж цілого життя**	**світогляд**	імунітет

Очевидно, що «Конепція життя через мислення» можлива в Дорослому стані. Приписи з его-стану Дорослого батьків формують конструктивну програму дитини та відповідний її его-стан, здатність людини об’єктивно оцінювати дійсність за інформацією, отриманою внаслідок власного досвіду, і на основі цього приймати незалежні, адекватні певній ситуації сценарні рішення як переконання. Дорослий стан розвивається впродовж усього життя [386] та забезпечує перехід рівня психологічної самореалізації на вищий рівень – акмеологізації на етапі реалізації життєвого сценарію, показником чого є сформованість «власної філософії життя», світоглядної позиції.

1.1.3. Життєвий сценарій як ціннісно-смисловий конструкт та форма цілепокладання

Чинником якісного наповнення життя є прийняття екзистенційних даностей, серед яких І. Ялом [615] виокремлює смерть, свободу, ізоляцію й безсенсовість. Однак, на відміну від науковця, особистісні смисли вважаємо ресурсом реалізації життєвого сценарію, адже смислова система: смислові цінності, конструкти та диспозиції (локус контролю) – впливає на організацію життєвого шляху [280] та, на відміну від мотивів, апелює до ціннісної ділянки особистості [164].

Вивчаючи персональний міф у якості регулятора життєдіяльності й активності особистості в умовах реалізації особистістю життєвого сценарію, М. Рекунчак [454] розуміє життєвий сценарій як несвідому готовність вибудовувати лінію свого життя відповідно до сформованих в онтогенезі когнітивних, емоційних та поведінкових стереотипів. Тобто реалізація життєвого сценарію відбувається певним заданим способом. Відповідно, персональний міф як ціннісно-смисловий конструкт регулює активність життєдіяльності особистості там, де проявляється життєвий сценарій.

Відповідно до індивідуальної ціннісно-смислової системи в умовах соціального простору і часу людина планує, структурує, конструює свою модель самореалізації, (О. Матвієнко [342]), що має футурреальний характер (Я. Васильєв [73]), включає інтеріоризовані цінності, уявлення про себе і навколишніх, цілі, плани і способи їх досягнення та зумовлює міру самореалізованості особистості, взаємозалежність з іншими (Т. Титаренко [537]). У такому разі життєвий сценарій є формою цілепокладання (О. Матвієнко [342]), реалізація якого залежить від соціальної взаємодії.

Життєвий сценарій як форма цілепокладання (О. Матвієнко [342]), що демонструє ставлення до життя як до творчого процесу (концепції життєтворчості, життєтворення (Н. Ануфрієва, І. Бех, Ю. Гундертайло, Л. Бурлачук, О. Донченко, Є. Колесніков, В. Климчук, О. Кляпець, І. Маноха, В. Роменець, Л. Сохань, Т. Титаренко, М. Шульга, В. Ямницький та ін.), реалізація якого залежить від естетичної потреби, художнього осмислення дійсності та міри компенсації життєвих розчарувань (***психологічноа концепція М. Розіна*** [459]*)*, віддзеркалює процес проектування життєвого шляху в межах ***акмеологічного та наративного підходів.***

Акмеологічний підхід, який у сучасній педагогічній науці активно застосовується для вирішення проблеми вдосконалення професійної діяльності, опирається на психологічні концепції життєвого шляху, розвитку особистості та підтверджує основну ідею суб'єктно-діяльнісного підходу в контексті пріорітетності свідомості у виборі стратегій конструювання життєвого сценарію

(К. Абульханова- Славська, Б.Ананьєв, О.Бодальов, Є. Головаха, М. Рибников, Н.Кузьміна, І. Степанов, С. Степанов, Т. Титаренко та ін.). Наукові передумови акмеології (від давньогрецького «акме» – квітуча сила, вершина), що вивчає процес досягнення людиною найвищих вершин (акме) у життєдіяльності та самореалізації творчого потенціалу, були закладені ще в 144 р. до н.е. Апполодором, представником Олександрійської школи, який визначив цю науку як кульмінацію діяльності, ввівши латинське визначення «акме» – розквіт. Починаючи з Античності, акме отожнювалось зі станом духу, творчого піднесення й натхнення [у 346]. Акмеологія як галузь вікової психології (Н. Рибніков [467], Б. Ананьєв [12]) вивчає особистість у період зрілості [439]. На сьогодні ця наука розширює межі досліджень вершинних досягнень у життєдіяльності й розвитку людини (В. Максимова, Н. Полєтаєва [319]), закономірностей самореалізації її творчого потенціалу в дорослому віці у відповідності до вищих рівнів її продуктивності (В. Ільїн [207]) та спрямовує свій інтерес на пошуки інноваційних методів вдосконалення процесу сходження до вершин (акмеологізації) та реорганізації й корекції творчої діяльності (О. Деркач [173], Н. Кузьміна [260], С. Пальчевський [394] та ін.). Життєвому сценарію, який окреслює міру активності особистості, прогнозує поведінкові стратегії та виражає ставлення індивіда до себе та інших, належить чільне місце в організації творчого простору особистості. У такому контексті життєвий сценарій включає акмеологічний потенціал, «приріст» якого уможливлює конструктивно-прогресивний характер сходження до вершин творчої активності особистості. Творче безсилля індивіда вказує на наявність акмебар’єрів на шляху розкриття творчого потенціалу особистості [394], а отже, і реалізації нею життєвого сценарію в акмеперіоді. Причиною «заморожування» творчого потенціалу може бути вплив деструктивних сценарних рішень, про що свідчать психологічні дослідження С. Максимової [320]. Конструктивні та деструктивні чинники самореалізації творчого потенціалу людини у процесі акмеологізації є предметом зацікавлення й акмеології (Н. Кузьміна) [261]. У зв’язку з цим вважаємо за доцільне здійснити інтеграцію відповідних теоретичних положень

акмеології та концепції життєвих сценаріїв для оптимізації акмеологізації особистості.

Як засвідчив здійснений нами аналіз сучасних психологічних досліджень, життєвий сценарій та його структурні компоненти вивчаються в різних контекстах, зокрема у сфері транслювання моделей сексуальної й гендерної поведінки (Т. Камбалова [219], О. Іоффе [211], C. Stokes [663], D. Weis, J. Worobey [668]), в умовах переживання кризи (Н. Гришина [157], С. Петросьян [414]), впливу культури, субкультури, колективної травми на його формування (В. Нуркова, М. Днестровская, К. Михайлова [377], А. Алюшева [10], П. Горностай [144], A. Tekcan, B. Kaya-Kızılöz, H. Odaman [664]) тощо. Нами відмічено великий інтерес науковців до досліджень родових, сімейних, жіночих сценаріїв (Л. Гридковець [151], Н. Гришина [156], С. Заєв [196], Н. Клименко [229] та ін.). Особливий інтерес у сучасних дослідників викликає проблема взаємозв'язку рівня усвідомленості життєвого сценарію з різними чинниками: віком, активністю, особистісною зрілістю, креативністю (І. Мізінова [350], Т. Костіна [249] та ін.); захворюваннями (А. Карташова [225] та ін.), ставленням людини до своєї смертності (Л. Губарєва [161]) тощо; зв'язок об'єму сценарію (кількість подій), оцінки його часових характеристик (минулого, теперішнього й майбутнього) та окремих особливостей, зокрема характеристик цінностей, життєстійкості особистості (Д. Абдульманова [1]), стереотипних уявлень про соціум осіб із різними типами сценаріїв (К. Васюк [74]), репрезентації життєвих ролей у свідомості особистості (А. Одінцова [379]), умов проектування життєвого сценарію (П. Жебелєва [189]) тощо. Варто наголосити й на дослідженнях стратегій реалізації різних типів життєвого сценарію, зокрема сценарію досягнення та транслювання успіху (Н. Гришина [156], Ю. Ільїна [213]), самореалізації (О. Матвієнко [342]), «завершення життєвого шляху» (Н. Гришина [156]) та ін.

Очевидно, життєвий сценарій у сучасній психології розглядають не лише як когнітивне (І. Мізінова [350]), ціннісно-смислове (М. Рекунчак [453]) утворення, що визначає здібність до планування та ін., а й як способи вирішення життєвих

проблем та досягнення життєвих цілей [280], певні зафіксовані моделі поведінки (Ж. Годен [139]). Сценарна поведінка у працях вітчизняного науковця В. Панка означає вихід або розв'язання проблем, що містяться в актуальній ситуації. У зв'язку з цим, життєвий сценарій В. Панок [396] розглядає в контексті життєвої перспективи та стратегії, відповідно до усвідомлюваних або неусвідомлюваних мотивів, прагнень, мрій, певних уявлень щодо майбутнього життя, зумовлених досвідом середовища. У цьому контексті життєвий сценарій пов'язуємо з техніками самопрезентації. Мотиваційний рівень самопрезентації включає мотиви самоактуалізації, що сприяють совизначенню в соціальній ролі для задоволення потреби презентувати власні успіхи й отримати оцінку навколишніх [96]. Такі мотиви виділяємо провідними в реалізації життєвого сценарію. Тобто самопрезентація має на меті організацію взаємодії з іншими людьми для досягнення своїх цілей (І. Гофман [148]). У вимірі життєвого сценарію цей феномен першопочатково є природнім, неусвідомленим та неконтрольованим процесом [353], тому може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Самопрезентація в такому контексті спрямована на характер очікувань індивіда. Тобто шляхом самопрезентації суб'єкт прагне досягти соціального схвалення, зменшити чи уникнути покарання. Із цією метою він вибірково демонструє певні аспекти Я [246]. Наприклад, мета стратегії «Намагання сподобатись» (І. Джонсон та Т. Пітман [644]) зобов'язує особистість висловлювати згоду та виражати прихильність, тоді як стратегія «Благання» – демонструвати слабкість. Характерний набір поведінкових реакцій, що відбуваються впродовж нетривалого часового проміжку, який у транзактному аналізі розуміється як драйверна поведінка, демонструє певну схему сценарного процесу. Так, драйвер «Подобайся», за Т. Кейлером [645; 646], є механізмом деструктивної частини сценарію, який умовно має назву «Після». Імовірно, життєвий сценарій особистості, основна стратегія якої «Намагання сподобатись», зумовлений страхом не догодити іншим. Табл. 1.4 демонструє можливий варіант життєвого сценарію особистості щодо стратегії самопрезентації.

Таблиця 1.4

Зв'язок стратегій самопрезентації зі сценарним процесом

Стратегії самопрезентації, за І. Джонсоном та Т. Пітманом	**Драйвер та відповідний тип сценарію, за Т. Кейлером**	**Характерна техніка самопрезентації та відповідна деструкція життєвого сценарію**	**Вторинна вигода (мета самопре-зентації, за І. Джонсоном та Т. Пітманом)**
Намагання сподобатись	«Подобайся» / «Після»	висловлювати згоду та виражати прихильність, страх не догодити, покарання	влада харизматичності
Самореклама	«Будь досконалим» / «Доки не»	демонструвати знання та вміння / перфекціонізм	«влада експерта»
Залякування	«Будь сильним» / «Ніколи»	загрожувати неприємностями / блокування істинних почуттів та бажань	«влада страху»
Пояснення прикладом	«Будь досконалим» / «Доки не»	демонструвати свої позитивні якості / перфекціонізм	«влада наставника»
Благання	«Наполегливо старайся» / «Завжди»	демонструвати слабкість / значні енергетичні затрати	«влада співчуття»

Комбінація драйверів, як і окремих пріорітетів, може пояснити і процес *акмеологізації особистості – процес, спрямований на досягнення вершин (акме) особистісного, професійного, соціального й духовного самовдосконалення* (Т. Молодиченко [360]). Наприклад, у разі поєднання драйверів «Подобайся» та «Щосили намагайся», що є механізмами сценарію «Майже 1», за Т. Кейлером, оптимум самореалізації досягнути набагато важче, адже до успіху людині не вистачає «один крок»; механізми життєвого сценарію «Майже 2» («Подобайся» та «Будь досконалим»), як і «Подобайся» та «Будь досконалим» (життєвий сценарій «Невизначений»), стимулюють людину до досягнення певної мети, однак задоволення від цього процесу вона не отримує, адже одна акме-ціль одразу змінюється іншою. У такому разі життєві сценарії, за Е. Берном [28], є

«нещасними» та «невиграшними».

Одним із засобів репрезентації реальності особистості, її ідентичності в просторі і часі, специфічним способом конструювання майбутнього (Дж. Брунер [63]), є наративізація, тобто трансформування невпорядкованих життєвих події в певну послідовність, конструювання розповіді про себе (наративу) під упливом взаємодії зі своїм оточенням, відповідно до загальної життєвої концепції оповідача – типових форм поведінки й емоційного реагування на конкретні життєві ситуації (Н. Чепелєва [502]). На відміну від поняття «особиста міфологія» (Е. Кріст,1956) [у 502], суттєвою рисою якої є те, що вона майже не рефлексується, наративна метафора, яку М. Уайт [548] розумів як карту в часі, що відображає прототип певної культури та містить особисту індивідуальну історію, сприяє осмисленню минулого, теперішнього та майбутнього. Не зважаючи на те, що Е. Берн вважав життєвий сценарій програмою на все життя, відповідно до цього підходу, його модифікація можлива за умови переосмислення життєвого досвіду – послідовності зафіксованих подій, що мають цінність та смисл для особистості (Н. Каліна, О. Лактіонов, В. Нуркова, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.). Наратив, поєднуючи реальні факти та домисли (Т. Сарбін [480]), відображає певний тип розгортання життєвого сценарію, що має значення в дослідженні чинників реалізації особистістю її життєвого задуму. Так, Н. Фрай [631] у своїх дослідженнях виділяє жанри наративу, відповідно до яких можна зрозуміти змістові особливості життєвого сценарію особистості та простежити психологічний вік наратора, адже жанр комедії, зазвичай переважає в дитинстві, роман – у підлітковому віці, а у зрілості видається трагедією або сатирою. Метафорично жанр комедії, що репрезентує зміну однієї пори року – зими, іншою – весною, у життєвому сценарії проявляється як щасливе завершення страждання. Роман, що символізує спокійне літо, віщує перемогу добра над злом, тоді як трагедія через образ осені – настання смерті, а іронія (зима) – поразку перед безнадійною ситуацією [у 85]. Сюжети наративів можуть демонструвати як процес формування та розгортання життєвого сценарію, так і стратегії самореалізації [341] особистості, внутрішні конфлікти, які сприяють чи

створюють перешкоди у процесі акмеологізації. У зв'язку з цим вербалізована складова життєвого сценарію (Т. Костіна [250]) у межах *наративного підходу* демонструє акмересурси та акмебар'єри сценарного простору особистості, що має значення у висвітленні проблеми розгортання та реалізації життєвого сценарію, чому і присвячуємо наступі розділи.

Усвідомлення життєвого сценарію починається з накопичення суб`єктом первинної інформації про себе та своє життя, яка згодом диференціюється і поділяється на три складові – когнітивну (знання індивіда про себе та своє життя), емотивно-мотиваційну (ставлення людини до себе та свого життя) та регулятивно-вольову (ціннісний вибір особистості в бік автономії або до подальшого програвання сценарію) (Т. Костіна [247]). Тобто життєвий сценарій є соціально-психологічним феноменом, зумовленим типом ставлення індивіда до себе, інших та соціуму, в якому здійснюється його життєдіяльність. Водночас життєвий сценарій як ціннісно-смислова система (М. Рекунчак) [453] планування життєвого шляху та самореалізації залежить не лише від соціуму, а й від самої особистості. Продуктивність реалізації цього плану, відповідно до праць С. Максименка [316], забезпечує баланс усвідомлення провідних цінностей та смислів і неусвідомлюваних переживань. Детермінантою формування та реалізації життєвої програми, згідно з ***генетично-концептуальним*** та ***аксіологічним підходами***, є енергоінформаційне ядро суб'єкта (нужда). Тобто нужда як енергетична сила життя трансформує генетичний код людини в ціннісно-смисловий орієнтир (С. Максименко [318]) реалізації конкретною людиною свого унікального «екзистенційного покликання на рівні самоактуалізованої індивідуальності» (З. Карпенко [223]). Концепція розвитку, який, згідно з Л. Виготським, є процесом виникнення новоутворень в активній взаємодії з навколишнім середовищем, у працях під редакцією С. Максименка [348] розвивається в контексті розгортання певних структур та планів, які від початку є в людині у згорнутому стані. На відміну від психоаналізу, де наголошено на розгортанні підсвідомого (інстинктів, потягів, архетипів), у гуманістичних теоріях особистості концентрується увага на розгортанні самості –

інтеграції життєвих переживань, досвіду, зокрема й архетипів [348, с. 95–107]. Самість, як і нужда, є сукупністю ретроспективних та прогностичних переживань, що сприяють індивідуації. У зв'язку з цим життєвий шлях, згідно з працями С. Максименка, не можливо зрозуміти, його треба переживати [317]. Переживання особистості супроводжують осмислення та є чинником формування нових цінностей (Г. Радчук [446]). У такому разі життєвий сценарій варто розглядати в діалектичному поєднані: і як розгортання внутрішнього плану (програми), який уже є в людині, і як набуття психічних новоутворень в активній діяльності. Тобто життєвий сценарій як квазітворчий процес суб'єкта включає його власні завдання та передбачає розгортання закодованої програми соціально-культурних цінностей [348]. Отож, для розуміння чинників формування життєвого сценарію варто застосовувати *діалектичний підхід*, який поєднує біогенетичний, основою якого є принцип рекапітуляції (Е. Геккель, С. Холл, К. Бюлер та ін.), та соціогенетичний – як процес моделювання перспективи (А. Бандура, М. Мід та ін.) [348].

Неабияке значення для вивчення психологічних умов формування та реалізації життєвих сценаріїв мають результати досліджень проблеми життєвих світів Т. Титаренко [535]. Особистість структурує зовнішню дійсність, на думку дослідниці, відповідно до внутрішньої. Тобто життєвий світ є певною цілісністю як усвідомлюваного, так і неусвідомлюваного внутрішнього психічного життя, що проявляється в поведінці, спілкуванні та діяльності. Структуру життєвого світу, простором якого є значущі стосунки, опосередковує структура особистості. Відтак, персонажі життєвого сценарію є нічим іншим, як проекцією структури ідентичності, на чому наголошували як західні психологи, зокрема З. Фройд, Ф. Перлз, так і сучасні вітчизняні дослідники в межах вивчення ***Я-концепції особистості*** (Р. Каламаж [216], Г. Католик [226] та ін.), де основним чинником суб'єктивного образу Я є емоційно-оцінне ставлення інших.

Підсумовуючи здійснений теоретичний аналіз проблеми життєвого сценарію особистості, зазначимо, що основною дискусією щодо формування цього феномену є питання активності та пріоритетності свідомого чи несвідомого в

цьому процесі. Нам імпонує позиція представників західної науки, які більшою мірою схильні вважати, що формування життєвого сценарію на ранніх стадіях онтогенезу відбуваються несвідомо. Водночас погоджуємося з поглядами науковців, які вважають, що життєвий сценарій включає передсвідомий та свідомий етапи свого розвитку (табл. 1. 5).

Таблиця 1.5

Життєвий сценарій у зарубіжній та вітчизняній психології

Підходи та теорії щодо формування життєвого сценарію	**Основні представники**	**Життєвий сценарій**	**Детермінанти**
Драматурнічно-рольовий	Е. Гофман Д. Мід Я. Морено П. Горностай	Стратегія самопрезентації, соціальна установка	Соціальне очікування
Транзактний	Е. Берн К. Штайнер Й. Стюарт В. Джойнс	Несвідомий план	Набуті директиви та відповідні сценарні рішення-установки
Когнітивний та когнтітивно-поведінковий	Ж. Лейнс Б. Дарден С. Фіске Д. Янг Л. Засєкіна У. Гуменюк	Скрипт, схема, фрейм	Ірраціональні вірування
Трансгенераційний	А. Шутценбергер	Вроджені драйвери: родинна програма	Вроджені директиви (родове несвідоме)
Психоаналітичний	Аналітична психологія К. Юнг	Генетичний код, колективна програма	Вроджені директиви (колективне несвідоме; архетипи, інстинкти)
	Теорії психоаналізу З. Фрейд	Форма задоволення потреб	Інстинкти (життя і смерті); лібідозні устремління, потяги
	Індивідуальна психологія А. Адлер		Почуття неповноцінності та бажання його подолати

Продовження Таблиці 1.5

Трансперсональнй	С. Гроф	Емоційно-поведінкова реакція на загрозу (форма адаптації та самозахисту)	Ситуація народження
Еволюційний	Б. Уайнхолд, Д. Уайнхолд,		Незадоволені потреби розвитку
Гештальт-психологія	Ф. Перлз		Незавершений гештальт, шокова травма
Особистісно-буттєвий	С. Петросьян, З. Рябкіна, В. Панок, Т. Титаренко		Вікова криза
Аксіологічний	З. Карпенко, Г.Радчук	Ціннісно-смислова установка	Інтроектовані та набуті цінності
Генетично-концептуальний	С.Максименко		
Наративний	М. Смульсон, Н. Чепелєва Т. Титаренко		Смисли
Акмеологічний та субєктно-діяльнісний	Ю. Швалб В. Ямницький О. Матвієнко К. Абульханова-Славська, Є.Головаха, Т.Титаренко	Як форма цілепокладання та життєтворчості	Потреба у творчій самореалізації
Системно-гентичний	С. Максименко І. Пасічник, М. Рекунчак	Несвідома готовність вибудовувати життя відповідно до набутого стереотипу	Нужда, вроджені та набуті директиви, спосіб мислення, життєтворча активність
Симультанне, діалектичне поєднання генетичної програми та набутого в онтогенезі когнітивно-емоційного новоутворення, що відображається у поведінкових стратегіях внутрішньої моделі власного Я засобами самопрезентації			

Розглянуті підходи дозволяють доповнити *загальнонаукову методологічну основу* дослідження та виокремити конкретно-наукову для подальшого дослідження життєвого сценарію в акмеперіоді. Отож, узагальнені теорії й концепції відображають загальнонаукову парадигму соціокультурного (І. Гофман, Г. Мід, П. Горностай та ін.), системно-генетичного та структурно-функційного підходів (Л. Виготський,

Д. Ельконін, Г. Костюк, С. Максименко, І. Пасічник та ін.), що дозволяють розглядати життєвий сценарій як цілісний життєвий простір, структурні компоненти якого виконують певні функції та підпорядковані спільній меті. На рівні *конкретно-наукової методології* істотну роль у створенні концепції акмереалізації життєвого сценарію відіграють положення глибинної психології (психоаналіз З. Фройда, аналітична психологія К.Юнга, індивідуальна психологія А. Адлера, транзактнй аналіз Е.Берна), акмеологічного та суб'єктно-діяльнісного (К. Абульханова- Славська, Б.Ананьєв, О. Бодальов, Є. Головаха, М. Рибников, Н. Кузьміна, І. Степанов, С. Степанов, Т. Титаренко та ін.), системно-генетичного (Л. Виготський, С. Максименко, І. Пасічник, М. Рекунчак та ін.) та аксіологічного (З. Карпенко, Г. Радчук та ін.) підходів, що дають змогу простежити взаємозв`язок свідомої та позасвідомої сфер психіки, виокремити ідею симультанності у процесі формування, розгортання та реалізації життєвого сценарію як багаторівневої, саморозгортальної, відкритої системи, що характеризується певними функціями та спрямована на результат. Узагальнено життєвий сценарій відображає колективну та індивідуальну програму житєдіяння. Завдання і функції життєвого сценарію вбачаємо в забезпеченні психологічного імунітету. Конструктивна частина сценарію допомагає індивіду протистояти дії агресивних агентів сценарного простору, зберігати цілісність організму, стан внутрішньої рівноваги у взаємодії з соціумом. Такі функції, як розпізнавання, прогнозування та управління ситуацією, забезпечують гармонійну реалізацію унікального життєвого сценарію, збереження соціальної активності у взаємодії з оточенням. Деструктивна частина сценарію виконує гіперфункції, зумовлюючи конструювання адаптивної моделі поведінки.

Відповідно до розглянутих підходів, *життєвий сценарій розуміємо як когнітивно-емоційне новоутворення ідентифікації індивіда, що базується на генетичній програмі, втілюється у поведінкових стратегіях відповідно до внутрішньої моделі власного Я та забезпечує адаптацію, самореалізацію та акмеологізацію. Життєвий сценарій виражає також життєву позицію індивіда, що є сукупністю установок щодо себе, інших та світу в цілому, необхідних для регуляції психічних станів, поведінки, взаємодії для досягнення певної мети.*

Відповідно до транзактного аналізу, означене когнітивно-емоційне новоутворення розуміємо як результат несвідомого вибору адаптаційної установки з можливою фрустрацією особистих потреб. Аналогом деструктивної сценарної установки-рішення в когнітивній психології виділяємо когнітивні установки, що базуються на ірраціональних віруваннях як результаті творчого перетворення емоційно насиченої ситуації в ранньому дитинстві (М. Маллин [315]). Зрозуміло, що такі ірраціональні когнітивні утворення, як і психологічні механізми захисту, хоча є певною опорою в дитинстві, все ж заважають адекватному пристосуванню та продуктивній поведінці у перспективі, що й спричиняє формування деструктивної частини сценарію, який виконує гіперфункції психологічного імунітету. У контексті гештальт-психології сценарні рішення можемо розглядати як результат незавершеного гештальту, спричиненого шоковим травматичним досвідом або неможливістю розв'язати поставлене світом завдання, яке і спрямовує індивіда рухатись у пошуках його завершення. Незадоволення певної потреби створює циклічність руху, а отже, і життєвий сценарій [105].

Згідно з концепцією життєвих сценаріїв Е. Берна, на шляху його реалізації допускаються відхилення [28], адже воля людини, сценарії інших, зовнішні обставини тощо мають вплив на його розгортання. Своєю чергою, це вказує на вагомість вивчення життєвого сценарію, як і життєвого шляху, які інтегрують усі базові психологічні аспекти людського існування [232], у межах прикладних підходів. Такі підходи, коли особистість не тільки досліджується, але й піддається психотерапевтичним впливам та корекціям, В. Панок [396] означує як *критичний підхід*, що включає як теорії психоаналізу З. Фройда, індивідуальну психологію А. Адлера, аналітичну психологію К. Юнга, так і транзактний аналіз Е. Берна. Засадничими в дослідженні є теоретико-прикладні положення наративної (М. Смульсон, З.Карпенко, Т. Титаренко, Н. Чепелєвої та ін.), когнітивної (У. Гуменюк, Л. Засєкіна, Р. Каламаж, М. Орап, Д. Янг та ін.), гештальт-психології (О. Григорьева, М. Ляхова, І. Погодін, А. Полетаева та ін.) та концепції життєтворчості, яку детальніше розглянемо в наступних розділах.

1.3. Бар'єри та ресурси розгортання та реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів

Терміни «розгортання», «саморозгортання» у філософії розкриваються через поняття «пізнання світу», «буття», «експлікація», «еманація» [33], шо в широкому змісті екстраполюється на розуміння процесу розгортання життєвого сценарію як духовного явища, яке «приходить у реальність зі світу ідей», вивільнення чогось закодованого, що існує у «сповитому» стислому стані, тобто розвиток [33; 348, с. 95–107]. Наприклад, у філософії німецького ідеалізму розвиток означає розгортання божественного у світі, живого в божественне [33], у психоаналізі – розгортання підсвідомого, в гуманістичній психології надсвідомого [348, с. 95–107]. Тобто розгортання життєвого сценарію є процесом, який забезпечує розвиток особистості, внаслідок якого відбуваються певні зміни. Так, Ю. Бех, аналізуючи термін «саморозгортання» у персоналістській психології, розуміє його як самовияв потенціалу людини під упливом середовища та характеризує такими структурними особливостями, як ріст, тобто збільшення кількості й різноманіття життєвих подій та активності прерживань; диференціація, тобто перехід життя від нез'ясованості й дифузності до структорованості; перетворення, тобто життя особистості проходить у своєму розвитку певну кількість якісно різних, але внутрішньо зумовлених етапів. Тобто поняття «розгортання життєвого сценарію» вказує на поступовість, поетапність його виникнення, становлення, функціювання та залежність від внутрішнього змісту, тобто індивідуальності особистості [33].

Розвиток будь-якої біологічної істоти поєднує процеси розгортання й реалізації генетичної програми [348]. Термін реалізація (від франц. Realiser – здійснювати) найчастіше науковці розглядають у контексті володіння, користування чимось, здійснення. Здійснювати, тобто запроваджувати, виконувати, робити що-небудь дійсним, реальним у широкому значенні розуміється як втілення в життя [426, с. 52]. У такому ж контексті пояснюється термін реалізації у правничих дисциплінах. Услід за В. Круссом, Ю.

Пацурківський [409] поняття «реалізація» вживає у значенні здійснити, зникнути, виконавши своє призначення, або знайти щось нове, втративши старе. Таке розуміння терміну дозволяє досліднику виділити домінантною у цьому процесі практичну діяльність: як перехід можливого в реальне, потенційного в актуальне, тобто впровадження в життя ідеї, плану, проекту та досягнення певного результату. Науковець демонструє три форми реалізації, критерієм розрізнення яких виокремлює активну / пасивну діяльність суб'єкта. Відповідно, можемо провести паралелі з формами реалізації життєвого сценарію. Зокрема, *виконання* вказує на активну форму поведінки у виконанні задуму. *Дотримання* є пасивною поведінкою, відмовою від дій, що може свідчити про певні обмеження в життєвому сценарії, тоді як *використання* – опору на ресурси. Тобто *реалізацію життєвого сценарію* можемо визначити як здійснення, втілення в життя сценарних приписів (заборон, дозволів, обов'язків) із застосуванням доступних ресурсів. Ефективність реалізації, що є процесом і результатом, зумовлена домінуванням означених форм та залежить від умов здійснення задуманого. Схожу думку висловлює сучасна вітчизняна дослідниця Т. Костіна [247]. На її думку, реалізація життєвого сценарію особистості можлива у взаємодії з навколишнім середовищем на трьох рівнях (Я – Я, Я – Інші, Я – Діяльність).

Психологічне моделювання реалізації життєвого сценарію українських емігрантів в акмеперіоді потребує теоретичного вивчення особливостей соціокультурної адаптації представників різних типів міграції. Відповідно до теоретичного аналізу наукової літератури спільним у визначенні поняття «міграція» (від лат. migration – переселення, переміщення, migro – переселяюсь) як у вузькому, де міграція ототожнюється з поняттям переселення, так і в широкому значенні, згідно з яким міграція охоплює низку різних видів територіальних переміщень, є зміна місця проживання [421]. Тобто основним критерієм міграції, поняття якого вперше було описане Е. Равенштейном у праці «Закони міграції», як безперервного процесу, зумовленого взаємодією певних груп чинників, є наявність або відсутність переміщення у просторі. Відповідно, «мігрант» – це особа, яка здійснює перемішення з одного місцеперебування в інше.

Основні критерії розрізнення видів міграції: добровільність або вимушеність та тривалість [623] – демонструють різні умови розгортанання життєвих сценаріїв мігрантів та спільні орієнтири в задоволенні певних потреб, зокрема самозбереження [441] та прагнення адаптуватись на новому місці [56]. У такому ключі вирізняємо категорію внутрішніх переселенців – осіб, які були змушені залишити своє місце проживання з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту або тимчасової окупації [430]. Актуальність дослідження сучасних проблем внутрішньо перемішених осіб [427] підсилюють оприлюднені дані Міністерства соціальної політики, згідно з якими в Україні нараховується близько 1 мільйона 800 тисяч внутрішньо переміщених осіб [186]. За даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, станом на 17 липня 2017 року взято на облік 1 273 577 сімей із Донбасу і Криму [389]. Відзначимо, що на відміну від емігрантів, внутрішньо переміщені особи психологічно споріднені з середовищем, яке їх приймає, однак як і в перших, соціокультурне середовище, що включає суспільні, матеріальні та духовні умови існування [457], є зміненим. Від біженців, у психіці яких панує домінанта віддалення від небезпечного місця, вимушених переселенців відрізняє момент оцінки переселення. Однак критерій вимушеності поєднує ці дві категорії осіб [441]. Безперечно, міграцію в такому контексті розуміємо як *«зрив» звичного життєвого сценарію, що трансформується відповідно до нових умов соціокультурного середовища*. Запланована добровільна еміграція, що передбачає перетин адміністративного кордону, виїзду осіб чи груп осіб із місця (країни) проживання на законних або незаконних підставах на певний період або назавжди [456], як етап розгортання життєвого сценарію вносить зміни у сценарний простір мігранта у зв’язку зі зміною культурного сценарію та адаптацією до нього. Тому пріоритетним завданням емігранта – особи, що залишила батьківщину і виїхала в іншу країну, тобто перетнула державний кордон, для постійного чи тривалого проживання [494, с. 476], є модифікувати свій сценарій відповідно до розвивальної, селекційної, економічної, соціальної та ін. функцій міграції. Найбільш узагальнювальною відповідно до названих критеріїв, на наш погляд, є

зведена схема класифікації міграцій, здійснена О. Ровенчак [456]. Не вдаючись у деталі класифікації, зауважимо, що в межах нашого дослідження зосереджуємо увагу на етнічній міграції, яку Н. Лєбєдєва [274] розуміє як масові переміщення представників певного етносу (етнокультурної групи), що добровільно чи примусово залишають місце формування своєї етнічної ідентичності та переселяються в інший географічний або культурний простір. Супроводжує міграційні потоки процес соціокультурної адаптації, що включає соціальну взаємодію. Згідно з працями А. Татарко та Н. Лєбєдєвої, природа соціальної взаємодії є установочною. Соціальна установка, тобто готовність вести себе певним чином у певній соціальній ситуації [524], входить до структури життєвого сценарію, а отже, роль його у процесі соціокультурної адаптації є очевидною. Для розуміння умов акмереалізації життєвого сценарію українських емігрантів розглянемо детальніше особливості пристосуванням до інокультурного середовища, що включає універсальні принципи адаптації та етнічну специфіку, відповідно до критеріїв вимушеності та тривалості.

У межах психології аналіз міграції пов’язаний із вивченням людини, зокрема її індивідуальної мотивації, соціальної взаємодії, особливостей референтних груп, психічного здоров’я мігранта [441] тощо. С. Бондирєва [56], визначаючи міграцію як полімотивоване суспільне явище, викликане прагненням до задоволення потреб, серед основних її мотивів, зокрема мотиву заздрості до мешканців більш сприятливих місць, комплексу меншовартості, прагнення безпеки та повніше реалізувати свій потенціал і покращити матеріальне благополуччя, вирізняє мотив «кращої долі» мігрантів, що узагальнено характеризує всі інші. Об’єктом уваги цього дослідження є феномен української еміграції, синонімічними поняттями до якого виділяють терміни «українське зарубіжжя», «закордонне українство» [16]. Мотиви української еміграції можна класифікувати відповідно до назв наймасовіших міграційних потоків, яких традиційно виокремлено чотири (із 2013 – п’ять). Так, мотив «кращої долі» та покращення матеріального благополуччя характерним є для першої хвилі еміграції – трудової (1861–1914 рр..), причиною якої стало безробіття. Очевидно,

що мотивом другої – політичної, вимушеної – еміграції періоду між двома світовими війнами (з 1920-го по 1930 рік) та третьої (часи Другої світової війни) – політичних біженців, є прагнення безпеки. У представників четвертої хвилі еміграції – заробітчан (почалась у 90-ті роки), тобто трансмігрантів, які одночасно «проживають» і в суспільстві вибуття, і в суспільстві прибуття, створюючи транснаціональні соціальні простори [441], домінує прагнення підвищити матеріальне благополуччя. Такий мотив може пояснити причини ізоляції нових мігрантів в інокультурному середовищі та відсутність наміру примножувати і зберігати історію свого народу за межами країни, що характерно «старій діаспорі» [580]. Сучасні технологічні інновації значною мірою змінюють традиційні форми міграції. Створюючи звичне духовне оточення, інтернет, транспорт, соціальні мережі компенсують зміни культурного середовища, що є причиною адаптації, однак «фрагментують» національну ідентичність [42]. У такому контексті має значення наявність соціокультурного імунітету в емігранта.

Виходячи з трактування соціокультурного простору як єдиного цілого організму, О. Ліщинська пропонує розуміти поняття соціокультурного імунітету як наявність у соціумі опірності чужерідним деструктивним ідеологіям, що загрожують відтворенню цього соціуму як на рівні біологічному, так і на культурному рівні [306, с. 103]. У зв’язку з тим, що розвиток особистості, згідно з її науковими розвідками, здійснюється шляхом добровільних моральних виборів, чинником соціокультурного імунітету дослідниця виділяє суспільну мораль, а показником – домінування світогляду, який сприяє відтворенню культурних традицій людської спільноти. Так, колективні ритуали, які включає культурний сценарій, активують відчуття цілісності і спорідненості з іншими, а отже, створюють умови для відновлення ресурсів на еміграції. Носіями соціокультурного імунітету О. Ліщинська вважає інтелігенцію, представники якої здатні бачити наперед небезпеки для соціокультурної спільноти. Основною характерною ознакою інтелігента, на її думку, є реальне домінування переживань за майбутнє свого народу, а не за своє особисте життя [306]. У зв’язку з цим у

полі нашого наукового інтересу творча еміграція, представники якої за означеним критерієм можемо віднести до когорти інтелігенції.

На відміну від емігрантів, що виїхали на постійне місце проживання, для трансмігрантів – представників трудової міграції, студентів та викладачів міжнародних обмінних програм, візитерів та ін., що тимчасового перебувають за межами країни, характерний процес реміграції, який передбачає повернення емігранта. У зв'язку з цим установка на тимчасове перебування за межами країни «консервує» сталий життєвий сценарій, блокуючи тим самим інноваційну готовність. Згідно з науковими розвідками М. Томчука [543], готовність досліджується у двох напрямках: як функція конкретної ситуації, психічний стан особистості в певний момент часу, тобто ситуаційна готовніть, мобілізаційна, передстартова, і як стійка внутрішня готовність діяти. *Послуговуючись концепцією В. Моляко, С. Яланська* наголошує на вагомості особистості бути психологічно готовою до використання різних життєвих стратегій, зокрема стратегії аналогізації, тобто використання в інших умовах і по-новому вже відомої моделі життєвого шляху; стратегії комбінування, що полягає в різних перестановках, зміні життєвих ситуацій, та стратегії реконструювання – пошуку іншого, нового. І якщо універсальна стратегія припускає відносно рівномірне застосування аналогізації, комбінування й реконструювання, стратегія спонтанних дій здійснюється за випадковим орієнтиром чи методом спроб і помилок [613].

Соціокультурна адаптація як безперервний процес реагування на зміни (І. Біленька [36]) вимагає психологічної стійкості від емігранта, яка полягає у здатності протистояти негативним впливам навколишнього середовища зі збереженням при цьому внутрішньої гармонії [503]. Забезпечує цей процес резилієнс як здатність відновлювати ресурси. Зважаючи на український переклад resilience («психологічна пружність») та виходячи з визначення ВООЗ, резилієнс розуміється науковцями (Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко) як здатність людини або соціальної групи (спільноти) амортизувати вплив надзвичайних ситуацій, тобто «пом'якшувати»

дію їхніх соціальних та психологічних наслідків через актуалізацію ресурсів окремих людей, груп, організацій та громад, здатних запобігти загостренню психологічних проблем і розладів серед учасників і свідків важких подій. Як динамічний процес резилієнс концептуалізується як безперервний, активний процес появи чи розвитку нових сил і ресурсів адаптації та відновлення. Цей процес відбувається швидше, коли особистість почувається в безпеці, має тісні (родинні) зв'язки, перебуває у спокої; має доступ до соціальної, фізичної та емоційної підтримки, а також знаходять способи допомогти собі [443].

Повний цикл адаптації мігрантів такої категорії відображає концепція W-подібної кривої Г. Тріандіса [666], яка доповнює концепції «U-подібної кривої пристосування» С. Лісгарда [652]. Так, «медовий місяць», що характеризується піднесеним настроєм емігранта, змінюється розчаруванням, фрустрацією, депресією. Критичності ці переживання набувають на третьому етапі адаптації, відповідно до якого кульмінаційне відчуття безпорадності може стимулювати повернення, дезадаптацію. Відчуття задоволеності характеризує вихід із кризового стану та свідчить про успішну адаптацію.

Переживання ейфорії та ідеалізації на першій фазі адаптації сучасні науковці повязують із механізмом захисту від почуття втрати близького й рідного. У зв'язку з цим провідним мотивом мігранта стає мотив уникнення, результатом чого є дезадаптація. Ідеалізація попереднього місця проживання спричиняє розчарування та агресію, адже реальна картина є спотвореною. Один зі шляхів вирішення такої дисгармонії вбачається в умінні проживати свої почуття, відчувати вдячність як до рідної країни, так і до нової, вміння отримати підтримку в референтній групі [594]. Етапи психологічних переживань горя, за Е. Кюблер-Росс (ізоляція, заперечення, гнів і відторгнення, компроміс, депресія, прийняття), можуть проходити в довільному порядку або вибірково. Фаза компромісу свідчить про готовність до життєвих змін [271], а отже, прийняття факту міграції, що є показником успішної адаптації [594], соціально-культурної активності психологічно здорового мігранта [437]. Компенсувальним простором втрати мігранта виокремлюємо діяльність діаспори. Водночас конфлікти між «старою»

та «новою» еміграцією, однією з причин чого є «байдуже ставлення до української мови» новоприбулих [580], свідчать про невирішену проблему сучасної еміграції. Однією з умов виживання будь-якої етнокультури є толерантність [306]. Як особистісна характеристика, толерантність проявляє себе у ставленні до себе, до інших, до світу в цілому [503], тобто у життєвій позиції емігранта. Розуміння проблеми соціокультурної адаптації емігранта з такої позиції може сприяти вирішенню окресленого конфлікту.

Слід відмітити, що в науковій літературі терміни для визначення українського населення, яке проживає за межами України, «еміграція» та «діаспора» розмежовуються. У порівнянні з еміграцією, діаспора є ширшим поняттям, адже охоплює не тільки осіб, які виїхали з батьківщини, а й тих, що, нікуди не переселяючись, опинилися в тій чи тій країні внаслідок змін державних кордонів етнічної батьківщини [447]. На відміну від еміграції, діаспора пов'язана, перш за все, з етнічністю, а не громадянством та стосується як первісних емігрантів, так і наступних поколінь їх нащадків. Тобто еміграція є елементом життя діаспори, нащадків емігрантів, які постійно проживають в інших країнах, так і автохтонного населення [491]. Історичний досвід свідчить про вагомість діяльності діаспори у соціокультурній адаптації емігрантів та збереженні етнонаціональної ідентичності, яку вважаємо ресурсом акмеологізації емігрантів. Спробуємо довести цю думку.

Початково поняття «діаспора», що у грецькому перекладі Біблії використовувалося для означення розсіювання народів, пов'язували зі станом пригніченості, занепаду духу, адже воно розумілось як вигнання євреїв з історичної батьківщини [447]. Початком історії діаспори вважаються ще княжі часи, однак масова еміграція з українських земель розпочалася в останній третині XIX ст. Тоді ж у Європі поняття «діаспора» почало набувати широкого вжитку [314]. Діаспора на сьогодні – це певний тип міжособистісних відносин, заснований на «спільності долі чи уявлень про історичну пам'ять батьківщини» [297] та становить собою замкнену соціальну систему [286]. У такому тлумаченні пов'язуємо цей феномен із поняттям соціокультурного сценарію, який є

нормативною моделлю поведінки певного соціуму, що акумулює цінності, досвід певного етносу. Тобто історична пам'ять як пасивний ресурсний потенціал активується в діяльності діаспор, створюючи тим самим зовнішні умови для збереження культурного сценарію мігранта. Водночас поєднання етноніма та політоніма («українські канадці»), або етноніма і громадянства («українець Канади», «українець США»), терміни «українська етнічна група», «українська імміграція», «канадські вихідці з України» [447] демонструють модифікацію культурного сценарію, що й репрезентують дослідження К. Янківської [619], де відзначено, що «в новому краї серед нових обставин витворили канадські українці свою нову культуру».

Вивчаючи походження терміну «українська діаспора», вживання якого відмічено у першій половині 90-х рр. минулого століття, з набуттям Україною незалежності [337], відзначаємо дискусію щодо його змістового наповнення. Так, діаспорою називають сукупність усіх українців (осіб українського походження), які проживають за межами України (Н. Колесніченко-Братунь), або мають на увазі, найперше, представників західної української діаспори, яка на відміну від східної (тобто в державах колишнього Радянського Союзу), сконцентровує свою увагу не на відродженні етнічної ідентичності, а на збереженні розвитку національної свідомості (Володимир Трощинський та Анатолій Шевченко) [314]. Узагальнено термін «українська діаспора» вказує на духовий зв'язок з Україною, місцем народження, предками. Особливістю української діаспори першої – третьої хвиль еміграції у порівнянні з іншими діаспорами є те, що вона не мала повноцінного зв'язку з Батьківщиною, існуючи в певній ізоляції від рідного краю [314]. Імовірно, однією з причин сьогоднішньої проблеми міжнародної асиміляції сучасних мігрантів, що характерно для п'ятої хвилі еміграції, є територіальна мобільність, знання іноземних мов, інші цінності. Водночас легко доступний зв'язок із рідною (інтернет, транспортні послуги і т.д.), можливості бути корисним в обох країнах створюють додаткові сфери для акмеологізації мігрантів, адже затребуваність у навколишньому середовищі є однією з акмеологічних умов (антропоцентрична) [562; 563] акмерозвитку та акмереалізації.

Події Майдану, війна на сході України змінили ставлення, активували патріотизм у більшості українців сучасного зарубіжжя. За свідченням Орисі Стефин, саме ці чинники вплинули на відродження та розширення меж Літературного клубу ім. В. Симоненка, яким довгий керував Д. Нитченко, а далі Б. Коваленко у перші роки поселення українців в Австралії. Потреба поєднати людей, інтегрувати стару й нову еміграції Австралії в Українську Мистецьку спілку спричинена прагненням до збереження традицій українського народу та його історії. Завданням товариства стало з'єднати розпорошену Діаспору за допомогою культурно-мистецьких заходів, підтримати один одного у важкий час, адже «в єдності сила народу». Так, звіт Світової Ради Культури СКУ (серпень 2015 – липень 2016 рр. [202]) свідчить про активну участь Австралії в реалізації мети ради, яка діяла згідно з завданнями своєї діяльності та з прийнятими на X Світовому Конґресі Українців резолюціями та рішеннями керівних органів СКУ, а саме: репрезентувати українську культуру у світі; зберігати надбання української культури у світі; координувати діяльність українських організацій, членів СКУ у сфері діяльності культури; інформувати світове українство про визначні події в галузі української культури.

Водночас почуття сучасного патріотизму, побудоване, перш за все, на інстинктові самозахисту (М. Стех) [513], як цінність, що реалізовується у самовідданій любові до рідної землі, її народу (М. Боришевський [58]), потребує збереження, що можна перейняти у представників першої, другої та третьої хвиль еміграції, які пройшли низку випробувань, що загартувало не лише їхній психологічний імунітет, а й національно-етнічну визначеність. Спільним у цих еміграційних потоках є те, що переселення охоплювало цілі родини, які селились разом, організовуючи народні доми, читальні, школи, церкви, видавництва українських газет та ін., створюючи так психологічні умови для відновлення ресурсів та збереження національної ідентичності, що передбачало усвідомленням відповідальності за долю вітчизни і переконаність у необхідності творення конкретних справ [528]. Відтак, збереження національно-культурного сценарію як духовно-морального імунітету емігрантів можливе у спільній діяльності, яку й

забезпечує українська громада діаспори. Діаспора надає як соціальну підтримку у формі соціального захисту, так і створює умови для відновлення ресурсів емігрантів засобами релігійної консолідації спільної діяльності, рідної мови та культури. У зв'язку з цим до традиційних функцій діаспори, виділених істориками, спрямованих на збереження та примноження національних ознак [447], додаємо акмеологічну функцію, що забезпечує відновлення і збереження акмересурсів представників певного етносу засобом соціально-психологічної підтримки. У такому контексті механізмом реалізації життєвого сценарію мігранта є породження смислу у збереженні своєї етно-національної ідентичності як цінності в інокультурному середовищі та оновлення ціннісно-смислового конструкту життєвого сценарію відповідно до змінених обставин, адже на сьогодні міжкультурне пристосування розглядається як багатоаспектний процес, що включає в себе не лише збереження позитивного емоційного стану та психічного здоров'я мігрантів, а й набуття ними соціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання завдань повсякденного життя [507]. Одним із механізмів пристосування, за З. Фройдом [559], є зміни самої особистості, а отже, модифікація життєвого сценарію. Пристосування до нового культурного середовища вважається синонімом до поняття адаптації (W. Searle, S. Ward). Адаптація є процесом, упродовж якого в людини відбуваються якісні зміни в настановах, інтересах, орієнтаціях, поглядах, переконаннях, які проявляються у змінах поведінки особистості [493]. А тому навіть за сприятливих обставин адаптація до іншого етнічного й культурного середовища – складний, стресогенний процес [38]. Отож, до основних функцій адаптації – комунікативної, аксіологічної (ціннісно-орієнтаційної), нормативно-регулятивної [608], інтеграція яких забезпечує мігранту повну реалізацію потреб, мотивів та цінностей у суспільному оточенні [201], – в умовах реалізації життєвого сценарію слід включити мобілізувальну, адже адаптація активує ресурсний потенціал, та праксіологічну, що здійснює творчу видозміну не лише адаптанта, але й адаптивного середовища [596]. Тобто соціальна адаптація є таким соціальним процесом, у якому й адаптант, і соціальне середовище є

адаптивно-адаптувальними системами [83]. Перетин інокультурних життєвих сценаріїв модифікує й культурний сценарій країни, яка приймає.

Синонімами до міжкультурної адаптації є поняття інокультурної адаптації, кроскультурної [649], етнічної, етнокультурної. Етнокультурну адапацію Н. Лєбєдєва репрезентує як процес і результат взаємодії етнічних груп як цілісних суб'єктів взаємосприйняття [275]. У межах сценарного процесу такий тип адаптації розуміємо як інтеграцію культурних сценаріїв та, у зв'язку з цим, модернізацію індивідуальних життєвих сценаріїв мігрантів. Пристосування до нового середовища передбачає різні субадаптації, серед яких вирізняють економічну, тобто професійну адаптацію, соціокультурну та суб'єктивну [655]. Водночас у полі інтересу сучасних науковців політична, соціально-організаційна, релігійна, інформаційна, освітня, психологічна та інші види адаптації. Слід відзначити дослідження мовленнєвої адаптації І. Тарасюк [521], яка розуміється як ефективне використання особистістю всіх мовних засобів навколишнього лінгвокультурного середовища для задоволення актуальних потреб, мотивів, збереження власних та надбання нових цінностей. Авторка констатує, що ефективна мовленнєва адаптація виконує інтегрувальну функцію особистості до іншомовного середовища, тоді як дезадаптація призводить до мовленнєвої асиміляції або мовленнєвої ізоляції, що має характер психологічного захисту або усамітнення. Тобто основною причиною дезадаптації емігранта є брак мовленнєвих ресурсів середовища, до якого він пристосовується. Пояснити неуспішність адаптації до нового середовища може й нестача мовленнєвого досвіду, який М. Орап [384] визначає як процес і продукт переробки і впорядкування в мовленнєвій формі результатів взаємодії суб'єкта з оточенням.

Первинною формою адаптації до навколишніх реалій [541] є архетипи – структурний компонент життєвого сценарію, який визначає форми соціокультурної активності, способи реагування в тих чи тих ситуаціях. Розуміння етнічних особливостей архетипів, тобто універсального для певного етносу «ціннісно-смислового» [258] конструкту, може пояснити проблеми в соціокультурній адаптації та націлити психологів на новий погляд у розробці

акмепсихологічного супроводу мігрантів під час соціокультурної адаптації. Наприклад, відомо, що у зв'язку з природою етнічних архетипів, українці важко переживають ізоляцію, однак суперечність світоглядної толерантності з індивідуалізмом, глибинний оптимізм та софійність українців виражають здатність українців модифікувати свій культурний сценарій засобами прийняття у свою культуру ментальних настанов інших народів та їхніх культур [80]. Своєю чергою, це є ресурсним потенціалом для ефективної адаптації мігрантів, яку зазвичай розглядають у розрізі інтеріоризації, що передбачає засвоєння та присвоєння норм та цінностей нового соціуму [80]. Завдяки ефективній соціально-психологічній адаптації, метою якої є самореалізація [534], мігрант забезпечує собі успіх у конкуренції з представниками інших етносів, які проживають на спільній території [83], без кардинальних змін структури особистості й водночас без порушень норм тієї соціальної групи, в якій відбувається життєдіяльність особистості [534]. Теоретичний аналіз літератури дозволив О. Вовченко виокремити декілька етнічних архетипів, що мають значення й для розуміння особливостей акмереалізації життєвих сценаріїв мігрантів. Так, ядро архетипів українців, зігідно з працею О. Вовченко, як системи образів колективного несвідомого, що формується під упливом об'єктивних, зокрема історично-культурних стимулів, і суб'єктивних чинників [80], створює низка етнічних архетипів, серед яких вирізняється заснування життя на праці та непевність щодо розпорядження її результатами, відсутність виміру публічності, покладання на долю, а не на власну самовпорядкувальну волю відносно життєвих позицій, архетип вільності (А. Шевцова), архетипи кардіоцентризму, що проявляється в переважанні чуттєвості над мисленням, сентиментальності та любові до ближнього, архетипі довіри, тобто переважанні інтуїтивних рішень над раціональними (О. Решрота) тощо. Очевидно, що ресурсом у досягненні акме-цілі українців в інокультурному середовиші є наполегливість, уміння працювати та віра у Вищу силу. Водночас первага ірраціонального над раціональним може створювати перешкоди в її досягненні.

Метафорично український менталітет як глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, сукупність установок, нахилів індивіда чи соціальної групи мислити, відчувати та сприймати світ певним чином, услід за І. Нечуй-Левицьким, сучасні дослідники [169] характеризують як поєднання душі, серця й розуму народу. Такі особливості українського колективного несвідомого, домінантним архетипом якого, згідно з працями А. Кульчицького [264], є архетип «доброї», «ласкавої», «родючої Землі», позбавляють українців агресивності у світогляді та виокремлюють філософію серця, морально-естетичні цінності, єднання з природою, софійність (С. Кримський [258]) і є ресурсами українців, що мають значення у процесі пристосування до інокультурного середивища. Розуміння особливостей українського менталітету дозволяє виокремити творення діаспори, участь у її діяльності необхідною умовою акмереалізації життєвих сценаріїв українців та засобом їхньої соціокультурної адаптації. Серед різних типів моделей соціокультурної адаптації, запропонованих В. Володько, О. Ровенчак [83], зокрема моделі протесту, добровільної сеґреґації, маргіналізації, що передбачає само відгородження, та асиміляції, «творення діаспор» видається нам ефективним чинником для збереження та культивування своєї мови, культури, традицій, звичаїв, соціальної підтримки, тобто збереження культурного сценарію представників свого народу. Адже етнокультурні архетипи можуть «не спрацьовувати» у чужому для них соціокультурному середовищі, якщо людина там перебуває достатньо довгий час [483; 484]. Індивідуальний життєвий сценарій особистості, перетинаючись із новим для неї культурним сценарієм, інкорпорує певні сценарії, що є чужими для адаптанта. Цей процес може носити різноспрямований характер відповідно до схем адаптації, що і пояснює потребу в його прогресивній трансформації. На підтвердження висловленої думки наведемо дослідження О. Блинової [43], яка розглядає особливості соціально-психологічної адаптації особистості в інокультурному середовищі в контексті кризи соціальної й особистісної ідентичності. Індикатором наявності кризового стану вважається внутрішньоособистісний конфлікт, що виникає внаслідок фрустрації потреб, неузгодженості між бажаним та реальним; він сприяє мобілізації ресурсів, адаптації

та самореалізації [43]. Під кризою ідентичності зазвичай вбачають суб'єктивне переживання неможливості реалізації життєвих цілей, завдань, планів [43], а отже, і життєвого сценарію. Таку кризу дослідниця пов'язує зі стресом акультурації, що проявляється у сукупності різних симптомів, психосоматичних і психологічних скарг у процесі адаптації до нового культурного середовища (J. Berry, R. Annis [624]). Тривалий контакт груп із різними культурами виражається у зміні патернів культури однієї або обох груп (R. Redfield, R. Linton, M. Herskovits [660]). У зв'язку з цим слід наголосити на психологічній акультурації (T. Graves [639]), тобто процесі зміни ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних установок, ідентичності індивіда [496]. Різноманітні симптоми, які супроводжують психологічну акультурацію, можна узагальнити почуттям безпорадності, яке супроводжується тривожністю та страхом перед невідомим, зокрема соціальною тривожністю, тобто страхом того, що самопрезентація не вдасться. У результаті втрати контролю над своїм життям може виникати як агресія, так і депресія, про що неодноразово відзначалося. Подібні симптоми характеризують і феномен ностальгії – тугу за батьківщиною, який початково досліджував швейцарський лікар І. Хофер та розвинув німецький психіатр і філософ Карл Ясперс [437]. Комплекс таких симптомів під час адаптації до нової культури, зокрема відчуття втрати, дискомфорту під час усвідомлення відмінностей між культурами, плутанина в ціннісних орієнтаціях, соціальній та особистісній ідентичності [508], означено поняттям «культурний шок», яке увів американський антрополог К. Обергом [657] у вимірі дезорганізувального переживання. Дотичними до цього поняття вважаються «шок переходу», «культурна втома» (Guthrie, 1975), «мовний шок» (Smalley, 1963), «рольовий шок» (Byrnes, 1966) «шокова реакція на зміни життєвих обставин» (А. Фьорнхем, С. Бохнер) [у 657] тощо. Культурний шок як емоційна реакція, що виникає в результаті нездатності спрогнозувати та проконтролювати поведінку інших людей (Воск, 1970 [у 43]), демонструє нереалізованість функцій психологічного імунітету, а отже, «зрив» життєвого сценарію. У зв'язку з цим, вирішення конфлікту старих і нових культурних норм і

орієнтацій [210], двох культур на рівні індивідуальної свідомості [554] вбачаємо у трансформації життєвого сценарію.

Стан акультурації демонструє ступінь адаптованості [507]. Успішність адаптації [508], тривалість якої можлива від декількох місяців до п'яти років, залежить від об'єктивних (вік, склад сім'ї, освіта, професійна затребуваність, знання мови, дистанція, схожість культур, особливість власної культури та культури перебування) і від суб'єктивних (цілісність ідентичності, особистісна зрілість, когнітивний стиль, креативність, адаптивність, гнучкість мислення, стійкість до стресу, провідні захисні механізми та ін.) чинників. Вагоме значення надається й життєвому досвіду, зокрема сформованим стереотипам та соціальним настановам у сфері міжнаціональноих відносин, готовності мігрантів до змін, тобто моральному настрою, та мотивації адаптації, які теж є індивідуальними [38; 523]. До вище названих чинників пропонуємо включити особливості змістової наповненості життєвих сценаріїв мігрантів як сталі поведінкові моделі особистості, що включає ресурси та бар'єри для адаптації.

Сутністю успішної адаптації є сполучення стійкості (збереження ідентичності) з мінливістю, тобто розвитком, досягненням нових станів [43], показником чого є психологічне здоров'я (Н. Лєбєдєва [274; 275]). Особливості соціокультуної та психологічної адаптації відображають різні теорії міграції [275], відповідно до яких можемо простежити особливості реалізації життєвих сценаріїв мігрантів у процесі міграції (табл.1.6)

Таблиця 1.6

Життєві сценарії у вимірі теорій міграції

Теорії міграції	Реалізація життєвого сценарію
теорія страждання (горя або втрати)	мобілізація ресурсів / втрата
теорія адаптації, що ґрунтується на локусі контролю	моделювання стратегій адаптації
теорія селективної міграції та ціннісних відмінностей	трансформація / модернізація / модифікація
теорія очікувань	прогнозування майбутнього
теорія негативних життєвих подій	гіперфункції
теорія соціальної підтримки	сценарні установки

Інтеграція набутого та актуального життєвого досвіду вимагає зовнішньої підтримки та умінь її отримати. Соціальну підтримку емігранта, що є компонентом адаптаційного потенціалу особистості (Н. Завацька [194]) та включає емоційний – пріоритетний у подоланні стресу (С. Кохен та Г. Норберман [627]), інструментальний, зокрема забезпечення працевлаштуванням, та інформаційний компоненти (А. Фарнхема та С. Бочнера [632]), вважаємо зовнішньою психолого-акмеологічною умовою емігранта.

Уміння отримувати підтримку повязуємо з особливостями життєвих сценаріїв українських емігрантів, зокрема зі сценарними установками, які розглянуто раніше, – готовністю, схильністю суб'єкта до сприйняття майбутніх подій (Д. Узнадзе) [у 440]. Негативну установку, зокрема соціальну, зазвичай науковці розглядають як психологічний бар'єр, механізм захисту, що сприяє збереженню гомеостатичного стану людини та перешкоджає відкриттю, пізнанню нового [320]. Психологічний бар'єр як самозахист (Д. Узнадзе) є неусвідомленим станом, що компенсує потенціал активності особистості (Б. Паригін) та виражає відсутність позитивних реакцій або негативну установку (установку на «старе») [у 320]. Імовірно, сценарні рішення-установки мають вплив і на стратегії адаптації [119].

Розуміння чинників успішного входження в нове середовище, стратегій акультурації, особливостей переживань мігрантів (культурний шок, стрес акультурації, соціокультурна травма та ін.) є предметом зацікавлення багатьох досліджень (Д. Александер [7], Д. Беррі [623], У. Кім [648], Р. Мертон [349], Р. Уайт [669], П. Штомпки [603]; A. Furnham, S. Bochner [632] та ін.), які сприяють розумінню ефективних та деструктивних стратегій соціокультурної адаптації. У психології зазвичай стратегію розуміють як алгоритм думок і поведінки, що призводить до певного результату. У таких контекстах стратегія є близькою до сценарної поведінки. У широкому розумінні розрізняють дві форми соціальної адаптації: активну, коли індивід прагне впливати на середовище, маючи на меті викликати зміни норми, цінності, форм взаємодії та діяльності, які він повинен засвоїти, та пасивну, або конформну, коли індивід не прагне до таких змін і

вибирає стратегію пасивного пристосування до середовища [83]. Сценарні рішення, які ми розглядаємо в цьому параграфі, стосуються пасивної адаптації, адже прийняті у відповідь на заборони, які обмежують активність. У полі нашого інтересу в контексті адаптації є також драйвери, приписи батьків, які формують надактивність, що теж може заважати адекватному пристосуванню, адже вимагають надмірної затрати сил.

Як і В. Медведев [347], В. Філянська [556] наголошує на залежності стратегій соціальної адаптації, тобто способу дій, лінії поведінки, яку обирає людина, щоб пристосуватись до змін, від індивідуальних властивостей особистості. Зокрема, дослідниця загострює увагу на ролі адаптаційного потенціалу людини – ступені можливості особистості включитися в нові умови соціального середовища, у процесі ефективної адаптації, що пов’язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими вміннями та навичками пристосування, які індивід набуває в процесі життєдіяльності. Підготовку до процесу адаптації вбачаємо у формуванні сценарних рішень індивідом. Так, нам імпонує в цьому контексті позиція науковців, які ототожнюють стратегії адаптації з поняттям виживання або розглядають її як перехідний тип між стратегіями виживання й успішності [24] (Л. Беляєва). Стратегії адаптації в цьому дослідженні пов’язуємо з життєвими стратегіями. Так, Л. Беляєва відзначає, що Ю. Левада вибудовує типологію життєвих стратегій на основі відмінностей в адаптаційній поведінці: «підвищувальна адаптація», «понижувальна адаптація», «ізолювальна адаптація» й «руйнувальна адаптація» [у 24]. Слід згадати класифікацію способів пристосування Р. Мертона [349], згідно з якою найпоширенішим типом є підпорядкування, рідше трапляється ретритизм (фіктивне існування). Можливі пристосування через інновацію (оновлення), відповідно до якої конфлікт і переживання, пов’язані з невдачею в досягненні цілі, усуваються шляхом відмови від засобів збереження наміру досягнення успіху; крайня міра засвоєння інституційних вимог веде до ритуалізму, де ціль відкидається як недосяжна, однак підпорядкування нормам продовжує підтримуватись. Бунт має місце у разі, коли звільнення від панівних

стандартів є результатом невдачі або обмеження перспектив, веде до спроби ввести «новий соціальний порядок».

Відповідно до класифікації стратегій акультурації канадського етнопсихолога Дж. Беррі [623], спробуємо спрогнозувати процес розгортання базового рівня ЖС мігранта. Так, асиміляція, тобто орієнтація мігранта на ідентифікацію себе з новою культурою та витіснення власних культурних цінностей, демонструє поглинання індивідуального життєвого сценарію колективним сценарієм нової культури; сепаратизм (сегрегація), тобто навмисна ізоляція, збереження старого, атрофованого сценарію; маргіналізація, згідно з якою мігрант не ідентифікує себе з жодною культурою, – зрив культурного сценарію; інтеграція – ідентифікація себе як зі старою, так і з новою культурою, тобто розвиток, модернізація культурного сценарію. Таким чином, найуспішніше досягається адаптація в результаті інтеграції, найменш успішно – в результаті маргіналізації [623]. Подібні результати відмічено і в працях Н. Лєбєдєвої; згідно з ними установки на прийняття культурних відмінностей забезпечують успішну адаптацію. Вона, своєю чергою, базується на стратегії інтеграції. Неуспішна адаптація ґрунтується на психологічних механізмах захисту [274].

У соціально-психологічному аналізі явища міграції досить поширеним феноменом є психологічний стан готовності до міграції, міграційна установка, яку О. Блинова [37; 40] досліджує як явище кризового характеру, і як психічний регулятор поведінки, що визначає узгодженість дій, детермінованих позитивним чи негативним ставленням до зміни місця та умов життя. Загалом міграційна готовність є установкою на зміну місця проживання. Спонукальним компонентом такої установки, детермінованим кризою ідентичності особистості в основних сферах самоздійснення людини – етнокультурній, професійній, сімейній, – є міграційна мотивація. В основі виникнення і формування міграційної установки є суперечність між прагненням до самореалізації та неможливістю це здійснити в іншій країні. Зумовлює цей потенціал, на нашу думку, особистісна готовність, адже соціокультурна адаптація особистості є безперервним процесом реагування

на зміни [36]. Сформованість інноваційної готовності розширює поведінкові паттерни, спектр рішень, шляхів досягнення та збагачує мотиваційну сферу [62].

Порушення в соціальній поведінці часто повязують із неправильним уявленням про себе і власні можливості [у 439], тобто Я-концепцією. Зміну уявлень та ставлення емігрантів до себе О. Широкова [594] розглядає як трасформацію ідентичності. Поняття »трансформація» означає видозміну, перетворення (виду, форм, істотних властивостей та ін.), тобто передбачає певний творчий процес. Найбільш влучним у контексті соціальної адаптації є розуміння цього поняття в театральному мистецтві: це сценічний прийом, який полягає у швидкому перевтіленні актора (зміна зовнішності, голосу, манер, поведінки тощо). У такому розумінні підкреслюється вагомість зміни зовнішнього атрибуту, який частково впливає на внутрішній стан актора, однак не змінює самої суті виконавця. У сучасних дослідженнях трансформація розглядається [53] як прогрес, а не регрес, що імпонує й нашому дослідженню. Цей процес відображає певний момент у розвитку і характеризується переходом від накопичених ознак на основі руйнування старих засад до становлення якісно нових. На відміну від модернізації, трансформація передбачає якісну зміну, а не лише осучаснення традиційного. У зв’язку з цим еміграцію розуміємо як період утвердження нових життєвих принципів та орієнтирів, де життєвий сценарій мігранта зазнає модифікації (часткове оновлення, видозміна), модернізації (осучаснення традиційного) або трансформації (творче пертворення) залежно від виду міграції.

Отже, головною особливістю міграції є намір індивіда змінити просторовий бік свого життя засобом зміни місця проживання, що, своєю чергою, трансформує і змістовність життєвого сценарію. Вимушена міграція в нашому дослідженні розглядається як чинник, що ускладнює реалізацію життєвих планів. Нове інокультурне середовище репрезентує свій культурний сценарій. Тому модифікація, модернізація чи трансформація індивідуального життєвого сценарію є неминучим процесом, на що варто звернути увагу, вивчаючи акмеологізацію мігранта. Ресурсним простором для акмеологізації емігрантів вважаємо участь у

діяльності діаспори. Оптимальною стратегією адаптації як емігрантів, так і вимушених внутрішніх переселенців є збереження власної ідентичності в умовах прийняття нових суспільних норм, цінностей, культури [92]. Імовірно, сценарні рішення-установки можуть бути психологічними бар'єрами соціокультурної адаптації, що й буде перевірено в наступних розділах.

Висновки до розділу 1

У розділі обґрунтовано концептуальну позицію щодо дослідження життєвого сценарію індивіда у вимірі психологічного імунітету. У зв'язку з цим з'ясовано провідні теоретико-методологічні підходи до означуваного поняття крізь призму психолого-акмеологічного дискурсу, визначено його структурно-змістові особливості, які ґрунтуються на положенні про прогностичний та комплексний характер крізь призму співвідношення таких категорій, як свобода та необхідність, свідоме та несвідоме, гармонія та дисгармонія, творчість та консерватизм.

У розділі життєвий сценарій охарактеризовано як процес розгортання життєвого шляху, як характерну ознаку життя, його задум та план, результатом реалізації якого виокремлено долю. Названо спільні даності й ресурси життєвого сценарію як чинника ціннісно-смислової системи життєвого шляху в просторово-часовому вимірі розгортання. З'ясовано, що об'єктивна доля відображає культурний сценарій, натомість індивідуальна є результатом реалізації розгортання життєвого сценарію, який може модифікуватись, модернізуватись та трансформуватись залежно від волі людини, її способу мислення та рефлексії.

У межах драматургічно-рольового підходу структурно-процесуальний бік життєвого сценарію як продукту театралізованої взаємодії актора, автора і глядача здійснено крізь призму моделі Его-станів Е. Берна відповідно до основних законів драматургії. З'ясовано, що життєвий сценарій залежить від характеру соціальних очікувань та репрезентується через рольовий репертуар за допомогою технік самопрезентації. Провідними механізмами його формування

виокремлено ідентифікацію, рефлексію та індивідуалізацію, умовами – психологічну позицію (внутрішня) та соціокультурне середовище (зовнішня). Зв'язок сценарного процесу зі стратегіями самопрезентації розглянуто в контексті акмеологізації.

У межах системного підходу життєвий сценарій розглянуто як симультанне, діалектичне, акумулятивне розгортання генетичної програми та набутого в онтогенезі психічного когнітивно-емоційного новоутворення, що є результатом перетворення людиною первинних даних про себе та інших у стійкі стратегії самопрезентації та взаємодії. З'ясовано, що конструктивна частина сценарію сприяє протистоянню дії агресивних агентів сценарного простору індивіда зі збереженням цілісності організму та стану внутрішньої рівноваги у взаємодії з соціумом, гармонійній реалізації унікального життєвого сценарію, збереженню соціальної активності у взаємодії з оточенням, що забезпечує функції розпізнавання, прогнозування та управління сценарною ситуацією. Виокремлено та обґрунтовано деструктивну частину життєвого сценарію в контексті гіперфункцій психологічного імунітету, що обмежує конструювання адаптивної моделі поведінки. Названо вроджені (інстинкти, архетипи) та набуті (директиви значущих дорослих, підкріплені власними свідомими зусиллями дитини) детермінанти формування життєвого сценарію. З'ясовано вікові контексти переходу несвідомої установки від психологічного механізму захисту до свідомого ціле покладання, відповідно, від колективного несвідомого стереотипу до реалізації творчо-індивідуального задуму.

Розмежовано поняття «розгортання» та «реалізація» життєвого сценарію. Розгортання життєвого сценарію охарактеризовано, як поступовий, поетапний процес, що забезпечує певні зміни у розвитку особистості залежно від її індивідуальності. Тоді як реалізація вказує на виконання свого призначення, перехід потенційного в реальне, тобто впровадження життєвого задуму, плану, та досягнення певної мети. Реалізацію життєвого сценарію визначено як здійснення, втілення в життя сценарних приписів (заборон, дозволів, обов'язків) із застосуванням доступних внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Ефективність цього процесу обумовлена домінуванням форми реалізації відповідно до критерію активність/ пасивність і умовами здійснення задуманого. З'ясовано, що реалізація

життєвого сценарію передбачає програвання як індивідуального, так і колективного несвідомого. У зв'язку з цим архетипи поряд зі сценарними установками, цінностями та директивами значущих дорослих включено до структури життєвого сценарію – як інтеграцію колективного несвідомого досвіду та індивідуального. Розгортання життєвого сценарію розглянуто в умовах соціокультурної адаптації. Специфікою запланованої еміграції визначено намір індивіда змінити просторову сторону свого життєвого сценарію засобом зміни місця проживання. Вимушену міграцію обґрунтовано як чинник, що закриває реалізацію життєвих планів, тобто «зрив» звичного життєвого сценарію. Проаналізовано мотиви наймасовіших хвиль еміграції з України, ресурсом соціокультурної адаптації виокремлено збереження етнонаціональної ідентичності засобом участі в діяльності діаспори.

Моделі культурного та родового сценарію, що включають глибинні цінності та зразки реагування, проаналізовано як ресурс у стресовій ситуації та обмеження у творчому пристосуванні до зміненого середовища, продуктивна взаємодія з яким передбачає постійний пошук співвіднесення його можливостей із потребами індивіда. Колективний культурний сценарій обґрунтовано в контексті менталітету, як стереотип програми життєдіяльності, сформований історично-соціальними умовами та досвідом предків (знаннями, цінностями, традиціями, нормами, ідеалами тощо). З'ясовано, що прамодель життєвого сценарію транслюється колективним несвідомим, що включає інстинкти, універсальні та етнічні архетипи, колективні травми, родові сценарії, міфи тощо та актуалізується в моменти інтенсивних переживань загальнолюдської долі. Чинником адаптації до зміненого середовища названо етнічні архетипи, які виражають здатність українців модифікувати свій культурний сценарій засобом модифікації його згідно з настановами іншої культури. Ресурсом у реалізації життєвих сценаріїв українців в інокультурному середовиші визначено наполегливість, уміння працювати та віру у Вищу силу, бар'єром – перевагу ірраціонального прийняття рішень над раціональним.

Особливості розгортання життєвих сценаріїв мігрантів проаналізовано відповідно до критеріїв розрізнення видів міграції, зокрема добровільності або вимушеності, тривалості та теорій міграції крізь призму міжкультурної адаптації.

З’ясовано, що еміграція є одним з етапів розгортання життєвого сценарію, який вносить зміни у сценарний простір мігранта у зв’язку зі зміною культурного сценарію та адаптацією до нього. Міру видозміни життєвого сценарію визначає критерій відстані та вимушеності. Виокремлено діяльність діаспори як ресурсний простір для модифікації (оновлення), модернізації (осучаснення традиційного) та трансформації (творчого перетворення) життєвих сценаріїв в умовах психологічної акультурації. Сценарні установки мігрантів охарактеризовано як стратегії соціокультурної адаптації. Оптимальною стратегією адаптації як емігрантів, так і вимушених внутрішніх переселенців названо стратегію інтеграції, тобто збереження власної ідентичності в умовах прийняття нових суспільних норм, цінностей, культури.

Основні результати дослідження за цим розділом опубліковані у статтях та тезах здобувача [91; 92; 105; 111; 118; 119; 659].

РОЗДІЛ 2
ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ

2.1. Психологічні умови реалізації життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів

Попри наявний інтерес науковців до феномену життєвого сценарію, бракує досліджень, присвячених вивченню особливостей його розгортання та реалізації в акмеперіоді – у віковий період життєвого шляху, найбільш сензитивний із точки зору реалізації особистістю свого життєвого потенціалу [164].

Життєві моделі або сценарії, на думку О. Матвієнко [342], як форма цілепокладання в умовах соціального простору і часу виконують функцію впорядкування для особистості основних правил як соціальної взаємодії, так і самореалізації на рівні стратегій, що визначають поведінку індивіда, та тактик – адаптивних можливостей «тут і тепер». Очевидно, що в умовах акмеологізації емігранта життєвому сценарію належить чільне місце.

Для розуміння принципів розгортання та реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді важливо уточнити його хронологічні межі, структурну та змістову наповненість. Проблема акмеперіоду, яку традиційно пов'язують із дослідженнями радянських психологів Б. Ананьєва та О. Кроніка, є предметом дослідження західних науковців (Д. Бромлей, Г. Гримма, Е. Еріксона, Г. Крайг та ін.) та активно вивчається і сучасними вітчизняними дослідниками (У. Гуменюк, Є. Рибалко, І. Шестопал, В. Ямницький та ін.). У співвідношенні з періодизацією Г. Крайг вікові межі акмеологічного періоду життя людини В. Ямницький [616] пов'язує з її акмеологічними проявими у період ранньої дорослості в межах 20–37 років та середньої дорослості – у межах 38–60 років. Акмеологічним виявом буття, цілісною реалізацією всіх потенціалів особистості творця, згідно з дослідженнями В. Ямницького, є життєтворчість. Життєтворчість дослідником вивчається в контексті майстерності творчого життєконструювання, здійснення

життя як індивідуально-особистісного проекту, що ґрунтується на знанні законів життя, розвиненій самосвідомості та володінні системою технологій програмування [616, с. 15]. Технології життєтворчості та життєконструювання на сьогодні є в центрі уваги сучасних вітчизняних науковців (Н. Ануфрієва, І. Бех, Ю. Гундертайло, Л. Бурлачук, О. Донченко, Є. Колесніков, В. Климчук, О. Кляпець, І. Маноха, В. Роменець, Л. Сохань, Т. Титаренко, М. Шульга, В. Ямницький та ін.). Аналізуючи етапи розгортання життя відповідно до творчого процесу, до складників життєтворчості людини І. Маноха [332] включає спосіб, або форму, життєдіяння, досвід життєдіяння та продукт (результат) життєдіяння. Тобто життєвий процес відбувається в три етапи: етап вибудови способу життєдіяння; етап конструювання досвіду життєдіяння; етап продуктивної життєтворчості. Життєтворчість інтегрує такі три іпостасі творчості: розвиток суб'єктивного світу особистості (суб'єктність), результати активності особистості (продуктивність) та відбиття в життєвих світах інших людей (об'єктність) [177]. Із таких позицій життєтворчу активність В. Ямницький [617] розглядає як активність суб'єкта, який свідомо реалізує смисловий аспект буття відповідно до власного творчого задуму. Передумови для виявлення життєтворчості, на його думку, притаманні саме періоду середньої дорослості, властивою ознакою якого є потреба віддачі матеріальних, соціальних і духовних ресурсів особистості. Середню дорослість сучасна дослідниця І. Шестопал [590] вважає сенситивним періодом і для професійної самореалізації, яку в межах психології життєтворчої активності особистості окреслює як процес досягнення найвищого ступеня професійної адаптації та професійної творчості. У межах акмеологічного підходу найпродуктивніші вікові періоди (акме) для життєтворчої активності означено межами 16–19 років, 29–32 роки, 39–42 роки, 49–51 рік [у 357].

Зважаючи на міру суб'єктивної готовності, що включає психофізичний, психосоціальний та когнітивний аспекти індивідуального розвитку, та об'єктивної можливості успішної реалізації свого життєвого потенціалу й накопичення «кількісних акме», пов'язаних із професіоналізацією, У. Гуменюк [164]

репрезентує свій погляд на хронологічні межі максимальної потенційної готовності до вершинних досягнень в індивідуальному та соціальному житті особистості. Дослідниця окреслює акмеперіод віковими рамками від 16 до 55–60 років, які, на її думку, є необхідними, але не строго фіксованими. Окрім того, дослідниця заперечує типологізацію акме-спроможних й акме-неспроможних, наголошуючи на впливі «каталізувальних» і «стримувальних» чинників процесу досягнення вершинного розвитку. Посилаючись на ідеї Р. Шакурова про вплив характеру мотивації на «калібр» акме, тобто на міру «прориву» досягнень людини в широкому соціальному контексті, науковець зосереджує увагу на ірраціональних віруваннях як мотиві уникнення, який не співвідноситься з вершинними переживаннями людини. Дослідниці вдалось емпірично виявити зв'язок ірраціональних вірувань зі смислотворчими процесами, що дає підстави визначити його показником наявності акмеологічних бар'єрів особистості в успішній реалізації свого життєвого потенціалу.

Однак, зважаючи на те, що життєвий сценарій, згідно з дослідженнями Е. Берна, завершує своє формування в юнацькому віці та активно починає розгортатись на третьому десятилітті («... перші невдачі – усього лише репетиція, а сама вистава починається лише на третьому десятилітті» [28]), нижню межу акмеперіоду означуємо як 20 років, що збігається і з поглядами В. Ямницького.

Як уже було зазначено раніше, життєвий сценарій активізується під час стресових подій, які розуміємо в контексті переживання індивідом кризових моментів. Відмітимо, що життєві події кваліфікуються як стресові, якщо вони створюють загрозу для задоволення основних потреб [205]. Переживання виникають у тому разі, коли життєвий сценарій як спосіб адаптації не вирішує проблеми та потребує модифікації чи трансформації. У зв'язку з цим для вирішення проблеми реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді емігранта має значення врахування як кризи розвитку, так і інших її видів, зокрема депривaційних криз (кризи втрати й розлуки); травматичних криз як реакції на ситуацію, в якій є загроза життю людини або її здоров'ю; криз відносин, зумовлених проблемами у стосунках та їх розривом; криз сенсу життя, причиною

чого може стати значуща подія або зміна в житті людини; морально-етичних криз (кризи духовних цінностей), тобто руйнування системи цінностей [205]. Очевидно, що еміграція є чинником, що провокує ці кризи.

Особливого значення в акмеперіоді емігранта набувають біографічні кризи, які характеризуються переживаннями людиною непродуктивності свого життєвого шляху, що виявляється у формі нереалізованості, спустошеності та безперспективності (А. Ахмеров). Джерелом кризи, згідно з працями А. Ахмерова, є неоптимальна життєва програма, критерієм якої є мотиваційна недостатність. Життєва програма, на думку дослідника, передбачає розумне або нерозумне використання людиною благополучних і неблагополучних життєвих обставин у плані досягненні цілі або уникнення невдачі. Услід за Є. Головахою, продуктивним життям науковець вважає певну сукупність життєвих успіхів і досягнень, виміром чого є внутрішня самооцінка [19]. У межах акмеологізації до цього критерію слід віднести й зовнішній критерій оцінки цих досягнень, адже акмеологізація є не лише індивідуальний, а й соціальний, і навіть ноосферно-ціннй феномен, тобто глобальний у масштабі екології Землі [359].

Із трансформацією всіх сфер життєдіяльності емігранта, зокрема її уявлень про себе та інших людей і ставлення до них, тобто психологічної позиції, згідно з працями сучасних вітчизняних дослідників В. Зливкова, С. Лукомської, О. Федана, пов’язана криза автентичності. Критеріями цієї кризи є самовідчуження, тобто усвідомлення особистістю залежності від соціальних обмежень, відсутність можливостей для самореалізації; депривованість, що характеризується складнощами пошуку об’єктів, із якими особистість може себе ідентифікувати, та низький самоконтроль [205].

Кризу зазвичай характеризують у контексті зміни напряму, прийняття певного рішення, вибору, суду, критики та ін. Переживання особистістю кризової ситуації характеризується трьома етапами: звинувачення, виправдання та життєвий вибір [535]. Причиною вікових криз прийнято вважати протиріччя між потребами й обмеженими можливостями їх задовільнити, зумовлене ранніми стосунками з дорослими. Через вирішення такого протиріччя здійснюється

принцип розвитку, який в акмеології розглядається як рух до зрілості. Поняття «розвиток», на відміну від поняття «зміни» (прогресивні чи регресивні), означає розгортання чогось потенційного, актуалізацію того, що раніше не було актуальним [348]. Криза, відповідно до праць С. Петросьяна [414], як певна реакція особистості на ситуацію, вимагає від індивіда розвитку, а отже, зміни способу буття, модифікації або ж трансформації життєвого сценарію. Вікова криза, яку дослідник ототожнює з екзистенційною, є маркером, що свідчить про необхідність особистісної трансформації, формування ресурсу, перегляду першопочаткових ставлень. Проходження екзистенційної кризи ставить людину перед вибором: повернутися до колишнього способу життя або переглянути життєві цінності і сенси [445]. У зв'язку з цим кризу можна розглядати як сенситивний період для перегляду життєвого сценарію.

Серед нормативних криз розвитку особливо гостро переживається вік від 55 до 65 років, який Ш. Бюлер [625] означила як «важкий вік душевної кризи». Труднощі переживання цього вікового періоду пов'язані з усвідомленням завершеності часу. Загострюються ці переживання на фазі життя у 65 (70) – 80 (85) років. Нормативна криза 65 років, яку Е. Еріксон [606] назвав «Я-інтеграції», завершується успішно в разі задоволеності своїм життям, усвідомлення його сенсу. Тобто кризи є часом перегляду світоглядних позицій, рушійною силою самореалізації [133; 442]. Очевидно, що межі реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді особистості потребують перегляду, зокрема в умовах еміграції, де він модифікується у зв'язку зі зміною культурного сценарію.

У зв'язку з цим наголосимо на нормативних кризах розвитку (Е. Еріксон, Б. Дівехуд, Р. Пекк, Д. Левінсона, Г. Шихі, Г. Крайг, Т. Титаренко, П. Горностай та ін.), які сприяють переосмисленню життєвого сценарію та створюють умови для мобілізації його ресурсів. Відповідно до концепції життєвого шляху Ш. Бюлер, рушійною силою розвитку [625] є прагнення до самоздійснення – процесу й результату життєвого шляху, а отже, реалізації життєвого сценарію, де самореалізація є його моментом, що хронологічно обмежується віковим етапом

25(30) – 45(50) років. У цій фазі людина знаходить своє покликання або постійний вид діяльності, ставить конкретні цілі й досягає результатів.

Основним мотивом самореалізації особистості, згідно з науковими розвідками І. Ніколаєску, є її прагнення до втілення творчої діяльності до будь-чого. Прагнення до самовдосконалення та досягнення успіху як соціального визначення, що характерно для акмеологізації, підпорядковується цьому мотиву. В іншому разі для індивіда характерний не розвиток і ускладнення (самореалізація), а інволюція і спрощення (соціальна адаптація). Мотивом самореалізації, що включає професійну, сімейну галузі, навчальний соціум, відпочинок тощо, є прагнення залишити максимум «особистісних внесків» в особистостях навколишніх людей [375].

Відповідно до вікової концепції розвитку Е. Еріксона [606], у період зрілості у віковому періоді 25–50 (65) років людина прагне до продуктивної творчої діяльності у зв'язку з потребою бути корисною. У разі блокування цієї потреби вибір людини здійснюється в бік застою, адже завдання не виконано.

У фазі, окресленій віковими рамками від 16 (20) років до 25 (30) років, згідно з Ш. Бюлер, особистість залучається до різних видів діяльності, що свідчить про функціювання самовизначення (дифузного характеру). Самовизначення виділяємо другим етапом психологічної самореалізації. А отже, завершальний її етап, самопрезентація, згідно з періодизацією Ш. Бюлер, набуває активності після 25(30)-ти років. Успішність її залежить від уміння ставити перед собою адекватні цілі, що базуються на цінностях особистості, сформованих на ранніх етапах онтогенезу. Зокрема Ш. Бюлер [625] наголошує на залежності самовизначення особистості від самопочуття до 1,5 року, тобто періоду формування життєвого сценарію.

У віці ранньої дорослості загалом прийнято виділяти кризу 23 років, яка згідно з працею Е. Еріксона [606], відбражає конфлікт між «Я-реальним» і «Я-ідеальним», 33-ох років, яка актуалізує потреби почати новий життєвий проект, та кризу середини життя (40 років), яку прийнято називати екзистенційною кризою.

Особливе значення у вирішенні проблеми ефективної реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді має криза середини життя [633]. Новоутворенням кризи середнього віку є поява стійкого творчого ставлення до себе та світу [535, с. 149]. Імовірно, криза створює умови для модифікації, модернізації чи трансформації орієнтирів життєвого сценарію в акмеперіоді.

Кризу середнього віку, яка вважається найбільш складною для подолання, за її екстраординарними наслідками часто прирівнюють до кризи підліткового віку [535, с. 149], що дає підстави вважати її сенситивним періодом для модифікації та модернізації життєвого сценарію. На відміну від підліткового віку, у цей життєвий період людина вже має «мужність тверезо оцінити» свої досягнення та спрямувати свою креативність, яка домінує в цьому віці, на задоволення пріоритетних потреб самоповаги та самоактуалізації [535, с. 150]. Тобто результатом кризи, з одного боку, може стати збагачення ресурсів особистості, психологічне зцілення і глибокі позитивні зміни, і в результаті особистість «іде по життю далі щаслива та здорова» [566], а з іншого – наслідки кризи можуть бути несприятливими й навіть небезпечними [14].

Серед емпіричних розвідок цього напрямку варто відзначити дослідження М. Левандовської [278], де виявлено, що чоловіки в період кризи середнього віку частіше за жінок переживають підвищену чутливість до соціальних критеріїв зовнішнього оцінювання власної особистості, значущість соціально-економічного статусу. Крім того, вони прагнуть до самостійності, власної стабільності та соціального визнання. Натомість жінкам важче самоадаптуватися в цей період життя, для них характерні певні протестні реакції, можливо, через тривалу емоційну напруженість. Такі результати свідчать про важливість психотерапевтичної підтримки особистості у період кризи середини життя у вимірі її деструктивної частини життєвого сценарію [277; 633].

Отже, конструктивний вихід із кризи трансформує життєві сценарії в бік перспектив та унікальності, тобто авторської позиції щодо власного життя [445], а отже, подальшого розвитку (В. Квінн), в іншому разі спостерігаємо «застрягання» або ж життя «минулим». Тоді період зрілості можна вважати етапом «зупинки», «завмирання» психологічного розвитку, періодом

«закам'янілості» (В. Джеймс, Е. Клапаред, Е. Еріксон, Дж. Біррен, Д. Бромлей та ін.) [97; 227; 633].

Згідно з працями сучасної вітчизняної дослідниці Т. Титаренко [535], життєвий шлях – це не лише повторення певних життєвих циклів (певних закономірностей), а динамічна модель власного онтогенезу, що час від часу рефлексується й коригується, тобто є усвідомленим, структурованим, переосмисленим часом життя. Пріоритетність свідомого вибору в регулюванні життєвих подій (С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Є. Головаха, Н. Логінова, Т. Титаренко, Л.Сохань, І. Мізінова, М. Розін, С. Кон та ін.) дозволяє розуміти життєвий сценарій як творче завдання, розгортання якого можна простежити відповідно до фаз творчого процесу. У такому контексті відзначимо праці П. Жебєлєвої [189], яка стверджує, що життєвий сценарій модифікується завдяки творчим здібностям, притаманним людині. Відтак, продуктивну *реалізацію життєвого сценарію* в акмеперіоді розуміємо як життєвий проект, проектування якого передбачає осмислення людиною свого призначення, відповідальне ставлення до його реалізації та наявність необхідних умов для цього процесу; розуміння системи принципів та цінностей, відповідно до яких особистість його конструює [215].

Таблиця 2.1.

Етапи розгортання життєвого сценарію в акмеперіоді

<table>
<tr><td>потенціал</td><td colspan="4">Акмеперіод</td><td>потенціал</td></tr>
<tr><td>16–19 рр.</td><td colspan="2">20–37 рр.</td><td colspan="2">38–60 рр.</td><td>Після 60 рр.</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="4">Найпродуктивніші вікові періоди</td><td></td></tr>
<tr><td>16–19 рр.</td><td></td><td>29–32 рр.</td><td>39–42 рр.</td><td>49–52 рр.</td><td>Після 52 рр.</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="4">Етапи розгортання життєвого сценарію в акмеперіоді,згідно з фазами життєвого циклу Ш. Бюлер</td><td></td></tr>
<tr><td>16–20 рр.</td><td>20–25 рр.</td><td colspan="2">Ефективна самореалізація (25–50 рр.)</td><td>50–60 рр.</td><td>65–85 рр.</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="4">Сензитивні періоди виходу з життєвого сценарію у відношенні до нормативних криз розвитку</td><td></td></tr>
<tr><td>16 р.</td><td>23р.</td><td>33 р.</td><td>37–42 р.</td><td>55 р.</td><td>65 р.</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="4">Життєві кризи</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="6">депривaційні кризи, травматичні кризи, кризи відносин, кризи сенсу життя, морально-етичні кризи, біографічні кризи, автентичні кризи</td></tr>
</table>

Таблиця 2.1. демонструє узагальнений структурно-часовий простір розгортання життєвого сценарію в акмеперіоді особистості з урахуванням потенційних меж її акмеологізації.

Отже, аналіз проблеми реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді в межах акмеологічного підходу, сутність якого полягає у вивченні особистості, зорієнтованої на досягнення вершин життєдіяльності, у вимірах індивід – особистість – індивідуальність, дає підстави розглянути життєвий сценарій в акмеперіоді як акмеологічний *життєвий проект, продуктивність реалізації якого залежить від рівня його акмеологічного потенціалу та від наявності чи відсутності акмебар'єрів, які спричиняє його деструктивна частина*.

2.2. Принципи моделювання життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді: інтегративний підхід

Здійснений аналіз поняття «життєвий сценарій» у соціально-філосовській та психолого-акмеологічній парадигмах дозволив означити рівень філософської (діалектичний, антропоцентрична парадигма, онтологічний), загально-наукової (соціокультурний, системно-генетичний, структурно-функційний підходи) та конкретно-наукової методології, яку узагальнено демонструє системно-генетичний підхід. Уявлення холістичного (або цілісного, системного) підходу до аналізу процесу формування життєвого сценарію та його акмереалізації розвиває та узагальнює ***інтегративний підхід***. Цей підхід демонструє нову методологічну парадигму в просторі постнекласичного ідеалу раціональності, шо припускає створення поліпарадигмальної дослідницької програми, об'єднання різних теорій, концепцій та методів в одному дослідженні (С. Гроф, М. Гусельцева, В. Козлов, О. Орлов, Т. Титаренко, Н. Чепелєва, В. Ямницький, A.Tashakkori, J.W Creswell та ін.). Постнекласична методологічна оптика, згідно з науковими розвідками М. Гусельцевої, відображаючи конвергенцію природничо-наукового і соціогуманітарного знання, характеризується комунікацією різноманітних теорій,

концепцій, підходів на мультидисциплінарному рівні, які постають як елементи «інтелектуальної мозаїки». Відповідно до її наукових розвідок, сполучаючи запити практики з вимогами теоретичної складності аналізу, постнекласичний стиль раціональності, на відміну від класичного й некласичного, дозволяє працювати з різними інструментами пізнання, зокрема метафорами, які розкривають ті аспекти реальності, що «вислизають» від практики точних понять. Об'єднання різних методів в одному дослідженні крізь призму ідеї толерантності та автономії, триангуляція, аналіз двох різновидів даних (якісного й кількісного), синтез результатів долають фрагментацію дослідження. У межах цього підходу під конкретне дослідницьке завдання створюється ситуативна інтеграція знань, зумовлених особистими рисами-якостями вченого, його мотивованістю, суб'єктивністю, дослідницькою репутацією, критичним мисленням. Це дозволяє постнекласичній епістимології осягати реальність глибше [167].

Інтегративна методологія базується на принципі цілісності, згідно з яким психіка розуміється як складна, відкрита, багаторівнева, самоорганізувальна система, що має здатність підтримувати себе в стані динамічної рівноваги [237; 616; 348]. На відміну від еклектики, для інтеграції потрібні зв'язки між унікальними частинами, де самі частини в унікальності свого поєднання утворюють єдину цілісну систему [64].

Цілісна картина психічної реальності людини, на думку В. Козлова [237], проявляється на всіх рівнях: від біологічного до духовного. Людина, згідно з інтегративною методологією, є цілісною істотою, тобто самостійною, здатною до саморегуляції й розвитку. Як і в природі, кожен елемент є «цілим» у стосунку до інших частин і частиною у стосунку до цілого. За інтегративного погляду на світ акцент зміщується від субстанції й об'єкта до форми, патерну і процесу, від буття до становлення. Етимологічний зв'язок понять «ціль» і «ціле», згідно з науковими розвідками науковця, вказує на завершення певної дії, сходження до повноти, досконалості, а отже, має сенс у вимірі акмереалізації життєвого сценарію. Зокрема, постнекласичний підхід дозволяє зрозуміти й соціокультурний чинник цього процесу, адже передбачає активне включення до розгляду та дослідження

особистості соціально-історичного та культурного контексту. Так, Н. Чепелєва в межах постнекласичної психології, розглядає особистість як культурний об'єкт, твір, активний самодетермінований суб'єкт. Як і В. Розін, дослідниця переконливо доводить, що особистість створює приватні схеми та сценарії самоорганізації психіки на основі моделей осмислення реальності, які надає культура. У зв'язку з цим, соціокультурний світ розглядається дослідницею як дискурсивний простір (література, ЗМІ, сім'я з її історіями та міфами, вікові, професійні та інші соціальні групи та ін.), що є основою для формування основних наративів культури, які трансформуються в особисті наративні тексти. Особистість, відповідно до цього підходу, є автором, оповідачем та дослідником власного життя, суб'єктом, що намагається віднайти в ньому сенс та порядок [460]. Однак, на відміну від класичної особистості, яка цілеспрямовано наближається до єдиного смислу, і неокласичної, що вишуковує суперечливі смисли, для номадичної постнекласичної особистості харктерні спонтанні креативні зародки смислів, що можуть впливати або не впливати на життєконструювання. «Жорстко структурованої організації життя від сучасної постмодерної особистості годі й чекати», – стверджує Т.Титаренко [532]. Автор (Суб'єкт), як субстанція, згідно з дослідженнями З. Карпенко, трансформується в безперервний процес самоконституювання в оповіданні. Розуміючи наративну ідентичність як духовну самість із безмежними можливостями контекстуального самовизначення й мовленнєвого перевизначення, дослідниця наголошує на залежності трансцендування її автентичного життєвого шляху від тих смислових акцентів, які вона мимовільно зробить щодо конкретної ситуації самопрезентації. У зв'язку з цим ідентифікація змінюється на нелінійну, спонтанну наративізацію [222; 223]. Так, наративізація сприяє створенню смислового простору особистості, який забезпечує цілісність, автономність та сталість особистості, сприяє збереженню її ідентичності, а також створює умови для самопрезентації особистості, її захисту від маніпулятивних та будь-яких інших негативних упливів (Н. Чепелєва [460]), тобто психологічному імунітету. Очевидно, що наративізація забезпечує трансформацію особистості, яку представники інтегративного

напрямку вважають метою процесу інтеграції. Трансформація особистості в контексті особистісного самовдосконалення, духовного пошуку виходу в життєвий простір, в якому вона досягає вершин самореалізації (В. Козлов, П. Лушин, М. Савчин, В. Ямницький та ін.), демонструє певні ознаки процесу акмеологізації. А тому наративізацію можемо вважати механізмом цього процесу.

Ідея інтеграції методів активно розвивається й у психотерапії. Практичні методи соціально-психологічної роботи з використанням інтегративного підходу включають у себе низку психотехнік, загальним для яких є використання особистісного та соціального ресурсного потенціалів [237]. Так, інтегративна психотерапія враховує не лише духовні виміри людського існування, а й інструментально адаптовану до життєвих проблем особистість в соціумі [237].

Апелюючи до збірника наукових праць психоневрологічного інституту ім. В. М. Бехтерєва «Інтегративні аспекти сучасної психотерапії» під редакцією Б. Д. Карвасарського, В. А. Ташликова, Г. Л. Ісуриної (1992 р.), у якому вперше було розглянуто можливість інтеграції принципів і методів основних напрямів зарубіжної психотерапії на основі вітчизняного підходу – патогенетичної психотерапії В. Н. Мясищева, міжнародного «Журналу інтегративної та еклектичної психотерапії», а також діяльності організації Міжнародної академії еклектичних психотерапевтів, «Всеукраїнського інституту інтегративної психології та психотерапії», О. Левенець [279] доводить значущість інтегративного руху в психотерапії, необхідність інтегративної психології як історичної спадкоємниці й методологічної заданості під час вибору шляхів розвитку концептуальних засад психологічної допомоги. Дослідник наголошує, що на відміну від еклектичної, що використовує поєднання прийомів різних психотерапевтичних напрямів, інтегративна передбачає, передусім, концептуальний синтез різних теоретичних систем психотерапії. Як і інші прихильники цього підходу, його сенс науковець вбачає в усвідомленні, що є інтегрувальною відкритою системою, яка дає змогу різні сфери психічного об’єднувати в цілісні смислові простори. Водночас, на думку П. Горностая, дві психотерапії успішно інтегруються, якщо одна з них є потужною теоретичною

системою, а інша – не менш розвинутою методичною технологією. Широкі терапевтичні перспективи дослідник вбачає у взаємодії психодрами й трансактного аналізу (ТА). Разом із тим, П. Горностай, як і К. Г. Юнг, дотримується позиції, що для того, щоб вибратися з нетрів життєвого сценарію на відкритий простір особистісної автономії та самореалізації, для кожного нового клієнта потрібно «створювати» свою теорію особистості [145].

Отож, виділений підхід інтегрує множинність підходів, концепцій, теорій, методів, які розкривають різні аспекти життєвого сценарію, та пропонує новий інструментарій для його усвідомлення та корекції (таблиця 2.2.). Центральною парадигмою в дослідженні акмереалізації життєвих сценаріїв емігрантів виокремоюємо акмеологічну. Акмеологія, поряд із загальнометодологічними принципами детермінізму розвитку, гуманізму, застосовує й конкретні акмеологічні принципи, які доцільно використовувати в моделюванні реалізації життєвого сценарію емігранта в акмепріоді, зокрема:

– суб'єктності, тобто особистість розглядається як така, що розвивається, функціює, використовуючи шляхи, які повністю забезпечують найвищу соціальну і професійну ефективність діяльності;

– життєдіяльності, що дозволяє особистості усвідомити місце й роль, сенс і значення діяльності, праці на життєвому шляху особистості;

– потенційного й актуального, згідно з яким особистість є проективною, перспективною системою, зорієнтованою на реалізацію можливостей самостійно або за умови підтримки в найближчому майбутньому;

– моделювання: модель в акмеології проектує співвідношення дійсного й майбутнього та спосіб руху до цього майбутнього;

– оптимальності, тобто приведення системи до стану найбільшої ефективності; операціонально-технологічний, що демонструє акмеологію як прикладну дисципліну, практика якої має суворо категоріальний характер, ціннісну спрямованість;

– зворотного зв'язку – особистість, об'єктивуючись у житті, у професії, спілкуванні, отримує не тільки результати праці, але й сприймає себе в новій

якості – втіленої у формах своєї діяльності, як підтвердження правильності обраного шляху [434].

Таблиця 2.2

Методологічні основи дослідження життєвого сценарію в акмеперіоді

Рівні методологічного аналізу	**Методологічний інструментарій**		**Основні положення**
I. Вищий рівень філософської методології	1.1. Діалектичний		Каузальна зумовленість життєвого сценарію
	1.2.Антропоцентрична парадигма	Гуманістична філософія	Життєвий сценарій є активним творчим самоздійсненням особистості, стратегією й тактикою саморозвитку і самореалізації.
	1.3.Онтологічний		Життєвий сценарій є буттям людини, яке розгортається в просторі й часі відповідно до певного типу культури
II. Рівень загальнонаукової методології	2.1. Соціокультурний		Життєвий сценарій є результатом взаємодії індивіда і соціокультурного середовища.
	2.2.Парадигма постнекласичного раціоналізму		Конвергенція різноманітних теорій, концепцій, підходів на мультидисциплінарному рівні в дослідженні життєвого сценарію в акмеперіоді
	2.3. Системно-генетичний		Життєвий сценарій є системою взаємопов'язаних конструктів, зумовлених зародженням, розвитком в онтогенезі та трансформаціями
	2.4.Структурно-функціональний підхід		Складові життєвого сценарію виконують певні функції в узгодженій системі часу і простору
III. Рівень конкретнонаукової методології	3.1. Акмеологічний підхід	Інтегративний підхід	Життєвий сценарій є свідомим проектом. Акмереалізація життєвої програми, зумовлена аксіологічними та екзистенційними аспектами
	3.2.Психодинамічний		Несвідома психологічна готовність до активного конструювання життя відповідно до набутого ціннісно-смислового стереотипу. Симультанне розгортання біогенетичної та соціогенетичної програми розгортання закодованої програми соціально-культурних цінностей та індивідуального життєвого сценарію.
	3.3.Субєкт-діяльнісний підхід		
	3.4.Принцип симультанності		
	3.5. Аксіологічний підхід		
	3.6. Прикладний підхід (біхевіоральний, когнітивний, екзистенційний)		Життєвий сценарій усвідомлюється та за потреби коректується

Отже, екстраполяція його змісту на концепцію акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів дозволяє сформувати уявлення про життєвий сценарій в акмеперіоді як про цілісний смисловий простір, який містить досвід предків, власного народження, індивідуальну біографію та біографії значимих інших; виражає прагнення особистості до досягнення внутрішньої гармонії у взаємодії з навколишнім середовищем.

2.3. Прогностична модель акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості

Засобом досягнення цілі є система певних ресурсів (потенціал) – актуальних, реальних можливостей, які можуть бути використані в разі потреби [357]. Для характеристики змістовної наповненості ресурсного потенціалу життєвого сценарію варто відзначити дослідження О. Перевозчикової [412], де запропоновано узагальнене визначення ресурсу як сукупності індивідуальних, матеріальних та нематеріальних, інтра- та інтерперсональних цінностей, що потенційно дозволяють суб'єкту задовольнити певні життєві потреби та визначають його ставлення до світу й самого себе. Послуговуючись дослідженнями ресурсів особистості І. Бринзи, О. Рязанцева [61], психологічної ресурсності О. Штепи [600], ресурсів життєвого шляху (М. Гасюк, О. Гринів [134]) тощо, *акмеологічний потенціал життєвого сценарію розуміємо як акумулятивну, інтегрувальну систему зовнішніх і внутрішніх ресурсів (можливостей) особистості для адаптації індивіда в соціумі, його самореалізації та акмеологізації.* Зовнішні ресурси розуміємо як середовищні (соціальна активність, доступність інструментальної, моральної й емоційної допомоги тощо), а внутрішні як особистісні (вірування, переконання, світоглядні орієнтири, адаптивні установки, цінності, навички, здібності, компетентності та ін.). Взявши за основу концепцію розвитку акмеологічних ресурсів психологічного здоров'я молоді М. Хватової [563], яка базуються на теорії збереження ресурсів

С. Хобфолла, показником акмеологічних ресурсів життєвого сценарію вважаємо стійкість взаємодії особистості й навколишнього середовища в досягненні акме-цілі, що можна означити як ***акмеологічний імунітет***. Водночас враховуємо й те, що здатність до акумуляції ресурсів сприяє запобіганню неуспішної адаптації (С. Нартової-Бочавер [370]). У зв'язку з тим, що змістова характеристика поняття ресурсів визначається структурою та характером тих життєвих потреб, які ресурси покликані забезпечити (О. Перевозчикова [412]), акмеологічний потенціал життєвого сценарію спрямований на досягнення оптимальної самореалізації особистості. Акмересурси життєвого сценарію в нашому розумінні забезпечують планування сходження до вершин творчості, пристосування та адаптацію до змін, що є інваріативними, адже відтворюються та презентуються за певним зразком.

До змісту *адаптаційного ресурсу* життєвого сценарію особистості, сформованість якого визначає готовність до самореалізації, включаємо систему *переконань* як усвідомлену потребу особистості, що спонукає її діяти відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, а також *вірування*, прийняті переважно несвідомо на різних етапах дитинства під упливом батьківських настанов, емоційно насичених життєвих подій, сильних дитячих вражень. Показником адаптаційного ресурсу є психологічний імунітет [75], який демонструє особистісну готовність до змін.

Другим рівнем ресурсного потенціалу життєвого сценарію вважаємо *ресурси самореалізації*, сформованість яких визначає готовність до акмеологізації. Термін «самореалізація», як і синонімічне до нього слово «самоздійснення», вказує на розгортання вже наявного змісту [317]. Потенціал самореалізації в акмеології розглядається як система ресурсів, що постійно поповнюється й відновлюється [65]. Поповнення ресурсів можливе за рахунок резервів, які мають здатність розвиватись у нових, стресових ситуаціях та за допомогою психологічних та акмеологічних технологій [563]. У зв'язку з цим зміст потенціалу (екзистенційні ресурси) задає закодована гентична програма – колективне несвідоме (культурний та родинний сценарій) та наші приховані бажання і мрії (Рис. 2.1.).

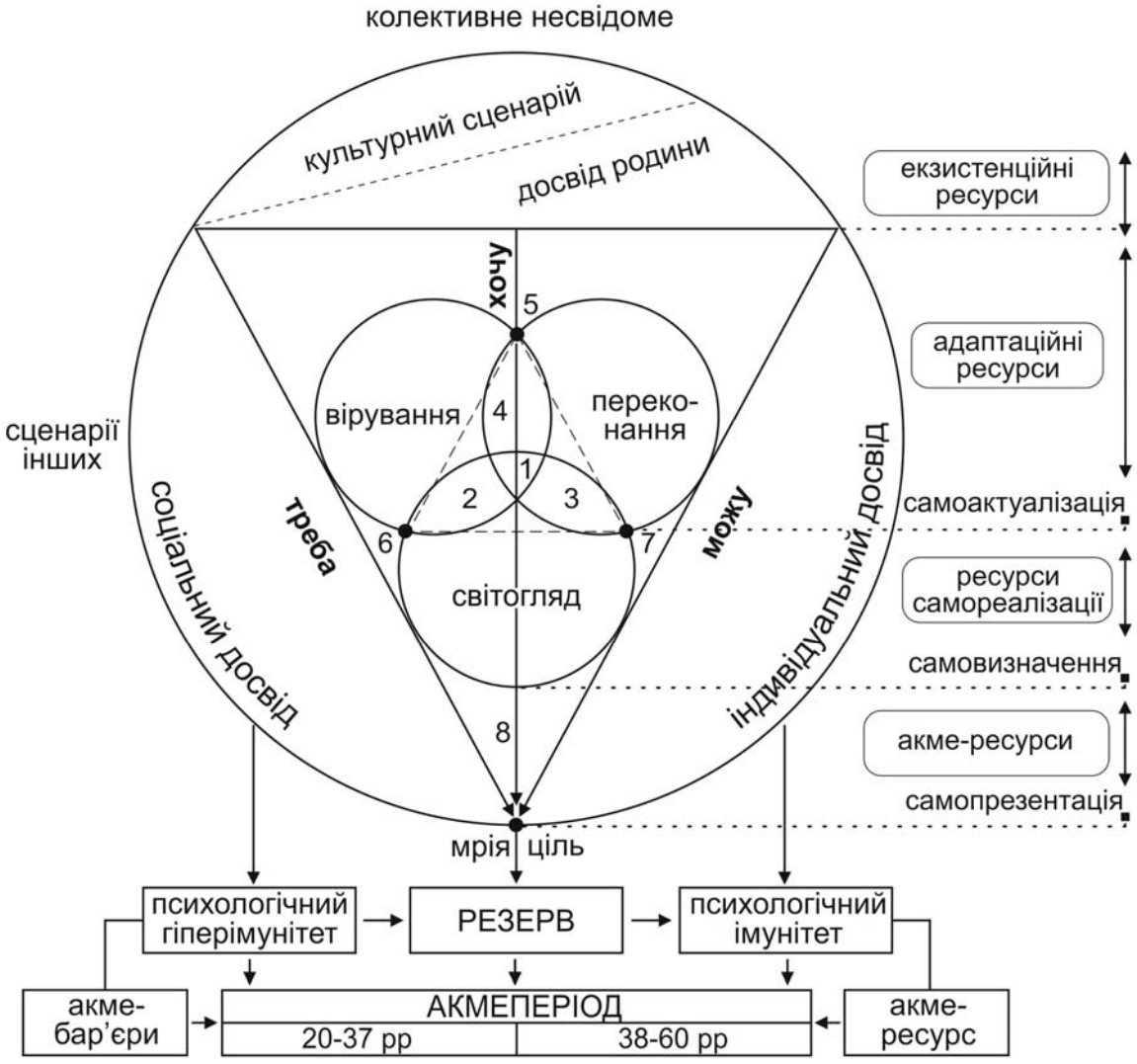

1 – сценарне рішення

2 – заборони, приписи батьків

3 – цінності значущих людей

4 – архетипи

5–6 – уявлення про себе

5–7 – уявлення про інших

6–7 – покликання

8 – акмеологізація

Рис. 2.1. Прогностична модель акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості

У зв’язку з цим орієнтиром життєвого сценарію виокремлюємо мрію – наочний образ бажаного майбутнього, ірраціональна форма прогнозування (Т. Титаренко [611]), чинник творчо-пошукової активності ідеальної життєвої перспективи (О. Матвієнко [342]). Мрія-фантазія як установка несвідомого рівня життєвого сценарію на певному етапі розвитку індивіда трансформується у мрію-план та спрямовує вибір сценарію життєвого шляху, декларуючи ціль [342]. Для гармонійного розгортання життєвого сценарію індивіда в напрямку мрії-цілі має значення активність всіх Его-станів особистості, де Я-стан Дитини відповідає за творчість, спонтанність, емоції; Я-стан Батьків пропонує інтроектоване вирішення завдань; а Я-стан Дорослого адекватно оцінює реальність і ухвалює рішення [405].

Постановка життєвих цілей ґрунтується на принципах, визначених на попередніх етапах розвитку, який формується в ранньому дитинстві (А. Реан [450]), та залежить від акмепотенціалу життєвого сценарію особистості. Джерелом акмерозвитку прийнято вважати акмеологічні протиріччя між складовими акмеологічного потенціалу, які В. Марков [335] (2004) узагальнив як «хочу» (мотиваційна складова) та «можу», тобто можливості особистості у важливих сферах її життєдіяльності. Доповнюємо ці протиріччя соціальними вимогами та завданнями («треба»). За умови впливу низки зовнішніх та внутрішніх чинників розвиток акмеологічного потенціалу особистості значно посилюється. Отож, мрія-ціль життєвого сценарію, починаючи з рівня бажання (хочу), детермінується цілісною структурою «індивід – середовище», адже її реалізація можлива з урахуванням власних можливостей та можливостей навколишнього середовища (можу) і сценаріями інших людей, а отже, певними обов’язками (треба).

Відтак, життєвий сценарій зумовлює як індивідуальний досвід, так і соціальний. Основним компонентом життєвого сценарію виокремлюємо сценарне рішення-установку (1), яка приймається емоційно у відповідь на директиви значущих дорослих (2), проектує цінності значущих дорослих (3) та репрезентує глибинні цінності та поведінкові зразки колективного несвідомого (4). Сценарна

установка розвивається в онтогенезі відповідно до власних переконань і завершує своє формування у вимірі світоглядних позицій, адже світогляд, як і інтерпретація дійсності, що ґрунтується на почуттєвих реакціях і завершується встановленням провідних життєвих цінностей, є засобом взаємодії пізнання та мотивів (В. Дільтай) [у 263], відображає зв'язок сутнісного, наявного, бажаного, уявного та належного [516]. Сценарне рішення є результатом певної незадоволеної дитячої потреби та зумовлює інші сценарні установки, тому що відображає психологічну позицію (5–6, 5–7) індивіда – сукупність базових уявлень про себе та значущих інших у навколишньому світі – та, у зв'язку з цим, репрезентує певні смисли. Іншими словами, незадоволена потреба дитини у формі неусвідомленої установки репрезентує набір раціональних та ірраціональних вірувань певної сценарної ситуації та впливає на формування конструктивної та деструктивної сторін сценарію. Алгоритм трансформації сценарної установки в ціннісно-смисловий орієнтир життєвого сценарію можна простежити відповідно до етапів творчого перетворення диспозиції ставлення до себе та інших у соціальну установку – ставлення до стосунків – та світоглядну (Ш. Чхартішвілі [584]). Засобом доягнення акме-цілі життєвого сценарію є інструментально-операційні ресурси установки, які сучасні науковці Т. Титаренко та З. Ваханіа [533] досліджують у контексті навичок, звичок та вмінь. У такому контексті науковці наголошують на практиках, у яких акумулюється досвід, що включає повторювані акти конструювання особистістю свого життя. У ході перевірок вони виражають знання, емоційний стан, мотиваційну спрямованість, комунікативні навички, тобто різні види фіксованих установок. Набір типових практик є продуктом габітуса (П. Бурдье), який, як і фрейм (І. Гофман), фонові очікування (Г. Гарфінкель), установки щоденного життя (А. Шюц), є близьким до терміну установки [533]. Отож, формування акмелогічного потенціалу життєвого сценарію можемо розуміти у вимірі розгортання диспозиції щодо ставлення до себе та інших від нерефлексованої, несвідомої ситуаційної інтенції до сформованого свідомими намірами і силою волі ціннісно-смислового конструкту. Детермінантами життєвого сценарію є вроджений намір до розгортання

закладеної в генетичній пам'яті програми, нужда (нестача) (С. Максименко [348]), мета-потреба, мета-інстинкт, порушення процесу адаптації (Т. Титаренко, З. Ваханіа [533]), тобто *установка на самоактивність*.

В основі ЖС лежать суперечності між автентичною позицією індивіда і системою очікувань та вимог суспільства, адже для соціальної ідентифікації особистості важливими є взаємозв'язки та взаємодія з іншими людьми. Услід за Р. Ахмеровим, виокремлюємо внутрішню та зовнішню життєві програми. Показником реалізації зовнішньої програми життєвого сценарію є соціальна адаптація, внутрішньої – психологічна самореалізація (Р. Ахмеров [18]).

Гармонію розгортання життєвого сценарію вбачаємо в задоволенні потреби в соціальній адаптації через здійснення самореалізації [121], потяги до якої зумовлює покликання – установка на діяльність [539] (С. Тищенко), яка приносить задоволення (6–7), що є чинником довголіття [357] (Л. Міщиха). Механізм функціювання цих двох життєвих програм можемо продемонструвати за допомогою результатів дослідження режимів функціювання особистості (адаптації та самоактуалізації) Є. Карпенко, на яких акцентує увагу сучасна вітчизняна науковець З. Карпенко. Услід за Є. Карпенко, адаптацію дослідниця аналізує як пасивно-репродуктивний режим життєздійснення, що послуговується переважно підсвідомими механізмами психологічного захисту. Самоактуалізація, що є другим – активно-творчим, духовним режимом життєздійснення реалізується спонтанно, усвідомлено, із залученням копінг-стратегій. Захисні механізми, згідно з цією концепцією, у процесі самоактуалізації відіграють роль каталізаторів, які підтримують у суб'єкта активність, або інгібіторів, що ускладнюють перехід у самоактуалізаційний духовно-розвивальний режим життєздійснення, обмежуючи життєві домагання особистості адаптивним самообмеженням [222]. Такими захисними механізмами в нашому дослідженні виділяємо сценарні рішення.

У процесі формування життєвого сценарію вирізняємо *два рівні – несвідомий та свідомий*, який включає також частково-усвідомлений (передсвідомий). Етапи формування життєвого сценарію, запропоновані транзактними аналітиками,

найбільше співвідносяться з періодизацією Е. Еріксона [606; 607]. Так, у результаті перших місяців життя, коли дитина вчиться довіряти собі та світу, приймається раннє дитяче сценарне рішення-установка, формується або ігнорується категорія надії; від двох до шести років сценарні устоновки закріплюються: у разі позитивного проходження цієї фази формується автономія, воля, цілеспрямованість, в іншому разі прогресує вина, сором, сумніви, імпульсивність, апатія. Цей період демонструє *рівень адаптації, провідним механізмом якого є ідентифікація*. Від шести до дев'яти років сценарій закріплюється через переконання, які у підлітковому віці формують певну компетентність або ж інерцію. Означуємо цей період *рівнем самореалізації, провідним механізмом якого є рефлексія*. На початку юнацького віку приймається остаточне рішення щодо ходу розгортання сценарію відповідно до світоглядних орієнтирів. Цей віковий проміжок демонструє *рівень акмеологізації ЖС, провідним механізом якого виокремлено індивідуацію, що забезпечує осмислення життєвого досвіду*. Рівень психологічної самореалізації, яку розуміємо як заснований на рефлексії процес самопізнання, спонукальною силою якого є вибір цілей і шляхів реалізації своєї сутності, самовизначення і прагнення до самопрезентації, що передбачає оцінку на рівні переживання внутрішньої свободи, гармонії й задоволення від досягнення поставленої мети [96; 121], є проміжною ланкою, яка визначає готовність особистості до акмеологізації. Залежно від проходження цих етапів, процес розгортання життєвого сценарію демонструє сценарій Любові або Самотності. Процес акмеологізації (8) забезпечує інтеграція екзистенційного, адаптаційного ресурсів самореалізації та акмелологізації.

2.4. Архітектоніка відновлення акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості

Ціль акмеологізації задовольняє бажання досягнення оптимуму творчої активності за допомогою певних життєвих компетентностей – інтегральної готовності і здатності зрілої особистості будувати свій поступовий психічний розвиток із постійним ускладненням завдань і зростанням рівня досягнень, які найбільш повно реалізовують психологічні ресурси людини [65]. Послуговуючись класифікацією ресурсів І. Шкуратової й Е. Анненкової [595] та архітектонікою зрілої особистості, здатної досягати акме (Н. Вишнякової [78]), репрезентуємо структуру акмеологічного потенціалу життєвого сценарію у вимірі відновлення ресурсів та формування певних компетентностей емігрантів (табл. 2.2).

Згідно з дослідженнями І. Беспалова [31], акмеологічний потенціал включає як власний досвід, тобто акмеологічні здібності, якості, коспетентності, так і акмеологічну культуру, тобто здатність опиратись на колективний досвід, який розуміємо в контексті колективного несвідомого. У зв’язку з цим відновлення акмеологічних ресурсів життєвого сценарію емігранта можна продемонструвати у вимірі процесу індивідуації (К. Юнг) – інтеграції духовної, гендерної, творчої, соціальної ідентифікації. Архетипи мотивують поведінку людини задля цілісності, що, своєю чергою, активує ресурс для реалізації її планів.

Слід відмітити, що теорія архетипів К. Юнга є основою й багатьох моделей соціальної та творчої взаємодії. Визначальну роль у них зазвичай відіграє колективне несвідоме. Наприклад, зважаючи на те, що моделі колективного несвідомого поєднують у собі два рівні: моделі соціальної поведінки як результат архетипових образів та моделі ментального походження (К. Юнг, А. Штуценбергер, С. Грофф та ін.), – сучасною дослідницею Л. Гридковець [150] запропоновано модель формування соціальної поведінки особистості, яка віддзеркалює глибинність особистісної структури людини. У зв’язку з цим нижні три рівні моделей закладаються в генетичній пам′яті особистості (архетипічні,

ментальні, родові), а вищі три формуються у процесі взаємодії особистості з зовнішнім світом із моменту зачаття (родинні, сімейні, особистісні).

Таблиця 2.2.

Життєві компетентності

у вимірі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості

<table>
<tr><th colspan="2" rowspan="2">Архетипи, за Юнгом</th><th rowspan="2">Показник активності</th><th colspan="2">Ресурси</th><th rowspan="19">Самість / життєстійкість</th><th rowspan="2">Досвід</th><th rowspan="2">Компе-тентності</th></tr>
<tr><th>Внутрішній</th><th>Зовнішній</th></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">Колек-тивне несвідоме</td><td rowspan="2">Реалізація інстинктів, архетипів</td><td colspan="2">Екзистенційні</td><td rowspan="2">Пасивний Синерге-тичний</td><td rowspan="2">Здатність використов увати дос-від предків</td></tr>
<tr><td>Глибинні цінності</td><td>Культура, рід</td></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">Аніма / Анімус</td><td rowspan="2">Психологічн а позиція, сценарні рішення СУБ</td><td colspan="2">Адаптаційні</td><td rowspan="2">Пасивний Емоційний</td><td rowspan="2">Здатність переживати певні по-чуття та емоції.</td></tr>
<tr><td>Самоцінність</td><td>Сім’я</td></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">Тінь</td><td rowspan="2">Сценарні рішення, драйвери</td><td colspan="2">Резерв самореалізації</td><td rowspan="2">Творчо-пошуковий</td><td rowspan="2">Здатність до творчості, покликання</td></tr>
<tr><td>Приховані бажан-ня, мрії, пошуки покликання, інте-рес до світу</td><td>Природа</td></tr>
<tr><td rowspan="4"></td><td rowspan="2">Пер-сона</td><td rowspan="2">Соціальна / соціокуль-турна адап-тація</td><td colspan="2">Ресурси самореалізації (психосоціальні)</td><td rowspan="2">Активний</td><td rowspan="2">Здатність до взає-модії та акмеологі-зації</td></tr>
<tr><td>Системи навичок, умінь, знань; інтелект, креатив-ність, цінності, переконання</td><td>Соціальні установки</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Его</td><td rowspan="2">СЖО</td><td colspan="2">Акмеологічні (особистісний)</td><td rowspan="2">Індивіду-альний</td><td rowspan="2">Інноваційна готовність, здатність до акмереа-лізації</td></tr>
<tr><td colspan="2">Властивості особистості, спрямовані на протистояння руйнівним діям (життєстійкість, цілеспрямованість, оптимізм, локус контролю. Світогляд, саногенне мислення, сила духу)</td></tr>
<tr><td colspan="8">АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТІ</td></tr>
</table>

Теорія К. Юнга [609] стала основою рівневої структури творчості, запропонованою Л. Бобир [44], згідно з якою Персона як навченість відображає

перший рівень творчості; другий виражається через сублімацію – Тінь; третій – через Аніму / Анімус як вирішення конфлікту про протилежну особу; на четвертому рівні колективного несвідомого продукт з'являється одразу в завершеному вигляді; і найвищим рівнем – п'ятим – є рівень Самості, на якому створюється щось «нове, що рухає світ вперед».

Відновлення акмеологічного потенціалу життєвого сценарію у вимірі процесу індивідуації в нашому розумінні відбувається як виконання певних завдань, зокрема формування певних акмеологічних компотентностей, на таких рівнях: духовна ідентифікація – колективне несвідоме (архетипи), гендерна ідентифікація – Аніма / Анімус, творча ідентифікація – Тінева сторона, що демонструє діяльність, яка приносить задоволення, соціальна ідентифікація – Персона, що виражає як ранні сценарні установки, так і свідомі рішення, та індивідуальна ідентифікація [107].

Синергетичний компонент акмеологічного потенціалу включає закодовану генетичну програму предків, когнітивно-емоційний – когнітивні установки, що репрезентують смисли, цінності та ставлення індивіда до себе й інших; поведінково-регулятивний – соціальну активність, компетентність, доступність підтримки, уміння її отримувати. Екзистенційні ресурси, що передбачають звернення до екзистенційних джерел, до основних фундаментальних положень людського існування [469], вважаємо пасивним досвідом, в активний стан який приводить така компетентність, як здатність використовувати досвід предків. Базою для формування акмеологічних ресурсів життєвого сценарію в колективному несвідомому вважаємо глибинні духовні цінності, первинну філософію життя, досвід предків. Іншими словами, ми народжуємось із пасивним ресурсом, тобто резервом духовної ідентифікації, що відображає культурний та родовий сценарії. Духовність, за Н. Жигайло [190; 191], є інформаційно-енергетичною структурою особистості, виявом її творчого світу, що включає потребу у пізнанні та соціальну потребу жити й діяти для інших. Згідно з дослідженнями М. Савчина [472], становлення духовної ідентичності простежується крізь призму знаходження цінностей внутрішнього, зокрема

переживань особистісних настанов і страждань, та зовнішнього світів людини, краси природи, її життєдіяльності. Саме ця складова ідентичності зумовлює принципову незалежність людини від біологічних впливів і деструктивно-маніпулятивного впливу соціального світу, на що спрямований духовний імунітет.

Наступний рівень (пасивно-репродуктивний) – гендерна ідентифікація (Аніма / Анімус). Прийняття своєї психосоматичної ролі, що передбачає задоволення базових потреб, сприяє як подальшому рольовому розвитку (психічної, соціальної та трансцендентної ролі (рольова структура особистості, за Я. Морено [365], Г. Лейтц [281; 282]). Ресурсний потенціал на цьому рівні включає самоцінність особистості, інтроекти сім'ї, сценарні рішення, які формують таку компетентність, як здатність переживати певні почуття та емоції.

Творчо-пошуковий рівень – це приховані, придушені бажання, мрії – Тінева сторона. Крім того, це імпульси, інстинкти, джерело творчої активності, енергію яких Его (центр свідомості) може скерувати в конструктивне русло (творча ідентифікація) і сформувати здатність до творчості та покликання. Психосоціальний рівень відображає Персона (соціальна ідентифікація). Соціальна роль є Маскою (Персона (Persona)), що приховує автентичність особистості, однак задовольняє потребу в адаптації. Ресурсний потенціал життєвого сценарію на цьому рівні включає знання, навички та вміння взаємодіяти з іншими, переконання, цінності, інтелект, креативність. Сприяють формуванню компетентності цього рівня (здатність до взаємодії) соціальні установки. Ресурси спрямовані на соціальну адаптацію через самопрезентацію, механізмом чого вважаємо прагнення створити хороше враження та, відповідно, приховати недоліки. Найвищим рівнем є особистісний рівень (творчо-перетворювальний). Його репрезентує Его. Комптентністю цього рівня вважаємо інноваційну готовність та здатність до акмеологізації. Ресурсами цього рівня є властивості особистості, спрямовані на протистояння руйнівним діям (життєстійкість, цілеспрямованість, оптимізм, локус контролю), світогляд, саногенне мислення, силу духу, які формують здатність акмереалізації. Рівень Самості (прагнення до

цілісності) інтегрує всі ресурси особистості та демонструє здатність ними користуватись і передавати нащадкам (*індивідуальна ідентифікація*).

Ці архетипи створюють спонуку досягнення цілісності особистості, забезпечують формування складових акмеологічного імунітету (духовного, психологічного, соціального, морального), готовність до акмеологізації та акмереалізації. Стрижневим акмересурсом, що організовує розподіл інших ресурсів, є особистісний смисл, що проходить трансформацію від несвідомої до свідомої фіксованої установки, ролі, про що йшлося раніше. Психічні функції індивіда, які виділив К. Юнг (мислення, почуттєвість, відчуття та інтуїція), демонструють важливе значення змістової наповненості ресурсів життєвого сценарію.

Показниками сформованості акмеологічних ресурсів вважаємо реалізацію інстинктів та архетипів, суб'єктивне благополуччя, психологічну позицію, установку на самореалізацію та соціальну взаємодію, смисложиттєві орієнтири, життєстійкість. Виокремлені показники доповнюють уже відомі, які демонструє концепція акмеологічних ресурсів психологічного здоров'я молоді М. Хватової. Згідно з концепцією дослідниці, основними показниками є життєстійкість, соціальність, продуктивність та самореалізація [563]. Головна функція життєстійкості, відповідно до праць Т. Ларіної, спрямована на конструювання ефективної соціальної взаємодії та знаходження оптимальних шляхів саморозвитку та самоздійснення особистості у складних життєвих обставинах [536]. Тож життєстійкість є акумулювальним показником, що демонструє сформованість індивідуального рівня акмеологічного потенціалу життєвого сценарію. Життєстійкість ґрунтується на таких екзистенційних поняттях, як мужність, відвага, витримка, терплячість та життєва мудрість [536].

Реалізацію завдань акмересурсів життєвого сценарію не можна розглядати поза системою життєвих смислів особистості. Смисли є центральним ресурсом адаптації і психологічної безпеки [8], одним із вагомих критеріїв досягнення акме [52]. Саме тому смисложиттєві орієнтири вважаємо центральним акмеологічним ресурсом, який забезпечує розподіл інших для успішної самореалізації та

акмереалізації життєвих сценаріїв емігранта. До умов розвитку акмеологічних ресурсів, які є актуальними і в контексті життєвих сценаріїв мігрантів, належать адаптаційні, наприклад, непередбачені явища, стресогенні обставини тощо; антропоцентричні, зокрема затребуваність у навколишньому середовищі, високий статус; та феноменологічні, тобто адаптація, самореалізація й ціннісна орієнтація особистості [563]. Детермінантою акмересурсів є соціальні випробування, проявом – ставлення до себе як активний пошук осмислення свого Я в навколишньому соціальному середовищі [563]. Ресурси життєвого сценарію формуються в моменти інтенсивних переживань на двох рівнях: особистому (як інтроектовані смисли цінностей родинного життя) й особистісному (як власні смисли) [197]. Смисли репрезентують переконання як усвідомлена потреба особистості, що спонукає її діяти відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, та вірування як рішення, прийняті переважно несвідомо, на різних етапах дитинства під упливом батьківських настанов, емоційно насичених життєвих подій, сильних дитячих вражень, що демонструють життєву позицію. Раціональні вірування, як і переконання, є ресурсом для адекватної адаптації, продуктивної взаємодії, творчої самореалізації. Ірраціональні вірування формують деструктивну частину сценарного процесу.

2.5. Акмеологічна модель реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від типу міграції

У межах акмеологічного підходу життєвий сценарій в акмеперіоді вивчається нами як акмеологічний проект. Проектування як форма організації простору та одночасно розвитку соціальної взаємодії в часі передбачає цілеспрямовані зміни відповідно до установлених вимог [304], як соціальних, так і особистісно-індивідуальних. Теоретичний аналіз проблеми міграції [94; 118] дозволив виділити два її типи: вимушену й заплановану, – що має значення у вивченні проблеми реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді.

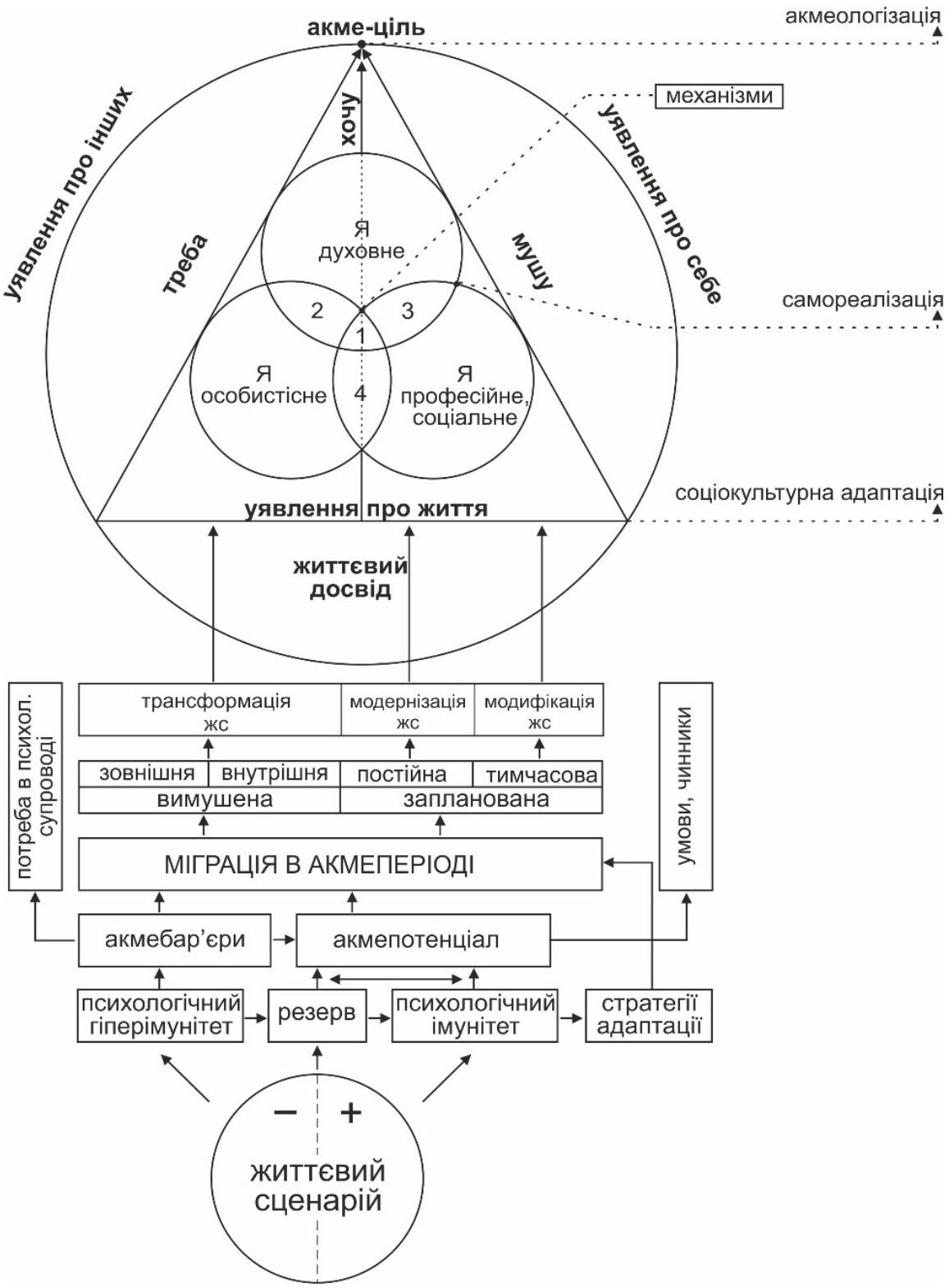

1 – Я-творче; 2 – когнітивно-емоційний компонент; 3 – ціннісно-смисловий; 4 – мотиваційно-регулятивний

Рис. 2.2. Акмеологічна модель реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від виду міграції

Вимушена міграція є чинником «зриву» звичного життєвого сценарію, який у результаті зазнає трансформації (перетворень), тоді як в умовах запланованої довготривалої чи постійної міграції життєвий сценарій модернізується (оновлюється), а короткотривалої – модифікується (видозмінюється). Життєвий сценарій в акмеперіоді є системою конструктів, які репрезентують акмересурси індивідуального життєвого досвіду, що потребує актуалізації та розвитку, та акмебар'єри, що потребують корекції (рис.2.2)

Такі конструкти життєвого сценарію, як уявлення про своє життя та покликання, ставлення до себе та інших (когнітивно-емоційний); система цінностей як інтенційних утворень [485] та смислів (ціннісно-смисловий) спрямовують поведінку (вольовий, мотиваційно-регулятивний конструкт) та, відповідно, стратегію адаптації до інокультурного середовища.

У пірамідальну структуру ці конструкти організовує спрямованість індивіда на особистісне зростання, творчу самореалізацію та досягнення акме, механізмом чого вважаємо мотив-бажання («хочу»). Ієрархію активності інваріантних свідомих та неусвідомлених конструктів, які забезпечують процес акмеологізації в особистісній, соціально-професійній та духовній сферах життя, обмежують самооцінка, акмеологічні компетентності емігранта («можу») та соціальні очікування, життєві сценарії інших («треба»), що відображає його акмеологічна культура («Я-духовне»). Регулює цей процес «Я-творче», алгоритм розгортання якого включає такі етапи: самоактуалізація, самовизначення, самопрезентація. Активність та змістова наповненість конструктивної системи життєвого сценарію може зазнавати змін під упливом соціокультурної адаптації емігранта, ефективність якої забезпечує самореалізацію та акмеологізацію.

Очевидно, орієнтиром реалізації життєвого сценарію як акмеологічного проекту в акмеперіоді є акме-ціль**,** яка активує в певному просторі і часі акме-смисли, адже для створення ідеального образу майбутнього проект попередньо осмислюється та прогнозується алгоритм його досягнення. Для вирішення проблеми конструктивної реалізації життєвого сценарію сучасні науковці часто апелюють до праць А. Адлера, зокрема щодо впливу цілей та [5] очікувань на цей

процес як показник соціального інтересу: «Мета життя людини […] визначає напрямок усіх її вчинків і спонукань. Розуміння мети життя робить […] можливим розуміння прихованого сенсу, що лежить в основі різних розрізнених дій». Так, З. Карпенко [221], аналізуючи класифікацію моральних позицій Б. Братуся та класифікацію стилів життя З. Петрасинського, підтверджує принцип інтегральної суб'єктності як такий, що пояснює аксіогенез – розгортання духовних здатностей людини: відносного суб'єкта характеризує гедоністичний стиль, моносуб'єкта – споживацький, полісуб'єкта – продуктивний, метасуб'єкта – творчий і вдосконалюваний, абсолютного – героїчний стиль.

Як і З. Карпенко, акме-досягнення людини сучасний науковець О. Вознюк [81] розглядає в контексті вищих цілей, які ототожнює зі смислами її життєдіяльності. Підстави для таких роздумів досліднику надав аналіз релігійної літератури, де, відповідно, смисл є ціллю, смисл – це думка про ціль. У зв'язку з цим разом із локальними і глобальними, тактичними і стратегічними смислами в межах акмеології науковець наголошує на локально-тактичних. Науковий інтерес дослідника спрямований і на антропологічні цілі та смисли, які, за Аристотелем, він розглядає в контекстах смисла-причини (минуле) – через що, смисла-цілі (майбутнє) – заради чого, смисла-визначення, та смисла-зв'язку (теперішнє) – у зв'язку з чим. Тобто дослідження таксономії цілей-смислів у часовому просторі дозволяє простежити каузальність (причинно-наслідкові зв'язки) процесуальної сторони сценарію, що, своєю чергою, може оптимізувати його розгортання відповідно до *траєкторії досягнення вершин життєдіяння (акмеограма)*. Джерелом смислотворення, згідно з працями А. Леонтьєва, є потреби й мотиви. Мезанізмами породження смислів є блокування життєвих стосунків, індукція смислу, ідентифікація, інсайт, зіткнення смислів, сподівання смислу. Породжуються і змінюються вони в діяльності, в якій реалізуються стосунки особистості [284]. Усі ці смисли мають значення у стресових ситуаціях, пов'язаних з еміграцією.

Акме-ціль, основним критерієм досягнення якої визначаємо високий рівень соціокультурної адаптації [94], репрезентує акмеограму емігранта. Відповідно до

сучасних досліджень, акмеограму розуміємо як динамічну траєкторію сходження до акме, реалізацію творчого потенціалу індивіда, що включає мету (початкову, проміжну, кінцеву); вибір моделі розвитку; визначення акмеологічних технологій; види діяльності; імовірні індивідуальні показники професіоналізму, що плануються як результат професійно-особистісного розвитку [308; 490]. *Акмеограму життєвого сценарію* особистості як акме-образ особистісно-професійного майбутнього особистості визначатимують акмеологічні критерії – мірило оцінки особистісно-професійного становлення; показники-інваріанти, тобто індивідуальне завдання певного рівня розвитку особистості [65]; рівні, що відображають ступінь акмеологічного розвитку особистості; технології, що в дослівному перекладі витлумачується як знання про майстерність, спрямовані на вибір стратегій сходження до вершин акме; модель демонстрації оптимального варіанту сходження до вершин та алгоритм цього процесу [69].

Алгоритм розгортання ЖС емігрантів в акмеперіоді як план досягнення акме-цілі має відображати акмеологічні чинники, умови та систему ресурсів для реалізації акме-завдань індивіда у відношенні до особливостей еміграційного процесу. У такому ключі життєвий сценарій можемо означити метафорою «айсберга» (Н. Вишнякова [78]) – як приховану несвідому частину життєвого шляху, зумовлену вселенським творчим «акме», тобто генетичним кодом (надсвідомим), що на певному етапі свого розгортання сприяє або ж заважає свідомому досягненню акме-цілі (кульмінації).

У зв’язку з тим, що трансформація життєвого сценарію в умовах еміграції супроводжується втратою ресурсів, слід наголосити на сприятливих умовах та чинниках відновлення та розвитку акмеологічних ресурсів. Згідно з дослідженнями А. Бодальова [52], обов’язковою умовою досягнення людиною акме є *творча діяльність*, тобто високий рівень здатності усвідомлено та інтуїтивно приймати й реалізовувати найскладніші завдання. До основних *критеріїв акме* – вершинного рівня зрілості, тривалого та багатомірного стану людини – дослідник відносить *міру* осягнення різних життєвих сфер (вузькість – ширина); *калібр*, тобто «прорив» у порівнянні з попередніми досягненнями;

новизну як для самої особистості, так і суспільства; *час досягнення і тривалість та характер взаємодії*, взаємопроникнення і взаємодоповнення акме особистісного й акме суб'єктно-діяльнісного.

Серед *психолого-акмеологічних умов* акмеологізації, що має враховувати проектування, виділяємо затребуваність особистості як спеціаліста певної галузі, його готовність до інновацій, професійну рефлексію; та акмеологічне середовище, зокрема взаємодію та співробітництво в ньому [375, с. 22]. У такому контексті О. Сєлєзньова [485] особливу увагу приділяє організації середовища акмеологізації, що є важливим і в нашій праці. *Акмеологічне середовище* відображає акмеологічний простір особистості, організований в його життєвому сценарії. Поняття «простір», «середовище», «сфера», «система» науковці як розмежовують, так і відносять до синонімічного ряду. Згідно з дослідженнями С. Швалба [501, с. 13], простір відображає певний аспект взаємодії людини зі світом, що є результатом визначення свого місця в ньому. Простір є місцем докладання зусиль особистості, спрямованих на осмислену й цільову зміну умов власного існування, та відображає культурне середовище. Таке середовище, як система культурних сценаріїв та картин світу, що утворюють сферу свідомості соціуму за рахунок включення особистості у процеси трансляції й відтворення, є чинником її розвитку [501], адже культурні «значення» формують основу ефективних стратегій самореалізації та побудови життєвих сценаріїв (О. Матвієнко) [501, с. 145]. Тож акмеологічне середовище залежить від культурного життєвого сценарію особистості.

Водночас сучасні дослідники наголошують, що акмеологічне середовище має надавати стимул для розвитку, а не постачати готові ресурси. Стимулом у такому контексті вважаємо соціальний запит на потенційний ресурс людини в різних сферах життя. Затребуваність як мікросоціальна умова поряд із міжособистісною взаємодією (соціально-психологічна умова) та системою неперервної освіти (педагогічна умова) забезпечують продуктивність розвитку акмеологічної культури особистості. Особливого значення ці умови набувають в умовах еміграції, тому що від соціального запиту, який У. Гуменюк [164] визначає як

об’єктивний показник в успішності самореалізації особистості, великою мірою залежить її соціальне та психологічне самопочуття, задоволеність життям тощо, що є показниками успішної соціокультурної адаптації. Слід зазначити, що акмеологічне середовище включає як простір професійної діяльності на рівні суспільства, так і простір неформальних відносин людини та рівень «Я», тобто рівень внутрішнього, духовного світу особистості [68].

Отож, *акмеологічний простір емігранта* виділяємо як *основну психолого-акмеологічну умову актуалізації резервів акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв емігрантів, провідним механізмом чого є рефлексія.* Вагоме значення в його організації має готовність особистості до саморозвитку, яка, за П. Горностай [143;144; 146], передбачає досвід та установки. Окрім просторового компоненту, акмеологічне середовище включає й технологічний, адже проект є частиною акмеологічної технології; передбачає процес створення праобразу майбутнього і способів його перетворення в реальний продукт більш високого рівня професіогенезу; включає зміни в об’єкті проектування, відстежування ходу змін та внесення коректив щодо порівняння можливого й дійсного станів системи [490]. Акмеологічне середовище залежить від того, хто пропонує акмеологічну технологію як психологічний супровід, і від самих учасників, зокрема їхніх акмеякостей, що включають акме-мотивацію, тобто спрямованість на розв’язання акмеологічних завдань, та акмездібностей, що демонструють здатність конструювати акмеограми свого розвитку та долати перепони в цьому процесі. Таку інтегральну готовність і здатність зрілої особистості будувати свій поступовий психічний розвиток із постійним ускладненням завдань і зростанням рівня досягнень, які найбільш повно реалізовують психологічні ресурси людини, І. Булига означує акмекомпетентностями [65], які включає акмеологічна культура. Акмеологічна культура особистості, відповідно до досліджень Е. Сєлєзньової [485], дозволяє на когнітивному рівні визначити свою позицію щодо життєвого шляху, знайти смисл у ньому та гармонійно реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності. Мотиваційно-цільовий компонент акмеологічної культури включає процеси акме-мотивації; у його формуванні вагома роль

належить такому явищу, як «зсув мотиву на ціль» (А. Леонтьєв), і завданню на особистісний смисл, осягнення якого забезпечує емоційна сфера. Алгоритм ефективного розвитку акмелогічної культури, згідно з працями Е. Сєлєзньової, є послідовністю «хочу» (актуалізація потреб саморозвитку, внутрішній механізм) – «можу» (визначення потенціалу) – «умію» (актуалізація умінь) – «повинен» (усвідомлення потреби в саморозвитку) – «досягаю» (аналіз відношення стратегій розвитку до цілей) – «роблю» (оволодіння психотехнологіями). До механізмів належать екзистенційний, когнітивний, креативний, аутопсихологічний (рефлексивна саморегуляція), соціально-психологічний, психолого-педагогічні, що забезпечують процес ініціації.

У зв'язку з цим функції життєвого сценарію як акмеологічного проекту, окрім *прогнозування*, включають *конструювання*, що, відповідно до послідовних етапів, наближує задум до його реалізації через деталізування проектованого об'єкту, та *моделювання*, що допомагає уявляти, оперувати та перетворювати об'єкти, явища, процеси, яких немає в реальності або вони не доступні [304].

До *психолого-акмеологічних умов* розвитку особистості зазвичай науковці включають загальні та спеціальні здібності об'єкта праці [394], стан суспільства, зокрема соціально-історичні й культурні умови (В. Полочек [425]), умови навчання та виховання, а також високий рівень мотивації, потребу в досягненнях, прагнення самореалізації, які є й акмеологічними чинниками, причинами й рушійними силами розвитку високого професіоналізму суб'єктивного характеру [260].

Низкою «загальних» умов життєдіяльності людини, що вибірково виявляють високу детермінувальну силу в певні періоди життя і в певних умовах життєдіяльності людини, згідно з працями П. Полочек [425], є акмеологічні чинники. Розуміння проблеми в такому ключі дозволило науковцю запропонувати соціальну типологію людей за критерієм *динаміки «акме» як інтегрального показника рівня і якості соціалізації особистості*. Дослідник виділяє п'ять рівнів адаптації людини до соціуму: 1) «зірки першої величини» – соціально не адаптивні у зв'язку з високим рівнем обдарованості; 2) «зірки другої

величини» – люди, що досягли значних висот у професійному й особистісному розвитку; 3) «планети» – люди, які «не відрізняються неординарними й високими професійними досягненнями. Вони часто більш орієнтовані на процес, а не на результат діяльності; «живуть», а не «йдуть по життю»; 4) «плануючі» – особи, які непродуктивно використовують наявний особистісний і соціальний потенціал. Результати професійної діяльності рідко є для них зразком цілеспрямованої активності; 5) ті, що «досягають дна» – особи, яких із різних причин не утримують «соціальні мережі»; особи, що характеризуються девіантною поведінкою [425]. У зв'язку з цим дослідник стверджує, що завдання розробки психотехнологій повинні бути відповідно диференційовані.

Чинники акмеологічного потенціалу особистості, який В. Гальченко [87; 88] презентує як складну динамічну систему, яка включає в себе ціннісні, мотиваційні, рефлексивні, оціночні, когнітивні та операціональні елементи, автором проранжовано так: *соціокультурні чинники* (вплив культури, освіти, політики на обрання й досягнення життєвих цілей), *соціально-психологічні чинники* (вміння вибудовувати власну модель взаємин з оточенням), *індивідуально-психологічні чинники* (особливості темпераменту, характеру, особистісні якості, загальні та спеціальні здібності тощо), *суб'єктивні чинники* (особливості життєвої позиції, ставлення до життя, інтереси, цілі, організованість, воля й енергія в досягненні поставлених цілей професійного та особистісного зростання) [87]. Нашому дослідженню імпонує узагальнена класифікація чинників, яку репрезентує О. Селезньова [485], де *об'єктивні* відображають реальну систему життєдіяльності і послідовності дій на досягнення акме, а *суб'єктивні* – розвиненість особистості.

Сприятливою *психологічною умовою* досягнення оптимуму в розвитку особистості (термін О. Бодальова) та формування орієнтирів її життєвого сценарію на самореалізацію є *психологічна установка (рішення)* на цей процес. Така ідея є основою теорії К. Роджерса, яку сучасні науковці вважають аналогом акмеологічного підходу [65], та є в основі нашої акмеологічної моделі реалізації життєвого сценарію емігранта. Відповідно до цієї теорії, людина наділена

потужними ресурсами для самопізнання, зміни «Я-концепції», цілеспрямованої поведінки.

Основою будь-якого проекту є задум – динамічне уявлення людини про те, як може бути реалізований сенс життя на певному етапі [494]; сукупність цілей, спрямованих на реалізацію життєвого вибору (Ф. Василюк [72]) в акмеперіоді. Тому критерієм творчого життєвого задуму є спрямованість індивіда на особистісне зростання, творчу самореалізацію. Життєвий задум відображає *потреби особистості в саморозвитку* і поряд із *самовдосконаленням, самоосвітою, самоконтролем*, є акмеологічним механізмом досягнення акме в різних сферах життєдіяльності [65]. У зв'язку з цим акмеологічний проект реалізовує потреби людини в нових досягненнях, прагнення до успіху, до вдосконалення [168].

Стан найвищого підйому – акме – узагальнює такі три аспекти: вершина (рівень, кульмінація), процес від досягнення точки кульмінації та результат (продукт). Саме тому він розглядається як послідовна низка досягнень людини на життєвому шляху, як вершина індивідуального й особистісного розвитку людини, як процес удосконалення та досягнення вершин особистістю і соціумом [136], тобто рух до акме через співвідношення реальних характеристик розвитку людини з оптимальною моделлю саморозвитку [357].

Очевидно, *критерії* реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді включатимуть і критерії реалізації проектної діяльності – особистісні прирости, що виражаються в динаміці цінностей, норм, настанов [86] (О. Газман). Науковці зазвичай розуміють акме як кількісний, так і якісний показники досягнень людини у певний проміжок часу [137]. За класифікацією В. Ільїна та С. Пожарського, виділяють такі моделі досягнення акме: одновершинну (класична модель), що відображає шлях досягнення найвищої точки розвитку; багатовершинну, що характеризує досягнення множинного результату, де піки досконалості розміщені на одній лінії розвитку, що свідчить про неодноразове досягнення певного творчого результату; макровершинну, яка демонструє серед усієї сукупності «проміжних» вершин одну найвищу точку розвитку;

безневинну, тобто висхідну гілку одновершинної моделі, яка обривається на вершині; розвинену макровершинну, відмінністю якої є те, що нарівні з просуванням догори (до акме) існує також просування донизу (до катаболе) (В. Гладкова та С. Пожарський) [136]. Тобто в межах акмеологічного підходу вивчаються й регресивні варіанти розвитку особистості, що можуть бути наслідком домінування деструктивної частини сценарію або свідчити про його «зрив». На відміну від акме – граничного стану, досягнення якого означає реалізацію життєвої програми, кате – це граничний стан загибелі, руйнування, що потребує свого долання для досягнення нового акме. Поняття низу (кате) позначає нижню межу, з якої розпочинається новий етап розвитку [136]. У зв'язку з цим в акмеології розглядаються можливості оптимізації процесів розвитку у формі акмеологічного супроводу, який передбачає створенням найсприятливіших умов для вирішення завдань максимальної самореалізації особистості [69] відповідно до певної акмеологічної концепції, тобто акмеологізації.

На відміну від формування, становлення, дозрівання, акмерозвиток передбачає вершинний, вищий за рівнем змістовності, інтенсивності, успішності розвиток людини в період зрілості (дорослості). Т. Молодиченко виділяє чотири напрямки (вектори) акмеологізації: до плюс-безмежності (вичерпання ресурсів); до мінус-безмежності (вичерпання резервів); «замовлення» суспільства; спонтанної акмеологізації, тобто цінної для вузького референтного кола людей. Четвертий варіант є найрозповсюдженішим і відбувається не завдяки хорошим ресурсам і соціальним контекстам, а наперекір їх відсутності, лише за рахунок резервів самої особистості [359]. Враховуючи вищевказане, показниками акмеологічного розвитку емігрантів вважаємо соціальну активність, психологічну (екзистенційну) позицію, смисложиттєві орієнтири та життєстійкість [92].

Висновки до розділу 2

У розділі акмеперіод вивчається як віковий період особистості, найбільш сензитивний для реалізації її життєвого сценарію. Реалізацію життєвого сценарію в акмеперіоді запропоновано розглядати як процес виконання плану акмерозвитку особистістю відповідно до акме-цілі засобами акмеологічних ресурсів. З'ясовано, що хронологічні межі акмеологічного періоду життя залежать від міри суб'єктивної готовності, що включає психофізичний, психосоціальний та когнітивний аспекти індивідуального розвитку, об'єктивні умови успішної реалізації акмеологічного потенціалу особистості та акмеологічні прояви її життєтворчості у період ранньої та середньої дорослості. Узагальнено структурно-часовий простір розгортання життєвого сценарію в акмеперіоді особистості з урахуванням найпродуктивніших вікових періодів, нормативних та ситуативних криз мігранта, потенційних меж його акмеологізації. Кризові періоди, зокрема кризу середнього віку, вважаємо сенситивними періодами для модернізації життєвих сценаріїв. З'ясовано, що міру продуктивності реалізації життєвого сценарію визначає сукупність життєвих досягнень, внутрішнім критерієм чого є задоволення, зовнішнім – визнання успіху соціумом, переживання непродуктивності реалізації життєвого задуму виділено як показник кризи еміграції, що включає біографічні, морально-етичні, деривaційні, травматичні кризи, кризи автентичності, відносин та сенсу життя. Наголошено, що межі реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді особистості потребують перегляду, зокрема в умовах еміграції, де він модифікується у зв'язку зі зміною культурного сценарію. Виокремлено акмеологічний потенціал та акмебар'єри розгортання сценарного процесу особистості в акмеперіоді, міра прояву яких визначає продуктивність життєвого його проектування та реалізації.

З'ясовано, що життєвий сценарій є сталою та типовою поведінковою стратегією внутрішньої моделі власного Я; він включає інваріантні конструкти акмеологічного потенціалу, кожен із яких є варіативним та презентує екзистенційні та адаптаційні ресурси особистості, а також ресурси самореалізації

та акмеологізації. Процес акмеологізації забезпечує інтеграція означених ресурсів. Основним компонентом життєвого сценарію вважаємо сценарне рішення – установку на досягнення певної ірраціональної мрії, яка у процесі онтогенезу трансформується в раціональну ціль. З'ясовано, що рішення-установка базується на сукупності вірувань, які у згорнутому вигляді містять емоційно насичену інформацію про свої можливості та вимоги навколишнього світу; розвивається відповідно до власних переконань; завершує своє формування у вимірі світоглядних позицій. Зумовлює процес формування життєвого сценарію колективний, родинний, соціальний та індивідуальний досвіди. Механізмами формування сценарної установки (рішення) є як вроджені драйвери (інстинкти, архетипи), так і набуті (власні цінності та директиви значущих дорослих).

Обґрунтовано архітектоніку відновлення акмеологічного потенціалу життєвого сценарію як акумулятивної системи зовнішніх і внутрішніх ресурсів для адаптації індивіда в соціумі та його максимальної самореалізації, зокрема екзистенціного покликання, відповідно до рівнів формування життєвого сценарію особистості, з урахуванням пасивно-репродуктивного, творчо-пошукового, творчо-перетворювального (активного) досвіду у вимірі індивід – особистість – індивідуальність. Смисложиттєві орієнтири названо центральним акмеологічним ресурсом, що забезпечує розподіл інших для успішної самореалізації особистості. Показником пасивно-репродуктивного рівня формування акмеологічного потенціалу життєвого сценарію (ідентифікації) визначаємо адаптацію, творчого – пошукового – самореалізацію (самоактуалізація, самовизначення, самопрезентація), творчого – перетворювального (акмеологізацію). Синергетичний компонент акмеологічного потенціалу включає закодовану генетичну програму предків, когнітивно-емоційний – установки, що репрезентують смисли, цінності та ставлення індивіда до себе та інших; поведінково-регулятивний – соціальну активність, компетентність, доступність підтримки, уміння її отримувати. Показниками сформованості акмеологічних ресурсів виокремлено реалізацію інстинктів та архетипів, суб'єктивне благополуччя, смисложиттєві орієнтири, психологічну позицію, установку на

самореалізацію та соціальну взаємодію, життєстійкість. Здатність до акмереалізації життєвого сценарію інтегрує здатність використовувати досвід предків, переживати певні почуття та емоції, здатність до творчості, усвідомлення покликання, інноваційну готовність.

Згідно з результатами теоретичного аналізу психолого-акмеологічних праць, сконструйовано акмеологічну модель життєвого сценарію українського емігранта в акмеперіоді залежно від типу міграції. Виділено два типи міграції: вимушену й заплановану, – що має значення у вивченні проблеми реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді. Вимушену міграцію запропоновано розуміти чинником «зриву» звичного життєвого сценарію, який у результаті зазнає трансформації (перетворень), тоді як в умовах запланованої довготривалої чи постійної міграції життєвий сценарій модернізується (оновлюється), короткотривалої ж – модифікується (видозмінюється). Життєвий сценарій в акмеперіоді тлумачиться як система конструктів, які репрезентують позитивний (акмересурси) та негативний (акмебар'єри) індивідуальний життєвий досвід, що потребує актуалізації та розвитку. Такі конструкти життєвого сценарію, як уявлення про своє життя та покликання, ставлення до себе та інших – психологічна позиція (когнітивно-емоційний); система цінностей та смислів (ціннісно-смисловий), відповідно до моделі, спрямовують поведінку (вольовий, мотиваційно-регулятивний конструкт) та стратегію адаптації до інокультурного середовища. У пірамідальну структуру ці конструкти організовує спрямованість індивіда на особистісне зростання, творчу самореалізацію та досягнення акме, механізмом чого є мотив-бажання («хочу»). Згідно з моделлю, ієрархію активності акмеологізації в особистісній, соціально-професійній та духовній сферах життя обмежують самооцінка акмеологічних компетентностей емігранта («можу»), соціальні очікування, життєві сценарії інших («треба»), що узагальнено відображає його акмеологічна культура («Я-духовне»). «Я-творче» названо регулятором цього процесу, алгоритм розгортання якого включає такі етапи: самоактуалізація, самовизначення, самопрезентація. Наголошено, що активність та змістова наповненість конструктивної системи життєвого сценарію може

зазнавати змін під упливом соціокультурної адаптації емігранта, ефективність якої забезпечує самореалізацію та акмеологізацію. Акмеологічний простір емігранта визначено основною психолого-акмеологічною умовою актуалізації резервів акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв емігрантів, провідним механізмом чого є рефлексія, чинником – наративізація. Акмеограму емігранта репрезентує акме-ціль, основним критерієм досягнення якої визначаємо високий рівень соціокультурної адаптації.

Основні результати дослідження за цим розділом опубліковані і статтях татезах здобувача [92; 94; 97; 107; 118; 121; 277; 405; 633].

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ В АКМЕПЕРІОДІ

3.1. Обґрунтування методичного забезпечення та процедури емпіричного дослідження життєвих сценаріїв українських емігрантів в акмеперіоді

Теоретичний аналіз проблеми міграції дозволив виділити чотири групи мігрантів, які мають певні особливості в контексті реалізації життєвих сценаріїв як певного досвіду, пов'язаного з міграційним процесом: вимушена зовнішня та внутрішня міграція, запланована – тимчасова та постійна. Показниками акмеологічного розвитку емігрантів виокремлено соціальну активність та смисложиттєві орієнтири. Показниками акмеологічного потенціалу життєвого сценарію виділено психологічну (екзистенційну) позицію, життєстійкість, реалізацію домінантних інстинктів. Сценарні рішення-установки, що виконують гіперімунні функції, визначено акмеологічними бар'єрами.

Було сформульовано такі гіпотези дослідження:

Життєвий сценарій виконує функції / гіперфункції психологічного імунітету в умовах адаптації до нового середовища під час вимушеного переселення.

Деструктуктивні сценарні установки мігрантів-візитерів є психологічними бар'єрами соціокультурної адаптації та акмеологізації.

Акме-особистості, згідно з працями Т. Молодиченко [359], є носіями не лише здорового способу життя, інтелектуальності, креативності, а й інтелігентності, моральності та духовності. Початковий етап акмеологізації, пов'язаний зі зростанням протиріч між вимогами та цілями соціалізації, з одного боку, та застарілими освітніми технологіями – з іншого. Типовими ознаками акмерозвитку особистості, за Т. Молодиченко [360], є пріоритетність саморозвитку, вираженість духовно-моральної складової, максимальна реалізація та примноження ресурсів і резервів. Інтелігент, згідно з дослідженнями Н. Оксентюк [381], творить світ культури через постійне рефлексивне переосмислення її загальних зразків та

образів. Одним із засобів осмислення та інтерпретації дійсності, саморозуміння, саморозвитку та самопроектування, трансформації життєвого досвіду в наративні структури є наративізація [574]. Очевидно, цей процес виконує певну роль у процесі акмеологізації; провідним механізмом у такому контексті є індивідуація. Наративізація як процес розповіді про себе (наративу) дає змогу людині усвідомити власні патерни поведінки, ставлень, переживань тощо [471], сприяє конструюванню у власному смисловому просторі певної ієрархії життєвих смислів, структурує та впорядковує її індивідуальний життєвий досвід [460]. Основними функціями наративу є розвивальна, репрезентаційна, смислоутворювальна. Розуміння наративу як засобу саморозвитку дає підстави творчих людей, діяльність яких пов'язана з генеруванням текстів, які на сучасному етапі все більше стають пронизані наративами [17], зокрема, письменників, науковців, публіцистів, віднести до когорти акмеособистостей. Імовірно, рівень прояву акмепотенціалу життєвих сценаріїв творчих особистостей буде відмінним у порівнянні з людьми інших професій. Однією з функцій наративу є самопрезентація – саморозкриття, декларування і ствердження індивідуальної системи цінностей, поглядів, переконань [592]. Сконцентровуємо увагу на такій формі наративу, у процесі генерування якого здійснюється самопрезентація як щоденниковий дискурс [212]. Згідно з дослідженнями Н. Савелюк, дискурс є процесом і результатом когнітивно-мовленнєвої активності у певній соціально-комунікативній ситуації, тому відтворює й водночас формує відповідну дискурсивну картину (модель) світу [470].

Розповідаючи особистісний наратив, людина конструює в його просторі особливу наративну ідентичність, що є моделлю організації її життєвого шляху [184]. Тобто модель життєвої історії особистості демонструє модель її ідентичності [460].]вербальних та невербальних засобів, адже, як і письменники, художники, композитори засобами мистецтва репрезентують свою життєву концепцію. У зв'язку з цим наративне особистісне самоконструювання репрезентує як процес відтворення й рефлексії образу Я у соціальному просторі культури через текст, так і в символічній формі відображає етапи, психологічні механізми й компоненти самоконструювання суб'єкта (О. Духнич [184]), що має значення в акмереалізації.

Особливе значення наративізація має для творчих особистостей, які, згідно з працями М. Северинової [483], приречені на самотність через конфлікт між раціональним та ірраціональним, інтуїтивним. Відображає цей конфлікт «міфологічне мислення», яке сучасні науковці розділяють на усвідомлене та несвідоме. Важливість наративізації засвідчують і дослідження Г. Бедненко [23], яка до усвідомленого включає поезію, художні твори, ідеологічну складову наукових течій, філософію й релігію. Тобто наукова та художня творчість, природою яких прийнято вважати міфічну творчість І. Манохи [331], сприяє розвитку саногенного мислення засобами трансформації життєвого досвіду в усвідомлені структури життєтворчості. У такому контексті наративізація може виконувати психотерапевтичну функцію, вдосконалюючи процес акмеологізації творчої людини.

Незважаючи на вагомість наративіації в цьому процесі, відмічаємо брак досліджень, присвячених літературній творчості. Так, О. Кривопишина [257] виокремлює лише декілька праць, які вважає об’ємними дослідженнями, що ґрунтуються на аналізі великої кількості фактів, об’єднаних у певну систему. Серед них дослідниця виділяє працю П. Медведєва «У лабораторії письменника»; «Питання психології творчості, культури й техніки письменницької праці» О. Цейтліна; «Психологію літературної творчості» М. Арнаудова; «Алхімію слова» Я. Парандовського. Результати таких досліджень підтверджують унікальність та індивідуальний характер творчого процесу, неповторну сукупність певних рис кожного творця. Життєвий шлях творчої особистості є предметом дослідження переважно в літературознавстві. Трапляються психобіографічні дослідження в О. Кульчицької, А. Маслоу, В. Моляко. Водночас бракує емпіричних досліджень особливостей акмеологізації митців у вимірі їхніх життєвих сценаріїв, особливостей їхнього пристосування до нового середовища. Такі дослідження сприяли б новому погляду на проблему оптимальної реалізації життєвого задуму в умовах адаптації до нового соціокультурного середовища.

Немає жодного сумніву щодо важливості та актуальності окресленої проблеми. Недостатність наукових досліджень та практична потреба в них зумовили виокремлення ще двох гіпотез емпіричної частини праці:

Наративізація, функції якої реалізовує літературна та наукова діяльність, та тип творчої діяльності статистично пов'язані з акмеологічним розвитком емігрантів та акмеологічним потенціалом їхніх життєвих сценаріїв.

Існують відмінності в акмереалізації життєвих сценаріїв представниками творчої еміграції у порівнянні з не-емігрантами.

Загальна емпірична вибірка дослідження включила 264 особи, які ідентифікують себе з національністю «українець». Серед них 103 мігранти-візитери (82 жінки, 21 чоловік; середній вік 31,1) – представники трудової міграції; студенти та викладачі – учасники міжнародних обмінних програм – представники *тимчасової еміграції*; 73 емігранти (серед них 52 жінки та 21 чоловік), що виїхали на *постійне* місце проживання, 50 із них займаються творчою діяльністю (18 – письменників, 14 – науковою, 18 – мистецькою); 28 внутрішньо переміщених осіб (*вимушена міграція*), які змушені були залишили місце бойових дій (середній вік переселенців – 35,3 роки); 60 не-емігрантів творчих професій (10 чоловіків і 50 жінок, середній вік вибірки 27 років), із них 17 – ті, які займаються літературною діяльністю, 22 – науковою, 21 – мистецькою. Вік емігрантів охоплює хронологічно межі від 20 до 80 років (середнє значення 35,3). На час еміграції всім респондентам виповнилось 20 років, що свідчить про сформованість життєвого сценарію. Вибірка охопила представників українського зарубіжжя Австралії, США, Канади, Великобританії, Болгарії, Іспанії, Італії, Німеччини, Франції, Швеції, Швейцарії, Польщі, Китаю, Чехії, Словаччини, Фінляндії, Португалії, Бельгії, Нідерландів, Австрії, Норвегії, Данії, Мозамбік, країн Східної Азії та ін. Для історико-психологічної реконструкції та психолого-біографічного аналізу життєвого шляху були виокремлені п'ять лідерів та п'ять представників літературних об'єднань другої та третьої хвиль еміграції (*вимушена зовнішня міграція*). Наративний аналіз охопив 19 творів як сучасних письменників, так і представників другої і третьої хвиль еміграції.

Для перевірки теоретичних напрацювань та гіпотез дослідження було сформовано вибірку та дібрано відповідний інструментарій. Для встановлення зв'язку ранніх дитячих рішень із комплексом здатностей особистості, що забезпечують гармонійну соціальну та психологічну адаптацію, аналізу рівня та компонентів акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв та акмеологічних бар'єрів був застосований опитувальник ранніх дитячих рішень С. Максимової [320], що є модифікованим варіантом методики В. Петровського «Дитячі думки» та дозволяє виокремити установки людини, сформовані під упливом заборон і драйверів батьків у дитячому віці. Опитувальник адаптовано українською мовою (Г. Гандзілевська, У. Нікітчук (Додаток Б) [117]). Відмітимо, що опитувальник ранніх дитячих рішень (батьківських заборон) С. Максимової розроблений на основі концепцій транзактних аналітиків і призначений для діагностики інтроектованих батьківських заборон, що складають фундамент ранніх дитячих рішень – основного структурного компоненту життєвого сценарію. Змістову основу опитувальника складає концепція батьківських заборон М. та Р. Гулдінгів, яка ґрунтовно роз'яснює ідеї транзактного аналізу щодо обмеження життєвої активності дорослої людини сценарними рішеннями, прийнятими на ранніх етапах онтогенезу. Опитувальник охоплює за змістом 19 шкал, із яких 13 заборон описано М. Гулдінг та Р. Гулдінгом («Не будь», «Не дорослішай», «Не будь дитиною», «Не будь успішним», «Не роби», «Не належ», «Не зближуйся», «Не будь значущим», «Не будь собою», «Не будь здоровим», «Не думай», «Не будь першим», «Не відчувай») [162], заборону «Не твори» обґрунтовано С. Максимовою [320], 5 драйверів («Будь сильним», «Старайся», «Поспішай», «Звеселяй інших», «Будь досконалим») запропоновано Т. Келером [644]. У скорочену версію опитувальника ми не включали драйвери у зв'язку з тим, що питання на їх діагностику були включені в анкету та Щоденник самоспостереження, апробований на цій вибірці. Тож загальна кількість шкал становила 14.

Адаптація опитувальника проходила у 2016–2017 рр. у декілька етапів, а саме: 1) робота над теоретичним конструктом: вивчення робіт, що описують

батьківські заборони і драйвери, із метою формування змістово відповідного конструкту; 2) робота над текстом нового опитувальника, що передбачала, по-перше, переклад опитувальника С. Максимової українською мовою (у співпраці з фахівцями-лінгвістами), по-друге, формулювання нових завдань на основі здійсненого теоретичного дослідження батьківських заборон і ранніх дитячих рішень (так, було згенеровано загалом 188 завдань, аби забезпечити можливість відбору оптимальної кількості пунктів для остаточної версії опитувальника); 3) пілотажне дослідження ефективності завдань опитувальника і відбір на цій основі найефективніших із них; 4) дослідження надійності, дискримінативності опитувальника; 5) на основі здійсненого статистичного аналізу відбір завдань до скороченої версії опитувальника й апробування цієї версії.

Вибірку дослідження склали дорослі (чоловіки й жінки) віком від 18 років; обсяг вибірки для реалізації кожного з етапів відрізнявся: так, у пілотажному дослідженні ефективності завдань взяло участь 46 респондентів, вивчення внутрішньої узгодженості завдань та дискримінативності відбувалося на вибірці у 193 людини, вибірка вивчення ефективності скороченої версії опитувальника склала 64 респонденти.

Статистичне оброблення даних здійснювалося з використанням програми SPSS 17.0. Для визначення ефективності завдань для кожного з них було розраховано індекси ефективності та дискримінативності, для обчислення внутрішньої узгодженості опитувальника було використано коефіцієнт α Кронбаха, дискримінативність опитувальника встановлювалася на основі розрахунку коефіцієнта δ Фергюсона [374].

Опитувальник реалізується як ансамбль тверджень, що репрезентують ту чи ту думку (наприклад, «Це занадто складно»), і досліджуваному пропонується оцінити, як часто ця думка в нього виникає (за шкалою Лайкерта для повної версії опитувальника та за тризначною порядковою шкалою (ніколи–іноді–часто) – для скороченої).

За результатами пілотажного дослідження ефективності завдань до повної версії опитувальника було дібрано 146 найефективніших пунктів, до скороченої – 66

завдань, що забезпечують належні значення надійності за внутрішньою узгодженістю. Так, значення α Кронбаха для повної версії опитувальника становить 0,74, для скороченої – 0,93. Це дає підстави стверджувати, що всі частини опитувальника вимірюють одне й те саме: відповідно до змісту тверджень – батьківські заборони; крім того, бачимо, що при виключенні з тексту опитувальника драйверів внутрішня узгодженість підвищується, незважаючи на зменшення кількості запитань.

Значення коефіцієнта δ Фергюсона дає підстави констатувати належну дискримінативність опитувальника [374], адже для повної версії це значення становить від 0,7 до 0,91 за різними шкалами (в середньому – 0,79 зі стандартним відхиленням 0,062) і для скороченої – від 0,68 до 0,83 (в середньому – 0,73 зі стандартним відхиленням 0,047).

Основною запорукою валідності вважаємо те, що твердження опитувальника були сформульовані на підставі описів терапевтичних випадків у працях авторів концепції ранніх дитячих рішень, а також покладаємося на докази валідності опитувальника, приведені С. Максимовою [320], адже саме її розробка є змістовою базою нашої адаптації. Отож, результати апробації вказують на достатню надійність, валідність, дискримінативність. Адаптований нами опитувальник може бути використаний для проведення психологічних досліджень як надійний, дискримінативний і з високою ймовірністю валідний інструмент для діагностики інтроектованих батьківських заборон.

Окрім цього опитувальника, діагностичний інструментарій включив опитувальник «Особистісна готовність до змін», розроблений Ролніком, Хезером, Голдом та Халом («Personal change readines survey» PCRS) в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр, що дозволяє оцінити такі складові готовності до змін (пристрасність, винахідливість, оптимізм, сміливість, адаптивність, впевненість, толерантність до двозначності) [21], які мають значення у формуванні адаптаційних та акмеологічних ресурсів особистості; опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським [499]), який дозволяє виявити рівень і тип адаптації мігрантів до нового соціокультурного середовища, враховуючи

специфіку їх минулого досвіду; тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв), що є адаптованою версією теста «Ціль у житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Джеймса Крамбо й Леонарда Махоліка для вивчення переживань індивідом онтологічної значущості життя [283]; шкала суб'єктивного благополуччя (Г. Перуе-Баду (G. Perrudet-Badoux)) (адаптація М. Соколової), що є скринінговим психодіагностичним інструментом для вивчення емоційного комфорту особистості [498]; самовизначення архетипу (К. Пірсон і М. Марк) (одного з компонентів життєвого сценарію), що є актуальним для людини на цей момент часу (теоретичною основою цього тесту є теорія К. Юнга про архетипи особистості та система «12 Архетипів», розроблена К. Пірсон [334]); опитувальник В. Гарбузова [132] для виявлення домінантного інстинкту (за К. Юнгом, архетип особистості – це прояв колективного несвідомого, складовою якого є інстинкти); методика Дж. Пауелла «Повнота життя», що дозволяє виявити уявлення про себе, інших, життя, природний світ і Бога (згідно з транзактним аналізом, сукупність таких переконань є психологічною (екзистенційною) позицією, що зумовлює розгортання життєвого сценарію, його когнітивно-емоційну складову) [408]; опитувальник на самооцінку життєстійкості (модифікація опитувальника Фольверга на контактність Т. Ларіної) [611] – показник сформованості акмеологічного потенціалу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Завдання та методи дослідження

Показник	Методики	Мета
Акмебар'єрів та ресурсів життєво-го сценарію мігранта	опитувальник ранніх дитячих рішень С. Максимової, що є модифікованим варіантом методики В. Петровського «Дитячі думки»	Виокремити сценарні установки людини, сформовані під упливом заборон і драйверів батьків у дитячому віці
Психологічного імунітету мігранта	опитувальник «Особистісна готов-ність до змін», розроблений Ролні-ком, Хезером, Голдом та Халом («Personal change readiness survey» PCRS) в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр	оцінити складові готовності до змін, які мають значення у формуванні адаптаційного ресурсу особистості
	шкала суб'єктивного благополуччя (Г. Перуе-Баду) (адаптація М. Соколової)	вивчення емоційного комфорту особистості

Продовження Таблиці 3.1

Акмереалогічного розвитку мігранта	опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським)	виявити рівень і тип адаптації емігрантів до інокультурного середовища, враховуючи специфіку їх минулого досвіду
Акмереалізації життєвого сценарію мігранта	тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв), що є адаптованою версією теста «Ціль у житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Дж. Крамбо й Л. Махоліка	для вивчення переживань індивідом онтологічної значущості життя –центрального ресурсу акмепотенціалу життєвого сценарію
Акмеологічного потенціалу життєвого сценарію мігранта	методика Дж. Пауелла «Повнота життя»	дослідити психологічну позицію особистості
	опитувальник В. Гарбузова для виявлення домінантного інстинкту	реалізацію домінантних інстинктів
	тест на самооцінку домінантного архетипу «12 архетипів» (К. Пірсон і М.Марк)	реалізацію домінантних архетипів
Рівня резилієнсу емігрантів	опитувальник на самооцінку життєстійкості (модифікація опитувальника Фольверга на контактність Т. Ларіної)	Визначити здатність до відновлення акмпотенціалу ЖС

3.2. Життєвий сценарій мігранта в умовах вимушеної міграції

Показником сформованості адаптаційного ресурсу життєвого сценарію особистості, згідно з теоретичним аналізом психологічної літератури, визначено психологічний імунітет. Завдання імунітету протистояти деструктивному впливу оточення на особистість, тобто сприяти особистісній готовності до змін. На емпіричному рівні оцінити загальний рівень інноваційної готовності дозволяють показники шкал опитувальника «Особистісна готовність до змін», розробленого Ролніком, Хезером, Голдом та Халом (адаптація Н. Бажанової та Г. Бардієр): пристрасність, винахідливість, оптимізм, сміливість, адаптивність, впевненість, толерантність до двозначності. Сценарні рішення визначено психологічними механізмами захисту, які опосередковано мають вплив на формування психологічного імунітету в дитинстві, однак у дорослому віці виконують

гіперімунну функцію. Тобто сценарні рішення, з одного боку, підтримують емоційний комфорт особистості, з іншого ж – є психологічним бар'єром інноваційної готовності, а отже, адаптації до нового соціокультурного оточення та ефективної самореалізації. Своєю чергою, це блокує процес акмеологізації, показником якої є смисложиттєві орієнтири. Спробуємо емпірично довести цю думку.

На першому етапі дослідження нами було перевірено *гіпотезу про те, що життєвий сценарій виконує функції психологічного імунітету в умовах адаптації до нового середовища під час вимушеного переселення* [659]. Емпірична вибірка включила 28 внутрішньо переміщених осіб (статистична потужність для кореляції Пірсона складає 0,8). Відповідно до отриманих результатів, спостерігаємо пряму кореляцію між показником суб'єктивного благополуччя та таких заборон: Не проявляйся (,531, $p<0,05$), Не будь дитиною (,390, $p<0,01$), Не будь успішним (,429, $p<0,01$), Не будь собою (,598, $p<0,05$), Не будь значущим (,453,$p<0,01$), Не належ (,410,$p<0,01$), що демонструє Таблиця 4.1, та приписами: Старайся (,381, $p<0,01$), Поспішай (,384, $p<0,01$) (табл. 3.2) Такий результат може вказувати на сформовану під упливом батьківських настанов орієнтацію особистості на відчуття безпеки, стабільності, що реалізується у програмі життєвого сценарію. На основі отриманих даних із високою ймовірністю передбачаємо, що інтроектовані приписи батьків, подібно до механізму захисту, підтримують емоційний комфорт і в дорослому віці. У такому разі життєвий сценарій можемо прирівняти до психологічного імунітету, адже функції розпізнавання загрози, управління ситуацією, прогнозування виконано, відчуття емоційного контролю над ситуацією досягнуто.

З отриманими результатами перегукуються дослідження ролі раннього дитячого досвіду у формуванні стратегій життєвої історії як складової системи відповіді на стрес (Ellis, B. J., Figueredo, A. J., Brumbach, B. H., & Schlomer, G. L., 2009 [629]). Джерелом, із якого діти отримують інформацію про ризики й можливості їхнього оточення, дослідники відзначають якість батьківстких «інвестицій» у дитину (сувора батьківська дисципліна чи тепла, підтримувальна

батьківська поведінка). Слід відзначити низку лонгітюдних досліджень (Ellis, B., Oldehinkel, A., & Nederhof, E., 2017 [630]), де патерни відповіді на стрес постають як адаптивні в біологічному сенсі (оскільки забезпечують виживання). Зазначимо, що зв'язок між системою відповіді на стрес та факторами життєвого благополуччя зазначеними авторами наразі не вивчався.

Таблиця 3.2

Результати кореляційного аналізу між показниками суб'єктивного благополуччя (шкала суб'єктивного благополуччя в адаптації та сценарних установок (опитувальник сценарних рішень С. Максимової)

Заборони, приписи	**Не проявляйся**	**Не будь дитиною**	**Не будь успішним**	**Не будь собою**	**Не будь значущим**	**Не належ**	**Старайся**	**Поспішай**
Благо-получчя	,531** ,004	,390* ,040	,429* ,023	,598** ,001	,453* ,015	,410* ,030	,381* , 046	,384* ,044

Результати кореляційного аналізу між шкалами методики дослідження смисложиттєвих орієнтацій та сценарних рішень демонструють зумовленість сенсу сценарними установками, змістова наповненість яких дає підстави говорити про трансформацію сталого життєвого сценарію. На підтвердження наведемо виявлені статистично значущі кореляційні зв'язки між шкалами опитувальника тесту смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва та опитувальника ранніх дитячих рішень С. Максимової. Нами виявлено статистично значущий кореляційний зв'язок між шкалою «Цілі життя», яка демонструє наявність або відсутність у житті досліджуваного цілей у майбутньому, що надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу, та заборонами «Не проявляйся» (-,398, $p<0,01$), «Не будь собою» (-,399, $p<0,01$); між шкалою «Процес життя», або інтерес і емоційна насиченість життя, та «Не будь собою» (-,512,$p<0,05$), «Не будь успішним» (-,527, ,$p<0,05$), «Не твори» (-,471, $p<0,01$), із драйверами «Старайся» (-,386, $p<0,01$), «Поспішай» (-,438,$p<0,01$); шкалою «Результативність життя», або задоволеність самореалізацією, та «Не будь собою» (-,471, $p<0,01$), «Не будь

успішним» (-,464,p<0,01); «Локус контролю – «Я», тобто уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей та уявлень про його сенс, та «Не будь собою» (-,390, p<0,05), «Не твори» (-,452,p<0,01), драйвером «Поспішай» (-,463,p<0,01), «Звеселяй інших» (звеселяй) (-,375, p<0,01); шкалою «Локус контролю – життя», переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя, та «Не будь собою» (-,541, p<0,05), «Не будь успішним» (-,448, p<0,01), «Не твори»(-,675, p<0,05), «Не дорослішай» (-,391, p<0,01), «Не будь першим» (-,516, p<0,05), «Не будь значущим» (-,428, p<0,01), драйверами «Старайся» (-,480, p<0,05), «Поспішай» (-,500, , p<0,05), «Звеселяй інших» (-,422, p<0,01), «Будь сильним» (-,477, p<0,01).

Отож, серед 14 заборон можемо виділити три: «Не будь собою», «Не будь успішним», «Не твори», – які є основними, що зумовлюють осмисленість життя – основний механізм акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв. Орієнтирами сценаріїв, які провокують приписи «Старайся» та «Звеселяй інших», відповідно до класифікації Т. Кейлера [646], є вибір життя з незадоволеними потребами, постійним страхом покарання, що цілком співвідноситься з таким результатом і підтверджує отримані нами дані. Призначенням психологічного імунітету є зберігати власну цілісність та індивідуальність, автентичність особистості для успішної самореалізації. Результати свідчать, що керування життям зумовлене заборонами, що блокує спонтанність, формою якої є адекватне пристосування до зміненого середовища. У такому разі життєвий сценарій виконує гіперімунну функцію.

Згідно з результатами застосування опитувальника «Особистісна готовність до змін», у внутрішньо переміщених осіб у загальному переважає низький рівень сформованості готовності до змін, що може свідчити про неефективність вольової пошукової поведінки, внутрішні опори змінам, неправильні, помилкові стратегії та поведінкові паттерни [62]. Диференціацію за шкалами демонструє табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Результати застосування опитувальника «Особистісна готовність до змін» в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр (%)

Шкали опитувальника	Високий (%)	Середній (%)	Низький (%)
Пристрасність	4	43	53
Винахідливість	14	29	59
Оптимізм	3	36	61
Сміливість	0	4	96
Адаптивність	0	7	93
Впевненість	7	14	79
Толерантність	0	7	93

Такі результати можемо пояснити наявністю кореляційного зв'язку між готовністю до змін та сценарними установками. Очевидно, найбільш виражений зворотній кореляційний зв'язок між такими шкалами особистісної готовності до змін та заборонами, що спровокували дитяче сценарне рішення: «Впевненість» та «Не будь успішним» (-, 524, $p<0,05$), «Не роби» (-,429, $p<0,01$), «Не будь дитиною» (-,413,$p<0,01$); «Винахідливість» та «Не дорослішай» (-,449, $p<0,01$), «Не будь успішним» (-,475, $p<0,01$), «Не роби 2 (-, 418, $p<0,01$); «Оптимізм» та «Не будь успішним» (-, 486, $p<0,01$); «Сміливість» та «Не належ» (-, 380, $p<0,01$); «Толерантність» та «Не належ» (-, 412, $p<0,01$) (табл. 3.4.)

Слід зазначити, що простежено прямий зв'язок і між шкалами «Адаптивність» та «Толерантність» (,497, $p<0,01$), яку зумовлює заборона «Не належ». Провідними заборонами, що блокують особистісну готовність до змін є «Не будь успішним», «Не роби», «Не належ», що, своєю чергою, створює психологічні бар'єри в адаптації до змін.

Таблиця 3.4.

Результати кореляційного аналізу між показниками особистісної готовності (опитувальник «Особистісна готовність до змін») та сценарних установок (опитувальник ранніх дитячих рішень)

Дитячі рішення / Особистісна готовність	Не дорослішай	Не будь успішним	Не роби	Не будь дитиною	Не належ	Загальний, заборони
Винахідливість	**-,449*** **,017**	**-,475*** **,011**	**-,418*** **,027**	-,303 ,117	,094 ,633	-,372 ,051
Оптимізм	-,196 ,317	**-,486*** **,009**	-,175 ,372	-,368 ,054	-,118 ,549	-,219 ,264
Сміливість	,189 ,336	,244 ,211	,265 ,173	,122 ,535	**-,380*** **,046**	,162 ,410
Впевненість	-,325 ,092	**-,524**** **,004**	**-,429*** **,023**	**-,413*** **,023**	-,021 ,916	**-,383*** **,044**
Толерантність	,277 ,154	,015 ,939	,189 ,335	-,076 ,703	**-,412*** **,029**	,023 ,908

Так, за допомогою кореляційного аналізу встановлено зв’язок сценарних установок внутрішньо переміщених осіб, які ототожнено з психологічними механізмами захисту, та особистісної готовності до змін, що визначено критерієм психологічного імунітету. Виявлено, що сценарні установки створюють відчуття захищеності, однак є психологічними бар’єрами у пристосуванні до зміненого соціокультурного середовища.

Усі батьківські повчання є типовими прикладами інтроектів та можуть зумовити різні поведінкові моделі. Однак, послуговуючись власним практичним досвідом у межах гештальт-терапевтичного підходу та описом характерного типу поведінки відповідно до певних заборон, здійсненим транзактними аналітиками, можемо провести порівняльні паралелі (табл 3. 5) щодо способу контакту особистості зі світом. Услід за Р. Уайтом [669], механізми захисту розглядаємо як передумову загальних процесів адаптації та виокремлюємо можливі стратегії

акультурації в межах загальновідомої концепції акультурації Д. Беррі [623]. Відповідно до результатів емпіричного дослідження, ми виділили та охарактеризували як психологічні механізми захисту п’ять заборон: «Не будь успішним», «Не роби», «Не належ», «Не будь собою», «Не твори», що заважають формуванню психологічного імунітету.

Таблиця 3. 5

Найпоширеніша модальність контакту внутрішньо переміщених осіб крізь призму формування психологічного імунітету

Заборони (транзакційний підхід: Б. і М. Гулдінги [162]; С. Максимова [320]	**Сценарне рішення** (транзакціний підхід: Б. і М. Гулдінги; С. Максимова)	**Найпоширеніша модальність контакту** (гештальт-підхід)	**Прогнозовані стратегії акультурації** за Д. Беррі [623]
Не будь собою	Не важливо, як дуже я буду старатися, я ніколи не догоджу	Дефлексія	**маргіналізація**
Не роби	Я ніколи нічого не зроблю правильно	Дефлексія	**маргіналізація**
Не будь успішним	Не буду вигравати, бо не будуть любити	Злиття (конфлюєнція)	**асиміляція**
Не твори	Я не здатний до творчих ідей	Злиття (конфлюєнція)	**асиміляція**
Не належ	Ніхто мене ніколи не буде любити	Еготизм	**сепарація**

Із таблиці зрозуміло, що відповідно до перерахованих заборон проектується пасивна адаптація, що передбачає самоототожнення з чужими очікуваннями шляхом фрустрації потреб та обмеження певної активності. Прогнозованими стратегіями є сепарація (зведення контакту до мінімуму), маргіналізація (демонструє неготовність прийняти нові вимоги та відмову від власних) та асиміляція (повне прийняття умов нового суспільства за рахунок відмови від власних цінностей та культури). Слід наголосити про відсутність стратегії інтеграції, яку більшість науковців вважають оптимальною, адже у частковому прийнятті нового соціуму зберігається культурна ідентичність. Відповідно до

праць О. Блинової [39], якщо мігрант обирає стратегію ***асиміляції***, то особистісна ідентичність має тенденцію наближуватись до дифузної, «розмитої» ідентичності з невизначеними життєвими цілями, зниженим рівнем самоповаги, відсутністю внутрішньої цілісності та узгодженості. Такий стан розуміємо як кризовий у трансформації звичного життєвого сценарію. ***Маргінальне*** становище трудового мігранта, на думку дослідниці, у країні працевлаштування призводить до поглиблення кризи особистісної ідентичності, коли мігранта не влаштовує ситуація праці за кордоном, але й в Україні він не бачить можливостей для самореалізації, – життєвий сценарій невизначеності.

Для характеристики стратегій соціокультурної адаптації мігрантів наведемо й дослідження Н. Стець [514], яка провела паралельний аналіз між стратегіями акультурації, станом особистості залежно від того, чи досягнула вона успіху і якою мірою їй вдалося реалізувати себе в цьому житті (В. Франкла), та типологією мігрантів за принципом їх ставлення до себе і суспільства (К. Альбуханова). Найвразливішими дослідниця називає «втікачів» та «романтиків», які знаходяться в подібних станах до і після контактів з новою культурою. Так, найбільше потребують соціальної та медичної підтримки, на її думку, «утікачі», для яких характерна стратегія маргіналізації. Це тип розчарованих мігрантів, які «зазнали невдачі» на батьківщині або змушені були втікати з неї з різних причин. Для «втікачів» характерний стан відчаю, апатія, ненависть до навколишнього світу, втрата сенсу життя, надії на гідне майбутнє і стабільне існування, яке вони пов’язують із міграцією. Дослідниця пояснює позицію такої категорії мігрантів через їхнє ставлення недовіри й підозрілості, яке найчастіше переноситься й на нову культуру, адже для багатьох із них утеча від проблем – реакція на будь-які труднощі. Для «романтиків», згідно з дослідженнями Н. Стець, характерна стратегія асиміляції. Стан, у якому вони перебувають, відповідно до концепції В. Франкла, дослідниця означує втратою сенсу, безглуздістю свого існування. Не зважаючи на те, що цій категорії мігрантів вдається досягти певних успіхів у новій країні (лікарі, вчителі, службовці), мати матеріальний достаток, в емоційному плані вони відчувають

певні труднощі, мають низький рівень психологічного комфорту. Науковець це пояснює романтично ідеалізованим ставленням до нового середовища мігрантів такого типу, у результаті чого пов'язані з міграцією втрати призводять до розчарування. Реалізація життєвих сценаріїв як «утікачів», так і «романтиків» у такому ключі набуває деструктивного характеру, чинником чого вважаємо дитячі сценарні рішення.

Отже, виявлені кореляційні зв'язки між сценарними установками та показниками ефективної адаптації та самореалізації внутрішньо переміщених осіб, спрогнозовані відповідно до стратегії акультурації, дозволили виявити потребу в корекції сценарних установок, а отже, у штучному формуванні активного психологічного імунітету [659].

3.3. Бар'єри акмереалізації життєвих сценаріїв трансмігрантів крізь призму соціокультурної адаптації

Сценарні рішення, обмежуючи спонтанну поведінку, блокують особистісне зростання особистості в контексті набуття нового досвіду, цінностей нової культури, нових навичок, що може негативно впливати на процес соціокультурної адаптації [118]. Для емпіричного підтвердження цієї тези ми статистично вивчили кореляційний зв'язок показників типів соціокультурної адаптації та сценарних рішень.

Застосування опитувальника адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським) дозволило виявити рівень і тип адаптації емігрантів до нового соціокультурного середовища, враховуючи специфіку їхнього минулого досвіду (рис. 3.1).

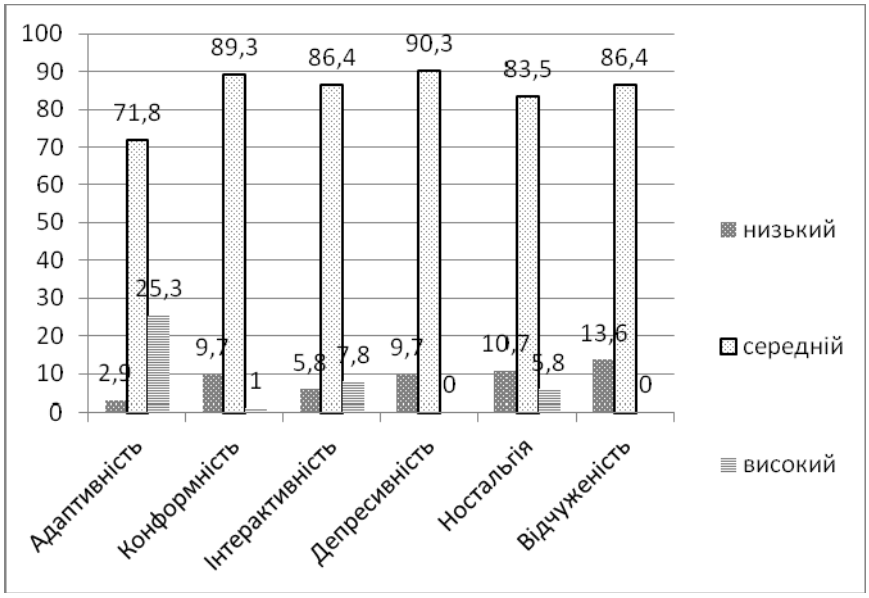

Рис. 3.1. Тип та рівень соціокультурної адаптації українських емігрантів, які переважають

Так, рисунок 3.1 демонструє перевагу середнього рівня соціокультурної адаптації українських емігрантів (Адаптивність (71,8%), Конформність (89,3%), Інтерактивність (86,4%), Депресивність (90,3%), Ностальгія (83,5%), Відчуженість (86,4%)). Водночас високі оцінки за шкалою «Адаптивність», які б свідчили про особистісну задоволеність і прагнення до самореалізації, характерні лише для 25,3% осіб; шкали «Інтерактивність», яка демонструє бажання реалізувати себе шляхом досягнення матеріальної незалежності, – 7,8%.

У зв’язку з прийнятою нами хронологією акмеперіоду, виокремленого В. Ямницьким [616], враховуючи позицію Е. Берна [28] щодо сформованості життєвого сценарію та У. Гуменюк [164] про розмитість кордонів цього періоду, проаналізуємо результати соціокультурної адаптації мігрантів відповідно до фаз життєвого шляху особистості, запропонованих Ш. Бюлер [626].

Так, рис. 3.2 демонструє, що під час фази пошуку та самовизначення, за Ш. Бюлер, у 20–30 років, показник типу соціокультурної адаптації «Ностальгія» є вищим у порівнянні з такими типами, як «Депресивність» та «Відчуження».

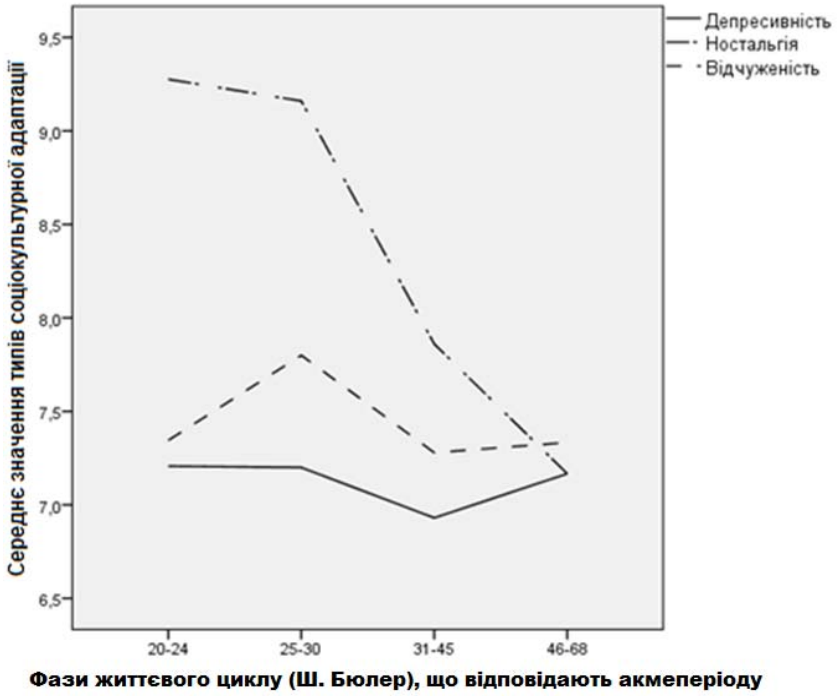

Рис. 3.2. Динаміка показників типів соціокультурної адаптації українських емігрантів в акмеперіоді у відношенні до фаз життєвого циклу (Ш. Бюлер)

У наступному віковому періоді (від 30 р. до 45 р.) показники цих типів соціокультурної адаптації є нижчими порівняно з окресленим. У віковому проміжку від 45 р. до 68 р. показники «Депресивності» та «Відчуження» є вищими у порівнянні з показниками попереднього вікового проміжку, тоді як «Ностальгія» – нижчими.

Щодо показників таких типів соціокультурної адаптації, як «Адаптивність», «Інтерактивність» та «Конформність», нижчими вони є у віковому проміжку від 30 до 45 років, вищими – у віці 46–68 років (показники «Адаптивності» та «Конформності»). Такі результати можуть свідчити про соціальну затребуваність емігрантів у цей період. Слід зазначити, що показники «Інтерактивності» найвищими є у 20–25 років (рис. 3.3).

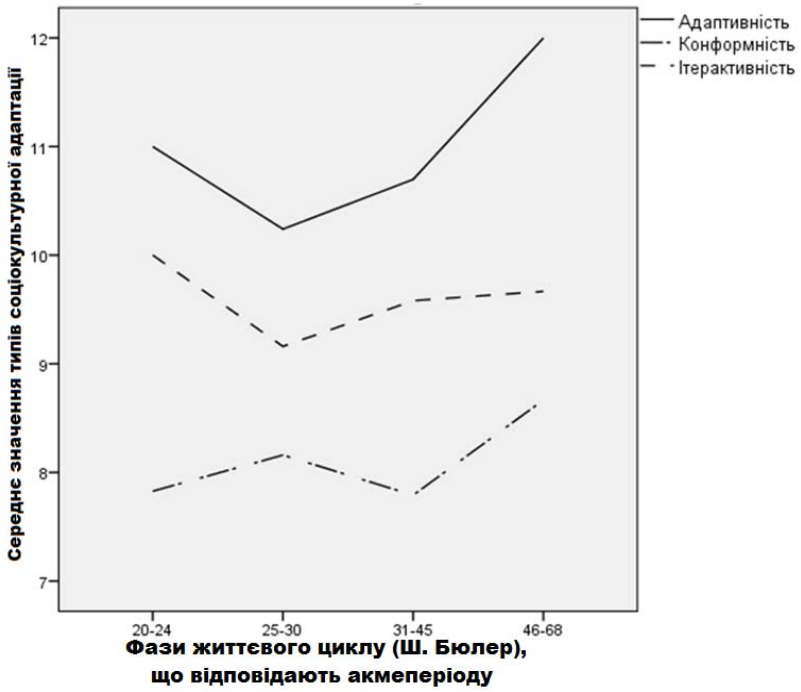

Рис. 3. 3. Динаміка показників типів соціокультурної адаптації українських емігрантів в акмеперіоді у відношенні до фаз життєвого циклу (Ш. Бюлер)

Розглянемо детальніше ці результати в розрізі п’ятирічних проміжків життєвого розвитку в акмеперіоді. Із рис. 3.4 зрозуміло, що в кризові періоди, у «важкий вік душевної кризи» (Ш. Бюлер), показники рівнів «Конформності», «Адаптивності» та «Інтерактивності» є вищими, що свідчить про активність у цей період та суперечить стереотипу змістової характеристики кризи. Однак у наступному віковому проміжку (60 р. – 68 р.), окрім показників «Інтерактивності», які залишаються без зміни, показники є нижчими, що може свідчити про деструктивний вихід із кризи. Найнижчий рівень показники цих типів соціокультурної адаптації є у віковому проміжку кризи середнього віку. Такі результати підтверджують вагомість психологічної допомоги у цей період.

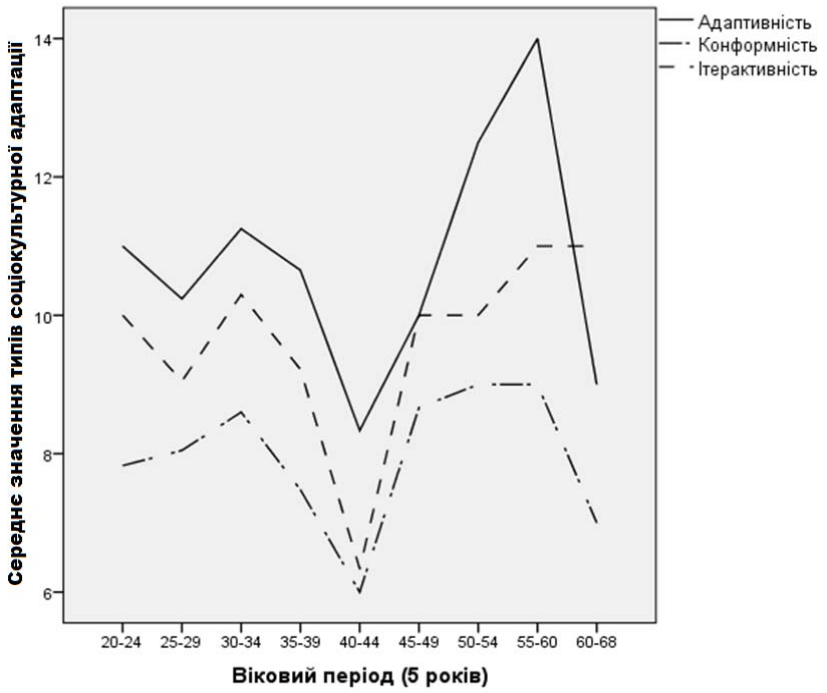

Рис. 3.4. Динаміка показників типів соціокультурної адаптації українських емігрантів в акмеперіоді в розрізі п'ятирічних проміжків

Щодо показників «Ностальгія», «Депресивність», «Відчуження», які демонструє рисунок 3.5, то у «важкий вік душевної кризи» їхній рівень є найнижчим, у порівнянні з кризою середнього віку. Однак досить високими показники «Ностальгія» й «Відчуження» є в період 60–68 років, а показник «Ностальгія» у віковому проміжку від 20 до 25 років, який включає кризу, що, за Еріксоном, демонструє конфлікт між «Я-реальним» і «Я-ідеальним».

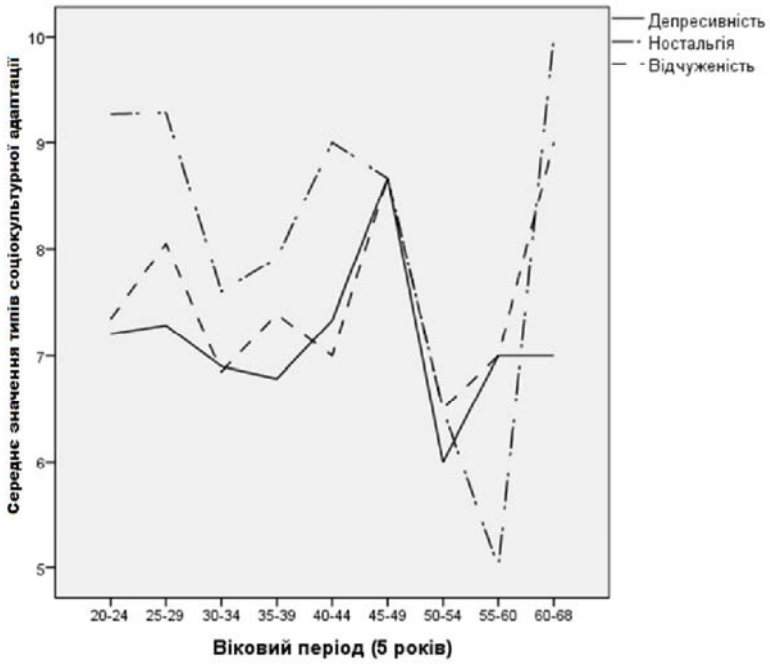

Рис. 3.5. Динаміка показників типів соціокультурної адаптації українських емігрантів в акмеперіоді в розрізі розподілу учасників за періодом у п’ять років

Щодо порівняльного аналізу показників типів соціокультурної адаптації відповідно до країни перебування, то найвищі результати показників «Адаптивність» та «Інтерактивність» спостерігаються в емігрантів Великобританії, «Конформності» – у Канаді. Найнижчі – «Інтерактивність» у Норвегії, усі типи – у Мозамбік, низький результат показників «Конформності» – у Швейцарії (рис.3.6).

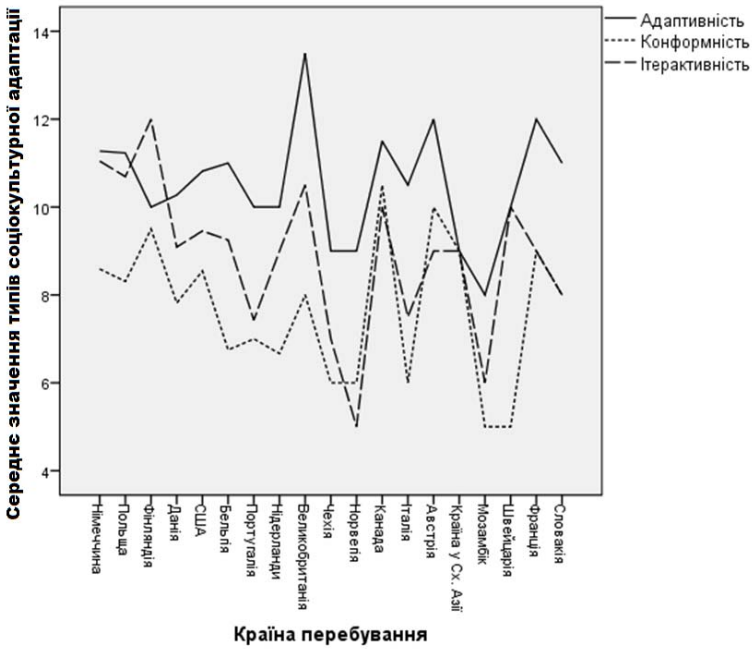

Рис. 3.6. Динаміка показників типів соціокультурної адаптації українських емігрантів в акмеперіоді залежно від країни перебування

Рис. 3.7 демонструє високі показники типу адаптації «Депресивність» у Норвегії, Мозамбік; Ностальгії – у Словаччині, дещо нижчі – у Чехії, Португалії, Фінляндії. Щодо низьких показників, то вони спостерігаються у Великобританії (Ностальгія), Швейцарії (Депресивність), Норвегії (Відчуженість). Щодо статевих відмінностей, то на статистично значущому рівні їх не виявлено.

З огляду на описані результати досліджень маємо суттєві підстави говорити про наявність в емігрантів психологічних бар'єрів у вигляді ірраціональних сценарних рішень-установок. Психологічні бар'єри в дослідженні розуміються відповідно до наукових розвідок С. Максимової [320], що базуються на дослідженнях Д. Узнадзе, Р. Грановської, Л. Подлескої та ін., а саме як наявність фіксованих негативних установок до нового, ригідність, система захисту від травматичної інформації. Сутністю психологічних бар'єрів дослідниця визначає тенденцію використовувати відомі штампи, що базуються на самообмеженні та стереотипності мислення. У звязку з цим сценарні рішення (установки) прирівнюються до психологічних, зокрема акмеологічних бар'єрів.

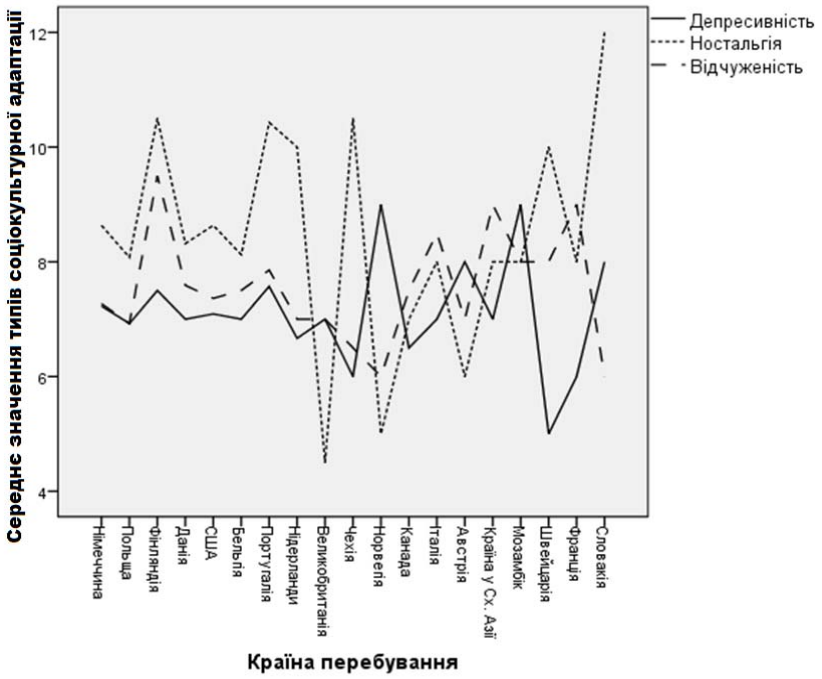

Рис. 3.7. Динаміка показників типів соціокультурної адаптації українських емігрантів в акмеперіоді залежно від країни перебування

У результаті застосування опитувальника ранніх дитячих рішень С. Максимової було виявлено, що провідною забороною мігрантів у віковому періоді від 20 до 30 років та 46–68 років є заборона «Не будь дитиною», яка блокує неадаптивну форму активності, «породжуючи» виконавців (С. Максимова [320]), а в мігрантів віком 31–46 років – заборона «Не роби», що гальмує адаптивну форму творчої активності, призводить до відсутності здібностей до творчої самореалізації (С. Максимова [303]). Найбільш виражені драйвери в досліджуваних – «Будь сильним» («Be strong») та «Щосили намагайся (старайся)» («Try hard»), відповідно, поведінка мігрантів зумовлена фрустрацією бажань, істинних почуттів (Т. Кейлер [646]). Найвищого рівня показники «Не будь дитиною» («Не будь маленьким») та припису «Щосили намагайся (Старайся)» досягають у 46–68 років, тоді як показники заборони «Не роби» та припису «Будь сильним» – у 31–45 років. У період 20–30 років вищими є показники «Не будь дитиною» та припису «Щосили намагайся» (Старайся) (рис. 3.8).

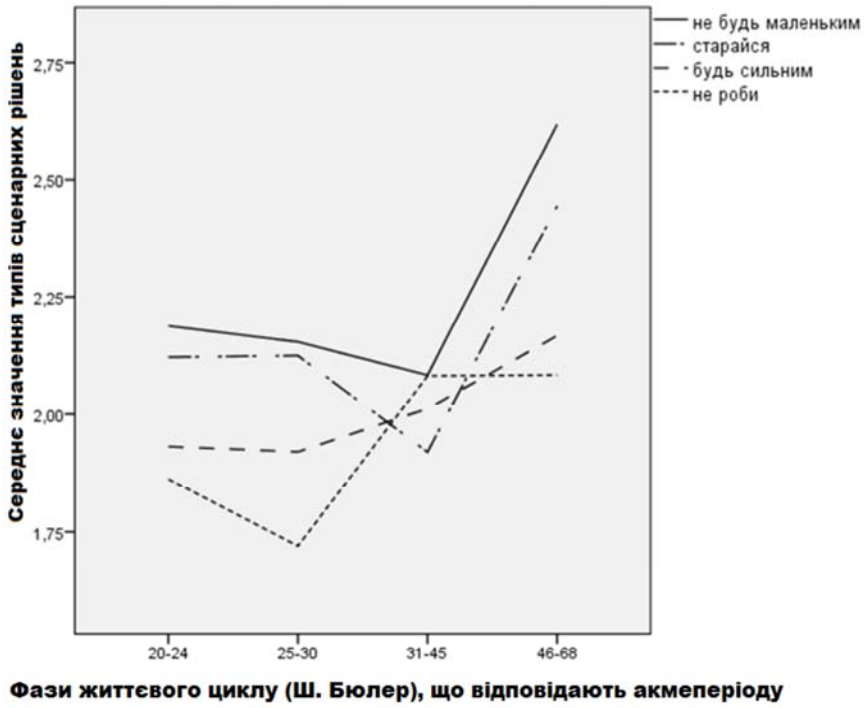

Рис. 3.8. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) в акмеперіоді у відношенні до фаз життєвого циклу (Ш. Бюлер)

Щодо інших приписів, то найвищий показник припису «Звеселяй інших» спостерігається у віковому проміжку 45–68 років. У цей період простежується й найнижчий рівень показника «Поспішай». Найнижчий рівень показника «Звеселяй інших», «Будь досконалістю» простежується у період кризи середнього віку (рис. 3.9). Такі результати підтверджують наше припущення про можливість модифікації життєвого сценарію в цей період.

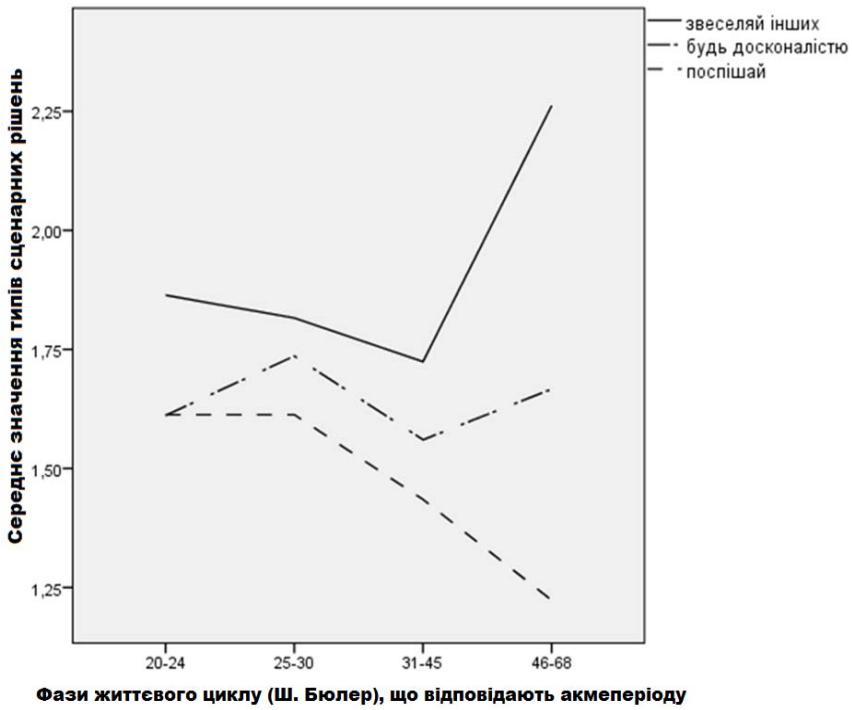

Рис. 3.9. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) в акмеперіоді у відношенні до фаз життєвого циклу (Ш. Бюлер)

Показники таких заборон, як-от найнижчий рівень «Не будь значущим», «Не будь собою», «Не живи» (не проявляйся), відмічено у віковому проміжку 46–68 років, найвищий – у 20–24 років (рис. 3.10).

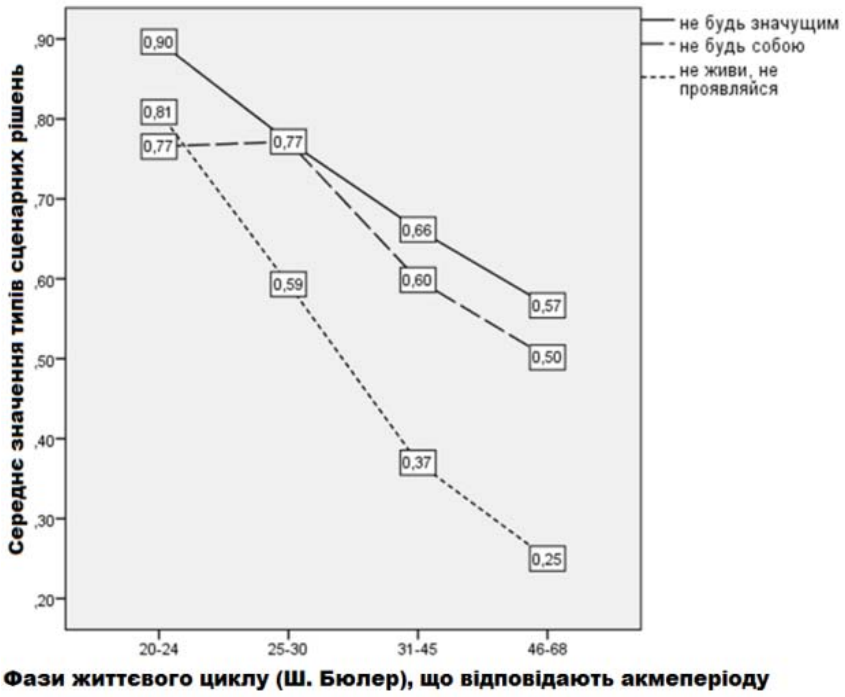

Рис. 3.10. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) в акмеперіоді у відношенні до фаз життєвого циклу (Ш. Бюлер)

Найнижчий рівень показників інших заборон («Не будь першим», «Не належ до групи», «Не відчувай», «Не зближуйся», «Не будь здоровим») відмічаємо у віці 31–45 років, тоді як найвищий рівень показників таких заборон, як «Не будь першим», «Не належ до групи», «Не відчувай» спостерігаємо у віковому періоді 46–68 років (рис. 3.11).

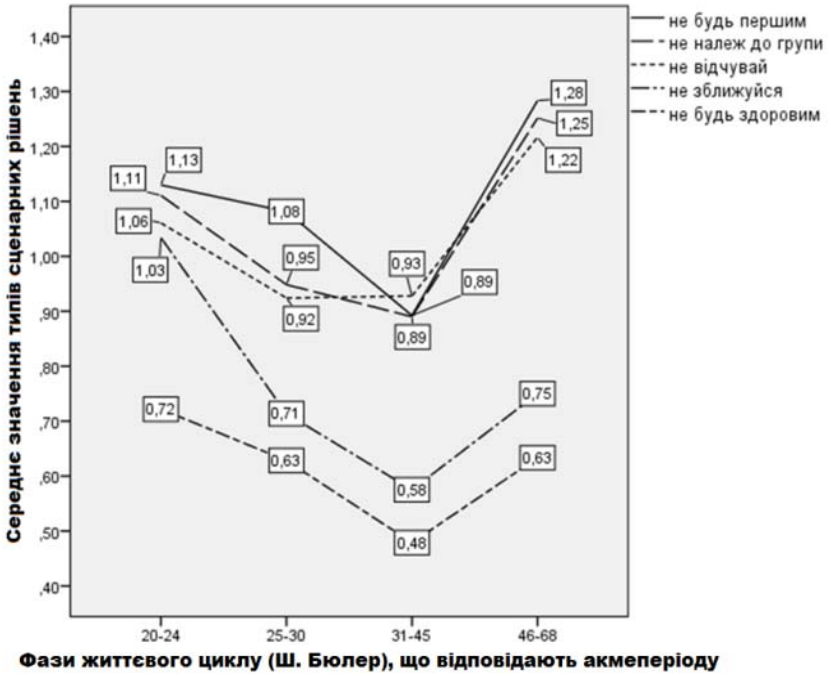

Рис. 3.11. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) в акмеперіоді у відношенні до фаз життєвого циклу (Ш. Бюлер)

Найвищі показники заборон «Не роби» й «Не будь маленький» та припису «Будь Сильним» простежуються у 60 років. Показник припису «Старайся» найвищого рівня досягає у віці 50–54 років. Звертаємо увагу, що в цей віковий період показники приписів «Будь сильним», «Не роби» є найнижчими. Найвищий рівень заборон, як і припису «Старайся», у віковому проміжку 60–68 років. У найпродуктивніший віковий період (акме) для життєтворчої активності 29–32 років рівень показників заборон «Не будь маленьким» (Не будь дитиною) та «Не роби» є найнижчим, у 39–42 рр. та 49–51рр. показники цих заборон є вищими. У 49–51 рік рівень показника заборони «Не роби» є найнижчим, як і драйвера «Будь сильним» (рис. 3.12).

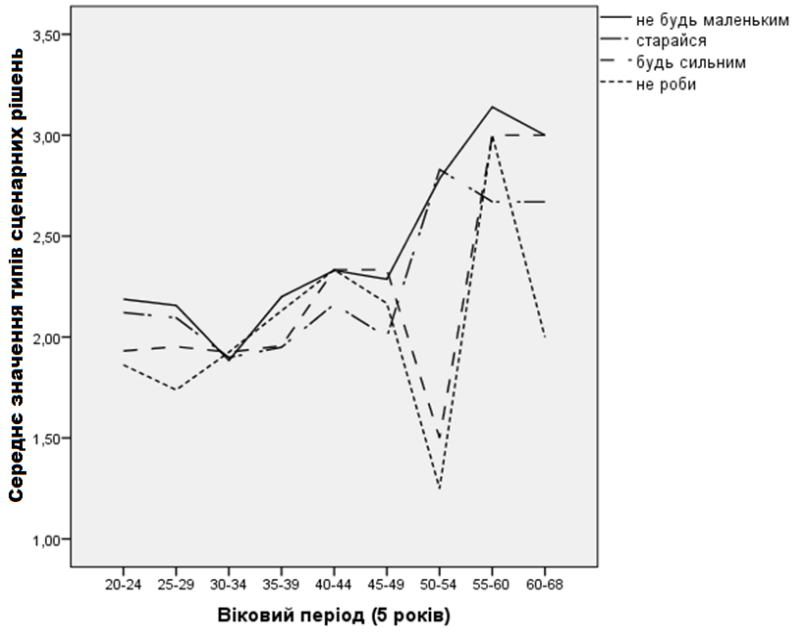

Рис. 3.12. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) в акмеперіоді в розрізі до розподілу учасників за періодом у п’ять років

Рис. 3.13 демонструє, що в період переосмислення життя, пошуку нових сенсів, активність приписів є нижчою, що свідчить про сензитивність цього періоду до виходу зі сценаріїв, механізмом яких є драйвери «Звеселяй інших», «Будь досконалістю», «Поспішай». Ми відмітили, що в період 60–68 років показники драйвера «Поспішай» є нижчими порівняно з іншими віковими періодами. Критичним віком для цього драйвера є 49 років. Окрім того, у віковому проміжку 60–68 років показник припису «Будь досконалістю» є нижчим у порівнянні з попереднім віковим періодом, що теж розуміємо як можливість виходу з цього сценарію. Критичною точкою (найвищий рівень показників) є вік 60 років (драйвер «Будь досконалістю») і 68 років («Звеселяй інших»).

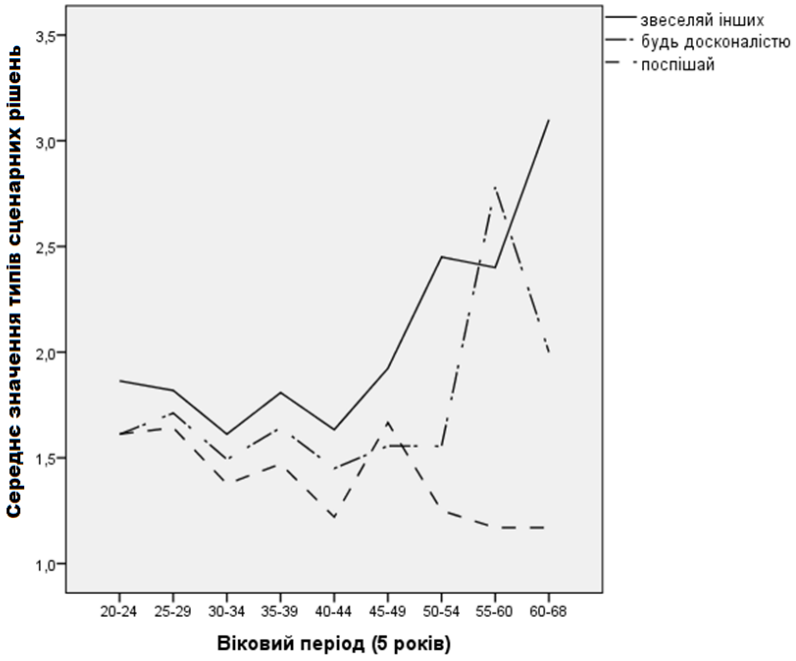

Рис. 3.13. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) в акмеперіоді у відношенні до розподілу учасників за періодом у п’ять років

Рис. 3.14 демонструє найвищий рівень показників таких заборон, як «Не відчувай», «Не належ», у 60 років; «Не будь успішним», «Не будь значущим» – у 40–44 рр. Найнижчий рівень показника «Не будь» («Не проявляйся») спостерігаємо у віці 50–55 років, однак після цього вікового проміжку показники є вищими. Найнижчий рівень заборони «Не твори» – у віці 40–44 років, однак у цей період відмічено високі показники заборон «Не дорослішай», «Не будь успішним», «Не будь значущим».

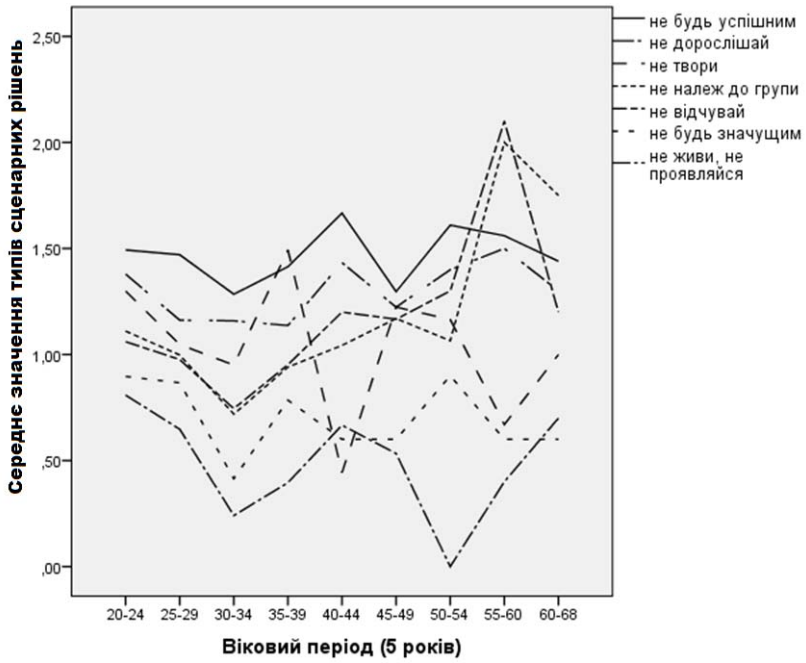

Рис. 3.14. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) в акмеперіоді у відношенні до розподілу учасників за періодом у п’ять років

Рис. 3.15 демонструє найвищий показник заборони «Не будь маленьким» (Не будь дитиною) у представників Австрії, найнижчі показники заборон «Не будь маленьким» (Не будь дитиною), «Не роби», приписів «Старайся» (Щосили намагайся), «Будь сильним» – у представників Чехії.

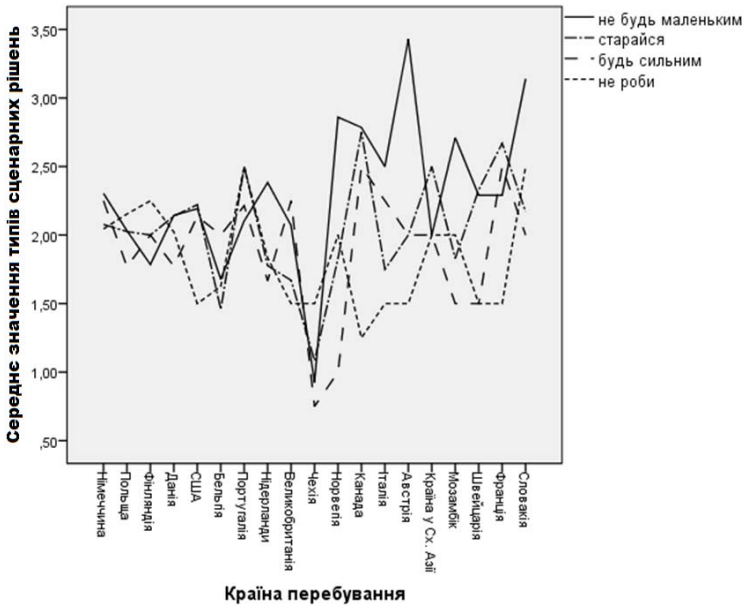

Рис. 3.15. Динаміка показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) українських емігрантів в акмеперіоді залежно від країни перебування

Щодо статевих розбіжностей, то вищими є показники приписів «Старайся», «Будь сильним» та заборон «Не будь маленьким», «Не роби» у жінок порівняно з чоловіками, що й демонструє рис. 3.16.

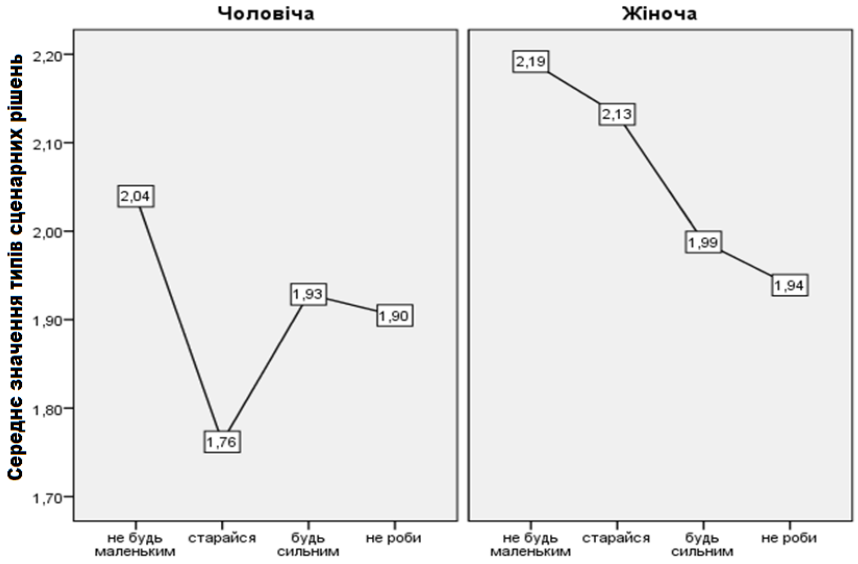

Рис. 3.16. Середнє значення показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) залежно від статі

Очевидно, що сценарні рішення, сформовані під упливом таких заборон і драйверів, можна вважати акмебар'єрами сучасних українських мігрантів. Крім того, статистично підтверджено кореляційний зв'язок сценарних рішень мігрантів із певними типами соціокультурної адаптації, здійснений за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона (Таблиця 3.7). Встановлено, що між забороною «Не будь дитиною» (сценарне рішення «Я більше нічого не попрошу, я сам про себе попіклуюся») і шкалою соціокультурної адаптації «Відчуженість» (,195, $p<0,05$) існує статистичний зв'язок. Тобто неспроможність довіряти іншим, попросити допомоги, а отже, ресурсної підтримки (соціальної, емоційної, фінансової і т.д.), може призвести до неприйняття нового соціуму, низької самооцінки, неузгодженості домагань і реальних можливостей, переконаності, що власні зусилля можуть лише незначною мірою вплинути на ситуацію. Окрім того, існує статистично значущий зв'язок між шкалою «Відчуженість» та заборонами «Не будь успішним» (,223, $p<0,05$), «Не будь першим» (,261, $p<0,01$), «Не будь значущим» (,355, $p<0,01$), «Не будь» (не проявляйся) (,206, $p<0,05$). Для емігрантів із таким типом адаптації характерні занепокоєння щодо нездатності задовольнити свої потреби, паніка, безпорадність, відчуття покинутості, нетерплячість. Результати дають підстави стверджувати, що такий стан пов'язаний зі сценарними рішеннями, змістова наповненість яких не сприяє досягненню успіху. Зрозуміло, що ці сценарні рішення є психологічними бар'єрами соціокультурної адаптації, серед яких найбільш активною в контексті деструкції всіх її типів є заборона «Не будь успішним» (табл. 3.7). Відповідно до цієї сценарної установки, мігрант може багато працювати, однак неочікувано отримати «крах» у досягнутому. Причиною такої програми може бути ревниве ставлення батьків до успіхів дитини, які важко, зі значними труднощами досягали поставленої мети. Страх втрати любові та провина стримують досягнення успіху людини в дорослому віці.

Таблиця 3.7

Результати кореляційного аналізу між показниками соціокультурної адаптації, за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським), та сценарних установок, за опитувальником сценарних ріщень С. Максимової

Заборона / **Тип адаптації**	**Адаптивність**	**Комфортність**	**Депресивність**	**Ностальгія**	**Відчуженість**
Не будь дитиною	-,004 ,966	,096 ,335	,194 ,050	,016 ,870	**,195*** **,049**
Не будь успішним	**-,274**** **,005**	**-,243*** **,013**	**,290**** **,008**	**, 222*** **,02**	**,223*** **,023**
Не будь першим	-,139 ,161	-,140 ,159	**,326**** **,001**	**,206*** **,037**	**,261**** **,008**
Не будь значущим	-,180 ,069	-,137 ,169	**,279**** **,004**	**,231*** **,019**	**,355**** **,000**
Не будь (не проявляйся)	-,180 ,068	**-,221*** **,025**	**,310**** **,001**	**,293**** **,003**	**,206*** **,037**
Не зближуйся	-,174 ,079	-,109 ,274	**,318**** **,001**	**,254**** **,010**	,173 ,080
Не будь собою	-,175 ,077	-,169 ,088	**,280**** **,004**	**,244*** **,013**	,130 ,191
Не будь здоровим	**-,213*** **,031**	-,182 ,066	**,275**** **,005**	**,278**** **,005**	,036 ,718
Не дорослішай	-,166 ,095	-,165 ,095	**,200*** **,042**	,166 ,094	-,049 ,624
Не відчувай	-,180 ,069	-,036 ,719	**,218*** **,027**	,039 ,693	,042 ,674
Не належ	**-,238*** **,016**	**-,250*** **,011**	,142 ,154	**,201*** **0,41**	,101 ,310

Таблиця 3.7 ілюструє, що найбільш виражений прямий кореляційний зв’язок простежується між таким типом соціокультурної адаптації, як «Депресивність», та сценарними заборонами «Не будь успішним» (,290, p<0,01), «Не будь першим» (,326, p<0,01), «Не будь значущим» (,279, p<0,01), «Не будь» (не проявляйся)

(,310, p<0,01), «Не зближуйся» (,318, p<0,01), «Не будь собою» (,280, p<0,01), «Не будь здоровим» (,275, p<0,01), «Не дорослішай» (,200, p<0,05), «Не відчувай» (,218, p<0,05) і приписом «Поспішай» (,258, p<0,01). Такі результати свідчать, що дисгармонія особистості, неможливість реалізувати свої очікування; занижена самооцінка; безпорадність перед життєвими труднощами, що поєднується з почуттям безперспективності; почуття провини за минулі події; сумнів, тривога щодо соціальної ідентичності; нереалізація власних здібностей, пов'язана з неприйняттям себе та інших; почуття пригніченості, спустошеності, ізольованості, відсутність сенсу та цінностей [499] – залежать від низки сценарних рішень – заборон та припису. Простежується прямий кореляційний зв'язок і між типом соціокультурної адаптації «Ностальгія», відповідно до якого емоційний стан емігранта характеризується мрійливістю, тугою, меланхолією, спустошеністю, та приписом «Поспішай» (,222, p<0,05), а також заборонами «Не будь успішним» (,222, p<0,05), «Не будь першим» (,206, p<0,05), «Не будь значущим» (,231, p<0,05), «Не будь» (не проявляйся) (,244, p<0,05), «Не зближуйся» (,254, p<0,01), «Не будь собою» (,244, p<0,05), «Не будь здоровим» (,278, p<0,01), «Не належ» (,201, p<0,05). Окрім того, спостерігаємо і зворотній кореляційний зв'язок між шкалами «Адаптивність», що характеризується як позитивне ставлення емігрантів до навколишніх, почуття захищеності, прагнення до самореалізації, активність, упевненість [499], та заборонами «Не будь успішним» (-,274, p<0,01), «Не будь здоровим» (-,213, p<0,05), «Не належ» (-,238, p<0,05); «Конформність», тобто орієнтованість на соціальне схвалення, прийняття системи / цінностей і норм поведінки певного середовища [499], та заборон «Не будь успішним» (-,243, p<0,05), «Не будь» (не проявляйся) (-,221, p<0,05).

Для кожного типу адаптації було здійснено множинний регресійний аналіз із сукупністю дитячих заборон. Встановлено, що на типи соціокультурної адаптації «Ностальгія» та «Відчуження» впливають такі заборони: «**Ностальгія»** = 8,341 – 1,417 («Не відчувай»); «**Відчуження»** = 6,081 – 1,134 («Не дорослішай») + 1,352 («Не будь першим») +1,24 («Не будь значущим»). Такі результати дозволяють зробити висновок, що з метою оптимізації соціокультурної адаптації потрібно

звернути особливу увагу на корегування заборон «Не будь першим» та «Не будь значущим», що стосується самоцінності особистості. Окрім того, для зменшення рівня типу соціокультурної адаптації «Ностальгія» ефективно буде звернути увагу не на почуттєву сферу мігранта, а, перш за все, на формування саногенного мислення, тоді як для зниження рівня «Відчуження» доцільніше розблокування спонтанності.

За допомогою регресійного аналізу також встановлено, що на припис «**Старайся»,** який є механізмом сценарію **«Завжди»**, впливатимуть сукупно така дитяча заборона, як «Не живи» (не будь), та тип соціокультурної адаптації «Конформність»: «**Старайся» =** – 6,58 («Не будь», «Не живи») + 0,063 («Комфортність»); «**Будь сильним» (** механізм сценарію **«Ніколи»)** = 0,217 («Не роби»). У зв'язку з тим, що було виявлено прояв інших драйверів, продемонструємо прогнози інших драйверів, зокрема «**Звеселяй» (**механізм сценарію **«Після»)** = 0,369 («Не будь першим) + 0, 431(«Не будь значущим») – 0,455 («Не будь собою») + 0,477 («Не будь маленьким»); «**Будь досконалим» (**механізм сценарію **«Доки не»)** = 1,086 – 0,278 («Не думай») + 0,363 («Не будь собою») + 0,245 («Не будь маленьким») – 0,049 («Ностальгія»); «**Поспішай»** = 0,427 («Не дорослішай»).

Такі результати дають підставу розглядати сценарні рішення як психологічні бар'єри соціокультурної адаптації та акмеологізації. Висловлену думку підтверджують й уточнюють результати факторного аналізу, який дозволив виокремити п'ять деструктивних і один конструктивний фактор реалізації життєвого сценарію мігранта в акмеперіоді (табл. 3.8.). Нами було виділено п'ять чинників, які вважаємо деструктивними щодо реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді, та один конструктивний чинник.

Перший чинник, що містить сценарні заборони «Не будь успішним», «Не дорослішай», «Не будь першим», «Не належ до групи», «Не відчувай», «Не будь значущим», «Не зближуйся», «Не будь собою», «Не будь здоровим», «Не будь» (не проявляйся), припис «Поспішай» та тип соціокультурної адаптації «Депресивний», можемо назвати *Безпорадністю.*

Другий чинник включає заборони «Не будь маленьким», приписи «Старайся», «Звеселяй», «Будь досконалістю» – *Надактивність.*

Третій чинник репрезентують типи соціокультурної адаптації «Адаптивний», «Конформність», «Інтерактивність» – *Продуктивна активність.*

Четвертий об'єднує два типи соціокультурної адаптації: «Ностальгію» та «Відчуження» – *Ізоляція.*

Пятий чинник – заборони «Не думай» та «Не твори» – *Пасивність.*

Шостий чинник: «Будь сильним», «Не роби» – *Спустошеність (вигорання).*

Таблиця 3.8.

Факторні навантаження для досліджуваної групи емігрантів

Умовна назва чинника	Шкали	Факторні навантаження
Factor 1, Безпорадність	Не будь успішним	,576
	Не дорослішай	,639
	Не будь першим	,760
	Не належ до групи	,741
	Не відчувай	,698
	Не будь значущим	,671
	Не зближуйся	,853
	Не будь собою	,790
	Не будь здоровим,	,739
	Не будь (не проявляйся)	,810
	Поспішай	,539
	Депресивний	,323
Factor 2 Надактивність	Не будь маленьким	,774
	Старайся	,556
	Звеселяй	,794
	Будь досконалістю	,497
Factor 3 Продуктивна активність	Адаптивний	,620
	Конформність	,670
	Інтерактивність	,535
Factor 4 Ізоляція	Ностальгія	,311
	Відчуження	,981
Factor 5 Пасивність	Не думай	,516
	Не твори	,365
Factor 6 Спустошеність (вигорання)	Будь сильним	,450
	Не роби	,521

Вплив окремих факторів на результувальний показник соціокультурної адаптації підсилює вагомість вивчення шляхів оптимізації процесу акмеологізації мігранта. Крім того, варто звернути особливу увагу на заборону «Не будь успішним», яка в групі досліджуваних українських мігрантів має статистично значущий зв'язок майже з усіма типами соціокультурної адаптації. Відповідно, прогнозувальною стратегією акультурації можемо виділити асиміляцію. Водночас потрібно враховувати, що власні переконання – сформована адекватна життєва позиція щодо власних резервів і навколишнього середовища – можуть слугувати ресурсом для адаптації в новому соціокультурному середовищі. Відтак, з одного боку, життєвий сценарій є певним обмеженням або надлишком життєвої активності людини відповідно до ірраціональних сценарних установок, а з іншого – опорою, ресурсом, що уособлює досвід цілого роду й, відповідно, оберігає від загроз та забезпечує пристосування до життєвих ситуацій.

Отже, можемо стверджувати, що дитячі сценарні рішення зумовлюють подальшу соціокультурну адаптацію українських емігрантів. Результати нашого дослідження свідчать про прямий кореляційний зв'язок сценарних рішень із такими типами адаптації, як «Депресивність», «Ностальгія», «Відчуження», та обернений зв'язок зі шкалами »Адаптивність», «Конформність». Застосований регресійний аналіз для прогнозування різних типів адаптації в розрізі сукупності дитячих заборон дозволив виявити вплив сценарних рішень на такі її типи, як «Ностальгія» та «Відчуження», що підтверджує вагомість розробки корекційної програми для українських мігрантів із метою корегування деструктивних сценарних установок з урахуванням чинників акмеологізації. Окрім того, регресійний аналіз дозволив спрогнозувати тип життєвого сценарію відповідно до впливу сукупності заборон та типів соціокультурної адаптації, а саме «Старайся», «Будь сильним», «Звеселяй інших», «Будь досконалим», «Поспішай» [122].

3.4. Акмеологічні ресурси та бар'єри реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів у відношенні до творчої діяльності

Згідно з теоретичним аналізом проблеми ресурсів життєвого сценарію, його інтенційні аспекти в суб'єктивному плані проявляються як переконання (вірування, установки), а в об'єктивному – як мотиви. Оскільки в мотиві відбувається свідоме відображення майбутнього на основі переосмислення минулого досвіду [208], очевидно, що смисли є механізмом та одночасно центральним ресурсом акмепотенціалу життєвого сценарію – акумулятивної системи зовнішніх і внутрішніх ресурсів для адаптації індивіда в соціумі та його максимальної самореалізації.

Імовірно, що процесу активації ресурсів сприяє наративізація – трансформація життєвого досвіду в наративні структури (Н. Чепелєва [575]), адже, вибудовуючи особистий наратив, людина конструює у власному смисловому просторі певну ієрархію життєвих смислів, що структурують та впорядковують її індивідуальний життєвий досвід, а також вибудовує смислову основу для побудови життєвих сценаріїв (Н. Чепелєва [460]). У зв'язку з цим припускаємо, що *акмепотенціал життєвих сценаріїв письменників та науковців, професійна діяльність яких пов'язана з генеруванням наративів, буде містити значущі відмінності у показниках акмересурсів у порівнянні з емігрантами, професійна діяльність яких не пов'язана з цими видами творчої діяльності* [94].

На першому етапі дослідження ми простежили динаміку показників акмерозвитку та акмепотенціалу українських емігрантів в акмеперіоді у відношенні до акмеологічних проявів життєтворчості (В. Ямницький) та в потенційному віковому проміжку творчої активності. Рис. 3.17 демонструє вищі показники прояву життєстійкості у другій фазі акмеперіоду та нижчі у віковому проміжку 61–80 років. Такі результати не суперечать дослідженню В. Ямницького, відповідно до якого акмеологічні прояви життєтворчості активніші у період 38–60 років

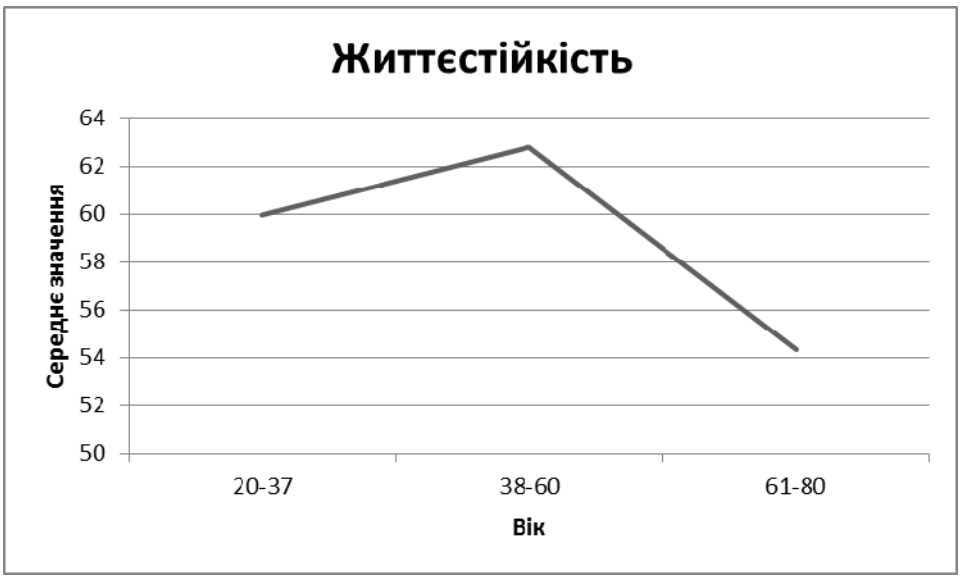

Рис. 3.17 Динаміка показника життєстійкості українських емігрантів в акмеперіоді та його потенційних межах

Однак динаміка інших показників реалізації життєвих сценаріїв в акмеперіоді демонструє акмеологічні прояви й у потенційному віковому проміжку. Зокрема показники таких шкал соціокультурної адаптації, як «Адаптивність» та «Конформність», є вищими у віковому діапазоні 61–80 рр., тоді як показник шкали «Депресивність» є нижчим у цей віковий період (рис. 3.18).

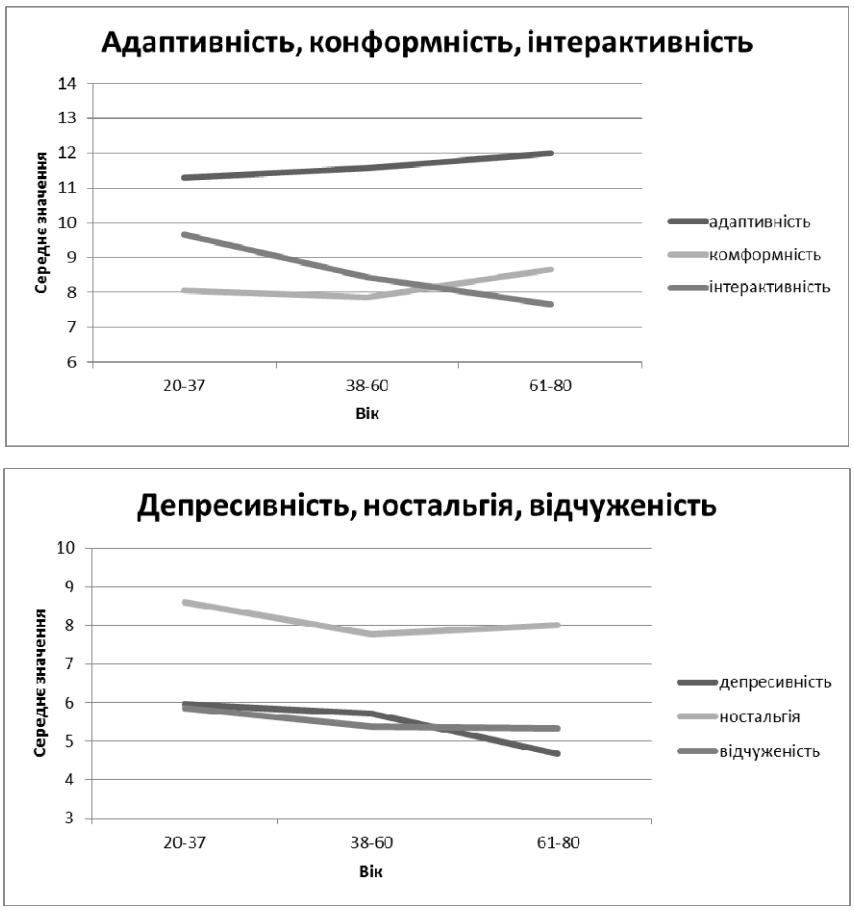

Рис. 3.18 Динаміка показника соціокультурної адаптації українських емігрантів в акмеперіоді та його потенційних межах

Подібні результати спостерігаються і в динаміці показника смисложиттєвих орієнтирів, зокрема показника шкали «Процес життя», «Локус контролю – Я» та «Локус контролю – Життя». Однак показники шкали «Цілі життя» і показник шкали «Результативність життя» є нижчими у порівнянні з показниками в акмеперіоді (рис. 3.19).

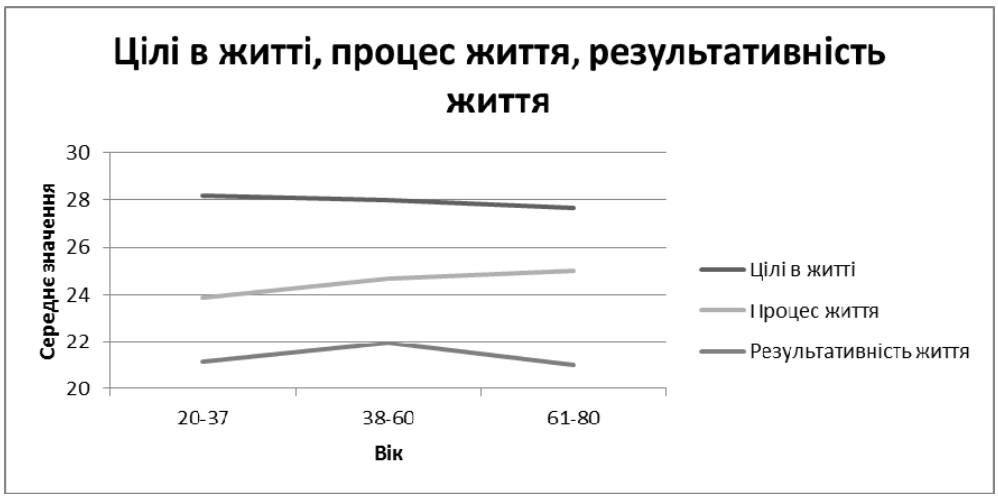

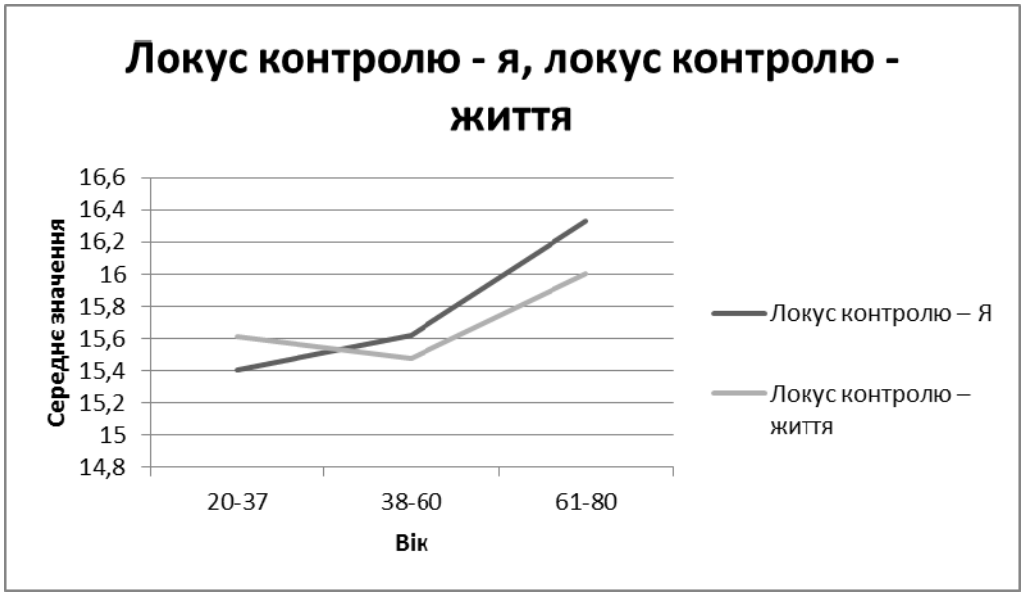

Рис. 3.19 Динаміка показника смисложиттєвих орієнтацій українських емігрантів в акмеперіоді та його потенційних межах

Показники таких домінантних типів інстинктів, як «Егофільний», «Генофільний», «Альтруїстичний», вищими є у другій фазі акмеперіоду та нижчими у віці 61–68 років. Відмітимо, що показник «Дігнітофільного» типу інстинктів, відповідно до якого пріоритетною цінністю є збереження гідності, є нижчим у другій фазі акмеперіоду, однак вищим у потенційних межах (рис. 3.20).

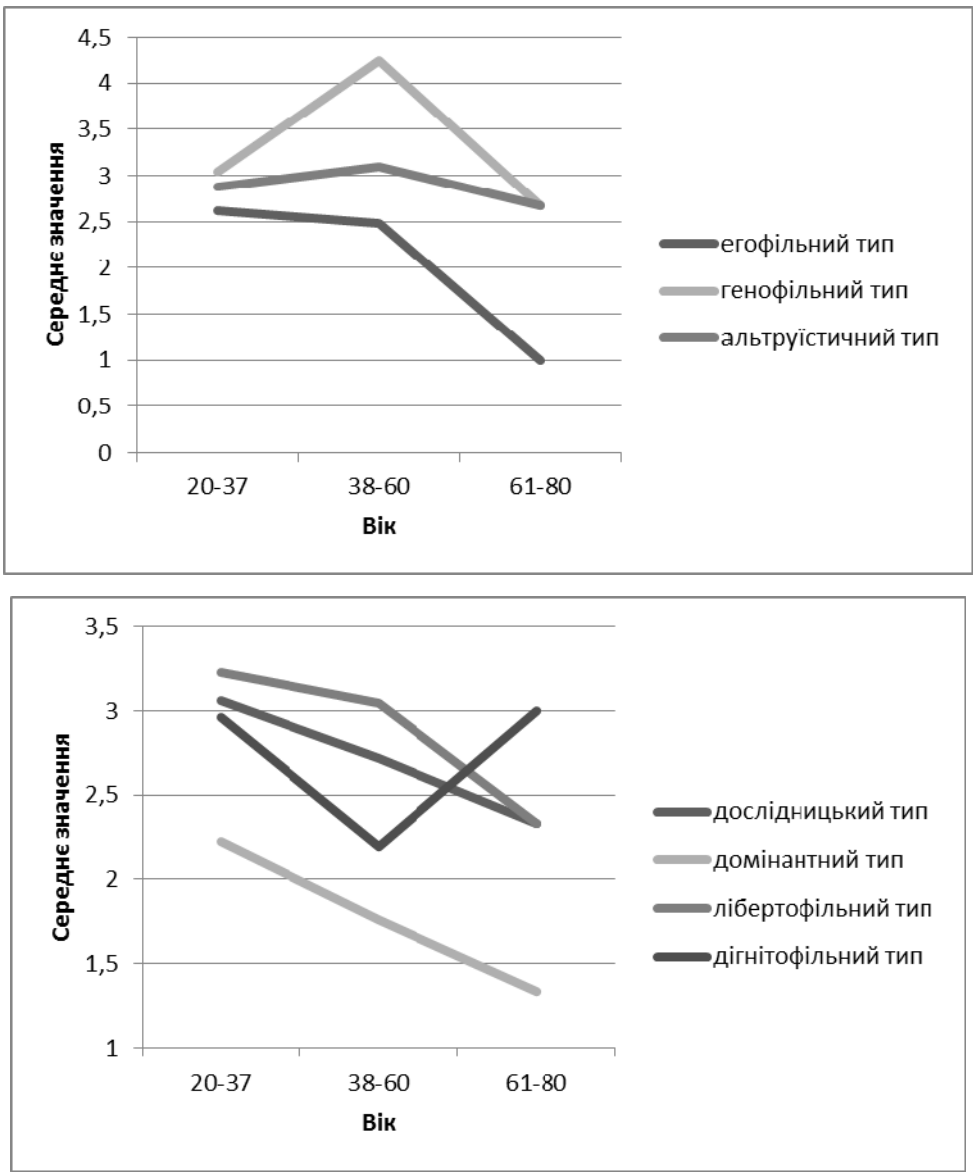

Рис. 3.20 Динаміка показника домінантних інстинктів українських емігрантів в акмеперіоді та його потенційних межах

Слід відмітити й показники психологічної позиції емігрантів, отримані за методикою «Повнота життя» (Дж. Пауелла). Згідно з результатами, показники шкал «Яке життя», «Який Бог», «Які інші» є нижчими у другій фазі акмеперіоду та вищими у віковому проміжку від 61до 80 років. Показники шкал «Який Я» та «Який природній світ» є нижчими у потенційних межах акмеперіоду (рис. 3.21).

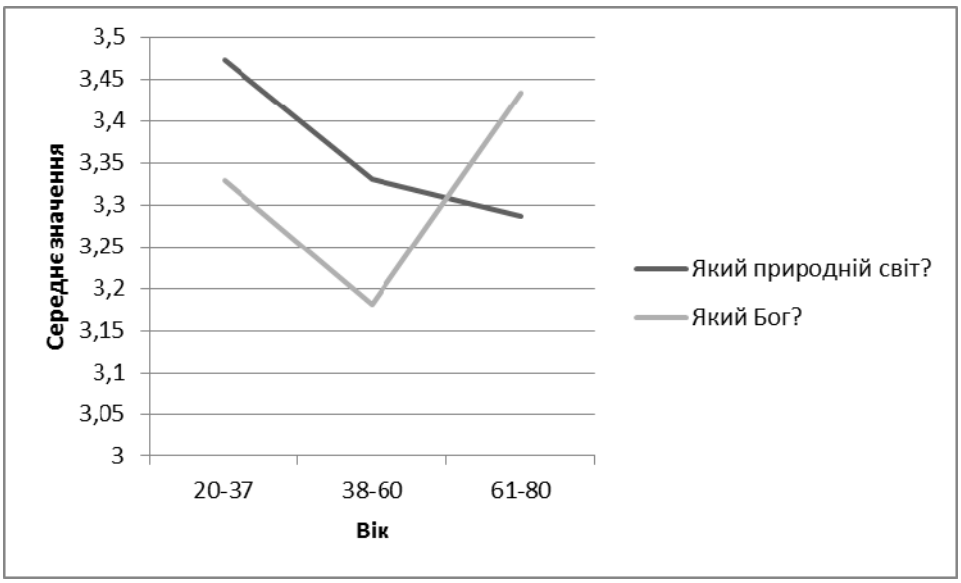

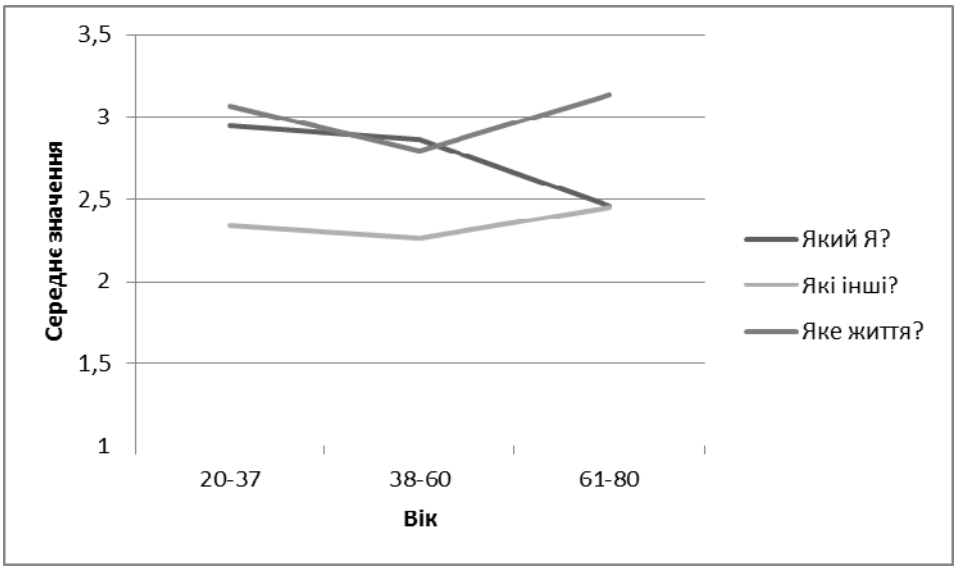

Рис. 3.21. Динаміка показника психологічної позиції українських емігрантів в акмеперіоді та його потенційних межах

Отож, отримані результати свідчать, що акмеологічні межі продуктивності реалізації життєвого сценарію українських емігрантів є ширшими та потребують додаткового детальнішого дослідження з метою конкретизації сенситивних вікових проміжків для акмеологізації.

На наступному етапі дослідження в результаті кореляційного аналізу даних досліджуваних за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища та тестом смисложиттєвих орієнтацій було виявлено

прямий кореляційний зв'язок між показниками такого типу адаптації, як «Адаптивність», та шкалою смисложиттєвих орієнтацій – «Процес життя» та «Локус контролю – Я», що свідчить про залежність прагнення до самореалізації емігрантів від інтересу та емоційної насиченості життя, уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей та уявлень про його сенс. Обернений зв'язок шкали «Ностальгія» та шкали смисложиттєвих орієнтацій «Результативність життя» свідчить, що внутрішній розлад і сум'яття, яке випливає через почуття роз'єднаності з традиційними цінностями й нормативами та неможливість знайти нові, залежить від задоволеності самореалізацією, рефлексії життєвого досвіду, його продуктивності та осмисленості (табл. 3.9.).

Таблиця 3.9.

Значущі кореляції між показниками типу адаптації емігранта, за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським) та показниками акмеологічних ресурсів, за тестом смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва

		Процес життя	**Результативність життя**	**Локус контролю – я**
Адаптивність	Кореляція Пірсона	**,377****	,035	**,282***
	Знч.(2-сторон)	**,001**	,766	**,016**
	N	73	73	73
Депресивність	Кореляція Пірсона	**-,265***	-,032	-,103
	Знч.(2-сторон)	**,023**	,786	,385
	N	73	73	73
Ностальгія	Кореляція Пірсона	-,209	**-,231***	-,146
	Знч.(2-сторон)	,076	**,049**	,218
	N	73	73	73

*Кореляція значуща на рівні 0.05 (2-сторон.).

**Кореляція значуща на рівні 0.01 (2-сторон.).

Окрім того, прямий кореляційний зв'язок між показниками типу адаптації емігрантів «Адаптивність» і зворотній між типами «Депресивність»,

«Ностальгія», «Відчуження» з показником шкали «Які інші» методики «Повнота життя» Дж.Пауелла свідчать про вагомість для процесу акмеологізації позитивного сприйняття інших, адекватної самооцінки та самоцінності, що підтверджує прямий зв'язок шкал адаптації «Адаптивність», «Конформність», «Інтерактивність» зі шкалою «Який Я». Доповнюють такі результати й обернений зв'язок шкали «Депресивність», «Ностальгія» зі шкалою «Яке життя», та прямий шкали «Інтерактивність» зі шкалою «Який природній світ».

Тобто позитивне ставлення до життя, пізнання навколишнього світу сприяють активному входженню в нове середовище та знаходженню нових сенсів та цінностей. Прямий кореляційний зв'язок між такими типами адаптації емігрантів, як «Депресивність», «Ностальгія», «Конформність», зі шкалою «Який Бог» може свідчити про етнічні особливості українців, зокрема активування архетипу «філософії серця» [259], домінування ірраціонального, емоцій та почуттів над волею (табл. 3.10.).

Таблиця 3.10

Значущі кореляції між показниками типу адаптації емігранта, за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським) та акмеологічних ресурсів, за методикою Повнота життя (Дж. Пауелл)

		Який я	**Які інші**	**Яке життя**	**Який природній світ**	**Який Бог**
Адаптивність	Кореляція Пірсона	**,235***	**,375****	,196	-,020	-,208
	Знч.(2-сторон)	**,045**	**,001**	,096	,863	,077
	N	73	73	73	73	73
Конформність	Кореляція Пірсона	**,362****	,096	**,247***	**,262***	**,350****
	Знч.(2-сторон)	**,002**	,421	**,035**	**,025**	**,002**
	N	73	73	73	73	73

Продовження Таблиці 3.10

Інтерактивність	Кореляція Пірсона	**,276***	,156	,175	**,325****	,137
	Знч.(2-сторон)	**,018**	,188	,139	**,005**	,247
	N	73	73	73	73	73
Депресивність	Кореляція Пірсона	-,199	**-,427****	**-,328****	,179	**,318****
	Знч.(2-сторон)	,091	**,000**	**,005**	,130	**,006**
	N	73	73	73	73	73
Ностальгія	Кореляція Пірсона	-,171	**-,386****	**-,231***	,101	**,250***
	Знч.(2-сторон)	,147	**,001**	**,050**	,393	**,033**
	N	73	73	73	73	73
Відчуження	Кореляція Пірсона	-,143	**-,356****	-,167	,173	**,296***
	Знч.(2-сторон)	,227	**,002**	,157	,143	**,011**
	N	73	73	73	73	73

*Кореляція значуща на рівні 0.05 (2-сторон.).

**Кореляція значуща на рівні 0.01 (2-сторон.).

Прямий кореляційний зв’язок між шкалою «Які інші» методики «Повнота життя» Дж.Пауелла та шкалою смисложиттєвих орієнтацій – «Процес життя» й обернений зі шкалою «Локус контролю – Я» свідчить, що інтерес до життя емігрантів, його смислова насиченість та емоційність, міра контрою над ним, уміння отримати допомогу від соціуму залежать від уявлень емігранта про інших. Водночас обернений зв’язок між шкалою «Який Я», «Яке життя» та шкалою «Локус контролю – життя» вказує на залежність прийняття рішень і їхньої реалізації від самопізнання та уявлень про життя (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Показники кореляційного зв'язку психологічної позиції (методика «Повноти Життя» (Дж. Пауелл) та смисложиттєвими орієнтаціями (Д. Лєонтьєв)

		Процес життя	Локус контролю життя
Який я	Кореляція Пірсона	,152	**-,302****
	Знч.(2-сторон)	,198	**,009**
	N	73	73
Які інші	Корреляция Пірсона	**,310****	**-,244***
	Знч.(2-сторон)	**,008**	**,038**
	N	73	73
Яке життя	Корреляция Пірсона	,192	**-,237***
	Знч.(2-сторон)	,105	**,044**
	N	73	73

**Кореляція значуща на рівні 0.01 (2-сторон.).

*Кореляція значуща на рівні 0.05 (2-сторон.).

Прямий кореляційний зв'язок між показниками шкал «Який Я» та «Які інші», «Яке життя», «Який природній світ»; «Які інші» та «Яке життя» методики «Повнота життя» (табл. 3.12) емпірично підтверджує концептуальну ідею транзактних аналітиків про залежність уявлення про життя, а отже, життєвого сценарію від психологічної позиції, а саме уявлень про себе та інших. Окрім того, існує кореляційний зв'язок між уявленнями про природній світ та уявленнями про Бога, що може демонструвати залежність розгортання індивідуальних орієнтирів життєвого сценарію українських емігрантів від їхніх ментальних особливостей, які презентує культуральний сценарій, про що відзначалось у теоретичній частині праці.

Таблиця 3.12

Показники кореляційного зв'язку між шкалами методики «Повнота Життя» (Дж. Пауелл)

		Який я	Які інші	Яке життя	Який природній світ	Який Бог
Який я	Кореляція Пірсона	1	**,391****	**,573****	**,437****	,198
	Знч.(2-сторон)		**,001**	**,000**	**,000**	,093
	N	73	73	73	73	73
Які інші	Кореляція Пірсона	**,391****	1	**,414****	,045	,095
	Знч.(2-сторон)	**,001**		**,000**	,708	,422
	N	73	73	73	73	73
Який прир. світ	Кореляція Пірсона	**,437****	,045	**,488****	1	**,532****
	Знч.(2-сторон)	**,000**	,708	**,000**		**,000**
	N	73	73	73	73	73

У результаті кореляційного аналізу даних досліджуваних, здійсненого за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона, опитувальників дослідження типу адаптації до нового соціокультурного середовища та домінантного інстинкту емігрантів, було виявлено прямий кореляційний зв'язок між показниками таких типів адаптації, як «Інтерактивність», «Депресивність» (відповідно, , 285*, p=,015 та , 298*, p=,010), та показником інстинкту збереження гідності (дігнітофільний тип), що свідчить про залежність активного входження в середовище, самореалізованості в ньому від наміру емігрантів зберегти честь та гідність як родинну цінність («В нашому роду не було боягузів»).

Окрім того, за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена було виявлено прямий кореляційний зв'язок між показниками типу адаптації емігрантів «Адаптивність» (,350, p≤ 0,01) і зворотній між типами «Депресивність» (-,251, p≤ 0, 05), «Ностальгія» (-,263, p≤ 0, 05) та показником життєстійкості емігрантів, отриманим за допомогою застосування опитувальника на самооцінку життєстійкості (модифікація опитувальника Фольверга на контактність Т. Ларіної). Такі результати свідчать про залежність планування свого

майбутнього, заснованого на власних можливостях, реалізованості здібностей, відчуття свого призначення від уміння ефективно існувати всупереч життєвим перешкодам та труднощам (Т. Титаренко, Т. Ларіна [611]).

На попередньому етапі емпіричного дослідження було вивчено залежність соціокультурної адаптації від сценарних рішень мігрантів, які розглянуто як психологічні бар'єри акмеологізації. Подібні результати спостерігаємо і в результаті кореляційного аналізу даних досліджуваних на цьому етапі дослідження (табл. 3.13. та 3.14).

Таблиця 3.13.

Показники кореляційного зв'язку заборон із соціокультурною адаптацією

	Не роби	**Не думай**	**Не живи**	**Не будь успішним**	**Не будь першим**	**Не належ**	**Не відчувай**	**Не будь значущим**	**Не зближуйся**	**Не будь собою**	**Не будь здоровим**	**Не будь маленьким**
А	-,417 ,000	-,479 ,000	-,288 ,013	-,440 ,000	-,343 ,003	-,406 ,000	-,361 ,002	-,469 ,000	-,467 ,000	-,402 ,000	-,392 ,001	-
Д	,414 ,000	,426 ,000	,365 ,002	,493 ,000	,348 ,003	,387 ,001	,349 ,002	,460 ,000	,495 ,000	,293 ,012	,422 ,000	-
Н	-	-	-	-	-	-	-	,282 ,016	-	-	,335 ,004	,334 ,004
В	,381 ,001	,420 ,000	-	,208 ,077	-	,412 ,000	,333 ,004	,363 ,002	-	-	,399 ,000	-

А – адаптивність; Д – депресивність; Н – ностальгія; В – відчуженість

Сформовані під упливом виділених драйверів сценарні рішення вважаємо акмеологічними бар'єрами, що підтверджує статистично значущий зв'язок аналізованих приписів (механізмів деструктивної частини життєвого сценарію) із такими типами соціокультурної адаптації, як Адаптивність, Депресивність, Ностальгія та Відчуження. Усі ці типи зумовлені заборонами «Не будь значущим», «Не будь здоровим» та драйвером «Будь сильним», що дає підстави вважати їх провідними бар'єрами у здійсненні самореалізації.

Таблиця 3.14.

Показники кореляційного зв'язку приписів із соціокультурною адаптацією

	Будь сильним	**Будь досконалістю**	**Поспішай**
Адаптивність	-,430 ,000	-,312 ,007	-,250 ,033
Депресивність	,356 ,002	,388 ,001	,317 ,006
Ностальгія	,251 ,032	-	-
Відчуженість	,418 ,000	,313 ,007	,259 ,007

У результаті кореляційного аналізу даних досліджуваних за опитувальником сценарних рішень С. Максимової, методикою «Повнота життя» Дж. Пауелла було виявлено обернений кореляційний зв'язок між шкалами «Який Я», «Які інші», «Яке життя», «Який природній світ» та показниками майже всіх заборон, окрім заборони «Не твори», що емпірично підтверджує зумовленість сценарних рішень психологічною позицією та може свідчити про залежність її від рівня прояву сценарних заборон. Особливе значення в такому разі має така емоційно-когнітивна складова життєвого сценарію, як уявлення про себе (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Показники кореляційного зв'язку сценарних заборон і психологічної позиції

		Не будь	**Не дорос-лішай**	**Не будь дитиною**	**Не будь успішним**	**Не будь першим**	**Не роби**	**Не належ до групи**
Який я	Кореляція Пірсона	**-,361****	-,166	-,094	**-,498****	**-,496****	**-,352****	**-,376****
	Знч.(2-сторон)	**,002**	,161	,430	**,000**	**,000**	**,002**	**, 006**
Які інші	Кореляція Пірсона	-,224	-,179	**-,309****	**-,278***	**-,404****	**-,283***	-,086
	Знч.(2-сторон)	,057	,130	,008	,017	,000	,015	,545
Яке життя	Кореляція Пірсона	**-,388****	**-,304****	**-,316****	**-,424****	**-,428****	**-,341****	**-,344***
	Знч.(2-сторон)	**,001**	**,009**	**,006**	**,000**	**,000**	**,003**	**,012**
Який природній світ	Кореляція Пірсона	**-,314****	-,160	-,149	-,145	**-,289***	-,103	-,163
	Знч.(2-сторон)	**,007**	,177	,208	,222	**,013**	,386	,248

Окрім того, виявлено обернений кореляційний зв'язок між шкалою «Який Я» та показником припису «Будь досконалим», що свідчить про залежність розгортання деструктивного типу життєвого сценарію від уявлень про себе та самоцінності (табл. 3.16).

Таблиця 3.16.

Показники кореляційного зв'язку сценарних заборон і психологічної позиції

		Не зближуйся	**Не будь здоровим**	**Не будь собою**	**Не будь значущим**	**Не думай**	**Не відчувай**	**Будь досконалим**
Який я	Кореляція Пірсона	**-,427****	**-,499****	**-,436****	**-,446****	**-,315****	**-,243***	**-,326***
	Знч.(2-сторон)	,000	,000	,000	,000	,007	,038	,018
Які інші	Кореляція Пірсона	**-,236***	**-,307****	-,132	**-,303****	**-,246***	-,209	-,172
	Знч.(2-сторон)	,044	,008	,267	,009	,036	,075	,222
Яке життя	Кореляція Пірсона	**-,279***	**-,332****	-,144	-,207	**-,310****	**-,293***	-,261
	Знч.(2-сторон)	,017	,004	,225	,079	,008	,012	,061
Який природній світ	Кореляція Пірсона	**-,339****	-,212	**-,381****	**-,261***	-,173	,004	-,179
	Знч.(2-сторон)	,003	,072	,001	,026	,144	,972	,204

Відповідно до теоретичного аналізу психологічної літератури, соціокультурну адаптацію, що демонструє соціальну активність, вважаємо показником акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв емігрантів. Для підтвердження гіпотези про вагомість наративізації у процесі відновлення акмеологічних ресурсів ми здійснили порівняльний аналіз двох незалежних вибірок емігрантів – письменників (письменників та науковців), професійна діяльність яких пов'язана з генеруванням наративів, та не письменників – емігрантів, професійна діяльність яких не пов'язана з літературною та науковою творчістю. Застосування

опитувальника адаптації особистості до нового соціокультурного середовища та t-критерія Стьюдента дозволило встановити статистичну значущість відмінностей показників соціокультурної адаптації письменників-емігрантів та не письменників (табл. 3.17.). Ми виявили нижчі на статистично значущому рівні середні значення показників такого типу соціокультурної адаптації, як Адаптивність, у не письменників-емігрантів (T= –3,036, p=,003) порівняно з показниками письменників, та, відповідно, вищі на статистично значущому рівні середні значення показників таких типів соціокультурної адаптації, як Депресивність та Відчуження (відповідно, T=2,819, p= ,006 та T=2,162, p=,034). Такі результати можуть свідчити, що для емігрантів, які займаються літературною та науковою діяльністю, характернішим є прагнення до самореалізації, вищий рівень активності та впевненості у стосунках з іншими.

Таблиця 3.17

Середнє значення показників типу соціокультурної адаптації мігрантів

Тип соціокультурної адаптації	тип	N	Середнє значення	Стд. відхилення
Адаптивність	Не письменники	41	10,71	2,348
	Письменники	32	12,28	1,988
Депресивність	Не письменники	41	6,54	2,656
	Письменники	32	4,91	2,161
Відчуженість	Не письменники	41	6,20	2,283
	Письменники	32	5,06	2,139

Відповідно до теоретичного аналізу проблеми провідних механізмів акмеологізації нами було сформульовано припущення про те, що мистецька, зокрема музична діяльність, є певною формою наративізації, а отже, забезпечує генерування смислів та сприяє процесу досягнення акме. Імовірно, *рівень акмеологічних ресурсів життєвого сценарію залежить від виду творчої діяльності.* Для перевірки *відмінностей між показниками акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв українських емігрантів* нами також було проаналізовано середнє значення показників типу соціокультурної адаптації залежно від виду творчої діяльності. Результати показників середніх значень соціокультурної адаптації у відношенні до виду діяльності відображає табл. 3.18.

Таблиця 3.18

Середнє значення показників типу соціокультурної адаптації українських емігрантів залежно від виду творчої діяльності

		N	Середнє	Стд. відхилення
Адаптивність	жодною з них не займаюсь	23	11,17	2,691
	мистецькою	18	10,1	1,711
	літературною	18	12,50	1,917
	науковою	14	12,00	2,112
	Всього	73	11,40	2,320
Конфомність	жодною з них не займаюсь	23	8,00	2,558
	мистецькою	18	8,78	1,665
	літературною	18	6,94	1,662
	науковою	14	8,50	1,401
	Всього	73	8,03	2,034
Інтерактивність	жодною з них не займаюсь	23	8,65	2,948
	мистецькою	18	9,56	1,617
	літературною	18	8,94	2,338
	науковою	14	10,14	2,179
	Всього	73	9,23	2,395
Депресивність	жодною з них не займаюсь	23	5,65	2,497
	мистецькою	18	7,67	2,473
	літературною	18	4,56	1,790
	науковою	14	5,36	2,560
	Всього	73	5,82	2,568
Ностальгія	жодною з них не займаюсь	23	7,96	2,184
	мистецькою	18	9,56	2,572
	літературною	18	8,78	2,365
	науковою	14	6,79	2,636
	Всього	73	8,33	2,555
Відчуженість	жодною з них не займаюсь	23	5,39	2,291
	мистецькою	18	7,22	1,865
	літературною	18	5,67	1,910
	науковою	14	4,29	2,234
	Всього	73	5,70	2,277

Виявлено, що показники Адаптивності у митців є нижчими на статистично значущому рівні порівняно з показниками письменників (використовувався апостеріорний критерій НЗР (найменша значуща різниця), де M_{dif} = –2,389, p≤

0,05), науковців (M_{dif} = –1,889, p≤ 0,05). Такий результат може свідчити, що пріоритетність у формуванні позитивного ставлення до оточення належить літературній та науковій діяльності у порівнянні з мистецькою (рис. 3.22).

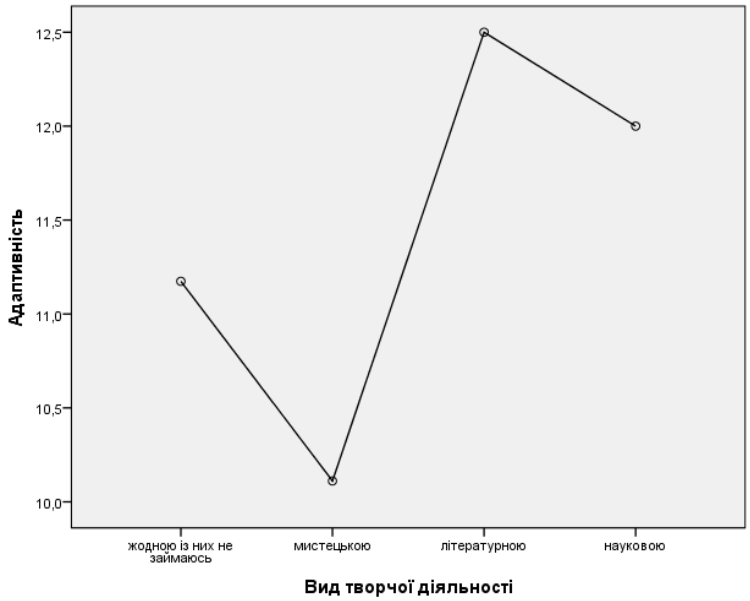

Рис. 3.22. Середнє значення показника Адаптивність залежно від виду творчої діяльності

Водночас ми виявили, що вищими на статистично значущому рівні в митців є показники Конформності порівняно з показниками цього типу в письменників (M_{dif} =1,833, p≤ 0,01), високі показники якого передбачають домінування прагнення за будь-яких умов підтримувати стосунки з людьми. Нижчими на статистично значущому рівні виявлено показники цього типу в письменників порівняно з науковцями (M_{dif} = –1,556, p≤ 0,05), що демонструє рис. 3.23.

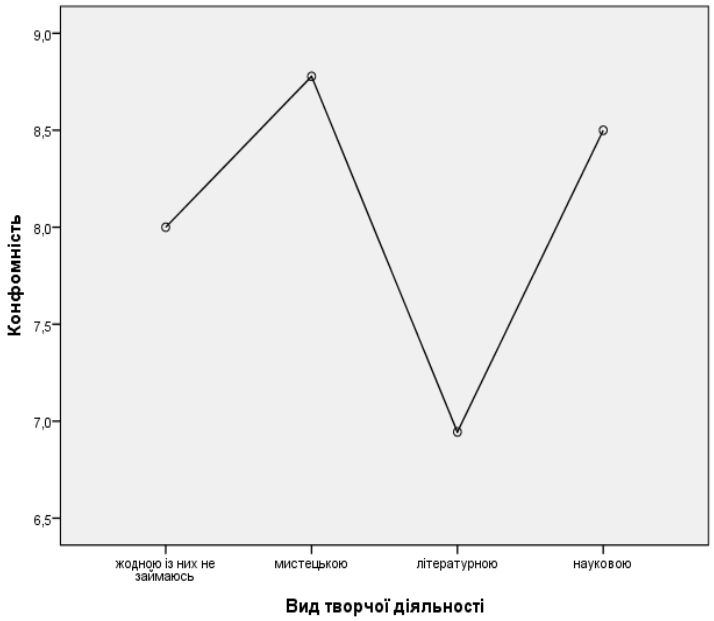

Рис. 3.23. Середнє значення показника Конформності залежно від виду творчої діяльності

У митців виявлено вищі на статистично значущому рівні показники такого типу соціокультурної адаптації, як «Депресивність» (рис. 3.19), у порівнянні з показниками емігрантів, які не займаються наративізацією (M_{dif} = 2,014, p≤ 0,01), і з показниками цього типу адаптації в науковців (M_{dif} = 2,310, p≤ 0,01) та письменників (M_{dif} = 3,111, p≤ 0,01).

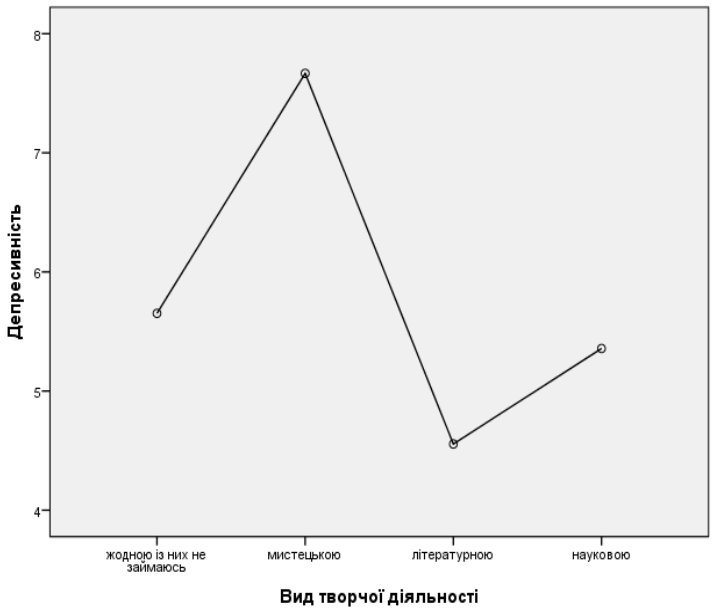

Рис. 3.24. Середнє значення показника Депресивності залежно від виду творчої діяльності

На статистично значущому рівні виявлено вищі показники такого типу адаптації, як «Ностальгія», у митців порівняно з показниками емігрантів, що не займаються наративізацією (M_{dif} =1,599, p≤ 0,05), та показниками цього типу в науковців (M_{dif} =2,770, p≤ 0,01). Водночас відмічаємо вищі на статистичному рівні показники цього типу в письменників у порівнянні з показниками науковців (M_{dif} =1,992, p≤ 0,01), що й демонструє рис. 3.25.

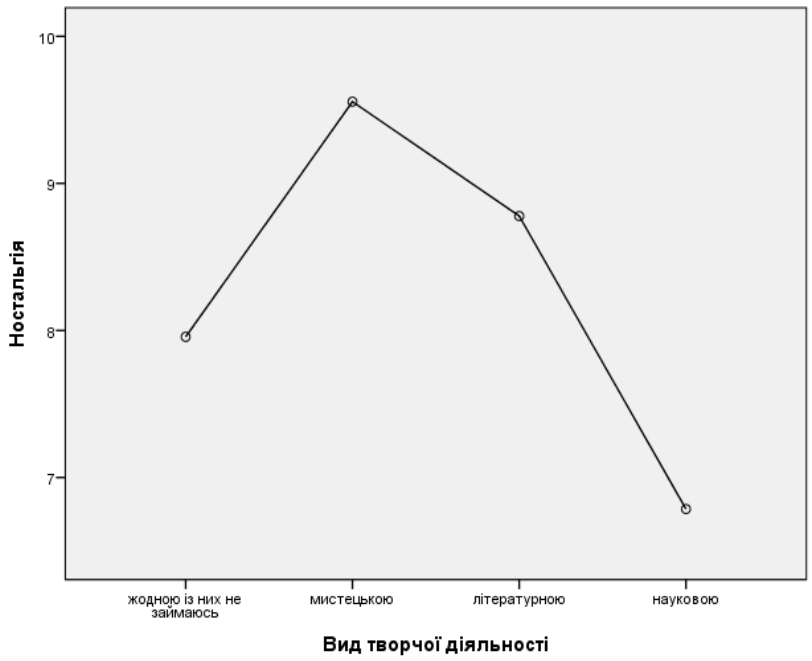

Рис. 3.25. Середнє значення показників Ностальгії залежно від виду творчої діяльності

Щодо показника адаптації «Відчуженість» (рис. 3.26), то нижчими на статистично значущому рівні виявлено показники цього типу в емігрантів, що не займаються наративізацією (M_{dif} = –1,831, p≤ 0,01) у порівнянні з показниками митців. Однак показники цього типу адаптації в митців є вищими на статистично значущому рівні порівняно з показниками письменників (M_{dif} =1,556, p≤ 0,05) та науковців (M_{dif} =2, 937, p≤ 0,01).

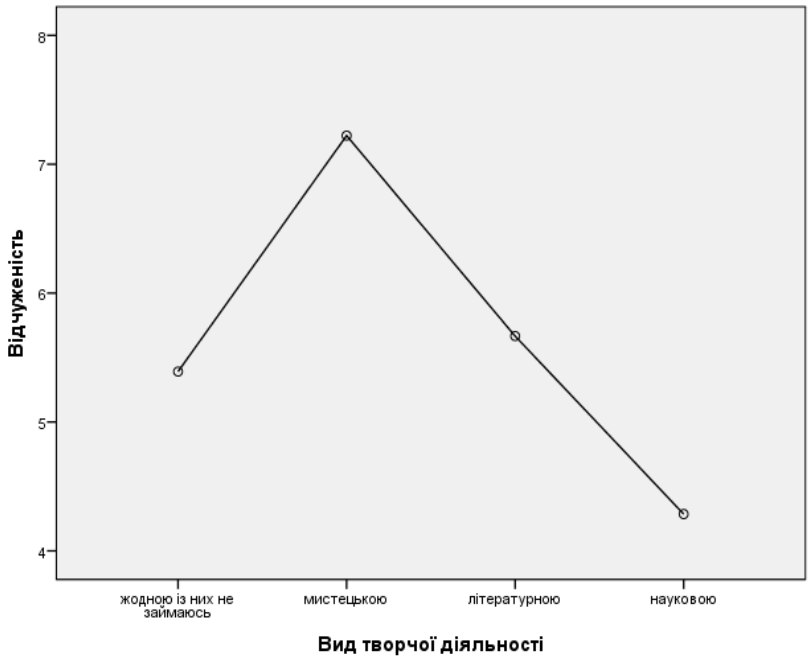

Рис. 3.26. Середнє значення показників Відчуження залежно від виду творчої діяльності

Отож, отримані результати дають підстави частково підтвердити гіпотезу щодо відмінностей показників соціокультурної адаптації залежно від виду творчої діяльності. На статистично значущому рівні виявлено відмінності в показниках таких типів адаптації, як «Ностальгія», «Відчуження», «Депресивність», «Конформність», «Адаптивність». Загалом результати дають підстави стверджувати, що використання наративізації статистично пов’язано з соціокультурною адаптацією, та виокремити вербальну наративізацію провідним механізмом акмеологізації.

Порівняння показників архетипів – базового компоненту та ресурсу життєвого сценарію – дозволило виявити нижчі на статистично значущому рівні показники архетипу «Шукача», основними компетентностями якого є самостійність, честолюбство, вміння бути чесним із собою, та «Мудреця», основною життєвою стратегією якого є здобування знань та саморефлексія, у не письменників-емігрантів (відповідно T=-3,114, p=,003 та T=-3,231, p=,002) у порівнянні з показниками цих типів у письменників-емігрантів (табл. 3.19).

Таблиця 3.19.

Середнє значення показників архетипів в емігрантів

(опитувальник на самовизначення архетипів (К. Пірсон і М. Марк)

Групові статистики				
	тип_2	**N**	**Середнє**	**Стд. відхилення**
Простодушний	Не письменники	41	0,59	0,499
	Письменники	32	0,69	0,471
Шукач	Не письменники	41	0,51	0,506
	Письменники	32	0,84	0,369
Мудрець	Не письменники	41	0,27	0,449
	Письменники	32	0,63	0,492
Герой	Не письменники	41	0,32	0,471
	Письменники	32	0,47	0,507
Бунтар	Не письменники	41	0,12	0,331
	Письменники	32	0,09	0,296
Маг	Не письменники	41	0,51	0,506
	Письменники	32	0,63	0,492
Славний малий	Не письменники	41	0,29	0,461
	Письменники	32	0,22	0,420
Коханець	Не письменники	41	0,34	0,480
	Письменники	32	0,28	0,457
Блазень	Не письменники	41	0,24	0,435
	Письменники	32	0,09	0,296
Турботливий	Не письменники	41	0,61	0,494
	Письменники	32	0,69	0,471
Творець	Не письменники	41	0,54	0,505
	Письменники	32	0,75	0,440
Правитель	Не письменники	41	0,29	0,461
	Письменники	32	0,41	0,499

Зазначимо, що за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена встановлено статистично значущий зв’язок між показником архетипу «Мудреця» і показником генофільного типу (продовження роду – «Інтереси сім’ї над усе»), що є домінантним інстинктом в українських емігрантів (,283, $p \leq 0,05$). Такий зв’язок

може вказувати й на пріоритетність родинних цінностей у життєвому виборі емігранта та прийнятті ним рішення.

Табл. 3.20. демонструє середнє значення показників проявленого Архетипу в українських емігрантів залежно від виду творчої діяльності.

Таблиця 3.20

Середнє значення показника Архетипу
в українських емігрантів залежно від виду творчої діяльності

		N	Середнє значення	Стд. відхилення
Простодушний	жодною з них не займаюсь	23	0,70	0,470
	мистецькою	18	0,44	0,511
	літературною	18	0,61	0,502
	науковою	14	0,79	0,426
	Всього	73	0,63	0,486
Шукач	жодною з них не займаюсь	23	0,57	0,507
	мистецькою	18	0,44	0,511
	літературною	18	0,89	0,323
	науковою	14	0,79	0,426
	Всього	73	0,66	0,478
Мудрець	жодною з них не займаюсь	23	0,30	0,470
	мистецькою	18	0,22	0,428
	літературною	18	0,61	0,502
	науковою	14	0,64	0,497
	Всього	73	0,42	0,498
Герой	жодною з них не займаюсь	23	0,30	0,470
	мистецькою	18	0,33	0,485
	літературною	18	0,50	0,514
	науковою	14	0,43	0,514
	Всього	73	0,38	0,490
Бунтар	жодною з них не займаюсь	23	0,13	0,344
	мистецькою	18	0,11	0,323
	літературною	18	0,11	0,323
	науковою	14	0,07	0,267
	Всього	73	0,11	0,315

Продовження Таблиці 3.20

Маг	жодною з них не займаюсь	23	0,57	0,507
	мистецькою	18	0,44	0,511
	літературною	18	0,72	0,461
	науковою	14	0,50	0,519
	Всього	73	0,56	0,500
Славний малий	жодною з них не займаюсь	23	0,35	0,487
	мистецькою	18	0,22	0,428
	літературною	18	0,22	0,428
	науковою	14	0,21	0,426
	Всього	73	0,26	0,442
Коханець	жодною з них не займаюсь	23	0,43	0,507
	мистецькою	18	0,22	0,428
	літературною	18	0,28	0,461
	науковою	14	0,29	0,469
	Всього	73	0,32	0,468
Блазень	жодною з них не займаюсь	23	0,26	0,449
	мистецькою	18	0,22	0,428
	літературною	18	0,11	0,323
	науковою	14	0,07	0,267
	Всього	73	0,18	0,385
Турботливий	жодною з них не займаюсь	23	0,65	0,487
	мистецькою	18	0,56	0,511
	літературною	18	0,67	0,485
	науковою	14	0,71	0,469
	Всього	73	0,64	0,482
Творець	жодною з них не займаюсь	23	0,43	0,507
	мистецькою	18	0,67	0,485
	літературною	18	0,78	0,428
	науковою	14	0,71	0,469
	Всього	73	0,63	0,486
Правитель	жодною з них не займаюсь	23	0,26	0,449
	мистецькою	18	0,33	0,485
	літературною	18	0,28	0,461
	науковою	14	0,57	0,514
	Всього	73	0,34	0,478

Виявлено, що в емігрантів, які не займаються наративізацією, показники Архетипу «Шукача» (рис. 3.27) на статистично значущому рівні є нижчими у порівнянні з показниками письменників (M_{dif} = –,324, p≤ 0,05). Нижчими на статистично значущому рівні є показники цього архетипу в митців порівняно з показниками письменників та науковців, відповідно (M_{dif} = –,444, p≤ 0,01) та (M_{dif} = –, 341, p≤ 0,05). Водночас у письменників показники цього типу на статистично значущому рівні є вищими у порівнянні з показниками емігрантів, що не займаються наративізацією (M_{dif} =,324, p≤ 0,05).

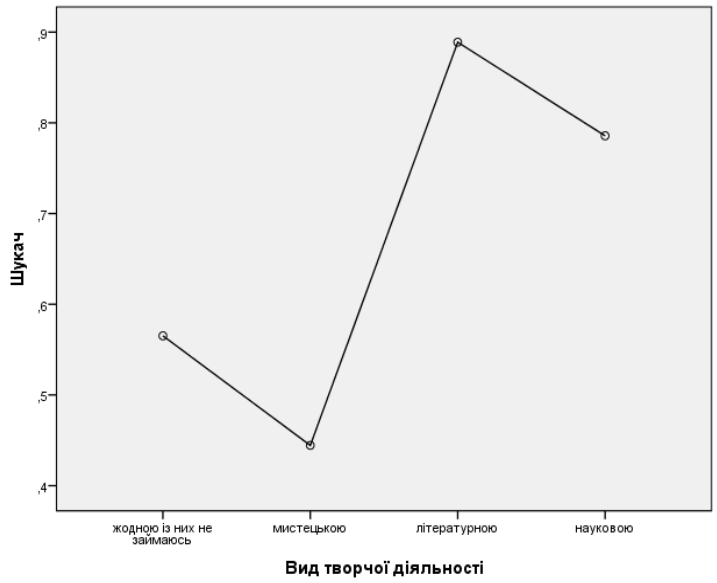

Рис. 3.27. Середнє значення показника архетипу Шукач залежно від виду творчої діяльності

Рис. 3.28. демонструє нижчі на статистично значущому рівні показники архетипу «Мудреця» в емігрантів, що не займаються наративізацією, у порівнянні з показниками цього архетипу в письменників (M_{dif} = –,307, p≤ 0,05) та науковців (M_{dif} = –,339, p≤ 0,05). Нижчими на статистично значущому рівні виявлено й показники цього типу в митців у порівнянні з показниками письменникамів та науковців, відповідно, (M_{dif} = –,389, p≤ 0,05 та M_{dif} = –,421, p≤ 0,05). Відтак, архетип «Мудреця» найбільш виражений у письменників та науковців, тобто в емігрантів, які займаються вербальною наративізацією.

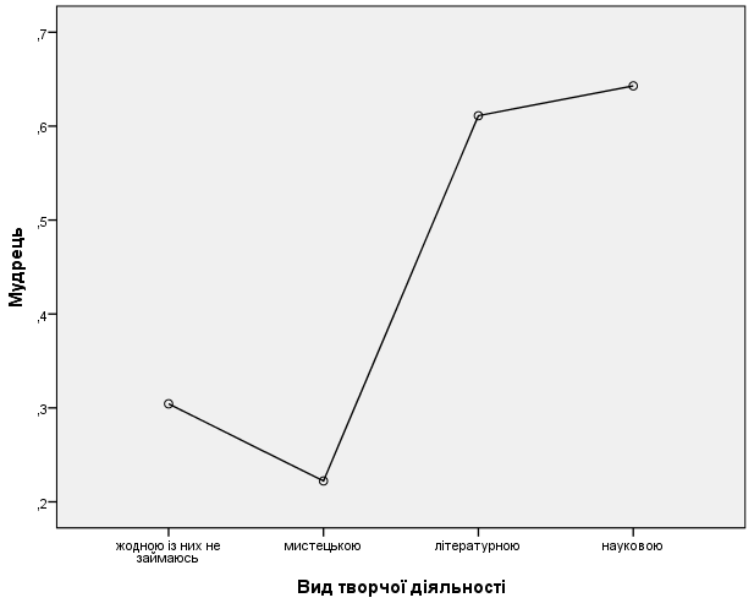

Рис. 3.28. Середнє значення показника архетипу Мудреця залежно від виду творчої діяльності

Із рис. 3.29. зрозуміло, що нижчими на статистично значущому рівні є показники архетипу «Творець», основними компетентностями якого є здатність до творчості, а стратегіями – самовдосконалення та самоконтроль, які є механізмами акмеологізації, в емігрантів, які не займаються наративізацією, у порівнянні з показниками письменників (M_{dif} = –,343, p≤ 0,05).

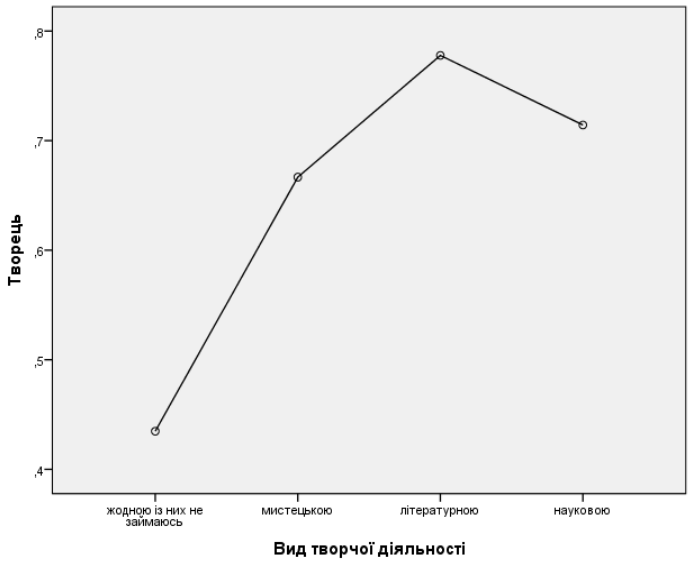

Рис. 3.29 Середнє значення показника архетипу Творця залежно від виду творчої діяльності

Отже, використання наративізації статистично пов’язано з певними типами архетипів та сприяє акмеологізації. Водночас спостерігаємо, що Архетип «Творця» домінує в емігрантів, які займаються мистецькою діяльністю. У науковців найбільше проявляються архетипи «Простодушного» (М=0,79), Турботливого (М=0,71,), «Правителя» (М=0,57), акмеологічними компетентностями яких є, відповідно, віра та оптимізм, співчуття та щедрість, відповідальність та вміння керувати. Пріорітетними стратегіями є слідувати своїм принципам, вчиняти добро для інших, керівництво. У письменників домінують архетипи «Героя» (М=0,50) та «Мага» (М=0,72), акмеологічними компетентностями яких є, відповідно, мужність та турбота, основними стратегіями є прагнення бути у всьому компетентним, саморозвиток і реалізація здібностей. В емігрантів, які не займаються наративізацією, реалізуються архетипи «Бунтар» (М=0,13), «Славний Малий» (М=0,35), «Закоханий» (М=0,43), «Блазень» (М=0,26), акмеологічними компетентностями яких є, відповідно, прагнення до свободи; реалізм, емпатія, відсутність претензій; уміння бути вдячним, вірним; радіти. Основними стратегіями цих архетипів є прагнення вразити; випрацьовувати надійні чесноти, зливатися з оточенням; прагнення до самовдосконалення; грати, жартувати, бути смішним.

Доповнюють отримані результати виявлені на статистично значущому рівні показники домінувального інстинкту, отримані в результаті застосування опитувальника В. Гарбузова (табл. 3.21). Відмітимо, що середнє значення показників усіх типів найбільше проявляється в митців.

Таблиця 3.21

Середні значення показника домінантного інстинкту в емігрантів залежно від виду творчої діяльності

Тип домінантного інстинкту		N	Середнє значення	Стд. відхилення
Егофільний	жодною з них не займаюсь	23	2,48	1,504
	мистецькою	18	2,78	1,263
	літературною	18	2,33	1,495
	науковою	14	2,43	1,505
	Разом	73	2,51	1,425
Генофільний	жодною з них не займаюсь	23	3,26	1,514
	мистецькою	18	3,56	1,294
	літературною	18	3,39	1,754
	науковою	14	3,29	1,858
	Разом	73	3,37	1,568
Альтруїстичний	жодною з них не займаюсь	23	2,61	1,270
	мистецькою	18	3,44	1,097
	літературною	18	3,11	1,530
	науковою	14	2,57	1,284
	Разом	73	2,93	1,326
Дослідницький	жодною з них не займаюсь	23	2,39	1,406
	мистецькою	18	3,44	,984
	літературною	18	2,89	,832
	науковою	14	3,21	,975
	Разом	73	2,93	1,159
Домінантний	жодною з них не займаюсь	23	1,70	1,550
	Мистецькою	18	2,67	1,188
	Літературною	18	1,61	1,092
	Науковою	14	2,43	1,505
	Разом	73	2,05	1,403
Лібертофільний	жодною з них не займаюсь	23	2,70	1,869
	Мистецькою	18	3,78	,808
	Літературною	18	3,28	1,320
	Науковою	14	2,86	1,351
	Разом	73	3,14	1,465
Дігнітофільний	жодною з них не займаюсь	23	1,91	1,756
	Мистецькою	18	3,89	1,023
	Літературною	18	2,56	1,617
	Науковою	14	2,86	1,703
	Разом	73	2,74	1,700

Рис. 3.30. демонструє вищі на статистично значущому рівні показники ***альтруїстичного типу*** (альтруїзм – «Доброта над усе») у митців порівняно з показниками емігрантів, що не займаються наративізацією (M_{dif} = 836, p≤ 0,05).

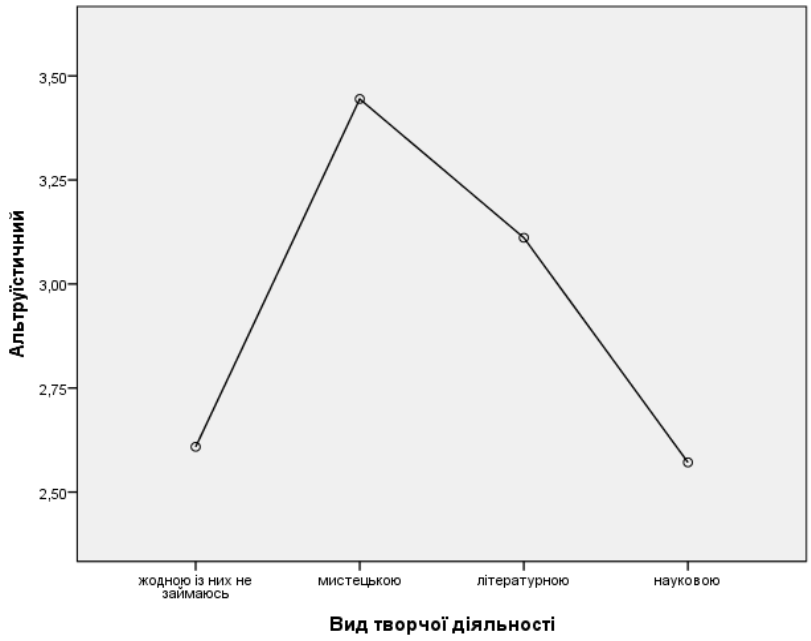

Рис. 3.30. Середнє значення показника альтруїстичного типу інстинктів в емігрантів залежно від виду творчої діяльності

Водночас в емігрантів, що не займаються наративізацією, нижчими на статистично значущому рівні є показники ***дослідницького типу*** (рис. 3.31) у порівнянні з показниками науковців (M_{dif} = –, 823, p≤ 0,05) та митців (M_{dif} = – 1,053, p≤ 0,01).

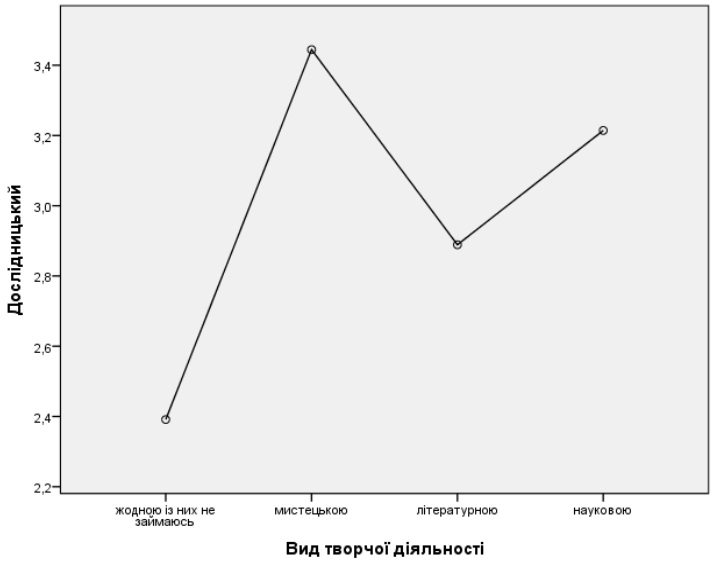

Рис. 3.31. Середнє значення показника дослідницького типу інстинктів в емігрантів залежно від виду творчої діяльності

Окрім того, виявлено нижчі на статистично значущому рівні показники ***домінантного типу*** (рис. 3.32) в емігрантів, що не займаються наративізацією, у порівняні з показниками митців (M_{dif} = –,971, p≤ 0,05). Вищими на статистично значущому рівні є показники цього типу в митців порівняно з показниками письменників (M_{dif} =1,056, p≤ 0,05).

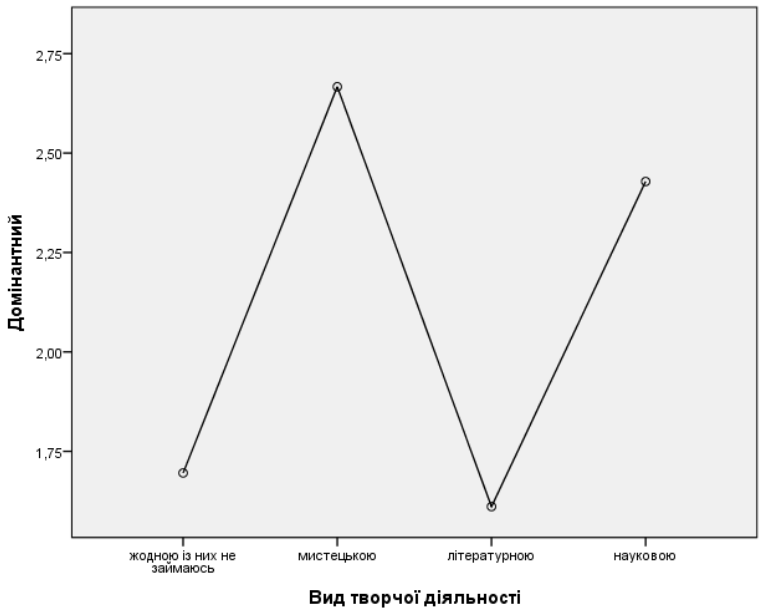

Рис. 3.32. Середнє значення показників домінантного типу інстинктів емігрантів залежно від виду творчої діяльності

Рис. 3.33. демонструє вищі на статистично значущому рівні показники ***лібертофільного типу*** (інстинкт свободи) у митців порівняно з показниками емігрантів, які не займаються наративізацією (M_{dif} =1,082, p≤ 0,05). Нижчими на статистично значущому рівні є показники й ***дігнітофільного типу*** (інстинкт збереження гідності) в емігрантів, які не займаються наративізацією, у порівнянні з показниками митців (M_{dif} = –1,976, p≤ 0,01). Водночас показники цього типу є вищими в митців порівняно з показниками письменників (M_{dif} =1, 333, p≤ 0,05).

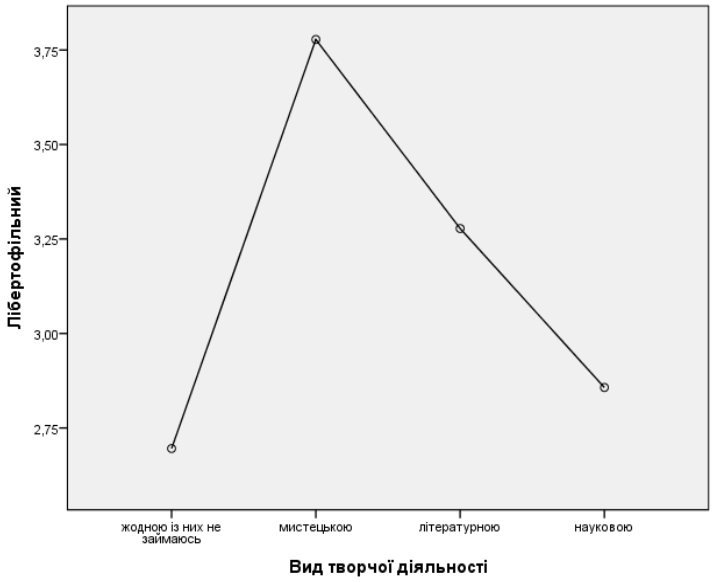

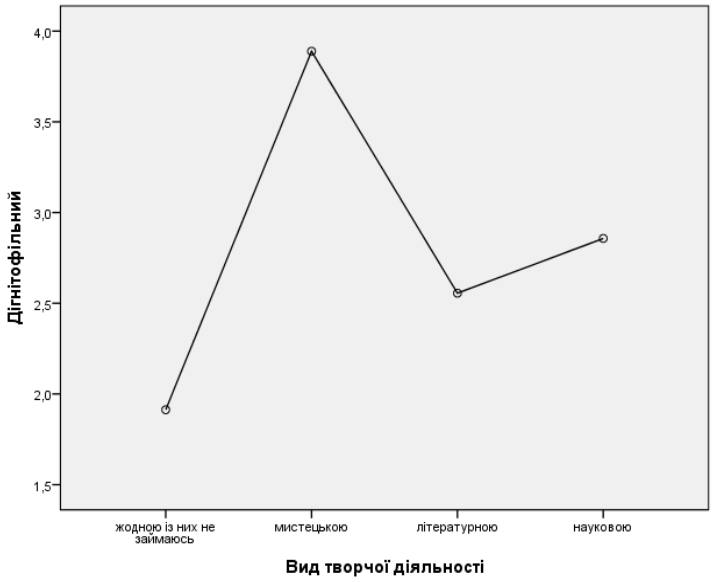

Рис. 3.33. Середнє значення показників домінантного інстинкту (лібертофільного та дігнітофільного типів) емігрантів залежно від виду творчої діяльності

Статистично не значущими є відмінності показників таких домінантних інстинктів, як егофільний та генофільний типи, що може свідчити по універсальність емігрантів щодо самозбереження й цінності сім'ї, незалежно від занять наративізацією.

За допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена ми встановили статистичний зв'язок між певними типами архетипів на інстинктів (табл. 3.22), що дозволяє доповнити їхні характеристики.

Таблиця 3.22.

Кореляційний зв'язок архетипів із типами інстинктів (коефіцієнт кореляції Спірмена)

Архетип / **інстинкт**	**Егофіль-ний**	**Генофіль-ний**	**Альтруїс-тичний**	**Дослід-ницький**	**Ліберто-фільний**	**Дігніто-фільний**
Творець	**,226 ,055**	**,234 ,047**	-	-	**,276 ,018**	-
Правитель	**,305 ,009**	-	-	-	-	-
Мудрець	-	**,283 ,012**	-	-	-	-
Турботливий	-	**,264 ,024**	**,324 ,005**	-	-	-
Маг	-	-	-	**,314 ,007**	-	-
Блазень	-	-	-	**,335 ,004**	-	**,292 ,012**
Простодушний	-	-	-	-	**-,242 ,039**	-

Архетип «Простодушного», тип якого сучасні науковці відносять до «архетипів підготовки», зазвичай розглядають «зв'язковим» між внутрішньою Дитиною і внутрішнім Батьком. Ресурсом «Простодушного» є довіра до життя й віра в духовну силу. Життя, за уявленням цього типу, не повинне бути важким. Цей архетип активує спонтанність, довіру, оптимізм, безпосередність. Зворотній зв'язок із ***дігнітофільним типом***, що репрезентує інстинкти збереження гідності,

може свідчити про наявність заборон на автентичні почуття в емігрантів, домінантним архетипом у яких є «Простодушний». Архетип «Турботливого» науковцями [334] віднесено до архетипів сім'ї (підготовки). Характеризується цей архетип високим рівнем емпатії, спрямованої на допомогу іншим. Такий архетип сприяє конструюванню структури для збереження життя і здоров'я, що й пояснює його зв'язок з генофільним типом, пріоритетною цінністю якого є інтереси сім'ї, та альтруїстичним. Архетип «Творця» відносять до архетипів «перетворення» та «змін». Цей архетип персоніфікує процес пошуку нових цінностей і варіантів, відкидаючи те, що віджило, та віддаючи себе людям, цінностям, діям і створенню форм. Найбільше проявляється цей тип у людей у перехідні періоди, коли домінує прагнення свободи та повноти життя. Архетип «Творця» є ресурсом для інновацій, однак може призвести й до «перевантаження» життя новими проектами. Водночас він спрямований у потрібне русло, допомагає самовираженню і самопрезентації. Зв'язок цього архетипу з егофільним (інстинкти самозбереження), генофільним (інстинкти продовження роду) та лібертофільним (інстинкти свободи) типами дозволяє зрозуміти ресурси цього типу (сім'я, відповідальне ставлення до життя та творчість, критеріями якої є новизна, оригінальність і унікальність).

Архетипи «Правителя», «Мага», «Мудреця» та «Блазня» відносять до архетипів «Королівського двору». Активування таких архетипів, особливо у зрілих особистостей, мотивує людину на пошуки шляхів реалізації своїх обдарувань, вираження своїх цінностей, обов'язків у соціально відповідальній манері. Так, «Правитель» надихає на прийняття відповідальності за своє життя, що і пояснює зв'язок цього архетипу з егофільним типом, адже така відповідальність стимулює психологічне здоров'я, що є важливим у формуванні психологічного імунітету. «Маг» досконало вивчає закони Всесвіту, щоб зрозуміти, як на нього впливати. Зв'язок із дослідницьким типом підкреслює його намір до саморозвитку, досягнення акме. «Мудрець» шукає істину, яка робить людину вільною та коректує її дії щодо життєвого вибору, прийняття рішення. Зв'язок із генофільним типом може вказувати на вплив родового сценарію як

ресурсу життєвого сценарію. Архетип «Блазня» побуджує людину до отримання насолоди від життя. Зв'язок із дослідницьким та дігнітофільним типами вказує на його творчий потенціал та широту діапазону рольового репертуару.

Крім того, за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена було виявлено статистично значущий зв'язок життєстійкості українських емігрантів із такими архетипами, як «Маг», «Славний Малий», «Закоханий», «Правитель», та домінантним інстинктом лібертофільного типу (табл. 3.23). Прямий статистично значущий зв'язок свідчить, що життєстійкість залежить від таких компетентностей, як самопізнання, спонтанність і вміння керувати своїм життя.

Таблиця 3.23.

Показники кореляційного зв'язку життєстійкості з провідними архетипами та інстинктами

	Маг	**Славний малий**	**Закоханий**	**Правитель**	**Лібертофільний**
Життєстійкість	,291 ,012	,340 ,002	,351 ,002	,291 ,013	,233 ,047

У результаті кореляційного аналізу даних досліджуваних за методикою «Повноти Життя» Дж. Пауелла та опитувальника В. Гарбузова ми виявили прямий кореляційний зв'язок між шкалою «Який Я» методики «Повнота життя» та такими типами інстинктів, як егофільний та альтруїстичний, що може свідчити, що уявлення про себе, самоцінність залежать від турботи про себе та своє здоров'я (табл. 3.24).

Прямий кореляційний зв'язок між показниками «Який природній світ» та альтруїстичним і лібертофільним типами інстинктів може свідчити про залежність уявлень про світ емігрантів від свободи вибору та рівня емпатії.

Таблиця 3.24

Показники кореляційного зв'язку психологічної позиції (методика «Повноти Життя» Дж. Пауелла) та домінантних інстинктів (опитувальник В. Гарбузова)

		егофіль-ний	гено-фільний	альтруїс-тичний	дослід-ницький	домі-нантний	лібертo-фільний
Який я	Кореляція Пірсона	**,328****	,168	**,350****	,143	,203	,201
	Знч.(2-сторон)	**,005**	,155	**,002**	,228	,085	,088
Який природній світ	Кореляція Пірсона	,225	,212	**,291***	,138	,229	**,300****
	Знч.(2-сторон)	,056	,072	**,013**	,243	,052	**,010**

**Кореляція значуща на рівні 0.01 (2-сторон.).

*Кореляція значуща на рівні 0.05 (2-сторон.).

Використання t-критерію Стьюдента дозволило встановити статистичну значущість відмінностей показників психологічної позиції письменників-емігрантів та не письменників, зокрема таких її компонентів, як «Які інші» (Т= 2,542, р= ,013) та «Який Бог» (Т= –2,922, р=,005), що й демонструє рисунок. Цей результат акцентує вищий рівень довіри до інших людей у письменників-емігрантів (М=2,498) порівняно з не письменниками (М=2,188). Нижчий рівень показника шкали «Який Бог» у письменників (М=2,990) у порівнянні з не письменниками (М=3,524) може свідчити про активнішу модернізацію культурного сценарію письменників, основним компонентом якого є релігійність (рис. 3.34).

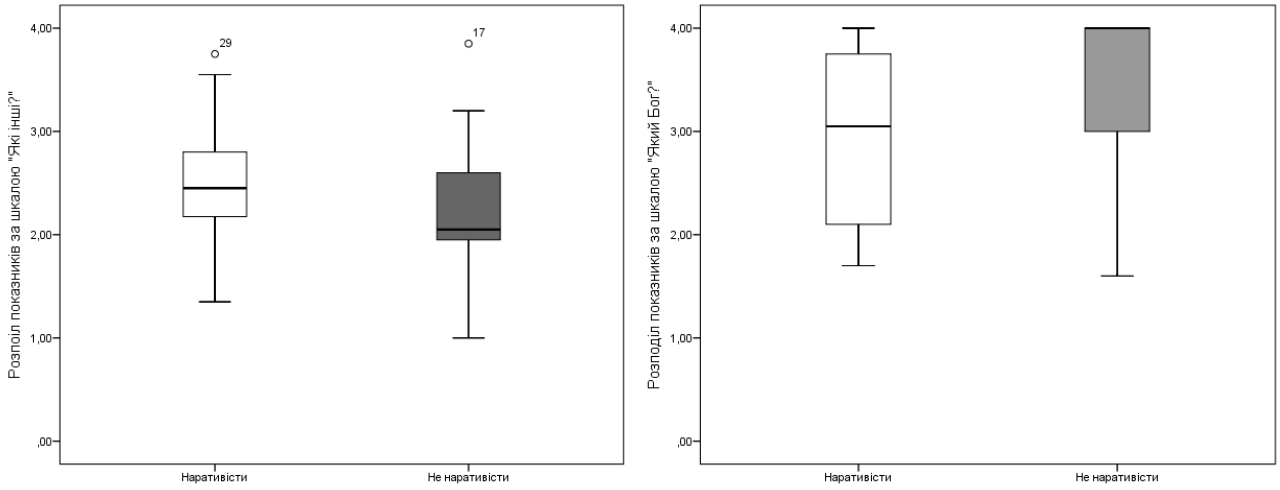

Рис. 3.34. Показники ставлення до життя (шкала «Які інші» та «Який Бог»)

Порівняння показників Повноти життя щодо видів творчої діяльності (рис. 3.34) дозволило виявити статистично значущі результати показників шкали «Який Бог (F=4,739, p=,005). Так, додатковий апостеріорний критерій Тьюкі показав, що вищими на статистично значущому рівні є показники в митців у порівнянні з показниками письменників та науковців (M_{dif} = ,8167, p≤ 0,05 та M_{dif} =,8508, p≤ 0,01).

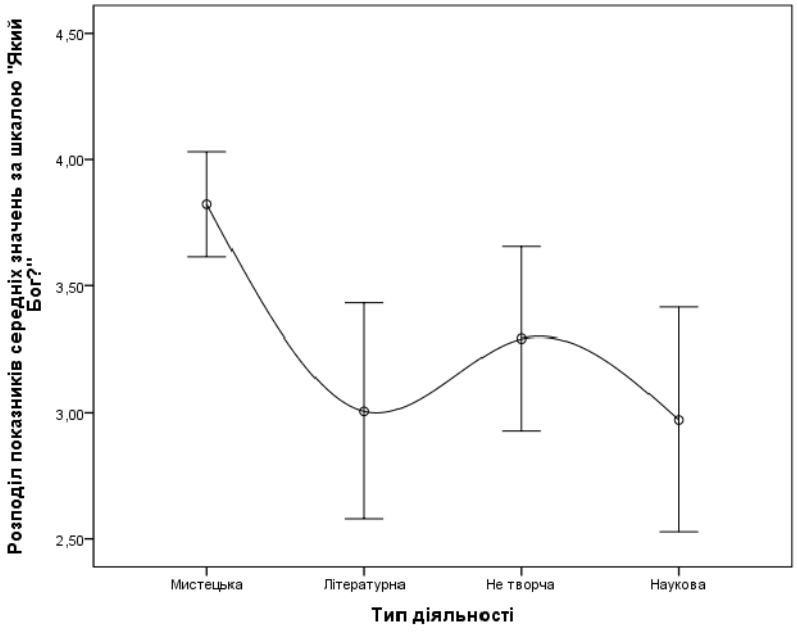

Рис. 3.35. Середнє значення показників Повноти життя (шкала Який Бог) залежно від типу творчої діяльності

Порівняльний аналіз середніх значень показників Смисложиттєвих орієнтацій, здійснений за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок (письменників та не письменників), дав можливість встановити відмінності між показниками шкали Процес життя. Вищими на статистично значущому рівні (T=2,607, p= ,011) є показники шкали Процесу життя у письменників (M=24,81) порівняно з показниками не письменників (M=23,61), що може свідчити, що письменники емоційно насиченіше сприймають життя – як цікавий та наповнений сенсом процес (рис. 3.36).

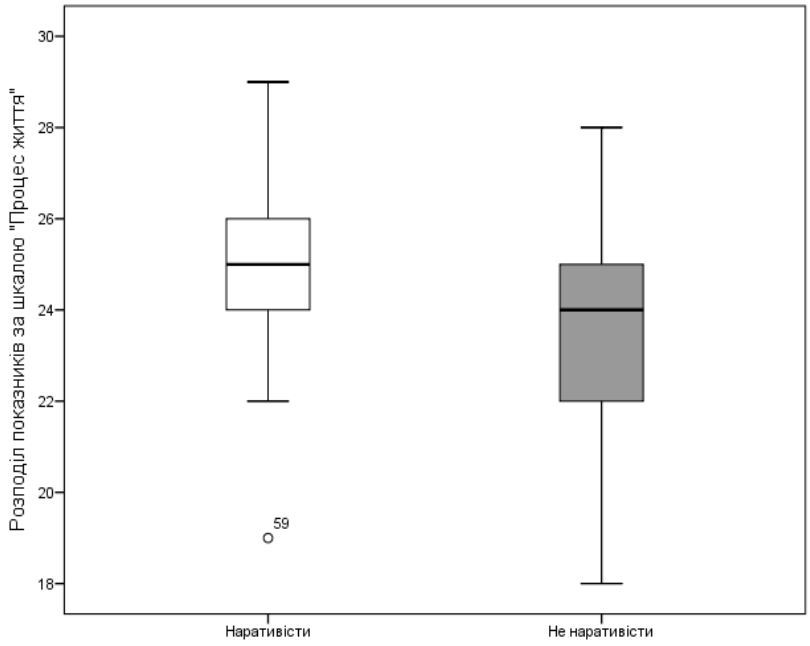

Рис. 3.36. Середнє значення показника смисложиттєвих орієнтацій (Процес життя) емігрантів

У результаті застосування опитувальника ранніх дитячих рішень С. Максимової (табл. 3.25) та t-критерія Стьюдента, вищими на статистично значущому рівні були виявлені показники драйверів «Будь сильним» (T=2,024, p=,047) – заборона на власні почуття, невміння просити допомогу; «Будь досконалістю» (T=2,394, p=,019) – прагнення до високого рівня виконання будь-якої діяльності; «Поспішай» (T=3,014, p=,004) – високий рівень зайнятості, у не письменників порівняно з показниками письменників-емігрантів.

Таблиця 3.25

Показник середнього значення сценарних заборон та директив

Групові статистики				
	тип_2	**N**	**Середнє**	**Стд. відхилення**
не будь маленьким	Не письменники	41	2,2780	,36022
	Письменники	32	2,1500	,36278
старайся	Не письменники	41	2,0061	,41264
	Письменники	32	2,0078	,38878
будь сильним	Не письменники	41	2,2256	,51480
	Письменники	32	2,0000	,41153
не роби	Не письменники	41	1,4976	,32287
	Письменники	32	1,4875	,32503
звеселяй інших	Не письменники	41	2,0976	,39480
	Письменники	32	2,1563	,56351
будь досконалістю	Не письменники	41	2,1768	,53980
	Письменники	32	1,8984	,42531
не думай	Не письменники	41	1,7902	,37404
	Письменники	32	1,7938	,40794
поспішай	Не письменники	41	2,1829	,54779
	Письменники	32	1,8047	,51091
не будь успішним	Не письменник	41	1,6390	,49844
	Письменники	32	1,5750	,39919
не дорослішай	Не письменники	41	1,8146	,21629
	Письменники	32	1,7188	,37626
не твори	Не письменники	41	1,6341	,39472
	Письменники	32	1,6625	,40141
не будь першим	Не письменники	41	1,7171	,37676
	Письменники	32	1,6688	,46728
не належ до групи	Не письменники	41	1,7073	,60349
	Письменники	32	1,6000	,46001
не відчувай	Не письменники	41	1,8878	,46271
	Письменники	32	1,7875	,40937
не будь значущим	Не письменники	41	1,4927	,36359
	Письменники	32	1,5625	,39493
не зближуйся	Не письменники	41	1,5610	,42713
	Письменники	32	1,5750	,40241
не будь собою	Не письменники	41	1,3171	,35207
	Письменники	32	1,3563	,36184
не будь здоровим	Не письменники	41	1,6293	,45290
	Письменники	32	1,6688	,45326
не живи, не проявляйся	Не письменники	41	1,3610	,34415
	Письменники	32	1,4438	,40873

Окрім того, було виявлено вищі на статистично значущому рівні показники директиви **Старайся** в емігрантів, що не займаються наративізацією (M=2,206), у порівнянні з митцями (M=1,75) (M_{dif} =,45652, p≤ 0,01). У митців показники цього драйверу є нижчими порівняно з показниками письменників (M=2,028) (M_{dif} = –,27778, p≤ 0,05). Нижчими на статистично значущому рівні є показники драйверу **Будь сильним** в емігрантів, що не займаються наративізацією (M=1,967), порівняно з показниками митців (M=2,555) (НЗР= –,58816, p≤ 0,01). Однак у митців показники цього припису є вищими порівняно з показниками письменників (M=2,111) та науковців (M=1,857), що на статистично значущому рівні відповідає M_{dif} =,444, p≤ 0,01 та M_{dif} =,698, p≤ 0,01. Нижчими на статистично значущому рівні є показники драйверу **Будь досконалістю** в емігрантів, що не займаються наративізацією (M=1,923), у порівнянні з показниками митців (M=2,500) (M_{dif} = –,576), однак у митців ці показники вищі порівняно з показниками письменникамів (M=2,000) та науковців (M=1,767), що на статистично значущому рівні відповідає M_{dif} =,500, p≤ 0,01 та M_{dif} =,732, p≤ 0,01. Вищими на статистично значущому рівні є й показники драйвера **Поспішай** у митців (M=2,306) порівняно з показниками письменників (M=1,792) та науковців (M=1,821) (M_{dif} =,514, p≤ 0,01 та M_{dif} =,484, p≤ 0,05, відповідно). Отримані результати демонструє Рисунок 3.37.

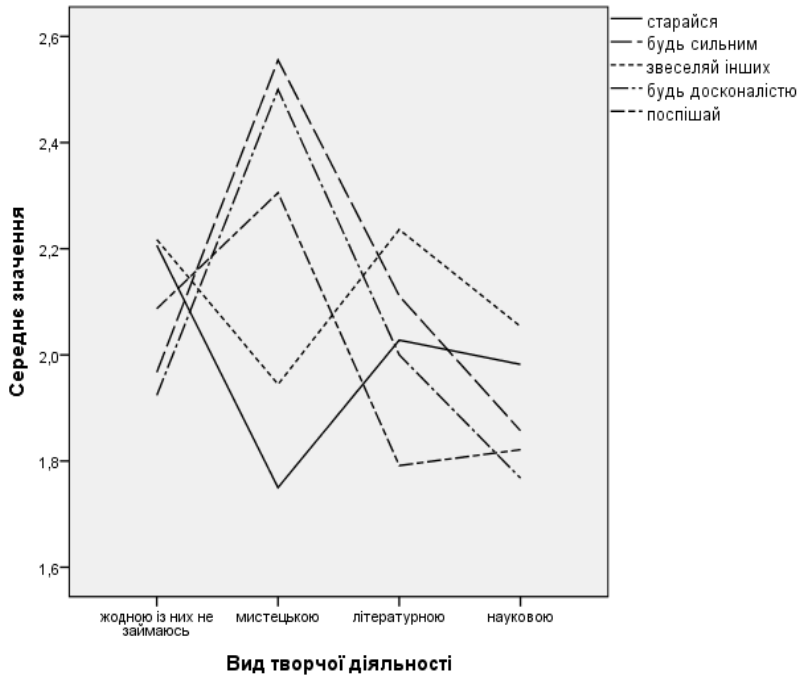

Рис. 3.37. Середнє значення показника сценарних приписів українських емігрантів залежно від виду творчої діяльності

Нижчими на статистично значущому рівні (M_{dif} = –,334, p≤ 0,01) є показники заборони «**Не думай»** в емігрантів, що не займаються наративізацією (M=1,643), у порівнянні з показниками митців (M=1,978) і показник заборони «**Не належ»** до групи, що є нижчим (M=1,143) порівняно з показниками емігрантів, що займаються мистецькою діяльністю (M=2,067) – на статистично значущому рівні (M_{dif} = –,64058, p≤ 0,01). Водночас у митців показник цієї заборони є вищим на статистичному рівні (M_{dif} =,400, p≤ 0,01 та M_{dif} =,552, p≤ 0,01) у порівнянні з письменниками (M=1,667) та науковцями (M=1,514) (рис. 3.38).

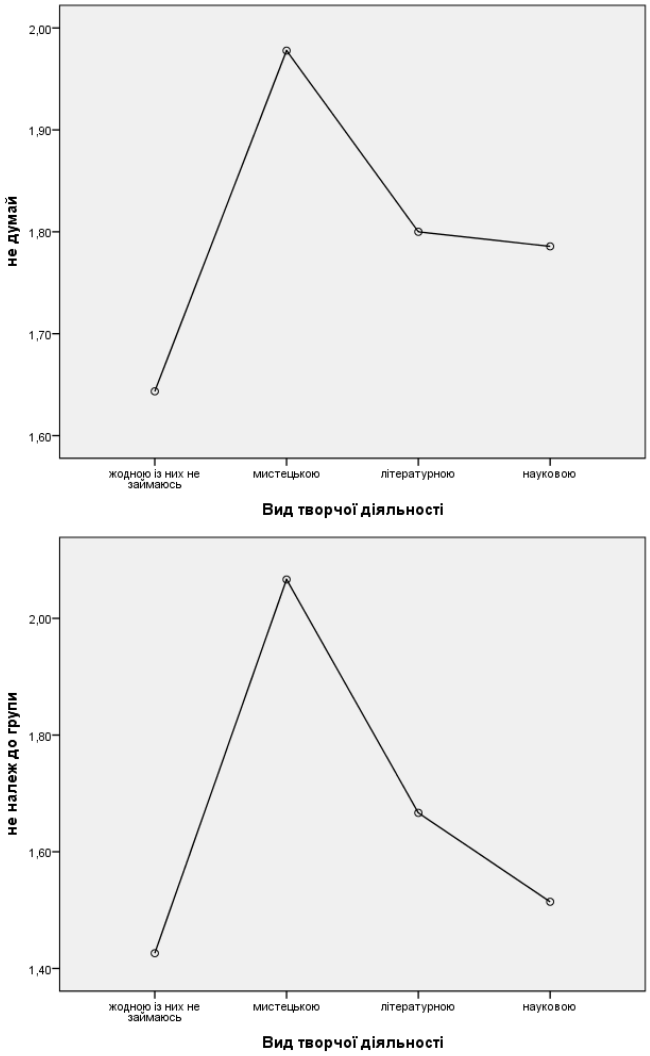

Рис. 3.38. Середнє значення показника сценарних приписів українських емігрантів залежно від виду творчої діяльності

Нижчими на статистично значущому рівні є показники «**Не відчувай**» (M=1,766), «**Не будь значущим»** (M=1,339), «**Не будь здоровим»** (M=1,426) в емігрантів, що не займаються наративізацією, у порівнянні з показниками «Не відчувай» (M=2,044), «Не будь значущим» (M=1,689), «Не будь здоровим» (M=1,889) у митців на статистично значущому рівні (відповідно M_{dif} = –,279, p≤ 0,05; M_{dif} = –,350, p≤ 0,05; M_{dif} = –,463, p≤ 0,01). Водночас у митців показник заборони «Не відчувай» є вищим порівняно з показниками науковців (M=1,686), що підтверджує статистично значущий рівень (M_{dif} =,359, p≤ 0,05), і показник заборони «**Не будь здоровим»** порівняно з показниками письменників (M=1,589) (M_{dif} =,300, p≤ 0,05). Нижчими є показники заборон «Не будь значущим» та «Не

будь здоровим» в емігрантів, що не займаються наративізацією, порівняно з показниками науковців (відповідно M_{dif} = –,261, p≤ 0,05та M_{dif} = –,234, p≤ 0,05). Такі результати свідчать, що використання наративізації статистично пов'язано зі сценарними заборонами та драйверами, що в дослідженні визначено акмеологічними бар'єрами. Деструктивну зумовленість акмеологізації сценарними рішеннями підтверджує обернений кореляційний зв'язок життєстійкості емігрантів зі сценарними установками (табл. 3.26.).

Таблиця 3.26.

Показники кореляційного зв'язку життєстійкості емігрантів із сценарними заборонами

	Не роби	**Не думай**	**Не будь успішним**	**Не будь**	**Не відчувай**	**Не будь собою**	**Не будь здоровим**	**Не живи**
Життє-стійкість	-,446 ,000	-,280 ,017	-,528 ,000	-,359 ,002	-,247 ,035	-,275 ,018	-,331 ,004	-,365 ,002

Цікавими є результати щодо зв'язку сценарних рішень із провідними архетипами (табл. 3.27), характеристики яких доповнюють змістовність як заборон, так і самих архетипів. Найактивнішим виявлено архетип «Блазня» (пріоритетність отримання насолоди від життя), для якого, згідно з приписами «Поспішай» та «Будь досконалим», характерний перфекціонізм, високий рівень зайнятості. Заборона не живи (не проявляйся) свідчить про надмірний ризик у житті, різні залежності, брак любові, відчуття непотрібності; часті захворювання (заборона «Не будь здоровим»); фрустрацію істинних почуттів та незадоволеність самореалізацією («Не будь успішним»). Зворотня кореляція дозволяє архетип Творця доповнити такими компетентностями, як уміння довіряти не лише своїй інтуїції, почуттям, а й раціональному мисленню («Не думай»), що характерно, згідно з дослідженням, і для «Мудреця» й «Закоханого», та пріоритетністю спонтанності («Не будь маленьким»), що підтверджує зворотній кореляційний зв'язок. «Бунтар», як і «Блазень», відповідно до результатів, є схильним до ризику, однак має схильність до розвитку спонтанності («Не будь маленький»).

Активація архетипів «Закоханого» та «Правителя» пом’якшує дію драйвера «Будь сильним», що зменшує рівень енергозатрат для досягнення поставленої мети.

Таблиця 3.27.

Показники кореляційного зв’язку життєстійкості емігрантів зі сценарними заборонами

	Старайся	**Будь досконалістю**	**Поспішай**	**Не будь успішним**	**Не відчувай**	**Не будь здоровим**	**Будь сильним**	**Не будь собою**	**Не думай**	**Не будь маленьким**	**Не живи**
Шукач	**,231 ,049**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мудрець									-,325 ,005		
Бунтар										-,278 ,017	,293 ,012
Маг								-,286 ,014			
Закоханий							-,266 ,023		-,263 ,024		
Блазень	-	,253 ,031	,256 ,029	,370 ,001	,244 ,038	,246 ,038	-	-	-	-	,238 ,045
Творець									-,243 ,038	-,357 ,002	
Правитель							-,292 ,012				

Можемо доповнити і характеристики домінування певних типів інстинктів, зокрема генофільного, для якого характерна пріоритетність сімейних цінностей, які є найбільш виражені в цій емпіричній вибірці. Так, заборона «Не будь першим» (не будь лідером) та драйвер «Звеселяй інших» дозволяють виділити в емігрантів страх виконання головних соціальних ролей, самопрезентації в соціумі,

відмову від власної кар'єри. Окрім того, їхня поведінка зумовлена пошуком підтримки та схвалення з боку інших.

Таблиця 3.28

Показники кореляційного зв'язку домінантного інстинкту емігрантів зі сценарними заборонами

	Звеселяй інших	**Не будь першим**	**Не дорослішай**	**Не належ**	**Не відчувай**	**Не твори**	**Не будь собою**	**Будь досконалістю**	**Не будь здоровим**	**Не живи**
Генофільний (інтереси сім'ї над усе)	,258 ,027	,311 ,007	-	-	-	-	-	-	-	-
Альтруїстичний (доброта над усе)	-	-	,239 ,042	-	,287 ,014	-	-	-	-	-
Дослідницький (творчість і прогрес над усе)	-	-	-	-	-	-,296 ,011	-,353 ,002	-	-	-
Домінантний (справа і порядок над усе)	-	-	-	-	-	-,277 ,018	-	,251 ,032	-	-
Дігнітофільний (честь над усе)	-	-	-	,295 ,011	,243 ,039	-	-	,318 ,006	,333 ,004	,285 ,015
Лібертофільний (свобода над усе)	-	-	-	,258 ,028	-	-	-	-	-	-

Пряма кореляція між показниками сценарних заборон та дігнітофільного типу інстинктів свідчить про те, що збереження гідності залежить від низки сценарних установок мігрантів, зокрема на належність до певної групи, на блокування певних почуттів, перфекціонізм тощо. Так, заборони і драйвери загострюють увагу на ключових характеристиках інстинктів, доповнюючи специфічними особливостями, пов'язаними з заборонами та певними стратегіями поведінки (табл. 3.28). Відмітимо, що між егофільним типом (*безпека і здоров'я над усе*) і заборонами та приписами не виявлено статистичного зв'язку.

3.5. Акмеологізація українських емігрантів у порівнянні з не-емігрантами

Ми підтвердили відмінності в показниках життєстійкості представників творчої еміграції (письменники, науковці, музиканти) порівняно з не-емігрантами виокремлених професій. Так, за допомогою застосування опитувальника на самооцінку життєстійкості (модифікація опитувальника Фольверга на контактність Т. Ларіної) та дисперсійного аналізу нами було встановлено, що розподіл рівнів осмисленості та сформованості життєстійкості в досліджуваних групах є статистично відмінним χ^2= 37,175, p =0,001. Рис. 3.39 демонструє в емігрантів вищі показники третього (характерна риса), четвертого (активно проявляється) і п'ятого (проявляється повною мірою) та нижчі – першого (низький) та другого (середнього) рівнів у порівнянні з показниками не-емігрантів. Наголосимо, що найбільш вираженим в емігрантів є четвертий рівень (35,3%), тоді як у не-емігрантів він становить всього 9,8%.

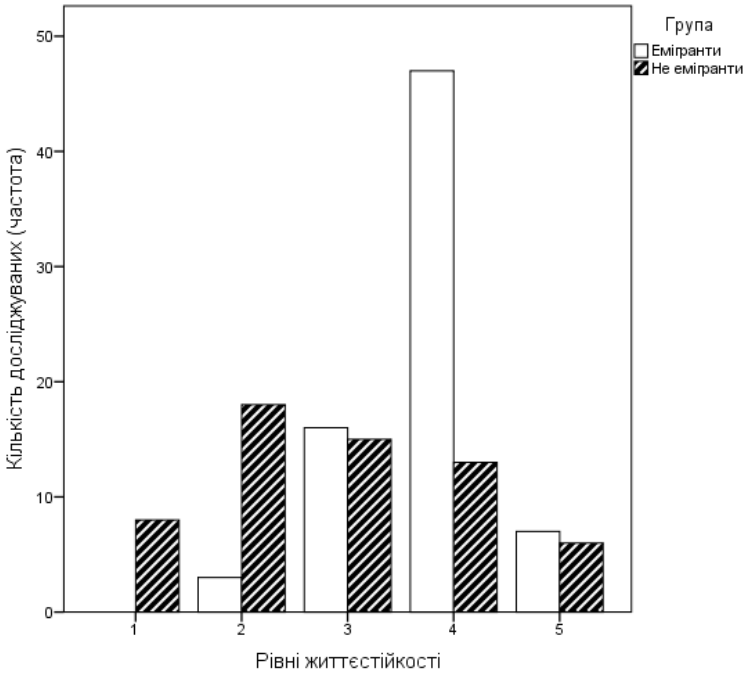

Рис. 3.39. Показники рівнів життєстійкості в емігрантів та не-емігрантів

Водночас варто зазначити, що за допомогою дисперсійного аналізу ми виявили статистично значущі відмінності й між показниками шкал методики

«Повнота життя» (Дж. Пауелл), окрім третьої («Яке життя»), в емігрантів та не-емігрантів (F=8,133; p=,005). Рис. 3.40 демонструє вищі показники психологічної позиції в емігрантів у порівнянні з не-емігрантами, окрім другої шкали («Які інші»).

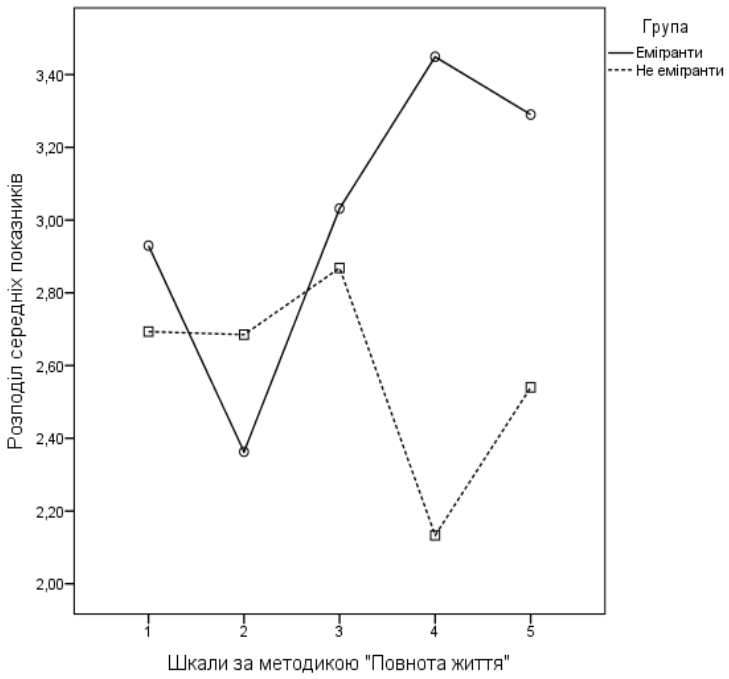

Рис. 3.40. Середнє значення показників Повноти життя у відношенні до еміграції

За допомогою опитувальника В. Гарбузова та дисперсійного аналізу виявлено відмінності й у показниках домінантного інстинкту в емігрантів порівняно з не-емігрантами (F=5,618; p=,020). Зокрема на статистично значущому рівні вищими є показники генофільного типу в емігрантів (M=3,42) порівняно з показниками не-емігрантів, альтруїстичного типу (відповідно, M=3,08 та M=2,76) та дослідницького типу (відповідно, M=3,18 та M=2,15). Окрім того, за допомогою опитувальник на самовизначення архетипу (К. Пірсон і М. Марк) та дисперсійного аналізу виявлено вищі на статистично значущому рівні показники таких архетипів, як «Шукач» (F=5,273; p=,007), «Маг» (F=10,590; p=,002) в емігрантів, що підтверджує їх значущість в умовах еміграції.

За допомогою тесту смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв), що є адаптованою версією теста «Ціль в житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Джеймса Крамбо і Леонарда Махоліка, та дисперсійного аналізу на статистично значущому рівні виявлено відмінності між показниками шкали «Результативність життя» (F=5,583; p=,020). Зокрема, вищими є показники Результативності життя або задоволеності самореалізацією в не-емігрантів (M=22,29) у порівнянні з емігрантами (M=21,28) і показники Шкали «Локус контролю – Я» (M=19,98) порівняно з показниками емігрантів (M=15,72) на статистично значущому рівні (F=36,095; p=,000), тобто уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей та уявлень про його сенс; вищими є показники шкали «Локус контролю – Життя», тобто переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя (відповідно, у не-емігрантів – M=27,78 та в емігрантів –M=15,74) на статистично значущому рівні (F=92,001); p=,000). Додатковий апостеріорний критерій Тьюкі також показав, що показники шкали «Локус контролю – Життя» залежно від типу діяльності в українців, що займаються літературною діяльністю, є нижчими (M=20,17) порівняно з науковцями (M= 24,56) на статистично значущому рівні (M_{dif} = –4,38, p≤ 0,05). Такі результати свідчать про вагомість розробки акмеологічної технології для українських емігрантів, чому і присвячуємо наступний розділ.

Підтверджено відмінності у показниках життєстійкості представників творчої еміграції порівняно з показниками не-емігрантів. Такі результати дають підстави продовжити тезу М. Хватової [563] про те, що умовою розвитку акмеологічних ресурсів є стресогенні обставини. Відповідно до досліджень О. Блинової [38], еміграція є стресогенним чинником, тому цей процес можемо вважати й умовою розвитку акмеологічного потенціалу життєвого сценарію емігранта, що підтверджують відмінності показників Повнота життя та Архетипи. Нижчі показники смисложиттєвих орієнтирів емігрантів у порівнянні з не-емігрантами свідчать про вагомість розробки акмеологічної технології для мігрантів, що є перспективою подальших розвідок [94].

Отже, результати емпіричного дослідження дають підстави тлумачити ірраціональні сценарні рішення як психологічні бар'єри соціокультурної адаптації та самореалізації мігрантів, що розширює межі розуміння акмеологічних бар'єрів та причин дезадаптації до нового інокультурного середовища. Життєвий сценарій як інваріант акмеологізації мігранта в умовах пристосування до нового соціокультурного середовища потребує корекції деструктивних сценарних установок, формування акмеологічних орієнтирів та розвитку вмінь ними користуватись. Отримані на статистично значущому рівні результати свідчать про те, що наративізацію, функції якої реалізовує літературна та наукова діяльність, можемо вважати чинником відмінностей показників певних типів соціокультурної адаптації («Адаптивність», «Депресивність», «Відчуження»), базового ресурсу акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв українських емігрантів, а саме показників архетипів «Мудреця» та «Шукача», центрального ресурсу – показника смисложиттєвих орієнтацій (шкала «Процес життя») та показника життєвої позиції, що виражає повноту життя (шкала «Які інші»). Окрім того, існують відмінності у показниках деструктивної частини сценарію, що «запускають» драйвери «Будь сильним», «Будь досконалістю», «Поспішай». Ці драйвери вважаємо акмеологічними бар'єрами, що підтверджено кореляційним зв'язком з окремими типами соціокультурної адаптації («Адаптивність», «Депресивність», «Ностальгія», «Відчуженість»). У зв'язку з цим наступний розділ присвячуємо розробці акмеологічних технологій, де чинником відновлення ресурсу означено наративізацію [92; 106].

Висновки до розділу 3

Емпіричне дослідження на вибірці внутрішньо переміщених осіб дозволило на емпіричному ріні перевірити припущення про те, що життєвий сценарій в умовах вимушеної міграції виконує гіперфункції (розпізнавання, прогнозування та управління ситуацією) психологічного імунітету, який визначено показником

його адаптаційного ресурсу. За допомогою кореляційного аналізу встановлено зв’язок сценарних установок внутрішньо переміщених осіб, які ототожнено з психологічними механізмами захисту, та показниками особистісної готовності до змін, що визначено критерієм психологічного імунітету. Низький рівень сформованості готовності до змін, що свідчить про внутрішні опори змінам та помилкові поведінкові патерни, залежить від низки заборон, серед яких виділено дві: «Не будь успішним» та «Не належ до групи», які блокують упевненість, оптимізм, сміливість та толерантність мігрантів. З’ясовано, що інтроектовані приписи батьків підтримують емоційний контроль над незнайомою ситуацією емігрантів, орієнтують особистість на відчуття безпеки, стабільності, що підтверджено прямою кореляцією між показниками шкали «Суб’єктивного благополуччя» та сценарними заборонами і приписами. Призначенням психологічного імунітету є зберігати власну цілісність та індивідуальність, автентичність особистості для успішної самореалізації. З’ясовано, що керування життям великою мірою зумовлене заборонами, що блокує спонтанність, формою якої є адекватне пристосування до зміненого середовища. Виявлено статистично значущий обернений зв’язок між показниками опитувальників Смисложиттєвих орієнтацій та сценарних заборон, серед яких виокремлено найбільш виражені: «Не будь собою», «Не будь успішним», «Не твори». Змістова наповненість відповідних сценарних рішень дозволяє тлумачити їх як психологічні бар’єри адаптації та акмеологізації в новому середовищі. У такому разі життєвий сценарій виконує гіперімунну функцію, адже сценарні установки створюють відчуття захищеності, однак є психологічними бар’єрами у пристосуванні до зміненого соціокультурного середовища. У зв’язку з цим спрогнозовано модальність контакту мігрантів із соціокультурним середовищем, що має вплив на формування стратегій акультурації, та виявлено потребу в корекції сценарних установок, а отже, у штучному формуванні активного психологічного імунітету.

Сценарні рішення, обмежуючи спонтанну поведінку, блокують особистісне зростання особистості в контексті набуття нового досвіду, цінностей нової культури, нових навичок, що може негативно впливати на процес соціокультурної

адаптації. Для емпіричного підтвердження цієї тези нами було статистично вивчено кореляційний зв'язок показників типів соціокультурної адаптації та сценарних рішень на вибірці представників тимчасової еміграції. Незначний відсоток високих оцінок за шкалою «Адаптивність», які б свідчили про особистісну задоволеність і прагнення до самореалізації, та шкали «Інтерактивність», яка демонструє бажання реалізувати себе шляхом досягнення матеріальної незалежності, свідчить про наявність психологічних бар'єрів ефективного пристосування до інокультурного середовища. Встановлений кореляційний зв'язок між сценарними заборонами, приписами та певними типами соціокультурної адаптації дає підстави психологічними бар'єрами соціокультурної адаптації та, відповідно, акмеологізації вважати сценарні рішення українських емігрантів, серед яких найбільш активною в контексті деструкції всіх її типів є заборона «Не будь успішним».

У результаті застосування опитувальника ранніх дитячих рішень С. Максимової було виявлено, що провідною забороною мігрантів у віковому періоді від 20 до 30 років та 46–68 років є заборона «Не будь дитиною», яка блокує неадаптивну форму активності, а в мігрантів віком 31–46 рр. – заборона «Не роби», що призводить до відсутності здібностей до творчої самореалізації. Найбільш вираженими драйверами в досліджуваних у ці вікові періоди є «Будь сильним» та «Щосили намагайся (старайся)», відповідно до яких поведінка мігрантів зумовлена фрустрацією бажань, істинних почуттів. Найвищого рівня показники припису «Щосили намагайся» (Старайся) досягають у 46–68 років, натомість показники припису «Будь сильним» – у 31–45 років. З'ясовано, що у період переосмислення життя, пошуку нових сенсів активність переважної більшості приписів є нижчою, що свідчить про сензитивність кризових періодів до автономності від звичних життєвих сценаріїв, їх модифікацію та модернізацію.

За допомогою множинного регресійного аналізу виявлено низку заборон, які мають вплив на формування деструктивної сторони життєвого сценарію мігранта та на певний тип соціокультурної адаптації, зокрема «Ностальгію» та «Відчуження». Такі результати дають підставу розглядати сценарні рішення як

психологічні бар'єри соціокультурної адаптації та акмеологізації, серед яких виокремлюємо «Не відчувай», «Не дорослішай», «Не будь першим», «Не будь значущим». Висловлену думку підтверджують і уточнюють результати факторного аналізу, який дозволив виокремити п'ять деструктивних чинників, які умовно названо «Безпорадність», «Надактивність», «Ізоляція», «Пасивність», «Спустошеність (вигорання)», й один конструктивний («Продуктивна активність») чинник реалізації життєвого сценарію мігранта в акмеперіоді.

У результаті кореляційного аналізу даних досліджуваних емігрантів, що виїхали на постійне місце проживання, за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища та тестом смисложиттєвих орієнтацій, було виявлено залежність прагнення до самореалізації емігрантів від інтересу, емоційної насиченості життя та уявлень про себе як про сильну особистість. З'ясовано, що внутрішній розлад і сум'яття, яке випливає через почуття роз'єднаності з традиційними цінностями й нормативами і неможливість знайти нові, залежать від задоволеності самореалізацією, рефлексії життєвого досвіду, його продуктивності та осмисленості. Прямий кореляційний зв'язок між показниками соціокультурної адаптації емігрантів за показником методики «Повнота життя» свідчить про вагомість для процесу акмеологізації самоцінності та позитивного сприйняття інших, позитивного ставлення до життя, пізнання навколишнього світу, що сприяє активному входженню в нове середовище та знаходженню нових сенсів та цінностей. Емпірично доведено, що інтерес до життя емігрантів, його смислова насиченість та емоційність, міра контролю над ним, уміння отримати допомогу від соціуму залежать від уявлень емігранта про себе, інших, природній світ та Бога. Виявлено, що активне входження в середовище, самореалізованість у ньому залежить і від наміру емігрантів зберегти честь та гідність як родинну цінність та вміння ефективно існувати всупереч життєвим перешкодам та труднощам. Обернений кореляційний зв'язок між шкалами методики «Повнота життя» та показниками сценарних заборон, окрім заборони «Не твори», емпірично підтверджує зумовленість сценарних рішень психологічною позицією та може свідчити про її залежність від рівня прояву

сценарних заборон та приписів, зокрема уявлення про себе від драйверу «Будь досконалим». За допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена ми встановили статистичний зв'язок між певними типами архетипів на інстинктів, що дозволяє доповнити їхні характеристики. У результаті кореляційного аналізу даних досліджуваних за допомогою коефіцієнта Пірсона, за методикою «Повноти Життя» Дж. Пауелла та опитувальника В. Гарбузова виявлено, що самоцінність, уявлення про себе та світ залежить від турботи про себе та своє здоров'я, від свободи вибору та вміння співчувати. Виявлено кореляційний зв'язок показників сценарних рішень із провідними архетипами, інстинктами та життєстійкістю.

Відповідно до теоретичного аналізу проблеми реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді, показниками розвитку амеологічного потенціалу життєвих сценаріїв виокремлено соціальну активність, психологічну (екзистенційну) позицію, смисложиттєві орієнтири, життєстійкість, механізмом акмеологізації – наративізацію. Для емпіричної перевірки припущення про те, що акмепотенціал життєвих сценаріїв письменників та науковців, професійна діяльність яких пов'язана з генеруванням наративів, буде містити відмінності у показниках акмересурсів у порівнянні з емігрантами, професійна діяльність яких не пов'язана з цими видами творчої діяльності, було сформовано вибірку, що включила представників творчої еміграції, що виїхали на постійне місце проживання. Отримані на статистично значущому рівні результати свідчать про те, що наративізацію, функції якої реалізовує літературна та наукова діяльність, можемо вважати чинником відмінностей показників певних типів соціокультурної адаптації («Адаптивність», «Депресивність», «Відчуження»), базового ресурсу акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв українських емігрантів, а саме показників архетипів «Мудреця» та «Шукача», центрального ресурсу – показника смисложиттєвих орієнтацій (шкала «Процес життя») та показника життєвої позиції, що виражає повноту життя (шкали «Які інші», «Який Бог»). Окрім того, існують відмінності у показниках деструктивної частини сценарію, що «запускають» драйвери «Будь сильним», «Будь досконалістю», «Поспішай». Ці драйвери тлумачаться як акмеологічні бар'єри, що підтверджено кореляційним

зв’язком з окремими типами соціокультурної адаптації («Адаптивність», «Депресивність», «Ностальгія», «Відчуженість»).

Емпірично підтверджено, що соціокультурна адаптація та рівень акмеологічних ресурсів життєвого сценарію емігрантів залежать і від занять певним видом творчої діяльності, зокрема літературною, науковою, мистецькою. На статистично значущому рівні виявлено відмінності у показниках таких типів адаптації, як «Ностальгія», «Відчуження», «Депресивність», «Конформність», «Адаптивність». Загалом, результати дають підстави стверджувати, що використання наративізації статистично пов’язано з соціокультурною адаптацією, та означити вербальну наративізацію провідним механізмом акмеологізації.

Використання різних видів діяльності статистично пов’язано з певними типами архетипів («Шукач», «Мудрець», «Творець»). З’ясовано, що архетип «Творця» домінує в емігрантів, які займаються мистецькою діяльністю. У науковців найбільш проявленими є архетипи «Простодушного», «Турботливого», «Правителя», акмеологічними компетентностями яких є, відповідно, віра та оптимізм, співчуття та щедрість, відповідальність та вміння керувати, пріорітетною стратегією – слідування своїм принципам. У письменників домінують архетипи Героя та Мага, акмеологічними компетентностями яких є мужність та турбота, стратегією – саморозвиток і реалізація здібностей. В емігрантів, що не займаються наративізацією, є архетип «Бунтаря», «Славного Малого», «Закоханого», «Блазня», акмеологічними компетентностями яких є, відповідно, прагнення до свободи; реалізм, емпатія; уміння бути вдячним та вірним, основною стратегією – вразити.

Середнє значення показників усіх типів інстинктів найбільше проявляється в митців. На статистично значущому рівні відмінними є показники всіх типів домінантних інстинктів, окрім егофільного та генофільного, що може свідчити про універсальність наміру емігрантів до самозбереження й цінності сім’ї, незалежно від занять наративізацією. Виявлено вищі на статистично значущому рівні й показники шкали «Який Бог» (методика «Повнота життя») у митців порівняно з показниками письменників та науковців. Відмінними є показники

сценарних заборон («Не думай», «Не належ», «Не відчувай», «Не будь значущим», «Не будь здоровим») та приписів («Старайся», «Будь сильним», «Будь досконалістю», «Поспішай»).

Підтверджено відмінності у показниках життєстійкості *представників творчої еміграції порівняно з показниками не-емігрантів.* Такі результати дозволяють виділити еміграцію як стресогенний чинник, умову розвитку акмеологічних ресурсів, що підтверджують і відмінності у показниках методики «Повнота життя», окрім шкали «Яке життя», певних типів інстинктів (генофільного, альтруїстичного, дослідницького) та архетипів («Маг», «Шукач») в емігрантів порівняно з не емігрантами. Водночас нижчі показники смисложиттєвих орієнтирів емігрантів у порівнянні з не-емігрантами свідчать про вагомість розробки акмеологічної технології для мігрантів, на що й спрямовуємо п’ятий розділ дослідження.

Основні результати дослідження за цим розділом опубліковані у статтях та тезах здобувача [92; 94; 106; 117; 118; 122; 659].

РОЗДІЛ 4
АКМЕОМЕОГРАМИ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ ЛІДЕРІВ ЛІТЕРАТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ

4.1. Обґрунтування методів реконструювання життєвих сценаріїв у акмеперіоді лідерів літературних об'єднань

Дослідження шляхів продуктивної взаємодії людини зі світом усе частіше науковці здійснюють крізь призму аналізу індивідуальної історії особистості, її життєвого шляху. Для якісного аналізу психологічних особливостей формування та розгортання життєвих сценаріїв в акмеперіоді українських письменників-емігрантів наголосимо на методах дослідження, які будуть використані.

Згідно з працями О. Кривопишиної [257], аналогічний експериментальному лонгітюдному дослідженню є біографічний метод, який замінює його в ситуації, коли немає можливості вивчати розвиток безпосередньо рік за роком на тривалому відрізку часу. Основними операційними процедурами біографічного методу дослідниця визначає джерелознавчий аналіз, біографічну анкету, інтерв'ю, контент-аналіз, що й буде застосовано в нашому дослідженні. Загалом *біографічний метод* визначають як збирання й аналіз відомостей про життєвий шлях людини як особистості і суб'єкта діяльності (аналіз документації, свідчень сучасників, продуктів діяльності самої людини та ін. (Б. Ананьєв); систему способів вивчення життєвого шляху особистості (Н. Пов'якель); систему засобів дослідження, діагностики, корекції та проектування життєвого шляху людини (І. Маноха)[105] тощо.

Для біографічних досліджень, у межах яких вивчається життєвий шлях особистості без безпосередньої взаємодії з нею, наприклад, історичних постатей, художників, музикантів, письменників тощо, для аналізу використовують біографії, автобіографії, щоденники, листи, свідчення очевидців, а також продукти діяльності. У такому ключі біографічний метод прийнято пов'язувати з психоаналітичним вченням З. Фройда, який започаткував інтерпретації біографій

своїми «пантографічними дослідженнями» Леонардо да Вінчі та ін. [у 232]. Услід за С. Клонингером, В. Климчук, Я. Мойсієнко [232] стверджують, що психоаналітична інтерпретація біографії дозволяє детально розглянути особливості індивідуального психічного життя людини й віднайти в ньому передумови (або принаймні кореляти) її творчості. Дослідники акцентують увагу на ґрунтовному історичному дослідженні психоаналітичного дискурсу в українській літературній творчості, здійсненому С. Павличко, в якому узагальнено психобіографічні дослідження, виконані в руслі психоаналітичної парадигми: С. Балей та А. Халецький (психоаналітичне дослідження творчості та життя Т. Шевченка), В. Підмогильний (психоаналіз творчості І. Нечуя-Левицького), В. Петров (психоаналітично-біографічні романи, присвячені М. Костомарову та П. Кулішу). Окрім того, вчені виділяють і юнгіанський аналіз творчості письменників, репрезентований працями В. Агеєвої (аналіз творчості Лесі Українки, О. Кобилянської), В. Даниленко (юнгіанський аналіз повістей В. Шевчука), С. Павличко (аналіз творчості А. Кримського) та ін. Однак сучасні біографічні дослідження, згідно з працями В. Климчук, Я. Мойсієнко, здійснені здебільшого літературознавцями, що свідчить про актуальність психологічних досліджень проблеми [232].

Відтак, загальноприйнятий біографічний метод буде реалізуватися у формі психологічної реконструкції, тобто відтворення всіх аспектів психічної сфери людей минулих епох на основі фактів, які можуть дати певні свідчення про особливості життєдіяльності минулих поколінь людей (М.-Л. Чепа [571]), відповідно до традиційної процедури *психолого-історичної реконструкції*, що включає такі етапи:

– формулювання психологічної проблеми;

– обґрунтування теоретичної моделі, що відповідає завданням і предмету дослідження;

– виділення й обґрунтування джерел відповідно до поставленої проблеми й заданої теоретичної моделі;

– аналіз і реконструкція дібраних джерел [182].

У реконструюванні життєвих сценаріїв письменників-емігрантів будуть враховані принципи сценарного аналізу біографій видатних людей Е. Берна, запропонованих В. Климчуком і Я. Мойсієнко [232]:

– принцип повторюваності подій (фіксація реакцій і способів вирішення проблем);

– принцип наслідування батьківських сценаріїв (сценарні (вербальні й невербальні) повідомлення батьків);

– принцип вікової динаміки сценарного розвитку (аналіз подій, учинків, рішень і почуттів особистості);

– принцип теологічності сценарію (стратегічна мета сценарію);

– принцип впливу культурно-історичних умов на формування сценарію (комплекс культурно-історичних умов);

– принцип урахування свідчень сучасників (звернення до свідчень сучасності);

– принцип автобіографічності (ставлення особистості до себе);

– принцип імовірного виходу зі сценарію (внутрішнє звільнення).

Цей аналіз дає можливість інтегрувати два підходи, які ґрунтуються на уявленні про несвідомі моменти особистості, що характерні для ранніх стадій онтогенезу, і свідомий вибір та регуляцію процесу життя.

У процесі біографічного аналізу процесу становлення й розвитку **творчої особистості** нами будуть враховані такі положення В. Моляко [361, с. 398–399; 363]:

– вихідною основою для вивчення видатної особистості (генія, таланту) повинна бути констатація чимось вираженої обдарованості, наявність значних творів у тій чи тій галузі діяльності, так чи так закріплених достовірним способом;

– слід виявити принципово важливі та значущі періоди в житті такої особистості й установити конкретні зв’язки між цими періодами і створюваними продуктами;

– потрібно вивчати особливості макро- й мікросередовища буття творчої

особистості та їхній вплив на творчу діяльність;

– варто дослідити творче «кредо» (творчі плани, стратегії) конкретного працівника як суму його мислительних пошуків, етичної та естетичної оцінки світу, оточення, моральних ідеалів тощо – усього, що науковці називають стратегією творчості загалом, незалежно від того, наскільки усвідомлював її сам творець і наскільки вона була очевидною для інших;

– особливої уваги потребує вивчення індивідуального стилю творчої діяльності – його витоків, розвитку, форм та особливостей прояву, реагування на різноманітні ускладнювальні умови, бар'єри, перешкоди, що впливають на розвиток задуму;

– варто встановлювати, якщо це можливо, вплив творчості досліджуваної людини на оточення (на конкретну сферу творчості, на культуру, сучасників і нащадків тощо).

Найбільш прийнятною формою трансляції норм, цінностей, сенсів культури, яка дозволяє пов'язувати їх із життєвим контекстом людини, є текстова форма (Н. Чепелєва [575; 576]). Тому для конструювання психологічного портрету митця крізь вимір формування ресурсу його життєвого сценарію основним інструментом дослідження продуктів діяльності письменників, зокрема літературних творів, епістолярію – «замаскованого внутрішнього діалогу автора з власною совістю» (Ю. Шерех [589]) та інших творчих продуктів, які розуміємо як наративи, буде використаний ***герменевтичний метод***. У зв'язку з цим у дослідженні будуть враховані такі ключові поняття психологічної герменевтики (Н. Чепелєва [575]):

– розуміння (розкриття його імпліцитних смислів);

– інтерпретація (занурення в контекст);

– текст (засіб організації, осмислення та впорядкування особистого досвіду);

– досвід (індивідуально-авторське ставлення до дійсності).

Із метою виявлення сценарних установок особистості, способів самопрезентації, форм самоідентичності (мрій, очікувань, уподобань, планів тощо) [25], шляхів реалізації потреб та ін., що є вагомим для розуміння особливостей побудови життєвого сценарію, був виокремлений наративний

аналіз, схема якого включала детальний опис життєвого простору героїв, психологічне декодування кожного з них для аналізу цілісної особистості наратора, компоненти якої виражені як персоніфіковані герої. Якісний аналіз структури та смислових блоків, фабули та сюжету, дозволяє виділити тип наративу, оцінка якого демонструє ресурси та ознаки прогресу чи регресу щодо інших особистісних даних особистості. Основою наративного аналізу обрано метод інтерпретації текстів ТАТ (Murray, 1938) [у 285], доповнений сучасною вітчизняною дослідницею О. Духнич [184]. Зокрема, нами були враховані такі одиниці основних категорій аналізу тематичного апперцептивного тесту [184]:

– Неперсоніфіковане середовище: функції прийняття, задоволення чи фрустрація потреб, стан середовища та його вплив на героя;

– Персоніфіковане середовище: персонажі, що сприяють чи заважають реалізації життєвого задуму героя;

– Герой. Фіксується опис респондентом героя як активного / пасивного; агрессивного; невизначеного / впевненого у своїй долі; такого, хто задовільняє / фруструє (обмежує) свої бажання; уникає небезпеку / спрямований на пошуки пригод тощо;

– Взаємодія героя і середовища в описах респондента: чи має герой намір до інтеграції з соціальною групою, як адаптується до навколишнього середовища; що відчуває до соціального середовища, як воно його сприймає, залежність цілей та місії його життєвого шляху від середовища тощо;

– Категорії оцінки завершення наративу: завершення благополучне, неблагополучне чи відкрите для продовження.

Для аналізу прихованих авторських інтенцій буде використаний метод дослідження смислової наповнюваності тексту – *інтент-аналіз*, детально процедуру якого репрезентують вітчизняні науковці Л. Засєкіна та С. Засєкін [199]. Автори відзначають, що вираження інтенції в тексті передбачає позначення об’єкта й висловлення авторського ставлення до нього. Тому основним етапом інтент-аналізу є виявлення інтенцій (назва походить від англійського слова «intention» (намір)). Для дослідження зміни емоційної оцінки тексту буде

застосовано фоносемантичний аналіз через проект ВААЛ (В. Шалак, 2001), для кількісного підтвердження розуміння твору, суб'єктивної інтерпретації змісту текстових даних через систематичний процес класифікації кодування та виявлення тем або моделей (Hsieh & Shannon [643]) планується застосувати *контент-аналіз,* який на відміну від інтент-аналізу, бере до уваги те, про що вже сказано, а не намір (Baranov, 2013; Zasiekin, 2012).

Узагальнено завдання та відповідні методи дослідження проблеми реалізації життєвих сценаріїв письменників-емігрантів в акмеперіоді демонструє табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Завдання та методи дослідження

Предмет	**Завдання**	**Метод**
Життєвий сценарій	реконструювати акмеограми українських письменників-емігрантів	*історико-психологічна реконструкція*
		психолого-біографічний аналіз
	простежити динаміку сценарного розвитку в акмеперіоді, виділити умови та чинники ефективної акмереалізації ЖС	*сценарний аналіз*
Творчий доробок	вивчити аксіологічний простір наратора	*наративний аналіз*
	експлікувати	*Герменевтичний*
	виділити приховані інтенції письменників-мігрантів	*інтент-аналіз*
	виокремити акмересурси та акмебар'єри	*контент-аналіз*
	визначити динаміку емоційних переживань під час написання тексту	*фоносемантичний аналіз (додатковий)*

4.2. Акмересурси життєвих сценаріїв перших письменників-емігрантів

У передісторії створення українських літературних угруповань, які вивчаємо в межах акмеологічного простору емігрантів, слід наголосити на постатях українських письменників, літературні твори яких вважаються першими написаними на еміграції. Адже саме вони поза межами України створили передумови для формування акмеологічного середовища у формі пропаганди

українського світогляду. Не вдаючись у детальний історичний аналіз, наголосимо на працях тих письменників, які, з нашої точки зору, формують акмеологічні ресурси культурного сценарію, специфічного для української нації. Ми виділяємо віршовану посвяту **Ю. Дрогобича** римському папі Сикту VI, розміщену в його праці «Прогностична оцінка поточного 1483 року», опублікованій у друкарні Зільбера в Римі (1483 р.). Ця публікація вважається першим друкованим твором українського автора в еміграції доби Ренесансу [546]. Не зважаючи на те, що твір є латиномовним, вірш-медитація репрезентує роздуми українського науковця, мислителя та поета над загальнофілософськими проблемами буття, зокрема усвідомленням та реалізацією сенсу свого життя (*Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням: / Хай буде користь від них роду людському в житті*), залежністю долі від «рекомендацій небес» (*Все у підмісячнім світі живе за законами неба; / Нами керують також (хто заперечить!) зірки*). Так, інтелектуальна активність, сміливість та впевненість у своїх переконаннях, сприяють реалізації професійного сценарію українського вченого М. Дрогобича на еміграції, результатом чого є наукові праці, що мають цінність і на сучасному етапі розвитку науки.

У широкому значенні до еміграційної літератури, окрім мемуарної, епістолярної та публіцистичної спадщини представника так званої мазепинської еміграції П. Орлика, що традиційно розглядаться в історичному колі як перша еміграційна література, можемо віднести й певні твори М. Гоголя (наприклад, «Вечори на хуторі поблизу Диканьки») та Т. Шевченка (наприклад, його збірка поетичних творів «Кобзар», написана поза Україною) та ін. Згідно з науковими розвідками проф. П. Кралюка [255], на творчість М. Гоголя помітний вплив мали твори фольклорного характеру. Фольклорний елемент, який включає творчий спадок письменника, зокрема народні думи та пісні, підтверджує ресурсний потенціал історичних джерел, української природи та гумору українського народу, який є не віддільним від такого жанру творів. Імовірно, використання його в генеруванні наративів українськими емігрантами ефективно впливає на відновлення адаптаційного ресурсу.

Слід відзначити й позицію українського філософа та поета Т. Шевченка щодо чинників ефективності самореалізації особистості. На думку мислителя, у рамках суспільства, де прогресує насилля і гноблення, людина не може себе реалізувати. А тому вона повинна напружити свою волю, незалежність, щоб стати активним борцем проти несправедливості цього світу *(Вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте*) [587, с. 286]. Така зміна соціального порядку є необхідною умовою саморозвитку людини – механізмом акмеологізації.

Основною складовою українського світогляду, у формуванні якої головна роль належить почуттям, є глибинна релігійність (І. Мірчук [356, с. 18]). У ключі збереження релігійної ідентичності, формування духовного імунітету – основи ресурсного потенціалу життєвого сценарію, цінними є праці ***І. Вишенського*** (1545–50рр. – після 1620 р.), творчий період якого переважно пройшов на Афоні. Постать Івана Вишенського відносимо до когорти острозьких письменників-емігрантів у зв'язку з його активною діяльністю, пов'язаною з острозьким культурно-освітнім осередком. Своє покликання письменник вбачає в настановленні інших (*Ви ж, брати, хто читатиме цю книгу, користуйтеся і про мене, грішного, пам'ятайте),* для реалізації якого письменник використовує такі ресурси, як *«пізнання»* та *«віра»* [77]. Письменник усамітнюється на Афоні в одному з монастирів, «щоб досягнути Божого царства», акумулювати життєві ресурси на благополучне розгортання життєвого сценарію. Чинники цього процесу характеризують предикати (базові дієслова) глави дев'ятої його «Книжки»: *шукати, бажати і знаходити* [77, с. 111]. Саме такі поведінкові стратегії дозволяють йому задовольнити життєві потреби та розвинути акмеологічні компетентності [405].

Подібні смисложиттєві орієнтири життя репрезентує й інший острозький письменник-емігрант, відомий український учений, політичний, громадський і церковний діяч ***митрополит Іларіон (І. Огієнко)***, який у 1903 році екстерном склав іспити в Острозькій класичній гімназії. Імовірно, що Острозька Академія як культурно-історичний освітній центр [406] є тим акмелогічним простором, що

формує акмеологічні цілі та засоби їх досягнення. Підтвердження знаходимо у психологічному аналізі наративів І. Огієнка, що дозволяє виокремити *віру* основним компонентом його екзистенційних ресурсів життєвого сценарію (*Я зрю духовними очима й на кожнім кроці чуда бачу*); вона сприяє формуванню незламної життєвої позиції *(вони Стіна та Незрушима)* та дозволяє зорієнтуватись у життєвих труднощах *(душею ясно чую)* [351, с. 51]. Тобто прийняття віри як цінності формує у письменника сенс, орієнтир у житті та, як результат, стає вагомим ресурсом у досягненні цілей життя [405]. Серед творчих здобутків І. Огієнка («Дохристиянські вірування українського народу», «Словник Шевченкової мови», двотомна «Історія церковно-словянської мови», чотиритомний «Етимологічно-семантичний словник української мови», «Українська культура», «Українське писання», «Історія українського друкарства», «Історія української літературної мови», «Українська Церква за час Руїни», «Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднати її», «Книга нашого буття на чужині») найціннішою його заслугою вважається другий в історії українського народу та історії його Церкви повний переклад Біблії, якому Митрополит Іларіон присвятив сорок років [369]. Зацікавлення історією України й Церкви, збереження досвіду перебування емігранта в інокультурному середовищі, освітньо-просвітницька активність, що виражалась в організації Українського державного університету в Києві, Кам'янець-Подільського університету, у якому був першим ректором, сприяли акмерозвитку проф. І. Огієнка. Це підтверджують і його посади Міністра освіти в уряді УНР та Міністра віросповідань. Зовнішній критерій успіху в досягненні оптимуму в самореалізації здійснюється й як доручення уряду Української Народної Республіки скласти програму Свята Проголошення Акту Соборності України та очолити ці урочистості [369, с. 4]. Отож, духовно-моральні чесноти, організаторські здібності, уміння протистояти труднощам, мудрість керівника та гордість за свій народ (*Й не втратив честі люд у горі, / Й цвіла надія до свободи!*...) [351, с.11] стали акмересурсами життєвого сценарію І. Огієнка.

Отже, активне самопізнання, максимальна реалізація творчого потенціалу людини, здійснення земного призначення, співпереживання та взаємодія людини з іншими, її гармонія з природою та історичною спадщиною, відданість інтелектуальній ідеї та духовно-моральний потенціал є основними ресурсами акмеологізації цих персоналій письменників-емігрантів.

Особливістю іншої групи письменників-емігрантів, до якої включаємо поетів-пражан, є певний тип ученого-митця: Л. Мосендз – хімік, О. Ольжич – археолог, О. Стефанович – філософ, Є. Маланюк – культуролог. Такий науковий потенціал поетів-емігрантів, на думку В. Просалової [432], сприяв поглибленню інтелектуального струменя в їх творчості. До представників празької школи включаємо й А. Павлюка (А. Явір, А. Ярчук), який народився 21 грудня 1899 р. в Гощанському районі (за окремими даними – в Острозі [393]), закінчив Острозьку гімназію, працював у Львівському літературно-мистецькому угрупуванні «Митуса». У 1922 р. поет перебирається до Праги, де редагує альманах «Стерні», очолює літературну групу «Жовтневе коло», друкується в «Літературно-науковому віснику» Д. Донцова та водночас навчається в Карловому університеті в Подєбрадах, де одержує фах хіміка. Аналізуючи його твори з метою вивчення чинників формування його життєвого ресурсу, відмічаємо конкретні настанови для його активування. Так, у своїй поезії «Батькам» [392] виділяємо активну поведінкову стратегію, ресурсним потенціалом якої є батьківська любов (*мамин фартух, слово батька, як дуб*) та задоволення пізнавальної потреби, самопізнання (*дитинча всесвіт сіпало*). Такі ресурси дали можливість у перспективі йому вистояти у випробуваннях життя (*війни і горя суворе виття*). Припис батьків (*жадання і міць неси у світи*) можна означити механізмом покликання, яке автор репрезентує такою тезою: *Аби випив корінням людське горе і радість.* Тобто через поетичне слово А. Павлюк надає інформаційну підтримку, що може свідчити про наявність власного ресурсу. Поет переконаний, щоб «веселі, нагії, мудрії щирі всі росли ми зеленою лавою», необхідно взяти відповідальність за своє життя, що підкріплюється волею та бажанням людини (*тільки б кожен брав слово, як в дитинстві привітно і пахуче давали мати й земля* [405]).

Вплив батьківських приписів на формування ресурсних сценарних установок, які сприяли подальшому розгортанню життєвого сценарію на еміграції, підтверджує психологічний аналіз життєвого шляху й української письменниці, скульптора, графіка, писанкарки О. Лятуринської, яку В. Климчук та Я. Мойсієнко [232] вважають «наступницею» Лесі Українки «в царині поезії». Відповідно до принципів сценарного аналізу В. Климчука та Я. Мойсієнко [232], особливу увагу приділяємо способам вирішення проблем творчою особистістю, її ставленню до себе, вербальним і невербальним повідомленням батьків, які могли вплинути на формування ресурсу життєвого сценарію О. Лятуринської, чинником якого вважаємо творчість.

Згідно з працями Т. Титаренко [388, с. 315], творчий шлях починається з перших життєвих вражень, які виявляють інтереси, уподобання дитини. Оксана-Зінаїда Лятуринська народилась на Волині на хуторі Ліс 1 лютого (19 січня, за старим стилем) у багатодітній родині (восьма дитина) офіцера-прикордонника російської армії, що походив зі старовинного французького роду де Лятур. Мати походила з німецьких колоністів [578]. «У жилах цієї красуні-поетки переважала кров чужинецька – відзначає проф. П. Кралюк. – Та вона, як ніхто, чула (відчувала!) прадавні голоси землі волинської. І мелодійно передавала їх» [253]. Рідному краю вона присвятить низку віршів, серед яких і «Хутір Ліс». Це підтверджує, що першим життєвим враження майбутньої письменниці є зустріч із красою рідної землі на чуттєвому рівні, що є вагомим і для розвитку патріотизму, загальноприйнятим критерієм якого є любов до батьківщини. За спогадами самої письменниці, які знаходимо у працях В. та Г. Чернихівських [578, с. 248], першим, хто втілював цю любов, «був мамин культ українських звичаїв і пісень». Так, виділяємо основну установку сценарного розвитку письменниці: «Люби». Відзначимо й те, що перший вірш («В Альпах») був написаний у восьмирічному віці, тоді як малювати О. Лятуринська почала у шість років. Відома інформація і про те, що вся родина захоплювалася та пишалася автором портретів [578, с. 43], що дає підстави виділити іншу сценарну установку майбутньої мисткині:

«Твори». Імовірно, таке дитяче сценарне рішення вплинуло на акмеологічну ціль її життєвого сценарію – самопрезентацію у художній творчості.

Досить вагомим є те, що батько О. Лятуринської прагнув дати дітям належну освіту, що є позитивним у формуванні завдань життєвого сценарію, а саме – пізнавати світ і себе в ньому (сценарна устновка: «Пізнавай»). Аналізуючи подальший життєвий шлях письменниці, відзначаємо її здібності як до творчої, так і до наукової діяльності. Крім того, відомо, що вона володіла сімома мовами, а опинившись у США, вивчила ще й англійську [380; 578]. Повернувшись до аналізу дитячих років О. Лятуринської, відзначаємо, що початкову освіту письменниця здобула у волосному центрі Старий Олексинець Кременецького повіту. Продовжила навчання в Острозі в жіночій гімназії графині Блудової. Навчаючись в Острозі, юна Оксана відчула подих української історії, славної князівської минувшини, захопилась діячами Острозької академії [380; 578]. Тут, в Острозі, вона потрапляє в атмосферу романтики, легенд про таємниці князівського замку, перекладів, дум, у яких оспівана героїка України [578]. Такі спостереження дослідників дають підстави включити до чинників формування життєвого сценарію не лише місце та історичний час народження, а й навчання. Аналізуючи метафоричні наративи О. Лятуринської [312], спостерігаємо, як письменниця репрезентує становлення своєї ідентичності в місті Острог за допомогою такого символічного ряду: «архіви», портрети «князів острозьких», «вид гордих воєвод, князів, вельможі», «рукописи», «Біблія», «листи науки», «зжовклий аркуш», «Костянтин, Никифор та Лукаріс». Зрозуміло, що смисли авторки, репрезентовані в цьому наративі, зокрема у пізнанні та збереженні історичної спадщині (*древніх чар)*, визначають її інтенції акмеологізації. Таким чином, *атмосфера історичного міста* мала вагоме значення в розвитку та становленні Оксани Лятуринської як письменниці та створила акмеологічні умови для формування ресурсів її життєвого сценарію.

Доленосною подією (у 1918 р.) у житті О. Лятуринської прийнято вважати знайомство з викладачем гімназії, професором української мови та літератури В. Гнажевським, який подарував їй збірку О. Олеся «З журбою радість обнялась».

Під її враженням Оксана покидає російський на той час заклад в Острозі і переходить у Кременецьку українську гімназію ім. Івана Стешенка, яка, за відгуком У. Самчука, розміщеному у працях Г. Чернихівського, «робила […] не лишень фахівців діла, але також громадян, патріотів, діячів і організаторів національного життя» [578, с. 15].

Згідно з дослідженнями Е. Берна [28], підлітковий вік – це період, коли людина коливається між сценарієм та антисценарієм, переглядає його, надає йому реалістичних рис. На початку юнацького віку приймається остаточне рішення щодо подальшого розгортання життєвого сценарію. Сучасна дослідниця Т. Костіна [248] відзначає, що саме в юнацькому віці можливе усвідомлення людиною того, що вона може зробити незалежний вибір, який не буде підпорядкований її сценарним рішенням, прийнятим у дитинстві. Власне, у цей період і проявився свободолюбний характер О. Лятуринської. Смерть матері, свавільний вчинок батька видати доньку заміж, на нашу думку, є «зривом» у щасливому сценарії письменниці. Вона втікає з дому, і, як пізніше виявилось, назавжди. Відповідно до гештальт-підходу [661], динаміка поля (організм / середовище) регулюється принципом творчого пристосування, заблокувати яке може подія досить сильної інтенсивності. І якщо людина не встигає пристосуватись до неї, спосіб організації контакту трансформується. У випадку з О. Лятуринською реакція на результат втрати близької людини та злість на батька може мати місце в інтерпретації особистого життя письменниці, про яке майже немає інформації.

За спогадами самої письменниці, вона мала щасливе дитинство: «Ніхто не мав такого щасливого дитинства, як мала я. Росла серед чудової волинської природи, серед моїх сестер і братів» [у 578]. Однак цей сценарій змінюється на життєвий шлях, який «складався не просто, бо був важким, навіть трагічним» [578, с. 38]. Відповідно до досліджень В. Моляко [362], еміграція прирівнюється до «катастрофи», навіть якщо вона була добровільною, оскільки людина не може залишатись байдужою до власного життя, вона переживає все, що стає складовими частинами її біографії, як трагедію, драму, комедію, фарс, мелодраму

тощо [388, с. 315?]. Згідно з дослідженнями Н. Колесниченко-Братунь [238, с.162], творчість стає способом порятунку для емігрантів. Так, одна з найпопулярніших поетес празької поетичної школи, переживаючи різні часи, «брала пензель і малювала» [578, с. 69]. Цікаво те, що за фахом О. Лятуринська скульптор, що є «рідкісним явищем для представників слабої статі» [578, с. 55]. Однак спостерігаємо в її творчому доробку поряд зі скульптурними портретами, зокрема Т. Шевченка, виготовлення скульптурних зображень звірят, поряд із галереєю історичних постатей, зокрема українських гетьманів, відмічаємо захоплення Оксани лялькарством, поряд із поезією «Княжа емаль» вона створює чудові оповідання для дітей, у яких тонко передає дитячу психологію. Така, на перший погляд, полярність у творчості інтерпретується нами як можливість компенсації втраченої безтурботної, безумовної, ресурсної дитячої радості, як певне заспокоєння. Водночас, за В. Джойнсом та Й. Стюартом [174; 175], наймолодша дитина в сім'ї може отримати повідомлення від батьків «Не дорослішай». У нас нема прямих підстав так вважати, однак спогади, які знаходимо в дослідженнях Г. та В. Чернихівських, про останні відвідини О. Соловій важко хворої Лятуринської, де письменниця, уже без надії на одужання, «кинулась їй на шию з виразом скривдженої дитини» [578, с. 92], породжує міркування в цьому напрямку. Крім того, можемо відмітити й ресурсні сторони цих гіпотетичних роздумів щодо позиції письменниці, а саме можливість прийняття допомоги і піклування інших, що вважаємо ресурсом її життєвого сценарію. Невлаштованість у побуті, глухота, контузія – усе це могло зламати письменницю. Однак сприяння О. Неприцького-Грановського, У. Самчука та ін. допомагають письменниці долати випробування долі.

Життєвий шлях, за Т. Титаренко [535, с. 93], – це динамічна модель власного онтогенезу, яка час від часу рефлексується й коригується. Можемо припустити, що написання новел «Материнки» є своєрідною рефлексією життя для письменниці. О. Лятуринська розпочала працювати над цією збіркою, ще перебуваючи у Празі, 1942 р., та завершила в таборах Ді-Пі, де на запрошення

У. Самчука входила до складу МУРу. На збережених фото Першого з'їзду МУРу вона є єдиною жінкою в оточенні найактивніших мурівців [380].

Особливого значення для людини набуває криза середнього віку, яку в цей час могла переживати письменниця. Відмітимо, що цю екзистенційну кризу за екстраординарними наслідками порівнюють із кризою підліткового віку [535, с. 257]. Один із конструктивних способів виходу з неї, на думку О. Пурло [445], полягає у становленні авторської позиції до власного життя. А тому доповнюємо результати дослідження Т. Костіної [248] щодо незалежного вибору розгортання життєвого сценарію в юнацькому віці спостереженнями про можливість становлення авторської позиції щодо свого життя, виходу з родового життєвого сценарію у період кризи середнього віку, на чому часто наголошують і психологи-практики. Повертаючись до осмислення новели Лятуринської «Мамурка» [313, с. 454–460], яку авторка видає у період цієї кризи, відмічаємо, як сценарна поведінка її героїв розкриває специфіку життєвого сценарію поетеси. Аналізуючи новелу, можна відзначити, що авторка ідентифікує себе з головним героєм – кіткою Мамуркою, яка народилася «зі своїми братами і сестрами однієї провесни на горищі» [313, с. 454]. У новелі вирізняємо досить вагому рису героїні, яку можемо перенести й на письменницю: «живуча, мов кітка». Це прислів'я, з якого авторка починає свою оповідь, можна перефразувати як ціль: «Не здаватись», «Боротись», «Жити». Хоча, з іншого боку, цей припис може звучати і як «Виживай». Поетесу часто називають поетом-борцем за свободу. Із біографії відомо, що у важкі часи багато хто з рідні загинув. Оксані, незважаючи ні на що, усе ж вдалось вижити й навіть вирвати «хрестик від матері під цівкою п'ятнацятизарядної» [578, с. 66]. У новелі читаємо це в таких рядках: «всі котенята вже поринули на дно, тільки одне все ще борсалось…» [313, с. 455]. І саме допомога інших часто рятувала їй життя: «Діти кинулись до річки і витягли котенятко з води, коли вже воно цілком вибилось з сил і поринало» [313, с. 456]. У новелі відчувається сильний зв'язок із мамою, яка піклується, учить, любить. Коли котеня «перелякано» бігало від свого хвоста, «мама заборонила цю жорстоку гру» – «Від свого хвостика не втечеш» [313, с. 456] – що можемо

інтерпретувати як повідомлення: «Слідуй своєму призначенню». І Мамурці вдається досягнути «того, на що ніхто не наважувався», за що «загинув її батько» [313, с. 457] – величезний сибірський котюга, що мав «злу смерть» та «гідний був того, щоб діти його поховали з усіма вояцькими почестями» [313, с. 458]. Мамурці вдавалось виживати навіть тоді, коли «коти гинули в полі від голоду й холоду або дичавіли по лісах» [296, с. 458]. Із новели дізнаємось про випадок, коли втратилась у героїні довіра до людей, яка зробила її обережною і сильнішою водночас. І як результат – «Від цієї кітки було… геройство» [313, с. 456], яке не всім під силу. Водночас вражає відданість рідному дому героїні, в який так прагне вона повернутись. Паралелі життєвого сценарію героїні та авторки твору допомагають сформувати ще одне сценарне рішення, яке, на нашу думку, полягає в тому, щоб «вижити», «вижити для того, щоб повернутись додому». Рядки, якими завершує письменниця свою новелу: «Домовик вартує щастя дому» [313, с. 460], – можемо перефразувати як «рідний дім – це щастя» і для письменниці.

Отже, психологічний аналіз новели «Материнки» і своєрідних спогадів про дитинство – «Мамурка», де авторка осмислює світ та своє місце в ньому, опираючись на наративний підхід, у межах якого людина – дослідник свого життя, що прагне віднайти в ньому сенс [460], та герменевтичний, у межах якого аналіз тексту передбачає розкриття прихованих його смислів, допоміг виявити раціональне *сценарне рішення*, яке стало ресурсом життя авторки: «вижити», «вижити для того, щоб повернутись додому» (установка на життя). Було простежено, що сенс життя письменниці зумовили сформовані в дитинстві цінності, орієнтиром яких є прийняття своєї автентичності та відданість своєму покликанню *(Від свого хвостика не втечеш)*. Джерело спраги до життя вбачаємо в безумовній *любові до рідного та відповідальності за нього*. Підтвердження цієї тези знаходимо і в поетичному творі письменниці «Щастя згублені ключі», де авторка, ідентифікуючи себе з Долею, вибирає *активну стратегію поведінки життя* (спонукальне повідомлення: *«Як згубила, то й шукай!»*) [101].

Психологічний аналіз життєвого шляху та наративів письменниці дозволяє виділити два «образи» О. Лятуринської: ображену дівчинку, яка потребує

піклування, та поета-борця за свободу, вольову жінку. Філософія життя, що спрямована, на нашу думку, на пізнання світу та себе в ньому, «делікатні, витончені, з високими рисами інтелекту, інтелігентності», за відгуками, образи [578, с. 56] свідчать про розуміння авторкою свого сенсу життя, зумовленого сформованими в дитинстві цінностями, орієнтиром яких є прийняття себе таким, як ти є («Від свого хвостика не втечеш» [313, с. 456]). Спрага до життя, джерелом якої є безумовна любов до рідного, стала основою становлення патріотизму письменниці. Атмосфера, в якій зростала О. Лятуринська, вербальні й невербальні повідомлення рідних позитивно вплинули на розвиток її патріотично зорієнтованого сценарію, мету якого вбачаємо у творчій самореалізації мисткині. Відомо, що патріот, уболіваючи за долю Вітчизни, переживає дієву потребу служити своїй нації [58]. О. Лятуринська задовольняла цю потребу в художній та науковій творчості. І хоч письменниця майже 50 років жила в еміграції (останні 20 – в м. Міннеаполіс, США), її глибокі дослідження української міфології та етнографії свідчать про міцний зв'язок з українським народом. Її загальновідомий заповіт – спалити тіло й розвіяти на рідній землі, коли Україна стане вільною, незалежною державою, є підтвердженням цього.

Повноцінне життя людини, згідно з презентованою М. Стехом концепцією І. Костецького, можливе лише за допомогою постійного «плекання в собі внутрішнього божества, що вільно й без перешкод стикається з божеством зовнішнім» [512, с. 17]. Саме в такому контексті розглядаємо життєві сценарії *І. Вишенського, А. Павлюка, О. Лятуринської, І. Огієнка* та виділяємо інші персоналії письменників-емігрантів, які походили з міста Острог – Волинських Афін – або мали покликання навчатись у цьому місті чи викладати в Острозькій Академії – осередку духовності. Історична пам'ять цих письменників звертається до часів княжих, що є «глибше козаччини» (П. Кралюк [254]). Місто Острог, відповідно до досліджень С. Козака [236], на сторінках газети «Українські вісті» (1945–2000), крім О. Лятуринської, А. Павлюка й І. Огієнка, представлено ще й постаттю О. Стефановича [509]. Аналізуючи матеріали генеалогії видатного українського поета-емігранта XX століття, вихідця з давнього священицького

роду на Волині (у метриці місцем народження є с. Милятин [479, с. 5] Острозького району) О.Стефановича, відмічаємо, що його прапрадід, як і прадід, були священиками. Рідний і двоюрідний діди були відомими церковно-громадськими діячами, як і дід поета по матері, який був сином диякона й закінчив духовну семінарію. Крім того, відомо, що батько Олекси – священик Коронат Стефанович – займався поетичною творчістю [333]. За відгуками про творчість О. Стефановича відзначаємо, що він не був «вогнедишним» поетом. Характерна стефановичівська печать духовної моці й душевної м'якості відчувається навіть у віршах патріотичного звучання (грецьке «стефанос» означає «вінок») [170, с. 10]. Вищесказане підтверджує трансгенераційну передачу певної філософії життя.

Відповідно до наративного аналізу, компоненти цілісної особистості виражені як персоніфіковані герої. Так, основним героєм наративу «Івасик-Орлик» [510] є хлопчик Івасик, який у процесі ініціації з маленького хлопчика стає козаком, змінюючи пасивну поведінкову стратегію на активну з тенденцією пошуку допомоги та підтримки. Поезія написана вже на еміграції, що свідчить про наявність ресурсу на момент написання цього твору. Аналіз смислових блоків дозволяє виділити висхідний тип наративу, відзначити ознаки прогресу щодо розвитку поета. Це, своєю чергою, демонструє ресурс життєвого сценарію письменника, зокрема можливості впоратись із життєвою проблемою. Наратором є батьківська ідентичність (его-стан Батька), що свідчить про намір автора поділитись своїм потенціалом. Його активну позицію підкреслює перевага вживання дієслів, у яких простежуємо часову зміну від минулого до майбутнього та зміну наказової до спонукальної форми. Базові дієслова «*полізь-но та побач»* відображають схильність автора до ризику, вагомість задоволення пізнавальної потреби та перевагу раціональних вірувань. Зображені герої як частини ідентичності поета є позитивними – любляча мама, яка піклується; сім'я Орлів, де Орел викрадає (одна з ознак сюжету ініціації) Орлицю й наказує їй: *сиди та гляди*, – натомість сам має намір знайти поживу – мед для Іванка, тобто емоційний ресурс як засіб виживання; козаки-рятівники. Загальновідомо, що Орел символізує

духовність. Так, духовність поета сприяє трансформації першопочаткових механізмів захисту у творче пристосування, яке вбачаємо у зверненні автора за підтримкою. У поезії образ козака на коні є виживальною, здоровою, ресурсною частиною, яка присвоюється автором після прийняття та «зрощування» своєї духовної ідентичності. Кінь козака як символ інтуїтивної сторони людини (К. Юнг) вказує на сформований ресурсний потенціал поета. Життєву енергію цього забезпечила сформована в дитинстві базова довіра до світу, підкріплена українським колективним несвідомим, який відображає архетип хліборобського народу (*ішла Івасикова мати снопи в'язати*). За працями О. Кульчицького [264, с. 55], цей архетип відхиляє світосприймальні настанови від «агресивної активності в напрямку м'якої, ентузіястично забарвленої контемплятивності», що й демонструє подальше життя та творчість поета [405].

Отож, за допомогою аналізу метафоричних наративів острозьких письменників-емігрантів, здійсненого згідно з теоретико-прогностичною моделлю життєвого сценарію, виокремлюємо духовно-моральні цінності як основу життєвого ресурсу. Умовою їх формування є історичне, духовне середовище. Високий рівень екзистенційних ресурсів дає можливість реалізувати письменникам своє покликання, яке вбачаємо в літературній самопрезентації. Сформований духовний імунітет письменників сприяє пристосуванню до труднощів, подоланню складних ситуацій та підвищує якість життя. У подоланні життєвих криз велике значення, на думку П. Горностая, мають уявлювані ролі, що створюються активною чи пасивною творчістю [142]. Очевидно, що породження творчих продуктів у формі наративів на еміграції допомагає конструктивному пристосуванню письменників-емігрантів до змінених обставин та подоланню життєвих труднощів, що може слугувати прикладом і для сучасних мігрантів.

Неодноразово Національний університет «Острозька академія» відвідувала відома українська письменниця-емігрантка, радіожурналістка, член Спілки письменників України, організації українських письменників у діаспорі «Слово» та НСПУ (1996), член літературно-мистецького клубу ім. В. Симоненка, лауреат літературної премії «Тріумф», донька відомого письменника, активного діяча

української діаспори в Австралії, редактора альманаху «Новий обрій» Дмитра Нитченка (Чуба) Леся Богуславець (Ткач). У своїх спогадах-враженнях «Від Находки до Чернівців: враження від подорожі» Леся Богуславець акцентує на Острозькій Академії: «Аж ось перед нами Острог. Це тут була перша вища школа на Україні – Острозька академія…Тут Острозька Біблія, […] буквар Федорова, перше видання «Енеїди» Котляревського…» [47, с. 176]. Зрозуміло, що цей заклад вищої освіти на неї справив враження, що засвідчує її наступний приїзд, зафіксований письменницею в її творі «Судженого й конем не об'їдеш» [49].

Ю. Денисенко [171], спираючись на критерії розподілу письменників української діаспори за принципом місця, де відбулося становлення особи як творчої особистості, у першому поколінні української діаспори відзначає діяльність доньки Дмитра Нитченка (Чуба). Діячів першого покоління автор вважає представниками власне української діаспори, оскільки їхнє творче становлення відбулося не в межах історичної Батьківщини, а в іноетнічному загалі.

Основою для вивчення видатної особистості (генія, таланту) повинна бути констатація чимось вираженої обдарованості, наявність *значних творів* у певній ділянці діяльності, так чи так закріплених достовірним способом [363]. Насамперед, відмітимо в цілому вагому роль літературних творів українського зарубіжжя, які не лише відтворюють особливості проживання українських емігрантів, а й зберігають значну кількість матеріалу, що стосується проблеми збереження їхньої національної ідентичності. Так, сучасна дослідниця І. Комінярська [242] в контексті національної ідентичності надійним джерелом вивчення цього феномену вважає художню літературу, оскільки вона відображає художню об'єктивність і достовірність. В. Мацько [345], порівнюючи художню літературу з наукою, наголошує, що на відміну від суворо регламентованого понятійного апарату науки, художня література за допомогою метафоризації, сугестії, інших художніх засобів здатна глибоко дослідити людську підсвідомість у складних взаємозв'язках з об'єктивним світом. Крім того, послуговуючись прийомами типізації, вдаючись до гротеску, вона має можливість змоделювати

ймовірне майбуття. Особливого значення автор праці «Концепція людини і світу в українській діаспорній прозі ХХ століття», як і вищезгадана дослідниця І. Комінярська, надають літературі діаспори, адже її представники «прагнули сприяти формуванню національної самосвідомості українства, що має глибинну історію й, безумовно, має своє майбуття» [242, с. 206].

В. Мацько [345], досліджуючи діаспорну прозу ХХ століття, до якої включає твори знаної на Заході й недостатньо відомої на той час на теренах України Лесі Богуславець, наголошує, що прозові твори цих письменників давали змогу гартувати національну свідомість, оберігати самобутність, віру в незалежність України. Крізь призму проблеми національної ідеї обсервуються такі світоглядні проблеми, як жертовність, свобода вибору, доля «маленької людини» в умовах глобальних історичних катаклізмів. Вивчення творів письменників діаспори допомагає, на думку В. Мацько, знайти шляхи розв'язання актуальних проблем, зокрема збереження національної ідентичності в умовах інтеграції України у світовий культурний простір. Однак зауважимо, що порівняно з письменниками, що належали до Мистецького українського руху (МУР), які, маючи намір продовжувати традиції української літератури, творили «велику літературу», орієнтуючись на Європу, наступне покоління емігрантських письменників творили прозу в модерному стилі. Серед цих творів автор виділяє «Від Находки до Чернівців», «Чужина, чужина» Лесі Богуславець, відзначаючи їхню певну прямолінійність [345]. Водночас, згідно з працями П. Ангелуца, твори письменниці Олександри Нитченко-Ткач, які вона видає під псевдо Леся Богуславець, спрямовані на пізнання «життя та психології українців Австралії» [13]. Саме тому творчість та життєвий шлях цієї письменниці актуалізуються в контексті проблеми дослідження.

Для розуміння особливостей формування письменницької ідентичності проаналізуємо особливості *макро-* й *мікросередовища* буття Лесі Богуславець та їхній вплив на творчу діяльність письменниці, що є одним із принципів психологічного аналізу життя творчої особистості [361; 363]. Народилась Леся Богуславець 23 червня 1931 р. в м. Зіньків, нині – Полтавської області у сім'ї

відомого письменника Д. Нитченка. Жила й навчалась у місті Харків. Атмосфера, що панувала в сім'ї, була сприятливою для саморозвитку – механізму акмеологізації та ресурсу ЖС. Було простежено, що письменниця зростала у патріотично зорієнтованому середовищі. Батьківські вербальні й невербальні повідомлення мали позитивний характер у контексті розвитку таких ресурсних для подальшого життя характеристик патріотизму, як любов до рідної природи, сім'ї та країни, прийняття реальності життя, відповідальність за його якісне наповнення та свої вчинки, відданість життєвій, зокрема професійній, справі [371]. Серед духовно-моральних цінностей, що транслювалися родиною з покоління в покоління, найвагоміше значення в цьому процесі мало збереження традицій рідного народу, яке забезпечила сімейна підтримка. Так, із приватного листування з письменницею від 13.08.2016 р. дізнаємось, що пріорітетною цінністю Лесі Богуславець на сьогодні є збереження традицій родини: «*Вся родина намагається зібратись разом на свята та належно відсвяткувати у теплому, великому, родинному колі*». Цінності, що транслювались їй родиною, у перспективі стали ресурсом у подоланні кризових періодів життя. Приватне листування з письменницею підтверджує, що базовою цінністю для неї є збереження міцності родини: *«Я вірю в те, що коли діти між собою будуть дружні, то багато чого можна подолати. Багато, але звичайно не все...».* Водночас письменниця наголошує на тому, що на становлення цінностей у її родині впливали такі соціально-демографічні фактори, як війна, постійні переїзди, еміграція, зміна культурного та соціального середовища, адаптація тощо. Проте саме на час, «коли було так багато негараздів ззовні, внутрішньо її сім'я була міцною та згуртованою». У 1943 р. Леся Богуславець разом із родиною емігрувала до Німеччини (м. Новий Ульм), у м. Еттлінґен закінчила українську гімназію).

У приватному листуванні від 13.01.15 р. Леся Богуславець, пригадуючи своє життя в таборах для переміщених осіб у Німеччині, куди вона разом із сім'єю вимушена була емігрувати, відзначає досить сильне враження, яке справило на неї – 14-річну – оповідання Марка Вовчка «Маруся». Після його осмислення

Леся Богуславець, як сама пише, зрозуміла, що «для батьківщини, коли вимагають обставини, треба жертвувати своїм життям». Тобто чинником формування життєвих переконань Лесі, які мали вплив на формування життєвого сценарію, є книги.

У 1949 р. Нитченки переїхали до Австралії (Мельбурн). В інтерв'ю для газети «Україна молода» Леся Богуславець розповідає про особливості української діаспори в Австралії у порівнянні з Канадою чи США. «… Українська діаспора виникла лише після Другої світової війни», – зазначає письменниця. «Нам треба було все створювати на порожньому місці – українські центри, школи. Всі ми були однаково бідні, тяжко працювали. Наші дипломи не визнавали. Тато-філолог мусив працювати із лопатою [527]. Однак, незважаючи на це, чимало було зроблено для збереження національної ідентичності. У контексті збереження національної ідентичності авторка вагомого значення надає громаді. Із приватного листування від 03.12.2013 р. та 4.02.2014 р. дізнаємось, що в кожнім великім місті, де проживали українці, були створені громади на чолі з головною громадою, де обирались голова та інші члени управи (скарбник, різні референти). При громадах організовувались суботні школи, де зазвичай діяли хори, танцювальні, театральні колективи, ансамблі бандуристів, Пласт, СУМ, спортивні та інші організації. Усі вони пов'язані з громадою й мають свої зустрічі в ній, тобто в Українському Домі, який орендують або купують. Українцями, зазначає Леся Богуславець, «відзначались всі національні й церковні свята» [46, с. 192].

Для того, щоб більше проводити часу з дітьми (мала дві доньки та два сина), Олександра тяжко працювала біля дому, інколи на фабриці. Водночас, як указує в інтерв'ю для «Україна молода» [527], хотіла, аби діти не втратили українську мову, а тому, коли вони були маленькими, займалася в основному їхнім вихованням. Пізніше, коли діти підросли, працювала друкаркою в бюро. Беручи участь у різних українських організаціях (Пласт, жіноча організація, церква), мала нагоду «пізнати інше життя». Такі організації розглядаємо як акмеологічне середовище та сприятливий простір для збереження національної ідентичності, що є важливим для соціокультурної адаптації. Крім того, О. Ткач наголошує на

вагомому значенні Церкви та преси у збереженні національної ідентичності українців Австралії. Так, авторка відзначає газету «Вільна Думка» у Сіднеї, церковну «Церква й життя» в Мельбурні та громадське радіо. У контексті піднятої проблеми письменниця виокремлює радіо SBS («Special broadcasting service»), де вона довгий час очолювала український відділ. Із листування також дізнаємось про вагоме значення для збереження національної ідентичності освіти, зокрема українських шкіл та українських відділів при університетах. Авторка згадує Сіднейський університет, український відділ якого довгі роки очолювала її сестра – Галина Кошарська, та в Мельборні університет ім. Монаша, який очолює проф. Марко Павлишин.

Слід відзначити й підтримку чоловіком письменниці Віктора Ткача її поглядів та переконань. Із ним вона познайомилась ще в Німеччині. В інтерв'ю для газети «Україна молода» письменниця наголошує, що за «чужинця» ніколи б не пішла заміж [527]. У своїх враженнях із подорожі «[до рідної землі» письменниця, описуючи реакцію свого чоловіка на новину про намір відвідати Україну, пише: «Він хвилину подумав, зробив серйозне обличчя й пророк: Ти, дорогенька, і там усім розуму вставиш. Не сумніваюсь, після твоїх відвідин весь народ українською мовою заговорить!» [48, с. 7]. Відтак, як мікро-, так і макросередовище вирізнялись такими пріоритетними цінностями, як єдність, морально-духовні цінності та патріотичний дух. Життєвий ресурс формувався в моменти інтенсивних переживань на двох рівнях: особистому – як інтроектовані смисли цінностей родинного життя, й особистісному – як власні смисли, переконання.

Це мало вплив на формування патріотично зорієнтованої позиції письменниці, яка знаходить своє відображення в її літературних творах. Контент-аналіз твору Лесі Богуславець «Моя австралійська кума» (1991) [50] підтверджує цю тезу. Зазначимо, що національна ідентичність як стійке почуття спорідненості з нацією, її історією, сьогоденним та майбутнім, усвідомлення відповідальності за долю вітчизни і переконаність у необхідності творення конкретних справ (М. Боришевський) входить у коло інтересів багатьох науковців [529].

Національну ідентифікацію науковці співвідносить з національною самосвідомістю як елемент (когнітивно-мотиваційне ядро) і ціле [572]. К. Терещенко [528] виділяє два блоки у структурі національної ідентичності: когнітивний та афективний. Так, до когнітивного блоку входять такі компоненти, як знання про існування національної групи, категоризація себе як члена національної групи, знання про національну територію, знання про емблеми, символи, інститути, звичаї, традиції, історичні події, історичні фігури, віра у спільність походження й загальну спорідненість членів національної групи, віра в існування взаємозв'язку індивіда з національною групою. До афективного блоку включають суб'єктивну актуальність національної ідентичності, ступінь прихильності до національної ідентичності: готовність відмовитися від неї та значення, що надається членству в цій групі, почуття належності до національної групи, ступінь прихильності й відчуття щодо національної території, соціальні почуття – національна гордість, національний сором, національна провина, національна самоповага. Підтримує цю думку й Д. Піонтковська [419], розуміючи національну ідентичність особистості як когнітивне та емоційне усвідомлення нею власної належності до певної нації, що має свої ознаки – назву, спільну мову, територію, спільні міфи, історичну пам'ять, культуру, економіку, однакові для її представників юридичні права та обов'язки. У структурі національної ідентичності особистості дослідницею виокремлено когнітивний та афективний компоненти. Когнітивний компонент складають знання особистості про певну націю, її територію, символіку, звичаї, традиції, історію; зарахування себе до певної нації. Афективний компонент – це ступінь прихильності та суб'єктивна актуальність, що полягають у значущості для неї належності до певної нації, у почуттях належності до цієї нації та в почуттях щодо проживання на її території, зокрема в національній гордості або соромі, національній самоповазі чи зневазі тощо.

Варто відзначити також праці Л. Дробіжевої [180], яка виокремлює третій компонент у структурі національної ідентичності – поведінковий (механізм усвідомлення та прояву себе як члена певної групи в різних етноконтактних

ситуаціях). Схожу позицію демонструє О. Удод [550, с. 3–6], який серед найбільш важливих джерел національної ідентичності виділяє дієву ідентичність та історичну пам’ять.

У той же час Е. Сміт [495] згадує про «національну» ідентичність як про почуття політичної спільноти, що є уніфікованим для всіх членів спільноти в кодексі прав та обов’язків. Дослідник узагальнює складові національної ідентичності, включаючи до них територію: і як частину суходолу, і як «рідний край», – закони й інституції та систему традицій, що покликані гуртувати культурну спільноту. Модель із такими складовими Е. Сміт називає «західною» моделлю нації; це передбачає й наявність іншої, незахідної моделі, фокусом уваги якої є спільність походження та культури нації. Іншими словами, учений стверджує, що територія проживання не впливає на факт членства у спільноті, органічною частиною якої є індивід, що визначається при його народженні [495, с. 21].

Враховуючи чинники національної ідентичності, аналізовані О. Удодом [549, с. 34], ми створили блоки, згідно з якими об’єднані лексичні одиниці згруповано так: колективна ідентифікація, реалізована в релігійних та культурних переконаннях та базових традиціях, історичне минуле та відчуття приналежності, активне соціальне життя, про що свідчить участь у культурній діяльності, територіальна (географічна) приналежність та національний характер. Відмітимо, що, згідно з працями сучасної дослідниці Л. Король [245, с. 26], національний характер є складовою національного психологічного змісту нації, який представлений системою ставлення людей до навколишнього, що можна побачити у психічних стереотипах та моделях поведінки.

Контент-аналіз текстів Лесі Богуславець був здійснений із метою реконструкції осмисленості нею проблеми [635]. Ця процедура кількісної оцінки дозволила виокремити особливості способів прояву національної ідентичності в українських емігрантах, які живуть в Австралії, та інтегрувати їх у виділені групи. Згідно з логікою контент-аналізу, п’ять цих блоків були прийняті як дослідницькі категорії. Процедура дослідження передбачала статистику загальної кількості

лексичних одиниць у тексті, кількість слів і фраз, які відображають певні категорії, що демонструє його середню дієвість, а також середній коефіцієнт змінної, що включає інформацію про номер одиниць у категорії та їх використання в тексті [3]. Висновок про дійсність було зроблено на основі змінних, отриманих у результаті математичного порівняння. Загальна кількість слів у тексті «Моя австралійська кума» – 20 813 слів. У категорії «колективна ідентифікація» найбільш часто використовуваними лексичними одиницями були «національна праця» та «патріотизм» (загальна кількість слів = 120), яка була помічена середньою змінною 0,58, середній коефіцієнт змінної становить 6.1. Загальне число категорії «історичне минуле» включало 95 слів, середня змінна 0.46, середній коефіцієнт 4.9. «Активне соціальне життя» репрезентували такі одиниці, як «громадська зустріч», «пласт», «враження», «журнал» (загальне число слів = 139) середня змінна 0,67, середній коефіцієнт 5,2. До категорії «територіальна приналежність» входили такі слова: «Карпати», «Україна», «москаль» (загальне число слів = 81), середня змінна 0,39, середній коефіцієнт 5. Категорія «національний характер» включила 190 слів й отримала середню зміну 0,91, середній коефіцієнт дорівнює 6,7. Отож, «національний характер» займає найвищу позицію у списку, за ним іде «активне соціальне життя», «колективна ідентифікація», «історичне минуле» та «територіальна приналежність» відповідно. Такий розподіл категорій свідчить, що активне соціальне життя, збереження культурних та релігійних традицій є вагомішим у реалізації творчого потенціалу мігранта за територіальну ідентифікацію та фіксацію на історичному минулому.

У контексті збереження національної ідентичності письменниці засобами наративізації слід проаналізувати й інший твір Лесі Богуславець. Для зняття суб’єктивності оцінки до здійснення котент-аналізу були залучені експерти (Т. Ширяєва) [120; 634]. Наша увага була зосереджена на одному з останніх текстів Лесі Богуславець «Моя тринадцята поїздка в Україну» [51] (2014), в якому авторка репрезентувала свої враження та думки про країну, де вона народилася. Два тексти, залучені до аналізу, було написано в різний час. Імовірно, статистичне

значення категорій збереження національної ідентичності може бути різним. Так, контент-аналіз цього тексту показав, що збереження національної ідентичності австралійських українців можливе завдяки їх активній участі у соціальних подіях (середня змінна 0,87%). Категорія «активне соціальне життя» у попередньому творі займає другу позицію після «національний характер». У творі «Моя тринадцята поїздка в Україну» категорія «національний характер» (0,71%), є третьою позицією після «загальної історії». Далі слідує «географічна приналежність» (0,59%) та «колективна ідентифікація» (0,32%). Загальна кількість одиниць словникового запасу складає 16795. В обох текстах переважають ідентифікатори «соціальне життя» та «національний характер». Проте в першому тексті згадувались головно «громадські збори» як форма активності, натомість у другому переважають згадки про релігійні установи, такі як церкви, храми, монастирі тощо. Отож, твори Лесі Богуславець демонструють загальновідомі твердження щодо характерних особливостей української нації, зокрема пріоритетність духовно-моральних цінностей, релігійності, збереження національної культури, звичаїв та традицій. Результати контент-аналізу творів письменниці підкреслюють важливість збереження національної ідентичності як способу продовження існування української нації та підтверджують гіпотезу про те, що культурна інтеграція є важливою для акмерозвитку, оскільки об'єднує людей та надає їм можливість обговорювати актуальні питання [634]. У такому разі виокремлені об'єднання можемо вважати акмеологічним середовищем, тоді як збереження національної ідентичності, яка розуміється як система поглядів та переконань, що впливають на життя та діяльність особи, яка належить до певної етнічної групи і представлена в особливостях національної культури, звичаїв та традицій, – акмеологічним ресурсом.

Отже, *творчим кредом* письменниці вважаємо патріотично зорієнтовану життєву позицію, що відображає духовно-моральні цінності її родини, які в перспективі сприяють протистоянню асиміляційним процесам, збереженню національної ідентичності. Услід за О. Веретюк, сучасна дослідниця І. Комінярська стверджує, що письменницька ідентичність як органічна єдність

існує лише тоді, коли національна ідентичність автора – індивіда та національна ідентичність твору збігаються [242], що й підтверджує здійснений нами контент-аналіз оповідань Лесі Богуславець. Щодо своїх життєвих принципів, то з приватного листування з письменницею можемо виокремити такі: «в житті бути чесною; говорити правду, якщо вона не шкодить»; «якщо критикувати, то з гумором»; «не турбуватись наперед, що може статись щось погане». Для підтвердження цього принципу письменниця згадує приказку австралійців «Do not cros the bridges, until you came to them», що дослівно означає «не переходь міст, поки до нього не дійшов». Письменниця відзначає й те, що дуже любить приказки, писати про те, що «бачила на власні очі, про життя», подорожувати. Не зважаючи на те, що для себе є «ощадною», не шкодує «давати гроші на добру справу», дуже любить своїх дітей та довіряє людям.

Вагомим положенням психолого-біографічного аналізу є виокремлення принципово важливих, *значущих періодів у житті* творчої особистості і встановлення конкретних зв'язків між цими періодами і створюваними продуктами. Із приватного листування дізнаємось, що перші проби пера, які Леся Богуславець вважає «невдалими», були здійснені у 12 років. Такий відгук письменниці може свідчити про її перфекціонізм (як специфічна особливість художньо обдарованих особистостей). Водночас саме у 12 років починається період еміграції письменниці, що може свідчити про пошуки ресурсу засобами наративізації. Підтвердження знаходимо в тезі письменниці, що в підлітковому віці вона «вела щоденник». Слід зазначити, що батько письменниці теж вів щоденник і листувався з багатьма письменниками. Із приватного листування з письменницею дізнаємось, що першу розповідь про Австралію Леся опублікувала у 26 років у журналі ОДУМ («Молода Україна»). І лише в «40 почала писати не зупиняючись», подібно до батька, який активно почав писати, лише коли пішов на пенсію, адже «після роботи займався шкільництвом, літературним клубом і взагалі брав участь у громаді. А ще ж його велике листування і статті в газетах». Леся почала писати, «коли діти підросли». До цього часу теж тяжко працювала й водночас навчалась, що свідчить про потребу в саморозвитку акмеособистості.

Однією з причин початку активного писання стала хвороба письменниці: «захворіла і саме тоді почала писати». У 1970 році письменниця друкує гумористичні та іронічні оповідання в місцевій газеті в Сіднеї «Вільна Думка». Друкувати художні твори почала 1976 року. Відмітимо, що більш як 50 оповідань письменниці опубліковано в українських часописах діаспори. Перша книжка «Який Сава, така й слава» вийшла у 1979 році. «З того часу я вже не могла не писати, незважаючи на втому, хвороби, працю». Письменниця почала друкуватися в канадському журналі «Нові Дні», а коли журнал перестав виходити, декілька оповідань друкувала у львівському журналі «Дзвін», а пізніше в «Березілі». Леся пригадує, що «редактор Дальний багато років не знав, що мій батько письменник», адже авторка взяла прізвище своєї тітки, яка жила в Полтаві; вона не хотіла, щоб відоме прізвище батька якось впливало. «Батько читав мої оповідання, коли вони були вже надруковані», – наголошує Л. Ткач. «Він нарікав, що не даю йому редагувати, але я настояла на своєму». Письменниця прагнула мати свій *індивідуальний стиль*. Із приватного листування з Лесею Богуславець від 31жовтня 2013 р. дізнаємось, чому авторка почала писати гумористичні й іронічні оповідання: «Хотілось звернути увагу на хиби нашого життя. Вирішила, що саме у такий спосіб, приписуючи всі хиби на себе, це найкраще сприйметься людьми». Стильовими особливостями її прози є індивідуалізація образів-характерів, дотепний гумор, сатира та іронія (часто самоіронія), використання народних прислів'їв і приказок. Аналізуючи твір Лесі Богуславець «Який Сава така й слава», В. Мацько [345] наголошує, що твори письменниці досить плідно розробляють фольклорні традиції. Ущіплива іронія застосування гротескних фарсових засобів, сатиричної гіперболізації визначає своєрідність художнього світу цих творів [462, с. 23]. Крім того, часто засоби комічного, стверджує В. Мацько, «випромінюють» цілком серйозні авторські інтенції, що й підтверджує здійснений нами контент-аналіз творів.

Твори Лесі Богуславець не лише відображають життя української еміграції в Австралії, а й репрезентують враження письменниці від поїздок на батьківщину.

Твори Богуславець, особливо її подорожні нариси, пройняті почуттям любові до України, її мови, культури [462, с. 23].

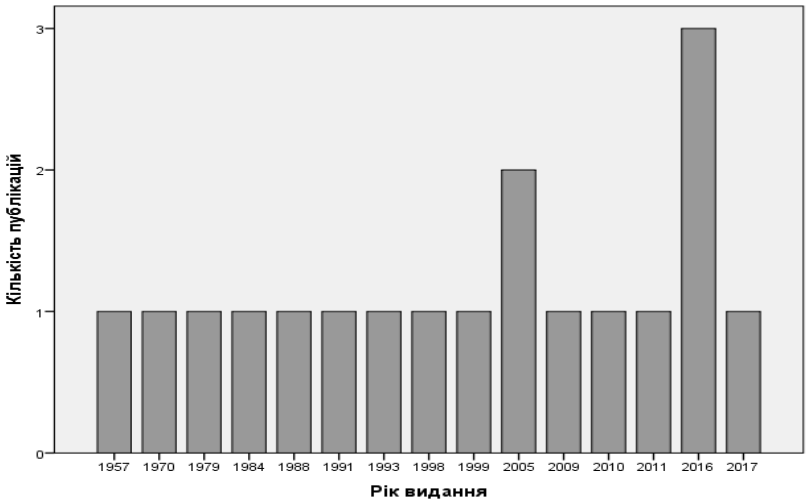

Рис. 4.1. Динаміка творчої активності у відношенні до кількісного показника письменницької діяльності Лесі Богуславець

Спостерігаємо, що письменницький стиль Лесі Богуславець формувався у ключі національної ідентичності, про що свідчать її твори. Збереження національної культури, звичаїв, традицій займає важливе місце в системі сімейно-родинних цінностей письменниці та її акмерозвитку. Контент-аналіз продуктів наративізації письменниці свідчить про вагому роль цього процесу у збереженні її національної ідентичності, яку ми інтерпретуємо як компонент акмеологічного потенціалу життєвого сценарію письменниці. Найбільш творчо продуктивним роком за критерієм написання й опублікування творів для письменниці є 2016 («Судженого і конем не об'їдеш», «Моя 15 подорож», «Гаряча зустріч»), що й демонструє рис. 4.1. В останніх творах письменниця ділиться як своїми враженнями від поїздок в Україну, так і ставить питання покликання людини. Такий результат, як і попередні результати психологічного аналізу життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів, підтверджує наше припущення щодо специфіки діапазону акмеперіоду творчої особистості.

4.3. Акмеологічний простір літературних об’єднань другої та третьої хвиль еміграції

Відповідно до аналізу теоретичного матеріалу, умовою акмеологізації мігранта є його акмеологічний простір, механізмом творення якого є протиріччя можу – хочу – треба. Інтегрувальною формою соціокультурних та міжособистісних стосунків на еміграції, що базується на збереженні культурного середовища, виокремлюємо мистецькі об’єднання української діаспори, чільне місце серед яких займають літературні угрупування. Як сфера самопрезентації та форма збереження культурного досвіду (знань, цінностей, традицій, норм, ідеалів тощо) предків, такі об’єднання є чинником формування психологічного та духовно-морального імунітету, що забезпечує процес акмеологізації. Тому головними завданнями таких об’єднань як акмеологічного простору є психологічна підтримка в соціокультурній адаптації, збереження національної ідентичності, формування мотивації успіху шляхом моделювання сприятливого творчого процесу. Моделювання акмеологічного простору, що традиційно включає просторовий та технологічний компоненти, залежить від того, хто забезпечує психолого-акмеологічний супровід мігранта. У зв’язку з цим сконцентровуємо увагу на лідерах літературних організацій як об’єкті ідентифікації.

Серед перших літературних об’єднань слід виділити діяльність «Женевського гуртка» (1878–1881 рр.), який очолював М. Драгоманов. Серед основних результатів діяльності його учасників є журнал «Громада», що видавався в Женеві. Літературні публікації цього журналу мали неабиякий вплив на формування свідомості його читачів, про що засвідчив І. Франко у своїй промові на ювілеї лідера цього гуртка М. Драгоманова: «Друкованим словом і листами він почав впливати на нас, вказуючи нам інший, ширший світ […] до чого йде теперішня наука і якої праці та любови чекає від нас наш народ» [428]. Таке визнання може свідчити, що самореалізація її учасників, зовнішнім критерієм якої є соціальний успіх, цілком досягнула свого оптимуму. Інтерес до творчих

здобутків українців та їх пропаганда ефективно впливали на збереження колективної етнонаціональної ідентичності, а отже, і культурного життєвого сценарію.

Традиційно перші значні та тривалі українські літературні угрупування пов'язують із другою хвилею еміграції (1920-ті роки) [621]. Науковці пояснюють це тим, що перша хвиля (на межі XIX–XX ст.) була трудовою, тому представлена поодинокими літературними доробками в жанрі заробітчанських та емігрантських народних пісень (США, Канада). Водночас, емігрантські пісні репрезентують «майже всі етапи емігрантського шляху – від уявного міфу про «щасливий американский край» […], заради якого люди покидали рідні домівки, родини», до суворої реальності, «з котрою їм довелося зіткнутися насправді» [155, с. 20]. Згідно з дослідженнями С. Грици, у «ситуації відірваності від рідного дому, ностальгії та, разом з тим, з усвідомленням необхідності пристосування до нових обставин, адресація до автентичних коренів своєї культури – мови, пісні – була» необхідною умовою «морального самозбереження» [155, с. 20]. Подібні результати досліджень надає й проф. П. Кралюк у вивченні спадщини М. Гоголя. У зв'язку з цим фольклор як автентичний прояв народу тлумачимо як чинник адаптаційних ресурсів, відновлення яких забезпечує ефективну самореалізацію.

Особливості другої хвилі літературної еміграції, спричиненої поразкою національно-визвольних змагань, можна простежити на прикладі ***празької школи***, фундаторами якої вважаються Ю. Дараган, Є. Маланюк, Л. Мосендз. Об'єднання включило близьких за світоглядом поетів, зокрема Ю. Дарагана, Ю. Липу, Л. Мосендза, Ю. Клена, О. Ольжича, О. Телігу, Є. Маланюка, Н. Лівицьку-Холодну, О. Стефановича, О. Лятуринську, Г. Мазуренко, А. Гарасевича, М. Гриву, М. Чирського, І. Ірлявського, І. Колоса та ін. Термін «празька школа» був уведений у науковий обіг В. Державиним для означення молодих українських поетів-емігрантів міжвоєнного двадцятиліття [172, с. 576].

Більшість представників «празької школи» навчались, відвідували лекції або викладали в українських місцевих закладах та інших навчальних установах Праги, що свідчить про підтримку середовища, яке їх приймало і є вагомим чинником

соціокультурної адаптації. Окрім того, засобами освіти створювався й акмеологічний простір для розвитку поетів та збереження етнічної ідентичності. Серед найвідоміших навчальних закладів вищої освіти Праги, де навчались і працювали українські емігранти, є Карловий університет (О. Стефанович, О. Лятуринська, О. Ольжич, Н. Лівицька-Холодна, А. Гарасевич), Український Вільний Університет (О. Стефанович, О. Ольжич, А. Гарасевич), Українська господарська академія (Є. Маланюк, Л. Мосендз), Український високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова (Ю. Дараган, О. Теліга, Г. Мазуренко), Українські студії практичного мистецтва (О. Лятуринська, Г. Мазуренко).

Характеризуючи спільні риси у світогляді, вірі та ідеології представників «празької школи», Ю. Шерех [585; 589] відзначає спільні переконання поетів, зокрема про те, що їхня воля приведе до «осягнення» національної духовності. У зв'язку з цим ресурсами життєвих сценаріїв поетів вважаємо віру в національну духовність як чинник «самостійної державності». Як уже відзначалось у теоретичних розділах, еміграція супроводжується відчуттям втрати. Перевантажений «трагедією свого народу» світогляд пражан пояснює психологічний стан духовної еміграції, що характеризується, на думку І. Фізера [555, с. 24], глибокими стражданнями та ностальгією. Стан «духовної еміграції» творчої особистості, поняття, яке вперше використав в одному зі своїх романів ірландський модерніст Дж. Джойс, сучасна дослідниця І. Руснак характеризує як свідомі чи несвідомі відчуття власної відчуженості, неприйняття історично зумовленого й керованого суспільством духовного розвитку нації [466]. З одного боку, такий стан, згідно з дослідженнями Н. Колесниченко-Братунь, є протидією асимілятивним процесам, а з іншого – спричиняє труднощі у пристосуванні до нового середовища. Услід за працями В. Яніва, причиною ностальгії дослідниця вважає етнопсихологічні особливості українців. У зв'язку з цим вагомого значення набуває духовне єднання на еміграції, адже, незважаючи на інтровертність українців, характерну для них почуттєвість, неможливість переживання самотності та потреба в самовияві спонукають їх на пошуки

контакту, соціального резонансу [238, с. 162]. Ефективними в цьому контексті є літературні об'єднання, адже вони узагальнюють ресурси будь-якої акамеологічно спроможної організації, зокрема партнерство, взаємодію зацікавлених суб'єктів, координацію зусиль. Специфічні акмеологічні умови літературних угрупувань, до яких включаємо, зокрема, видавничу діяльність, оптимізують саморозвиток їхніх учасників, самовдосконалення та самопрезентацію. Спробуємо довести цю думку на прикладі інших літературних об'єднань.

Отже, перебування на відстані від рідної землі та глибокі емоційні переживання дали можливість пражанам глибше усвідомити життєві сенси, які узагальнювала національно-днржавницька ідея [383]. Сприяла цьому процесу й дослідницька діяльність письменників-емігрантів, зокрема пошуки неповторних духовних традицій в історії, фольклорі (О. Лятуринська, О. Стефанович). Творення нової концепції духовності, певна ідеалізація України допомагали пражанам впоратись із почуттям вини перед батьківщиною та сприяли протистоянню ностальгії, що стало базою для розвитку наступних літературних угруповань. І хоч празька літературна школа не мала лідерів [482] та організаційних структур, це явище дозволило виокремити певні ідеї щодо умов формування акмеологічного простору, які знайшли своє продовження в таких літературних об'єднаннях, як «Танк» і «Ми». Ініціаторами групи «Танк» були Ю. Липа та Є. Маланюк (його інколи називають лідером «празької школи» [235]). До її складу входили Н. Лівицька-Холодна, П. Холодний, Л. Мосендз, О. Стефанович, М. Чирський, Г. Журба, М. Мухин, Ю. Косач, М. Ковальський, Л. Перфецький, А. Коломієць, М. Середа, Л. Чикаленко, Є. Лукасевич, В. Дядинюк, А. Крижанівський, С. Шрамченко, В. Краснопільський та ін. Група «Ми» (Польща) включала українських письменників, які мешкали переважно у Варшаві, львівську літературна молодь, яка залишила часопис «Вісник» Д. Донцова та об'єдналась навколо іншого часопису – «Ми». Ці організації є певними відгалуженнями «Празької школи», що засвідчує В. Просалова [433]. Відзначаючи у складі «Танку» колишніх «пражан» (Ю. Липа

та Є. Маланюк, О. Теліга, Л. Мосендз та М. Чирський), дослідниця простежує лінію зв'язку між цими школами в контексті учителі – учні.

Об'єднання українських письменників у Варшаві «Танк» виникло 17 березня 1929 року внаслідок дискусії творчої молоді з Д. Донцовим, редактором «Літературно-наукового вісника» (м. Львів), щодо підпорядкування творчості ідейній доктрині. Замість політичного заангажування української літератури, що домінувала в часописі Д. Донцова, представники цих організацій пропагували ідеї сепарації від російської культури, відстоювання творчої автономії національного митця, не відмежованого, однак, і від своїх громадянських обов'язків, та орієнтацію на європейські мистецькі зразки в літературі [620, с. 213–228]. Ці та інші ідеї пропагувались і після закриття «Танку» – на сторінках часопису «Ми», газети «Назустріч», видавництвом «Варяг», про які говорила у своїх спогадах Н. Лівицька-Холодна. Письменниця-емігрантка засвідчує активну стратегію поведінки творчої молоді на еміграції, що включала творення літературних об'єднань: «Українська літературна молодь, опинившись на еміграції, виявляла велику життєздатність і рухомість. Де тільки з'являлись хоч кілька письменників, поставали літературні гуртки і виходили в світ […] неперіодичні видання» [305, с. 3–16].

Лідерами організації «Танк» вважаються Ю. Липа та Є. Маланюк. Вагому роль Є. Маланюка в цій організації засвідчує А. Крижанівський: «… ім'я Маланюка є запорукою, що «Танк» дійсно буде бойовим» [299, с. 32]. До ініціативної групи, крім Ю. Липи та Є. Маланюка, входили: А. Коломієць, Ю. Косач, Н. Лівицька, П. Холодний (син). Так, із листування Ю. Липи з Н. Лівицькою-Холодною [302, с. 355] дізнаємось, що, крім неї, «єдиної амазонки», кандидатами організації він бачить «Маланюка, Мосендза, Стефановича, Чирського, Мухина, Ковальського, і, правдоподібно: Г. Журбу, Гончаренка, Перфецького. У Варш[авському] осередку […]: Косача, Коломийця, Чикаленка, Лукасевича…». Про назву групи, яку запропонував Є. Маланюк, Ю. Липа сказав: «коротка, стисла, зв'язана, непримирима» [432]. Відповідно до назви сприймалась і діяльність письменників цієї групи – як опозиція «Літературно-

науковому віснику». Проте Ю. Липа неодноразово наголошував, що цей проект мав бути його продовженням. У листах до А. Крижанівського, з яким мав «братерство по духу і з благословення […] української епохи», письменник зазначає: «Все, що інші (хоч би й Донцов) хочуть найти в «TaNку» – ривалізація, підкоп під ЛНВ, прислужництво – все це звичайною бриднею є» [301, с. 371]. Пояснює свою позицію Ю. Липа й Н. Лівицькій-Холодній: «…ЛНВ можливо, що упаде, – тоді нехай не думають більшовики […], що нема на них міцного пястука» [302, с. 355]. Тобто ідея Ю. Липи створення такого об'єднання, найперше, була спрямована на формування акмеологічних цілей представників творчої еміграції у вимірі служіння своїй батьківщині: «поставити… віху творчості для інших», навіть якщо доведеться «згинути […] з іменем Великої Держави на устах» [294, с. 4–7]. Мету і принципи діяльності цього об'єднання репрезентує праця Ю. Липи «Танк». Об'єднання українських мистців» [294, с. 4–7]. Лідер групи переконаний, що єдність і співпраця на еміграції мотивує та стимулює творчу самореалізацію емігрантів: «мистці емігрантські, живучи тісніше і в сталім зв'язку з еміграцією живою, можуть знайти сильніші побудження до власної творчості». Для цього Ю. Липа пропонує видавати збірник «Танк» – бойовий та українськи мистецький, який має реалізувати основне завдання групи – збереження національного мистецтва: «Ані України не покинули емігранти, ані вона їх». Стрижневою ідеєю журналу «Танк» було оптимізувати національну ідентичність українців та створити умови для її збереження. Про це він говорить у листі до А. Крижанівського: «Не обов'язково має то бути дуже програмове, але обов'язково повне гордости, віри но... і цікавости» [301, с. 372]. Письменник у праці «Танк» [294, с. 4–7] закликає й до інтеграції з Заходом, модернізації установок на акмеологіний розвиток в інокультурному середовищі: «Вдивімося, вжиймося в Захід! Ввійдім по братерські усміхнувшись, до родини західніх світоглядів мистецьких». Гасла організації, які репрезентують предикати тесту праці: *«навчати, зворушити, розважити»*, – у межах наративного підходу розуміємо гаслами життєвого сценарію і самого письменника. Зміну орієнтирів деструктивної, застарілої життєвої програми емігрантів лідер групи вбачає в

усвідомленні та присвоєнні нових цінностей – любові до себе, свого життя, що є найсильнішим життєвим ресурсом: «А головне, від Заходу учімося так міцно любити життя, і то своє життя передовсім». Серед інших цінностей, заради яких варто «бити по ворогах», письменник виокремлює, поряд із нацією, культ жінки й родини. Отож, місія діяльності організації «Танк» була спрямована на збереження дієвих у життєвих сценаріях українців духовно-моральних принципів: стояти на «сторожі» своїх цінностей [294, с. 4–7] та присвоєння нового досвіду, ресурсом чого письменник бачить оптимізм: «Наказом Долі є, щоб українська молодь на еміграції висловилася. Як би там не було, а довкола все ж творчий оптимізм керує нею […]. Він випливає з глибокого відчування Української нації» [293, с. 3–4].

Підтримує такі ідей й співзасновник цієї організації Є. Маланюк. На його думку, виконання функції літературної організації – «духовної чинності народу» [321, с. 5–7] – блокують «самотність, цілковита одірваність мистця од мистця, неналагодженість видавничого апарату, брак масового споживача мистецької продукції, брак мистецької атмосфери». Наголошуючи на ресурсному потенціалі національного мистецтва, співлідер групи формулює для себе завдання: «впливати, стимулювати і керувати цим процесом», – які об’єднує в одну ціль – бути «духовним штабом національного руху» [321, с. 5–7]. Ресурсами для цього Є. Маланюк вважає тісний зв’язок з Україною: «Міцно зорганізована еміграція група національних мистців буде радіотелеграфною станцією, що постійно висилатиме на батьківщину нашу національну енергію» [321, с. 5–7] – та реалізацію свого *покликання – готовності взяти відповідальнісь за розвиток нації*, про що і свідчить його поема «Посланіє»: *Як в нації вождя нема / Тоді вожді її поети* [325].

Д. Донцов сприйняв таку активність як протиставлення його поглядам і прискорив припинення її діяльності. Організація проіснувала лише один рік. Основною причиною конфлікту двох лідерів Г. Сварник [481] вважає не протистояння ідеології чи поглядів, а, передусім, специфіку емоційної сфери та характерних особливостей представників південної України, з якої обоє походили.

Отже, установки організацій «Танк» і «Ми» формували стратегію інтеграції, яка у процесі акультурації передбачає ідентифікацію себе як зі старою, так і з новою культурами. Соціально-психологічною умовою збереження колективної ідентичності, відповідно до принципів літературних об'єднань, є міжособові та міжгрупові зв'язки. Творча автономія, протидія нав'язуванням чужих інтересів, віра в ідею, визначеність у своєму покликанні, патріотизм, мотивація на зміни – все це ми вважаємо чинниками акмересурсу, які пропонувала ця організація. Засобом цього процесу є, на нашу думку, видавнича діяльність. Довіра до лідера, ідентифікація з ним сприяли творчій самореалізації її учасників. Існує думка, що, окрім того, що Ю. Липа та Є. Маланюк написали проаналізовану вище програму (Статті про Танк. Варшава, 1929), фундаментальної діяльності об'єднання «Танк» фактично не було. Водночас ці праці активували й оптимізували українських письменників, вказавши сенс існування на еміграції.

Таку життєву стратегію на еміграції підтримує й австралійський психолог українського походження доктор Є. Глива, який був ув'язнений гестапо, мав вирок смерті, пережив тюрму та концтабори: «причина, що пишу ці рядки, це надія, що вони у якійсь мірі впливатимуть на формування характеру українця, на його праобраз, на його життєві цілі та на ієрархію вартостей, які стоятимуть на сторожі його життєвого шляху» [138, с. 5].

Подібні принципи, функції та завдання літературних об'єднань можна простежити в організаціях наступної хвилі українських письменників-емігрантів, спричиненої Другою світовою війною. Посттравматичні переживання, вина та сором за те, що вдалось вижити, які Г. Грабович [149, с. 13] називає «комплексом уцілілого», та одночасно любов до життя, почуття гідності, гордості, прагнення самоствердитися в чужому середовищі – все це активувало в митців слова потребу висловитись та зберегти свої спогади (переважна більшість із них реалізована в жанрі щоденника) для наступних поколінь.

Літературну діяльність українців у Німеччині після Другої світової війни В. Маруняк [338, с. 183] вважав «головною ділянкою творчого вияву еміграції». Сконцентровуємо свою увагу на діяльності мистецького українського руху

(МУРу), лідером якого був Улас Самчук – носій цінностей українського народу [242]. Відповідно до праць В. Маруняка, літератори того періоду прагнули нової атмосфери, вільної для творчості [338, с. 183]. У такому контексті дослідник виокремлює групу літераторів з Наддніпрянщини, зокрема Івана Багряного, Віктора Домонтовича, Докію Гуменну, Юрія Косача, Ігора Костецького та ін., серед яких і виділяємо постать Уласа Самчука [93].

На запрошення журналіста й видавця часопису «Хорс» Ігоря Костецького У. Самчук погоджується очолити МУР [482, с. 185–231], а 21 грудня розпочав свою роботу Перший з'їзд українських письменників у Фюрті. Про цю подію У. Самчук зазначить у своїх нотатках «Планета Ді-Пі» (23 грудня 1945р.) таке: «… подія значення історичного, – в історії літератур світу – нечувана, приклад для збереження автентичності» [476, с. 23]. Ідеї, які звучали з трибун емігрантів – «посланців українського народу», «сторонників психологічної Європи», «народу в поході», – націлювали діяльність МУРу на відповідальну місію – популяризацію української літератури як літератури великого народу [473, с. 8–28]. «Література – це мова народу», – проголосить у своїй доповіді «Велика література» У. Самчук [473, с. 11]; першочерговим завданням він вважав рятувати цінності, зокрема «живу, вічно творчу і вічно вібруючу думку народу; мову народу, пісню народу, волю народу» [473, с. 11]. Поняття великої літератури, на його думку, не лише не вичерпується «минувшиною», а й розвитком сучасного українського писемства, яке містить такі ж великі ідеї, як і світова література. «І наші часи, – наголошує У. Самчук – не позбавлені величі, напруженого думання, великого морального наставлення для доброго, мудрого, великого» [473, с. 12]. Такі ідеї подібні до принципів попередньо аналізованих об'єднань, що свідчить про спільні мотиви створення та розвитку таких організацій.

Сучасні дослідники цього періоду [256] зосереджують свою увагу й на дебатах, які виникли з приводу реалізації проекту «Велика література». Так, на противагу І. Багряному (одному з засновників МУРу), Д. Донцову, Ю. Бойку, які наголошували на обов'язковості чітко визначеної ідеологічної платформи та виконанні функції мистецтва в політичному процесі діаспори, та Є. Маланюку,

який і визнавав, і ставив під сумнів вплив політики на літературу, Ю. Шерех, Ю. Косач та У. Самчук виступили проти політичного контролю над мистецьким процесом. Підтвердження вищевказаного знаходимо в нотатках У. Самчука «Плянета Ді-Пі»: «Стоїмо осторонь від політичних груп, партій і організацій» [476, с. 181]. «Я хочу, щоб ми, літератори, і наша література, – наголошує У. Самчук, – визволилась раз назавжди й остаточно від командування різних єфрейторів з партій, яких би то не було. Я хочу, щоб вони таки дійсно капітулювали і остаточно почали з нами говорити, як з мистцями без ніяких і тих найменших умов, ані з нашого боку, ані з їх боку» [476, с. 182]. Слід відмітити й те, що автор від імені творчих особистостей МУРу підкреслював і єдність народу, «рождених на Сході і роджених на Заході»: «є єдиний народ, один його дух, одно його покликання» [476, с. 181]. І те, на чому, перш за все, має сконцентрувати увагу МУР, – це розвиток та самореалізація творчої особистості, творчої індивідуальності.

Згуртованість, творча підтримка та збереження національної ідентичності були основою літературних об'єднань попередньої хвилі еміграції. Варто зазначити, що МУР на чолі з У. Самчуком, згуртувавши митців слова різних літературних напрямків (на початок 1948 року організація нараховувала 54 письменники, критики й літературознавці), контактував із літературними організаціями та колами інших еміграційних національностей [338, 189]. Короткий звіт діяльності, який знаходимо у праці В. Маруняка [338, с. 189], включав три загальні з'їзди (Ашафенбург – грудень, 1945, Новий Ульм – березень, 1947, Штуттгард – квітень, 1948), три конференції членства (Авгсбург – січень, 1946, Байройт –жовтень, 1946, Майнц-Кастел – листопад, 1947), декілька авторських вечорів та зустрічей із читачами. Крім того, МУР видав три «Збірники літературно-мистецької проблематики», один літературний альманах МУР, п'ять номерів «Літературного зошита». За співучасті Видавничої Комісії МУР побачило світ понад 30 літературних видань. У співпраці з МУРом виходив літературно-мистецький журнал «Арка» в Мюнхені та «Літаври» в Зальцбурзі. Однак, спираючись на дослідження В. Маруняка, констатуємо, що «конкретні висліди

літературної творчості далеко не відповідали прогнозам літературних теоретиків МУРу та його декларацій» [338, с. 190]. Однією з причин автор вважає замалу кількість літературних творів, що віщували б прихід «великої літератури» [338, с. 191]. Тобто МУР скерував свою діяльність, передусім, не на літературні досягнення своїх членів, а на визначення подальшого напрямку повоєнної української літератури на еміграції. Однак свідомий намір мурівців зберегти національну ідентичність поза межами України знайшов своє продовження в літературному об'єднанні «Слово», що свідчить про вагому роль таких організацій як соціальної складової акмеологічного простору для письменників на еміграції.

Новий етап у розвитку української еміграційної літератури розпочинається з переїздом письменників-емігрантів за океан. Відповідно до досліджень О. Луцького, таборово-біженський намір «зберегти нашу правду і культуру» [311, с. 108], що базувався на комплексі уцілілого (Г. Грабович [149, с. 13]), страхові зрадити традиціям, деструктивно впливав на контакт із духовністю західного світу, а отже, гальмував процес інтеграції з новим соціокультурним середовищем. Іншу стратегію збереження культурного сценарію репрезентували представники літературного об'єднання нью-йоркської групи, особистісне й творче становлення яких відбувалося поза межами України: «Українську культуру я вивчив уже в Америці [...] Я приїхав сюди в чотирнадцять років і негайно вріс в американське суспільство» (Б. Рубчак [465, с. 183]). Один з ініціаторів та активних учасників «Нью-йоркської групи» Б. Бойчук характеризує групу «українських поетів, що живуть поза межами України» [555, с. 24] і вписують українську літературу у вертикально-часовий та просторово-горизонтальний світовий контекст [519], у вимірі об'єднання однодумців, які, не маючи організаційної структури, «ніякого проводу чи управи», статуту, формальних засідань, з'їздів, маніфестів чи програми, керуються ідеями, що бузуються на «загальних модерністичних настановах» [54].

Попередницею цієї групи вважається «празька школа», оскільки деякі «пражани», зокрема Є. Маланюк, Б. Бойчук та ін., після перебування в таборах

для переміщених осіб «перебралися за океан» та контактували з «нью-йоркцями». Спільною характеристикою обох груп є «покревність стану еміґраційності» (Б. Рубчак), однак «вживання» в інонаціональні обставини відрізняє «пражан» від представників «Нью-йоркської групи», які більшою мірою інтегровані в західний світ [432]. На користь цієї думки свідчить, зокрема, те, що її окремі представники вже «не втрималися від спокуси іншого мовного континууму» [432], наприклад, Ю. Тарнавський, який почав писати романи англійською мовою. Тобто якщо «пражани» чинили опір асиміляції, зберігаючи етнокультурний сценарій, то сформовані вже на заході «нью-йорківці» вирізняються наміром модернізувати його. Водночас протистоянню асиміляційним процесам ньюйорківців, на думку Г. Сюти [520], сприяли світоглядні координати «Я – Україна – Світ». Так, психологічний комплекс «втраченої батьківщини» представників «празької школи», а також західнодіаспорних авторів старшого покоління, на думку дослідниці, не став креативною «домінантною спонукою» творчості авторів «Нью-йоркської групи». Відповідно до друкованих у часописі «Сучасність» праць І. Костецького, В. Державина, Ю. Дивнича, Ю. Лавріненка, Л. Залеської-Онишкевич, Е. Райса, Б. Бондарчука, С. Стеха, засновників цього угруповання: Б. Бойчука, Б. Рубчака, Е. Андієвської, – для яких характерний складний незвичний стиль [511], новий тип національної та креативної свідомості, група була створена головно на основі належності авторів до однієї, української, етнокультури, певної інтелектуальної співзвучності, орієнтування на європейський модернізм, відмови від політичної заангажованості мистецтва, свободи творчого пошуку митця [54]. Відтак, представники об’єднання мали на меті репрезентувати себе у творчій сфері, механізмом акмеологізації чого були суперечності між збереженням та модернізацією культурних цінностей.

Ґрунтовне дослідження «Нью-йоркської групи» (НЙГ) було здійснене американсько-українською поетесою, перекладачем, літературним критиком, літературознавцем М. Ревакович («Persona non grata») [452]. Феномен НЙГ розглядається нею як хронологічне й естетично-літературне явище і як творчі надбання. Поети цієї групи, на думку дослідниці, є аутсайдерами, які так і не

вписались в український «мейнстрим», однак усвідомлювали, що «груповий голос» має більше шансів пробитися. Конструювання Іншого для розуміння себе є так само необхідним, як і конструювання певної ієрархії ідентичностей у самому собі, – стверджує д-р М. Ревакович [452, с. 13]. Тож основною функцією об'єднання стала видавничо-кооперативна (Б. Рубчак), яка сприяла реалізації завдань письменників – врятувати Україну. Створення власного видавництва й видавничого поетичного альманаху «Нові поезії», квартальник літератури і мистецтва «Світо-вид» (1990–1999) підсилило групову присутність в еміграційному літературному процесі. Апелюючи до спогадів Б. Бойчука, початком створення групи дослідниця вважає 1954 рік, коли Б. Бойчук знайомиться з Ю. Тарнавським і групою молодих митців на чолі з Б. Певним, які час від часу дискутували на естетично-літературно-мистецькі теми. Невдовзі до первісної двійки приєднались ненадовго П. Килина, Е. Андієвська й В. Вовк, а в 1960-х роках – Ю. Коломієць, О. Коверко, М. Церинник, Р. Бабовал. Особливістю світогляду нью-йорківців, а отже, і ЖС, який формувався на Заході, було те, що їм вдалось позбутись ментальної фіксації на минулому та спрямувати свої життєві перспективи в майбутнє. Така відкритість до нового, сучасного демонструє особистісну готовність письменників до змін, що поряд із соціально-психологічною підтримкою, яку вони демонструють, є основою акмеологічного ресурсу життєвого сценарію.

Цікавою видається диференціація дискурсів д-р М. Ревакович [452], згідно з якою можна зрозуміти акмеологічні цілі письменників. Так, дискурс 1950 року був спрямований на здобуття визнання старших колег та забезпечення апарату для літературної творчості кожного, 1960 рік – утримання свого авторитету, 1990 рік – фіксація свого визнання, значущості, цінності й місця в загальноукраїнському контексті поряд зі збереженням своєї спадщини, яку переважно репрезентував журнал «Світо-вид». Як і в попередників, кредом творчої самореалізації поетів було писати українською мовою, однак на відміну від представників інших об'єднань, нью-йорківці мали намір писати «у вільному просторі». Як і мурівці, вони взяли відповідальність за збереження та

модернізацію української літератури, однак заперечували вимогу писати так, щоб зміст твору «еманував національний дух». Не протестували поети і проти членства у «Слові» та ставилися з пошаною до «празької школи», бо вірили, що «її імперативи [...] виростали з глибоких переконань». Проте романтичний волюнтаризм, що література має відігравати провідну роль у націєтворенні, був чужим поетам [452, с. 38–42].

Слід зазначити, що, за винятком П. Килини, усі поети групи в дитинстві пережили війну, тобто страх смерті, становище вигнанця (вимушену міграціяю розглядаємо як зрив звичного сценарію), неможливість повернення, що стимулювало творчу активність як ресурс на збереження зв'язку з минулим засобами української мови. Домом для письменників стає мова й культура (Б. Рубчак [463]). Свобода у творчості, психологічний зв'язок із рідним, віра в повернення, що символічно знаходить своє відображення у творчості, сприйняття еміграції «не як прокляття», а як можливості розширити межі для самопрезентації, намір синтезувати досвід двох культур, зорієнтованість та відкритість до нового дозволили нью-йорківцям не піддатися домінуванню почуттів ностальгії, відчуження, втрати та реалізувати свій творчий потенціал.

Слід відзначити активну діяльність ще одного літературного об'єднання українських письменників Північної Америки «Слова», заснованого 26 червня 1954 року в Нью-Йорку, де спочатку головою управи був Г. Костюк, а пізніше О. Тарнавський, Л. Палій та ін. Серед засновників цього об'єднання зазвичай виділяють такі постаті, як Василь Барка, Іван Багряний, Святослав Гординський, Докія Гуменна, Галина Журба, Іван Кошелівець, Юрій Лавріненко, Наталя Лівицька-Холодна, Євген Маланюк, Володимир Міяковський, Тодось Осьмачка, Улас Самчук, Юрій Шевельов та ін. До «Слова» належали Остап Тарнавський, Василь Барка, Докія Гуменна, Святослав Гординський, Галина Журба, Роман Завадович, Юрій Шерех-Шевельов, Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Юрій Тарнавський, Марія Галун-Блок, Іван Керницький, Софія Парфанович, Микола Понеділок, Дарія Ярославська та багато інших письменників. Ініціаторами стали Г. Костюк, Д. Гуменна та Ю. Лавріненко. У зв'язку з тим, що «Слово» було

ідейним наслідуванням Мистецького українського руху, «спадкоємцем» творчих та організаційних його принципів [491], очевидно, що діяльність об'єднання мала на меті не просто консолідацію творчих сил, але і збереження колективної етнонаціональної ідентичності, а отже, культурного сценарію. Офіційно «Слово» почало існувати як організація українських письменників в еміграції через ухвалу письменників 19 січня 1957 року. Саме тоді був прийнятий статут, який підписали Василь Барка, Богдан Бойчук, Святослав Гординський, Докія Гуменна, Галина Журба, Іван Керницький, Остап Тарнавський, Юрій Шевельов та ін. (всього 22 письменники) як основний конституційний закон об'єднання, що визначав його завдання, структуру та функції. У статуті було зазначено, що ця організація ставила собі за мету «сприяти розвиткові незалежного українського письменства, літературно-мистецької критики й теорії та зв'язку літератури з читачем» [522]. Об'єднання також виступало за практичне вживання незрусифікованої української мови [491]. Із метою презентації псименницької ідентичності з 1962 року Об'єднання почало видавати і свої збірники «Слово» [544]. Варто вказати, що до 1991 року члени «Слова» брали участь у захисті українських письменників через ПЕН-клуб та «Інтернаціональну Амністію». У цій ділянці особливо вагомо працювали Ліда Палій у Канаді та Остап Тарнавський у США [491].

Отже, завдання літературного об'єднання «Слово» передбачали створення потужної письменницької організації, яка мала б об'єднати розкидані й розпорошені письменницькі сили, що, зрозуміло, є акмеологічним ресурсом життєвих сценаріїв емігрантів. У зв'язку з цим «Слово» вважається найбільшою організацією, яка об'єднувала митців. Збільшення кількості її учасників свідчить про запит на подібну діяльність. Якщо на початках створення організації було об'єднано лише 90 письменників, то в 1976 р. «Слово» нараховувало вже 186 членів [612].

Активно діяли філії «Слова» і в інших країнах, зокрема його канадський відділ на чолі з Ю. Клиновим, згодом – О. Зуєвським, Л. Палій. Згідно з дослідженнями М. Траф'яка, характер повоєнної літератури Канади значно змінився у зв'яку з масовим прибуттям покоління ДіПі: у 1946 році й під час

Другої світової війни відбувся «найсильніший та інтелектуально найміцніший «ісход з України» (В. Маркусь) [336, с. 163]. Як письменники представники цього покоління сформувалися ще в Україні чи в таборах ДіПі. «Трагедія Антея», зіткнення з реаліями незвичного західного світу [544] спричиняли втрату ресурсу, відновлення якого письменники вбачали у створенні літературного об'єднання «Слово». Слід акцентувати увагу на відкритості канадської сторони до української еміграції, про що свідчить відкриття й діяльність таких наукових установ, як Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді (засноване в 1948 році), Українська академія наук у Канаді (із 1949 р., Вінніпег), Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (із 1976 р.), вихід «Західньоканадського збірника» (із 1973 р. в Едмонтоні) та ін [544]. Така соціальна підтримка формувала освітній простір [385], що є вагомою умовою акмеологізації мігрантів.

У період діяльності ОУП «Слово» панувало переконання, що українська еміграційна література функціюватиме без проблем ще тривалий час. Однак загальні закономірності розвитку еміграції вплинули на те, що у грудні 1997 року президія ОУП «Слово» прийняла ухвалу припинити його поточну діяльність. Водночас свідомий намір зберегти національну ідентичність, послуговуючись духовно-моральними принципами, поряд з інтеграцією в європейський простір, створили акмеологічне середовище для розвитку українських емігрантів цього періоду, що свідчить про вагомість відновлення подібних об'єднань для амеологізації сучасних представників творчої еміграції.

Для вивчення шляхів формування акмеологічного простору та ресурсів акмеологізації емігрантів слід проаналізувати творчу діяльність українців Австралії в перші роки поселення [111]. Відповідно до наукових розвідок М. Павлишина [391], капітальні книги про українців Австралії, зокрема два томи видання «Українці в Австралії», «Альманах українського життя в Австралії», четвертий том «Енциклопедії Української Діаспори», «Українці Австралії: Енциклопедичний довідник», містять матеріали самоінтерпретації життєвого досвіду, погляду «зсередини» українців Австралії. Ці дослідження є надзвичайно

цінними для психології розвитку, зокрема в межах конструювання історико-психологічних реконструкцій життєвих сценаріїв емігрантів, що включає наративний аналіз їхнього творчого доробку. У цьому контексті доцільно згадати працю М. Павлишина «Українці в Австралії: стан досліджень», де автор відзначає такі цінності, як відданість політичному ідеалу незалежної України, готовність зберігати українську самосвідомість у діаспорі, самовіддана праця в структурах української спільноти [391]. Крім того, професор актуалізує дві основні проблеми, які розроблялись у дослідженнях, а саме формування інститутів для збереження української мови, ознак української культури та патріотичних форм українського історично-політичного самоусвідомлення та ознайомлення навколишнього світу з українською проблематикою. «Українська справа», згідно з відгуком першого голови об'єднання українців Австралії М. Болюха [55, с. 213–224], яка в Австралії була невідомою, зовсім скоро набрала стрімкого розвитку в популяризації. Сама присутність українців в Австралії вже «почала робити інформацію і пропаганду» про українців як окрему націю. «Чужина людей гуртує» – так пояснює цю ситуацію українська письменниця Австралії Леся Богуславець у своєму оповіданні «Чужина, чужина» [46, с. 191]: «Австралійців завидки брали, як швидко ці чужинці добиваються свого…» [46, 191].

Події, які в подальшому розгортались, є підтвердженням свідомої боротьби та відстоювання українцями своїх цінностей та пріоритетів, духовних інтенцій, що є вагомим у відновленні акмересурсів емігрантів. У результаті цього з'явилася окрема рубрика для українців у переписі населення, українські видання і книжки в університетських, державних і місцевих бібліотеках, радіо й телебачення заговорили українською, почала писати преса [55, с. 220]. Свобода для всебічного вияву поселенців, яку надавала австралійська сторона і яка реалізовувалась у творенні українських асоціацій, підкріплювала національну ідентичність мігрантів та створювала ефективні умови формування акмеологічного середовища емігранта. Особливе значення надавалось культурно-мистецькій діяльності – «поважному засобу у вдержанні молоді при українстві» [55, с. 220].

Своєрідним щоденником цього процесу можемо вважати альманах української діаспори в Австралії під редакцією Дмитра Нитченка (Чуба) «Новий обрій», який, окрім інформації про доробки українських письменників, митців, артистів, про створення та діяльність мистецьких одиниць та життя українців в Австралії, надавав можливість ознайомитись і з творчими здобутками, зокрема літературними творами українських авторів Австралії. «Науковий обрій», який виходить із 1954 року, є одним із результатів діяльності Літературно-мистецького клубу імені В. Симоненка, заснованого в Мельбурні в 1954 році журналістом І. Дурбаком. Цей клуб об'єднував українських письменників Австралії. Із 1967 року об'єднання очолює Д. Нитченко. У 1956–65 рр. клуб тимчасово не діяв та був відновлений у 1966 році.

Будучи членом об'єднання українських письменників «Слово», лідер його австралійської філії підтримував принципи та ідеї цього об'єднання, про що свідчать випуски альманаху. Серед активних членів клубу виділяються З. Когут, Б. Коваленко, А. Грушецька, Н. Грушецький, В. Цибульський, Л. Кириленко, З. Ботте, Л. Богуславець, І. Білинська, М. Підріз, Г. Вишневий, Ю. Ткач та ін. [297]. Окрім видавництва, діяльність клубу була спрямована на організацію різних творчих проектів, що є завданням і сьогоднішньої Української Мистецької спілки Австралії, якою керує О. Стефин. З особистого листування з лідером цього об'єднання (2017 р.) вдалось дізнатись, що ідеї Д. Нитченка було відновлено після Майдану в 2014 році, коли українці Австралії відчули потребу у згуртуванні, що свідчить про вагомість існування таких об'єднань. Орися Стефин відзначила, що фіксація подій у щоденниках, що було вимогою для учнів Д. Нитченка, і досі підтримується українською школою. Така позиція підтверджує вагомість наративізації для емігрантів у контексті відновлення ресурсів їхніх життєвих сценаріїв.

Аналізуючи перші роки перебування українців в Австралії, слід наголосити на другому випуску альманаху «Новий обрій», який редколегія у складі П. Вакуленка, Г. Чорнобицької, Д. Чуба випустила з нагоди десятиріччя перебування українських емігрантів в Австралії [376]. Випускаючи черговий

альманах, редакція мала надію «сприяти дальшому розвитку творчих сил» письменників та сприймала його як «ще один новий крок в культурному житті […] спільноти» на австралійській землі, де «дано можливість для розвитку українського культурно-мистецького життя» [376, с. 236]. За словами редакції цього альманаху, авторський склад є удвічі більшим у порівнянні з першим, що свідчить про ефективність видавничої діяльності у створенні акмеологічного простору для еміграції. Окрім спогадів, альманах містить рубрику гумору й сатири. З особистого листування з дочкою Д. Нитченка Олександрою Ткач (Лесею Богуславець) від 31 жовтня 2013 року дізнаємось, що її батько дуже любив гумор, а особливо Степана Руданського. Пізніше, у черговому випуску альманаху «Новий обрій» (1974) у своїй статті «Український гумор та його творці» Д. Чуб (Нитченко) напише: «Коли говоримо про український гумор, то згадуємо про найяскравішу рису вдачі українського народу. Від найдавніших часів і в найтяжчі часи нашої історії цей гумор скрашував людське життя, скріплював людські душі в час розпуки, додавав сили і в боротьбі з ворогом» [583, с. 120]. І далі: «ми мусимо гордитися, що тяжко знайти українця, що не мав би гумору» [583, с. 120]. Тобто гумор, оптимізм можемо виділити унікальним компонентом ресурсу життєвого сценарію українського емігранта, емоційною підтримкою під час соціокультурної адаптації. «Гумор тримає людину міцніше на життєвому шляху, скріплює її душу й віру в перемогу її ідей» [583, с. 120]. Гумор, на думку редактора, не тільки демонструє ментальність народу, його історію, а й впливає на дійсність, на оточення, стимулює самовдосконалення, що є механізмом акмеологізації: «Люди слухали дотепи чи жарти про свої недоліки і самі сміялися, але поволі виправлялися, позбувалися своїх недобрих звичок, шкідливих впливів чи рис характеру» [583, с. 121]. Водночас твори, опубліковані в «Науковому обрію», містять і ностальгічні мотиви, які можуть свідчити про такий тип соціокультурної адаптації, як «Ностальгія», що є результатом «вигнання», про що зазначали раніше. Однак зв’язок через листування, спільні творчі проекти, віра та слідування спільній ідеї, сприяли творчій активності та відновлювали життєвий ресурс емігрантів. Відданість своїй справі підтверджують і подальші видання

«Ластівки», журналу «Наш вісник», який вийшов у 1951 році за редакцією Д. Чуба. Окрім того, митці слова публікували свої твори як окремими друкованими книгами, так і в газетах, зокрема в найстаршій в Австралії – «Вільна думка», а пізніше і в газеті «Єдність» та «Українець в Австралії».

Варто відмітити й інші форми мистецького життя українців Австралії, які мали вплив на формування ресурсного потенціалу емігрантів. Так, відповідно до досліджень П. Дубіва [183, с. 174–180], осередком творчої активності є театр: «Ще новоприбулі українці емігранти відробляли дворічні контракти [….], а з імпровізованої сцени в Сент Люкас Гол вже почав лунати голос українських акторів» [183, с. 174–180]. Першими виставами були «Земля» В. Стефаника та «Наталка Полтавка» І. Котляревського. Театр досить швидко знайшов свого глядача, а найголовніше, «до театру почала горнутись молодь, а ті українські актори, які ще не були членами театру, тепер вступили до нього…» [183, с. 175]. Незважаючи на значні труднощі, адже актори мусили заробляти собі на життя поза театром, та «жертвенну працю театрального проводу», «вартівники цього вогнища»: І. Залевська, С. Залевський, Я. Гевка, М. Кліоновський та ін. – продовжували розвивати театр, надаючи «тепло», підтримку людям українського походження [183, с. 180].

Слід зазначити і про діяльність Українського Мистецького Товариства (УМТ) в Сіднеї, діяльність якого відзначає Л. Ількович у праці «На порозі десятиліття» [214, с. 189–194]: «Кожна вистава УМТ становить мистецьку й ідейну цінність і є вартісним вкладом у скарбницю української культури на чужині» [214, с. 191]. Тобто театр не лише пропагував українську ідентичність, зберігаючи цінності культури, а і створював умови для додаткової сфери самореалізації та психологічної підтримки. УМТ, окрім вистав, організовувало заходи, зокрема святкування ювілеїв відомих персоналій, рефератні читання, спільні тематичні проекти зі співочим товариством «Боян» й Українським Народнім Балетом та ін., які активували не лише когнітивно-емоційні компоненти національної ідентичності, а і стимулювали його поведінкову складову.

Окрім театрів, які активно створювалися в Австралії, відповідно до спогадів очевидців, опублікованих у «Науковому обрії», була зорганізована Українська Кіноспілка, до складу якої входять П. Кардаш (керівник) із Мельбурну, Я. Кулинич з Аделаїди та С. Куницький із дружиною з Сіднею. На початку своєї діяльності УКС займалась «спроваджуванням та висвітлюванням українських фільмів із Франції та Канади різних наших кінопродуцентів». А пізніше Кіноспілка під протекторатом СУОА взялася за творення власного фільму про життя українців в Австралії [376, с. 226].

До мистецьких одиниць, які своєю працею спричинились до популяризації «українського імени» на терені Австралії, належить танкова група при ОСУМ-і в Мельбурні та при Українській Громаді Вікторії під керівництвом п. Я. Булки. За неповних 10 років танкові групи мали понад 50 виступів перед українським глядачем і понад 150 – перед австралійським. Численні відгуки, рецензії в австралійській пресі, запрошення на виступи свідчать про дієвість такої форми у пропаганді українського мистецтва [489, с. 205] та самопрезентації емігрантів. Особливо популярним на той час був «Український балет та балетна школа Ніни Денисенко», що за шість років свого існування стала мистецькою одиницею великого громадського значення і здобула собі славу «серед свого й чужого світу на далекій чужині» [276, с. 200]. В. Левадний у праці «Український балет та балетна школа Ніни Денисенко» [276, с. 200] відзначає чисельні відгуки, статті та рецензії на концерти Українського балету, які свідчать, що ця мистецька одиниця знаходилась на «належній висоті серед чужого мистецтва». Продовжує думку про роль українського балету в збереженні національної ідентичності українців в Австралії й автор статті «Український народний балет у Сіднеї» Р. Драган. Аналізуючи балет під керівництвом балетмейстера Н.Тиравської, яка, на його думку, «культурою… прищіплює нашій молоді любов і гордість за своє рідне» [179, с. 196], автор відзначає: «Очевидно, народнє своїм колоритом і ритмом теж захоплює чужинця, але Н. Тиравська добре знає, що сам музейний фольклор, який би він не був багатий, ще не ставить нас, як націю, в ряди творчих модерних народів» [179, с. 196].

Популяризатором української мови, зокрема української пісні, Р. Теодорович у своїй праці «На крилах рідної пісні» [525, с. 184–189] називає Український Національний Хор «Боян» під керівництвом В. Матіяша в Сіднеї, який вважався найкращим хором в Австралії. Підтверджує цю тезу автор статті, цитуючи рецензентів, зокрема й рецензента «Геральди»: «Оця «наявна насолода» уділяється однаково слухачам і виконавцям, є тим, що тримає український національний хор «Боян» в Сіднеї при житті і що дала Шевченкові натхнення написати пророчі слова: «Наша пісня, наша дума, Не вмре, не загине» [525, с. 189]. Така позиція є безпосереднім доказом збереження національної ідентичності через популяризацію, донесення української пісні до слухача та вагомості участі в мистецьких осередках для збереження власної ідентичності.

Отож, попри певні труднощі, які зустріли українці в перші роки перебування в Австралії, були досягнені значні успіхи в мистецько-культурній діяльності. Це, своєю чергою, сприяло згуртуванню української громади, залученню молоді, зрощуванню почуття спорідненості з нацією, відповідальності за вітчизну, забезпечило престиж та розвиток українського мистецтва, популяризацію його історії, перспективу подальших творчих справ, а отже, збереження національної ідентичності та створення додаткових сфер для самореалізації [110].

4.4. Реалізація життєвих сценаріїв лідерів літературних об’єднань у акмеперіоді

Акмеограма лідера літературного об’єднання на еміграції включає акмеологічні цілі та завдання, акмеологічні якості та акмеологічні ресурси як індивідуального, так і соціального характеру, загальні компетентності соціально обдарованої особистості, зокрема усвідомлення себе як представника нації, володіння високим рівнем комунікативних та організаторських здібностей, високий рівень соціального, емоційного й культурного інтелекту та ін., та специфічні, що пов’язані з еміграцією. Основною вважаємо культурну компетентність як здатність функціювати й ефективно управляти в культурно

різних умовах [622]. Акмеограму життєвого сценарію розуміємо як траєкторію досягнень особистості в акмеперіоді згідно з орієнтирами й метою сценарію, що відображає умови та чинники формування й відновлення акмеологічних ресурсів в онтогенезі.

4.4.1. Акмеограма життєвого сценарію Юрія Липи

Відповідно до сучасних історичних досліджень (І. Стамбол та С. Кучеренко) [505], перший досвід міграції Ю. Липа (Георгій Андрійович Геращенко) отримує під час його переїзду з рідного містечка Старі Санжари на Полтавщині, де письменник народився (22 квітня / 5 травня 1900 року в родині священика), до Дальника поблизу Одеси. Там він буде усиновлений подружжям Лип: Іваном Львовичем – лікарем, громадським діячем, письменником, який, згідно з науковими розвідками І. Стамбола [504], будучи «воспреемником» (хрещеним батьком), міг бути й рідним батьком Юрія, та вчителькою української мови Марією Григорівною (10 лютого 1910 року). У новій родині хлопчик швидко звик до змін, що свідчить про його адаптивність та сприятливе середовище, яке забезпечили нові батьки.

Високий рівень обдарованості демонструє його пізнавальна активність та стрімкий розвиток організаторських і комунікативних здібностей крізь призму національної ідентифікації. Так, Іван Липа в листі до Бориса Грінченка (21.11.1909 р.) відгукується про сина як про «енергійного», «здібного» та «розвиненого не по літах» «природженого агітатора». Акцентує увагу на цьому і його мати в листі до Марії Грінченко (13.02.1910 р.): «Він не читає, а ковтає книжки», уже всіх школярів повкраїнізував» [300, с. 4]. Підтримується батьками й інтерес до історії України та природничих наук: « Увечері в хаті нашій школа, вчимо Юрка. Маруся вчить його по програмі другого класу, а я прохожу з ним українську мову, історію України та натуральні науки. По історії на завтра у нас йде уже Богдан Хмельницький» [300, с. 4]. Така емоційна та інформаційна підтримка позитивно впливає на формування світогляду майбутнього лідера

громадських та літературних об'єднань, його патріотично зорієнтовану життєву позицію, що й підтверджує його подальше життя. Слід відзначити, що до переїзду хлопчикові було заборонено не лише читати, «а й говорити по-вкраїнському». У листі до Марії Грінченко Марія Липа наголошує на їхній з Іваном Липою участі у формуванні національної ідентичності сина: «Хочемо, щоб він вчився дома, а в гімназії тільки складав іспит [….] поки з національного боку не окріпне» [300, с. 4].

Про результат досягнення цієї цілі свідчить біографічний факт Ю. Липи. Хлопцю довелось тричі їздити на співбесіду до Вільна через відмову писати своє прізвище у польській вимові – «Ліпа». Ю. Липі вдалось переконати проф. Яна Мушинського, що він – українець Липа [269]. Імовірно, такі уміння, підкріплені його вольовими якостями, наполегливістю, відданістю своїм моральним ідеалам, були закладені в дитинстві.

Перебування під упливом батька і в оточенні батькових однодумців вплинуло й на подальшу його діяльність у корпорації «Чорноморе», у результаті чого, згідно з науковими розвідками С. Кучеренко [270], чорноморці отримали чіткий національний державницький світогляд, а Ю. Липа – досвід організатора та публіциста. Принципи виховання провідників для нації Ю. Липа формулює у своїй програмній праці «Державницька молодь» (1925), а також у статтях «Влада і особистості» (1927), «Напрямні поступування корпорантів і корпорації «Чорноморе» (1928–1929), «Українське суспільство і його молодь» (1932) тощо.

Відповідно до принципу наслідування батьківських сценаріїв [232], виокремлюємо біографічний факт, який підтверджує продовження професійного сценарію батька Юрієм. Восени 1922 р., не завершивши навчання на юридичному факультеті Новоросійського університету, хлопець продовжує своє навчання на медичному факультеті, вступивши до Познаньського університету [269]. Батьківський період, який тривав 14 років (від 1909-го до 1923 р.), спрямував подальше розгортання його життєвого сценарію.

Одним із чинників формування життєвого сценарію, згідно з працями транзактних аналітиків, є ототожнення дитини з казковим чи літературним

героєм. Імовірно, прототипом життєвого сценарію Ю. Липи був не лише його батько, а й такий літературний герой, як Захар Беркут: «прочитавши Захара Беркута, найбільше зауважив на те, що він умирав: «Ах як він умирав. От як би так кожний умирав». А потім: «Якби всі були такі українські книги, то я б читав і читав» [267, с. 4]. Такі глибокі переживання посилює сон хлопчика, в якому він загинув мученицькою смертю. Цілком можливо, що перше опубліковане оповідання Ю. Липи «Минуле» [290], написане під цими враженнями, репрезентує його життєвий сценарій. Ресурсами реалізації сценарію, який міг активувати архетип Героя [334], вважаємо присвоєння досвіду предків (*Збудились у коневі душі предків, козачих та татарських коней*), який дозволяє автору впоратись із внутрішнім конфліктом (*Мов шершень серед бджіл воював Петро, і кінь його був, як ос*а).

Подібні паралелі знаходимо й у казках батька Ю. Липи. Батьківські приписи, згідно з транзактним аналізом, мають сильний вплив на формування життєвого сценарію. Донька Ю. Липи Марта Липа-Гуменецька стверджує, що після смерті батька (1923) поет продовжував писати йому листи – «такою була духовна потреба звіряти свої думки і почуття найріднішій людині, яка вже пішла за межу» [296]. З одного боку, генерування наративів такого типу допомагало впоратись із втратою, з іншого – підкреслює значну роль батька в житті Ю. Липи та дозволяє виокремити сценарне рішення: бути гідним сином своєму наставнику: «Я є все ж таки Ваш, Татусю, я чую Ваш голос і спокійний… Одно в мені є і буде: Ви і моя гордість […] Коли і впаду, то як Ваш Син» [296, с. 145].

Спробуємо, відповідно до алгоритму аналізу метафоричного наративу в казці «Юрасів Сад» [288, с. 4], створеній І. Липою в Одесі спеціально для свого сина («Дзвінок», Львів, 1911), виокремити авторські інтенції, що могли вплинути на формування сценарних установок Юрія, його цінностей та світогляду. Сюжет казки відображає процес ініціації головного героя Юрася. Хлопчик проходить вікові етапи дорослішання завдяки усвідомленню та збереженню свого призначення, отриманого у спадок від пращурів. Чітко простежується конфлікт між Я та Інші, Чужі та Рідні. Саме ця внутрішня суперечність, яка відображає

зіткнення автентичного з соціальним, етнічного з інокультурним, забезпечує формування кордонів героя наративу для успішної етнонаціональної ідентифікації. У результаті реалізується зміна пасивної поведінкової стратегії на активну з тенденцією пошуку допомоги та підтримки. Імовірно, такий сюжет демонструє й ресурси для трансформації стратегії. Символічно сад, плоди дерев, які інтерпретуємо як результати діяльності, відображають ресурс автора, який вбачаємо у силі роду (*старі дерева… стояли кордоном, як захист, на сторожі від холодних вітрів та бур*). Квіти символізують вплив рідної природи на формування чуттєвого рівня патріотизму у хлопчика. Вистояти супроти провокаційних нападів, як і прийнято в казках – триразово, – допомогли книги, які й формують установку героя на пізнання та самопізнання (як внутрішній ресурсний потенціал), внутрішню свободу та вольові якості. Символічно ці чесноти зображають козацька шабля та кінь, які герой знаходить у рідній землі. Кінь козака як символ інтуїтивної сторони людини (К. Юнг) з'являється після зустрічі з багатьма героями, які, відповідно до психоаналітичної парадигми, є частинами ідентичності й самого автора. Серед них виокремлюємо Орла – символ духовності, та Сонце – батьківську фігуру. Зазначимо, що в казці є всі стихії природи, що може відображати пошуки автором шляхів внутрішньої гармонії. Водночас казка спрямовує на позитивне ставлення до природи як до внутрішнього ресурсу. Установка на взаємодію з природою паралельно спрямовує і на ставлення та довіру до навколишнього середовища. Щасливому дитинству Юрась завдячує татові й дідам та прадідам, що не жаліючи прикладали до саду своїх рук та розуму. Відтак, виокремлюємо установку на вагомість акмеологічного розвитку засобом праці над собою.

Подібну мораль казки, яку розуміємо як інтроект, містить і казка, написана І. Липою для сина в Одесі, «Юрасів Сон» («Дзвінок», Львів, 1910): «…єдина лиш порука – любов у серці і наука» [289, с. 8]. Зазвичай позитивний герой казки вказує на те, яким би хотів автор себе бачити, однак за певних обставин він цього не може собі дозволити, досягнути. Імовірно, батько вбачає своє недосяжне в продовженні сина, про що і свідчить його заповіт відомого «тарасівця».

Знаходимо в казці й установку на лідерство та переможний тип сценарію (*вітали його, як славного переможця* [288, с. 4]). Ресурсами цього вбачаємо такі інтенції актора, як цінність свободи вибору в житті (*ніколи не надіну на тебе вуздечки)* та ресурси сімейного дому (*ти вільно будеш пастися у моєму саду*). Як переважна більшість казок, наратив завершується весіллям, інтеграцією Самості. Герой виходить переможцем, що свідчить про достатній ресурс автора впоратись із життєвими проблемами, яким ділиться зі своїм сином. Крім того, спостерігаємо сценарний розвиток миролюбного героя казки від пасивного, невизначеного у своїй долі, яка містила вже готовий родовий сценарій, що першопочатково фруструє свої потреби, сповідує інтереси середовища, до адаптованого, самостійного Переможця. Конструктивним чинником цього процесу вбачаємо установку на акмеологічний розвиток засобом праці над собою, на розвиток умінь отримати зовнішній ресурс, витримувати конкуренцію та здійснювати вибір.

Біографія Ю. Липи – митця, мислителя, медика (підписи, псевдоніми, криптоніми: Юрій Липа, Ю. Липа, Юрій Л., Л-а, Л., Др. Ю. Липа, Др. Юрій Липа, Др. Юрій Липа (син), Юр. Липа, Юр. Л., Ю. Л., ЮРЛ, Липенко, В. Воїн, В. В., Гео, Гео Чорноморець, Є. Чехович, М. А., П-н [545, с. 26–27]) – певною мірою відображає настанови свого батька, зокрема слідувати духовно-моральним цінностям предків, реалізовувати свій потенціал згідно з національною ідеєю, користуватись ресурсами довкілля тощо. Однак раптова смерть Ю. Липи, що «зірвала» реалізацію життєвих планів письменника, лікаря, публіциста й талановитого лідера, мимоволі повертає до його оповідання «Минуле», де головний герой героїчно помирає.

Згідно з теологічним принципом сценарного аналізу, розшифрування сценарію слід починати з його «фіналу». Це дає змогу коригувати розуміння його суті [232]. За спогадами О. Грядової [160, с. 115–117, 131], арешт Ю. Липи відбувся в саду, де він відпочивав із сім'єю. 19 серпня 1944 р., в неділю, на Спаса, Юрій Липа був заарештований енкаведистами на хуторі Іваники, 20 серпня – розстріляний у с. Шутова [268]. У своїх дослідженнях А. Погорєлова [423] стверджує, що Ю. Липа був абсолютно свідомий того, що своєю діяльністю він наближає власну смерть. Передбачуваність цієї екзистенційної даності, відповідно до праць Н. Абаньяно, стимулює реалізацію призначення [у 433]. У вірші

Ю. Липи «Призначення» (1938) [292, с. 9] автор наголошує на внутрішньому конфлікті («у боротьбі з собою»), результатом вирішення якого є усвідомлення свого покликання («В одній хвилині з'явиться тобі / Твоє призначення земне і зміст»). Вбачаючи в цьому сенс життя («Як же ж не вчув призначення свого, – / Ти ще не жив, і ще не вартий вмерти»), письменник бере відповідальність за його реалізацію («Ти не втечеш, дивись вперед –і знай: / Одно тобі зосталось тільки: жити ним»), як завдання вищої сили («воно – від Бога»).

Інтенсивність робочого дня Ю. Липи, його надактивне життя можна розуміти як намір встигнути виконати своє покликання, віднайти місію. Згідно зі спогадами М. Струтинської [517, с. 49–56, 21], ідеєю Ю. Липи було виростити в українському народі почуття спокійної гордості («я мушу дати синтезу і мушу поспішати, бо в мене немає багато часу»). Із біографії письменника відомо, що в юнацькому віці хлопцю довелось пережити арешт, пограбування, переслідування й загрозу розстрілу (травні 1919 року). Такі події могли вплинути на уявлення та ставлення до життя Ю. Липи. Імовірно, саме в цей період Ю. Липа приймає сценарне рішення щодо напрямків своєї життєвої активності. У листі до А. Жука він пише: «Небезпека смерті дуже багато дає: або ламає, або перевиховує» [269].

Відповідно до принципу повторюваності подій, відмічаємо *вимушену й раптову міграцію письменника*, яка може бути викликана історичними умовами цього періоду: від'їзд з Одеси в січні 1919 року перервав навчання Ю. Липи в університеті. У лютому син із батьком опинилися разом у Вінниці, а в червні – у Кам'янці столичному. Там Юрій упродовж двох семестрів студіював право в університеті. Через рік Липи були змушені емігрувати до польського Тарнова, а з нього – до Винників і т.д. [269]. Водночас перший успішний досвід адаптації в новій сім'ї вважаємо тим життєвим досвідом, який сприяє відновленню ресурсів через пізнання нового.

Згідно зі спогадами Ю. Липи, батько не підтримував його письменницькі вправи, однак давав свободу у виборі реалізації свого покликання: «Якщо, сину, в тебе дійсно є талант і покликання, то ніяка заборона не поможе, а як це тільки графоманія, то краще не псувати паперу і зайнятися ділом» [358]. Ю. Липа шукає себе в різних сферах, серед яких громадська та літературна діяльність займає чільне місце. Зокрема, під час революційних подій 1917 р. Ю. Липа записується

до Союзу Української Молоді, вступає до Одеської «Січі» та згодом очолює студентську сотню, у складі якої бере участь у вуличних боях восени 1917 р. і 1918 років, редагує у видавництві «Народній стяг» (1917–1918 рр.), газеті українського спрямування «Молодая Украйна» (1918 р.), газеті «Вісник Одеси» (1918 р.) та ін., пише до «Вісника» вступні статті й фейлетони, друкується в одеському тижневику «Українське Слово» (1917 р.), щоденнику «Вільне життя» (1918 р.) тощо. Однак успіх Ю. Липі, на думку більшості науковців, принесла його праця «Призначення України» (1938) – один із варіантів пояснення історичного шляху українців. Рік видання цієї праці вважаємо оптимумом (вершиною) його акмеперіоду.

У вимірі професійних спрямувань життєвий сценарій Ю. Липи можна продемонструвати репертуаром таких життєвих ролей, як «Працелюб», «Проповідник», «Керівник», «Цілитель» [142]. Відповідно до спогадів Б. Стебельського, «як лікар, Липа віддавав медицині свій день. Як мистець – працював і творив уночі. Відпочивав поміж ніччю і днем – ранками. ... сідлав творчого коня, коли нічна тиша відгороджувала все, що спиняло б біг вільної, необмеженої думки» [506]. С. Кучеренко, аналізуючи біографічний вірш Ю. Липи «Три брати», виокремлює напрямки його професійного сценарію у вимірі триєдиної духовної спадщини: *митець* – поет, новеліст, романіст, драматург, літературознавець, мистецтвознавець, мовознавець, культуролог; *мислитель* – публіцист, журналіст, ідеолог, політолог, історик, філософ історіософ, геополітик, економіст та ін.; *медик* – лікар-фітотерапевт: практик і науковець [266].

Основне гасло життя Ю. Липи: пізнавши себе, ставати собою [295, с. 7–8], – згідно з концепцією інстинктів В. Гарбузова [131], демонструє домінування дослідницького типу. Динаміка сценарного розвитку Ю. Липи дозволяє простежити зміну провідних архетипів Творця, Мудреця та Турботливого [334].

Узагальнено траєкторію розгортання ЖС в акмеперіоді, яка відображає досягнення Ю. Липи відповідно до його акме-цілі, умови та чинники відновлення акмеологічних ресурсів демонструє табл. 4.2 [89]. Основою для конструювання акмеограми письменника стали праці Л. Биковського [34] та дослідження сучасних науковців М. Липи-Гуменецької [295; 296] та С. Кучеренко [545].

Таблиця 4.2.

Акмеограма життєвого сценарію Юрія Липи

(22 квітня / 5 травня 1900 року –20 серпня 1944 р.**)**

		Еміграція (втрата ресурсу)	Чинник відновлення ресурсу	Твори, що принесли успіх	Акме-ціль	Провідна діяльність	Акме (одновершинна)
АКМЕПЕРІОД	**20–37**	Еміграція до Тарнова (з листопада 1920 до березня 1922), до Винників (з березня 1922 до жовтня 1922 р).	Літературна діяльність Мистецька група «Сонцецвіт»	У збірнику «Сонцецвіт» вірш «Час людини» і поема «Князь полонений» – визнання критиками поетичного таланту	**Розвиток національної ідентичності українського народу**	**20–22 роки: поет**	
		Еміграція: Познань (Жовтень 1922 – листопад 1928)	Громадська і літературна діяльність (корпорація «Чорноморе»), навчання на медичному факультеті, Познаньського університету (з 1922 р.)	«Державницька молодь» (1925) Поетичні переклади з німецької та французької Драматичні поеми		**22–28 років Поет, прозаїк публіцист, лікар**	
		Еміграція: Варшава (Листопад 1928 – осінь1943)	Літературна, громадська, лікарська діяльність, навчання військовій медицині і фітотерапії, школа політичних наук, Літературна група Танк	«Танк», «Танківці» (1929), «Козаки в Московії» (1934), «Бій за українську літературу» (1935). 3 томи новел «Нотатник» (1936–37), збірники віршів «Суворість» (1931), «Вірую» (1938) Медичні праці і підручники. «Всеукраїнська трилогія» (назва Л. Биковського) «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941)		**28–43 років поет прозаїк, романіст, літературо знавець, публіцист, лікар**	
	38–60	Осінь, 1943 рік, повернення	Літературна і лікарська діяльність	Ліки під ногами (1943) Публіцистичні статті		**Лікар публіцист**	38 років
	Акмеологічні ресурси сценарію						
	Зовнішні: емоційна й інформаційна підтримка батьків, метафоричні наративи батька, листування з батьком, книги, літературні об'єднання, навчання. **Внутрішні:** родинні духовно-моральні цінності, установка на життя, усвідомлення та реалізація свого покликання, вміння отримати зовнішній ресурс, витримувати конкуренцію та здійснювати вибір, вольові якості, наполегливість, відданість своїм моральним ідеалам						

Перший творчий період Ю. Липи (від 1917 до 1938 р.), який відзначає Л. Биковский [34, с. 49–55], збігається з першим етапом акмеперіоду (20–37 років). Домінує на цьому етапі літературна творчість: три збірники віршів: «Світлість» (Каліш, 1925), «Суворість» (Прага, 1931) та «Вірую» (Львів, 1938) («Козаки в Московії», Варшава, 1934р. (друге видання Краків–Львів, 1942); збірка літературознавчих есеїв «Бій за українську літературу» (1935), новели «Нотатник», тт. I–III, Львів (1936–37).

На другому етапі акмеперіоду, окресленому хронологічними межами 38–60 рр., згідно з дослідженнями Л. Биковського [34], формою впливу на українське суспільство Ю. Липа обирає публіцистичну діяльність (1938–39 рр.): Ю. Липа прийшов до переконання, що слід у цілях більшого ефекту *змінити форму впливання* на українське суспільство (трилогія «Призначення України» (Львів, 1938), «Чорноморська Доктрина» (Варшава, 1940 і друге видання 1942) та «Розподіл Росії» (Варшава, 1941) та альбом «Чорноморський Простір» (Варшава, 1941) у співавторстві з Л. Биковським). Відмітимо, що саме ці публіцистичні твори забезпечили йому ім’я на довший час та зробили його «півпророком» для своєї нації.

Розквітом письменницької діяльності Л. Биковський [34, с. 49–55] вважає варшавський період – 1929–1943 рр. (інвентар його творів під кінець цієї доби перейшов був за 200 чисел) [545, с. 198–207], тобто перший етап акмеперіоду та кризу середнього віку.

Згідно з науковими розвідками С. Кучеренко [545, с. 19–22], його творча спадщина налічує 360 творів, що включає 140 віршів, 9 драматичних поем. Окрім того, Ю. Липа здійснив 30 поетичних перекладів. Як прозаїк, надрукував понад 20 новел та понад 20 есеїв, як фітотерапевт, практик і науковець – опублікував 16 медичних праць, як публіцист – понад 30 праць із геополітики, історіософії, етнопсихології тощо. Організаційно-видавнича діяльність Ю. Липи переважає на першому етапі акмеперіоду. Громадсько-політична – рівномірно впродовж акмеперіоду. 1938 рік вважаємо вершиною акмеперіоду Ю. Липи. Останній період життя (яворівські часи), які тривали від осені 1943 до серпня 1944 р., є спадом у

творчій діяльності письменника. Однак переконання про людину-Героя, що стало базовим у формуванні його національно-патріотичного життєвого сценарію, Ю. Липа зберіг упродовж життя: «… Я в першу чергу тільки українець, я той, ким був мій батько… я є Тарасівець, Шевченко мій ідеолог, а «Кобзар» моя ідеологія. Я був, є і буду людиною чину і сьогодні я йду з тими, що діють і з ними залишуся...» [328, с.49–56, 53].

4.4.2. Акмеограма життєвого сценарію Євгена Маланюка

Формування та розгортання життєвого сценарію майбутнього українського письменника, публіциста й літературного критика, мемуариста й культуролога-енциклопедиста, співлідера літературного об'єднання «Tank» спробуємо проаналізувати відповідно до його рефлексій у вірші «Біографія» [322, с. 10–11]. Маючи 27 років (у 1924 р.), Є. Маланюк описує своє життя як протидію, що супроводжується самотністю: *завжди напружено, бо завжди – проти течій […] завжди заслуханий: музика, самота…* Очевидно, що прислівник *завжди*, який повторюється в перших 10 словах тричі, свідчить про зафіксовану сценарну емоційну реакцію на певну повторювану подію. Стан напруження, гіперконтроль провокують вибір діяти проти певного припису чи заборони (антисценарій), результатом чого є відчуття самотності. Водночас такий стан може свідчити і про внутрішній конфлікт, що в психологічному просторі відображається в боротьбі за незалежність України. Відповідно до теологічного принципу [232], звертаємо увагу на останню сцену життя письменника. Відомо, що письменник, родом із Херсонщини, помер «на удар серця у своєму самотньому помешканні в Нью-Йорку» [551, с. 156]. Послуговуючись працями К. Штайнера [598], робимо висновок, що причиною цього могла бути нестача «емоційного поглажування», тобто недостатність соціально-психологічної підтримки, почуття любові. На перший погляд, це твердження виглядає дискусійно, адже відомо, що Є. Маланюк – «Поет Степової Еллади» [368, с. 3] – був визнаним і популярним як у професійній, так і особистій сферах життя. Однак, незважаючи на активну

життєву та творчу активність, два шлюби, маючи сина, помирає він самотньо в «позі молитви» [551, с. 156]. Імовірно, що письменник збирався до театру, про що може свідчити знайдений квиток до опери в його кишені на вечір смерті. Любов до мистецтва майбутній поет перейняв від своїх батьків. Із життєпису Євгена Маланюка відомо, що його батько Филимон Васильович Маланюк, який хоч і працював учителем, повіреним Архангородського суду, захоплювався просвітницькою діяльністю, був режисером аматорських театральних постановок, співав у церковному хорі, друкувався в часописах та ініціював у своєму містечку відкриття гімназії. З удячністю «за серце і любов» Є. Маланюк згадує й свою матір Гликерію Яківну [327, с. 148]. Натомість «життьову свою невдачу» письменник пов'язує з нереалізованим професійним сценарієм свого батька. «Поруч випадкової співпраці в досить численних часописах, режисерування в нашім майже «постійним» (щоліта) театрі, суспільної (щоправда систематичної) діяльності «вчитель – слова та просвітництва», батько Євгена «жадної фахової праці не плекав і ціле не дуже довге життя (помер1917 р.) був людиною «без определенних занятий» [327, с. 148]. Так, «нарікаючи», у своєму життєписі сам письменник згадує дитинство. Таке ставлення цілком могло спровокувати антисценарій, а отже, і проектування протилежної моделі професійної діяльності батька. Відомо, що письменник у 1914 р. поступив до Петроградського політехнічного інституту, який закінчити завадила Перша світова війна (юнака мобілізували до армії), закінчив Київську військову школу (січень 1916 р.) та гідротехнічний відділ Української господарської академії (Чехословаччина). «Маланюк був гордий з звання інженера» та шкодував, що «оминув факультет історико-філологічний». Однак це не зашкодило йому написати «томи культурно-історичних та літературно-критичних есеїв і публіцистичних статей» [424, с. 151]. Водночас у зрілому віці саме батькові Є. Маланюк завдячує у своєму життєписі за «основи інтелектуального і світоглядного розвитку» [327, с. 148]. «Батько був «інтелігентом», який «всупереч всім обставинам і спокусам, залишився національним до кінця, не зрадивши ні свого роду, ні своєї раси» [327, с. 148]. Таку національно-патріотичну позицію помічаємо й у реалізації життєвого

сценарію Є. Маланюка. Так письменник продовжує життєвий сценарій батька, механізмом якого вважаємо установку на рух «проти течії». Подібні орієнтири спостерігаємо й у життєвому сценарії мами, яку батько викрав у її нареченого («поручника з уланів»), у пам'ять про якого залишився «список» лермонтовського «Демона», який вона зберігала все життя. Мати, донька «чорногорця Якова Стоянова, військовика із сербських осадчих», вихована на зовсім інших традиціях, ніж батько Євгена, була з «дворянських гнізд» з клавесинами, дагеротипами, сентиментальними романами і романсами…». Відповідно, в сім'ї панували дух віків тисячолітніх традицій, «україноцентризм» та атмосфера «українського інтелігента» [327, с. 148]. У такому контексті слід згадати генеалогічне дерево роду майбутнього поета, яке включає представників різних національностей і статусу. Відомо, що прадід Є. Маланюка Федір Маланюк був запорожцем, імовірно, родом із Покуття, мати бабусі Євдокії Ужевенко була молдаванкою, бабуся за мамою Марія Ліщинська, імовірно, була полькою, тітка Гликерія одружена з урядовцем М. Звольським [327, с. 147–148]. Отож, «життя на дві хати» конструктивно вплинуло на формування толерантності до інших культур у письменника, його культурного інтелекту, що є вагомим у розвитку лідерської обдарованості.

Ставлення до свого імені, згідно з дослідженнями транзактних аналітиків, має вплив на розгортання життєвого сценарію. У життєписі Є. Маланюка відчувається гордість письменника за своє прізвище, яке «*фігурує в реєстрах старшини доби Хмельниччини*» [327, с. 147]. Своєю чергою, така повага до історії свого роду та країни конструктивно вплинула на формування патріотичних орієнтирів сценарію письменника, що відображає його творчість. У вірші «Біографія» [322, с. 10–11] Є. Маланюк наголошує на своїй етнонаціональній ідентичності (*Так вийшовши з глухого степу, / З зідхань страждальної землі)* та намірі слідувати культурному сценарію свого народу (*Я – кривавих шляхів апостол*). Водночас, враховуючи історичні події, в яких довелось жити письменнику, та сімейні традиції, адже мати була донькою військовика, знаходимо пояснення вибору фаху військового. У процесі розгортання життєвого

сценарію Є. Маланюк змінює «стилет» на «стилос», який стає вагомим засобом у реалізації його життєвої цілі – служити своїй вітчизні (*Смолоскипом Тобі Одній*) [322, с. 10–11].

Історичний час вважаємо однією з умов формування двох лейтмотивів життя і творчості письменника, на які зазвичай вказують науковці: дорога і самотність [235]. За відгуком У. Самчука [82, с. 13], «цей гострозорий поет ніколи не був оптимістом. Його «Доля» ніколи не була і не могла бути натхнута рожевими мріями з легкої руки голого, не вичутого і не виправданого слова». Однак це не стало на заваді реалізації завдань життєвого сценарію поета: писати те, що «чує душа» й «бачить внутрішнє око».

Самотність як результат волі до життя (А. Шопенгауер) породжує відчуження, дистанцію від світу, яку, услід за Г. Сковородою, сучасний дослідник Н. Хамітов [561] вважає необхідністю для можливості породження мудрості. Свою самотність поет називає «полиновим медом», що, з одного боку, мотивує його до самореалізації (*У тьму вмираючого дня / Мушу випити келих до краю — / Полиновий мед самоти)* [322, с. 10–11], а з іншого – вносить у життя страждання. Пояснення такої двоякості знаходимо в розмежуванні самотності як соціально-психологічного феномену на зовнішню і внутрішню. Зовнішня самотність, яку зазвичай переживають емігранти, згідно з дослідженнями Н. Хамітова, є результатом випадкової суперечності людини й соціуму, зокрема випадку-катастрофи, що фізично відокремлює людину за межі соціуму. Відчуття внутрішньої самотності виникає внаслідок суперечності людини з собою, причиною чого може бути самооцінка, толерантність (П. Рікер) та ін. Людина, що увійшла в стан внутрішньої самотності, глибинно страждає, адже самотність переживається як відсутність духовного єднання (Ю. Швалб, О. Данчева). Однією з причин «самоти» є перебування віч-на-віч із Долею під тиском зовнішніх обставин, зокрема смерті близьких [561, с. 96]. Паралелі з життям Є. Маланюка дозволяють виокремити причини тотальної самотності поета (*Без шляху, без батька, без передтечі*) [322, с. 10–11]. У віковий період, коли завершується формування життєвого сценарію, помирає його мати (1913 р.), а згодом – дід

(1915 р.) та батько (1917 р.). Переживання втрати рідних, відчаю, почуття вини (*Жива історія, скарбниця / Оповідань, байок, бувальщин – / Та я так вірив в вічність Вашу, / Що нічого не записав)*, злості щодо несправедливості Долі (*Отут спочила наша мати / Рояль, Шпільгагена й альбоми / Змінила на твердішу долю: / Дружина – мати тільки й знала / Родину, поле й город*) [323, с. 142–155] посилюють переживання втрати батьківщини. Імовірно, що страх не вберегти найдорожче міг спровокувати лейтмотив самотності ЖС письменника. Чинник відновлення його ресурсного потенціалу вбачаємо в освіті, творчій діяльності й відповідальному ставленні за своє життя та інших (табл. 4. 3).

Відомо, що з дитинства Євген мав здібності до навчання і, блискуче закінчивши архангородську початкову школу, у 1906 р. став учнем Єлисаветградського земського реального училища, де за великі успіхи його не лише звільнили від сплати за навчання, а й відзначили спеціальною стипендію Єлисаветградського земства [234].

Таблиця 4.3.

Чинники відновлення ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв Євгена Маланюка

Втрата ресурсу	Відновлення ресурсу
1913 (втрата матері)	вступив до Петроградського політехнічного інституту (1914), мобілізація
1915 (втрата діда)	закінчив військову школу в Києві (1916), фронт
1917 (втрата батька)	долучився до українського війська, працює при штабі дієвої армії, ад'ютант командуючого Дієвою армією генерала В. Тютюнника
1920 (полон)	почав друкуватись у різних часописах (1921)
1922 (втрата сестри та брата)	почав видавати журнал «Веселка» (1922)

Ще однією причиною самотності може бути нерозділене кохання до Н. Лівіцької, яку поет зустрів у 1923 році. Підтвердження сильного почуття до цієї письменниці знаходимо в листах до неї: «І вже другий день як … серце воскресло… Одійшла ця порожність – і квітень зашумів» (від 26.I.24) [343, с. 227]. Це кохання, яке тривало довгі роки («Ви-бо без кінця мила – і я почуваю і

відчуваю те, чого вже давно не відчував» (10.VIII.28.) [343, с. 307]), надавало оптимізму та віри в майбутнє поета, що розвивало його екзистенційні ресурси та сприяло творчості «Вірю: буде весна! Буде вітер…Прилетить з моєї Херсонщини. Принесе запах рідного поля і маминої могили. А я крикну йому: «Є в мене Натуся моя! Є!» (15.II.24.) [343, с. 246]. Поет ділиться з нею глибокими спогадами про рідний дім та близьких йому людей. «От сьогодні мені й 27 років! Снилась мати, хата, херсонська весна й степовий вітер» (від 3.II.24., до Левицької) [343, с. 233]. Водночас у листах яскраво виражений страх втрати: «… просто жах, що хтось Вас украде у мене… – і я буду знову сам… вити від болю і самоти» (20II.24) [343, с. 248]. Однак Н. Лівіцька бачить у цих стосунках лише творчу співпрацю: це було зовсім іншого роду захоплення («Він був для мене тільки уже визнаним поетом» [у 265]). Несвідома образа на жінку може пояснити розірвані стосунки з обома дружинами Є. Маланюка та вибір сконцентрувати свою увагу лише на творчій діяльності: *І тільки бачу – камні, вірші / І тільки чую – гул погроз* [322, с.10–11].

За страхом смерті письменника стоїть страх невиконання завдань сценарію: *І все боюсь: скінчиться термін, / А я не скінчу завдання,* – та страх самотності: *І попливу один, без керми* [322, с. 10–11]. Кредо, яке збігалося з установкою полководця, командувача Наддніпрянською Армією УНР генерала-хорунжого В. Тютюнника, у якого письменник служив ад'ютантом, – боротися за Україну до останньої можливості [322, с.10–11], – модифікуючись, стає ресурсом письменника на все життя. Таке відповідальне ставлення за своє життя мотивує письменника з «німого життєписа» сконструювати «вічний образ» *... на дикім камені століть* [322, с. 10–11]. У вірші «Біографія» [322, с.10–11], кількість слів якого становить 182 одиниці, одна шоста – дієслова (30), що свідчить про активовану дієву складову його ідентичності. Схематична каузальність дієслів дозволила відстежити перемогу соціального (мушу) над автономним (вихід зі сценарію) у боротьбі сценарного та антисценарного рішень, що демонструє сценарну установку *«Більше я ніколи нікому не буду довіряти».* Причиною формування такого рішення могла бути низка відзначених вище подій, у результаті чого й активувався страх (випало загаснути – вийшовши – вирізьблюю,

конструюю – розраховує, шепоче, виміряє – колють – заплутуюсь – бачу, чую, *боюсь* – побачиш, почуєш – проридає – мушу). У зв’язку з цим драйвером сценарію вважаємо Будь сильним, що характеризується як заборона на власні почуття, намір самостійно досягати поставленої мети та провокує сценарій Ніколи, основою якого є фрустрація бажань [645].

Рис. 4.2. та табл. 4.4 демонструють творчо найбільш продуктивний у літературній діяльності за критерієм написання та публікації творів 1954 рік. На той час письменнику було 57 років. У 1960 році письменник пише вірш «*Зі мною ангели не розмовляють більше»* [324, с. 96], смислове наповнення якого свідчить про душевну кризу, що характерно для цього вікового періоду.

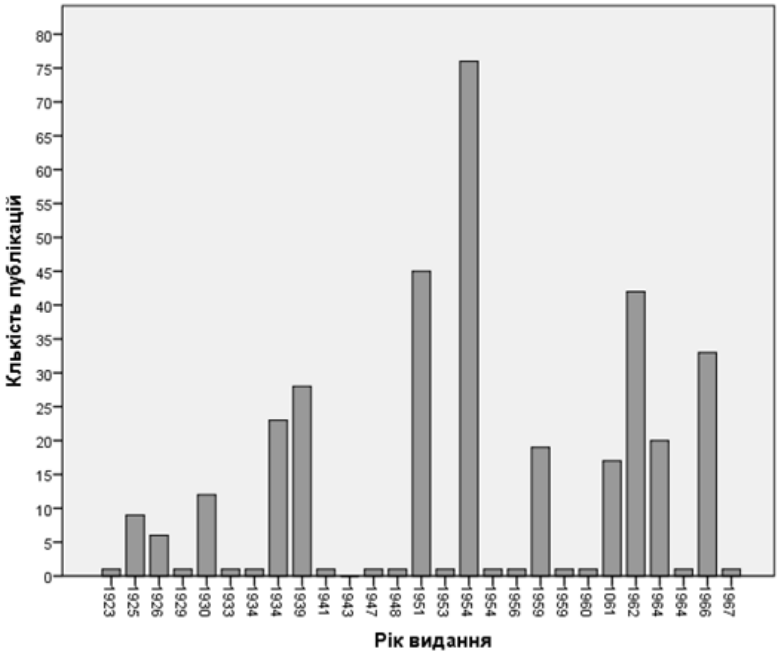

Рис. 4.2. Динаміка творчої продуктивності Євгена Маланюка

Таблиця 4.4.

Акмеограма життєвого сценарію Євгена Маланюка

(20 січня (1 лютого) 1897 – 16 лютого 1968)

		Еміграція (втрата ресурсу)	**Чинник відновлення ресурсу**	**Твори, що принесли успіх**	**Акме-ціль**	**Провідна діяльність**	**Акме (макро-вершинна)**
АКМЕПЕРІОД	**20–37**	1923 (переїзд до Чехії)	перша збірка (1924), одруження з Зоєю Равич (1925), закінчив Академію як інженер гідротехнік (1928)	Есе Озимина. *Евген Маланюк, Михайло Селегій, Михайло Осика (Каліш)* (1923) Збірка поезій: «Стилет і стилос» (1925), «Гербарій» (1926)	служити своїй вітчизні	український письменник, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик	
		1929 (розлучення, від'їзд до Варшави)	Стає **співлідером «Танк»,** одруження з Богумилою Савицькою, народження сина	Есе Група «Танк» (1929), збірка «Земля й залізо» (1930) «Земна мадонна» (1934), вірш «Молитва» (1933) есе Ранній Шевченко (1934)			
	38–60	Переїзд у Чехословаччину, формальне розлучення переїзд до Німеччини, 1949 (від'їзд до Америки)	1958 р. обрано почесним головою об'єднання українських письменників «Слово».	«Перстень Полікрата» (1939), есе Крути. Народження нового українця (1941) «Вибрані поезії» (1943) есе В Кулішеву річницю (1947), Коли року 1917 (М. Зеров – Г. Нарбут) 13.5.1933 (М. Хвильовий) (1948), збірка «Влада» (1951) П'ята симфонія поема (1953), Проща (1954) «Поезії в одному томі» (1954), есе «Нариси з історії нашої культури» (1954), До проблеми большевизму (1956)			55 р., **57 р.**
				Збірка «Остання весна» (1959), есе «Малоросійство» (1959), «Ілюстрісімус Домінус Мазепа – тло і постать» (1960) Поза збірками: Із циклу поле бою (1961), есе «Книга спостережень» (Т. 1) (1962), збірка «Серпень» (1964), есе Лист до молодих. Над могилою Максима Рильського (1964), «Книга спостережень» (Т.2) (1966), День поезії (1967), *підговлено збірку»Перстень і посох» (1972 посмертно)*			1965
	Акмеологічні ресурси сценарію						
	Зовнішні: освіта, участь у літературних об'єднаннях, листування. **Внутрішні:** усвідомлення та реалізація свого покликання, відданість своїм моральним ідеалам, любов та самопожертва на благо України.						

Отже, письменник, як і герой його метафоричного наративу Т. Шевченко [326, с. 80], не просто поет (*бо це ж до болю мало*), не лише проповідувач ідей (*бо це лиш рупор мас*), а й лідер, за «ким зайнялось і запалало». Любов та самопожертва на благо України-матері, що характерна для багатьох представників цієї історичної епохи, стає провідним ресурсом життєвого сценарію Є. Маланюка (*А ось поруч – усміх, ласка, мати*). Чинниками відновлення акмересурсів життєвого сценарію письменника в досягненні мети «навпростець», тобто по прямій, короткому шляху, обходячи протоптану дорогу, виокремлюємо літературну та громадську діяльність, впевненість у важливості своєї справи, віру в ідею. Будучи співлідером літературного об'єднання «Танк», почесним головою об'єднання українських письменників «Слово» (1958 р.), письменник керується мудрістю та набутими знаннями (*І мудрість протина, як кобра*) [322, с.10–11]. Творчість, навчання та активна громадська діяльність збаласували його внутрішню й зовнішню програму сценарію, «діамантовим гіпнозом» «заплутали» [322, с. 10–11] особисте життя, компенсували втрату Батьківщини, у вірності якій автор не сумнівався (*Тобі Одній*) [322, с. 10–11].

4.4.3 Акмеограма життєвого сценарію Уласа Самчука

Життя і творчість «Гомера українського життя XX століття» прозаїка, редактора, публіциста, літературознавця, громадсько-політичного діяча Уласа Самчука (літературні псевдоніми – В. Данильчук і В. Перебендя, псевдоніми, якими письменник користувався в публіцистиці 1930–40-х років, – Іван Влодко, Ольга Волинянка, Кай, Ф. Грак; криптоніми, якими письменник користувався в публіцистиці 1930–40-х років, – УС, М. П., П. Б., Б. П., В. Р., М. К., Ф. Н. [395]) справедливо підтверджують його патріотичну позицію, особисту причетність до долі України [402]. Улас Самчук представляє перше покоління української діаспори, творче становлення яких відбувалось на еміграції [171]. Прийнято вважати, що літературне обличчя та літературну славу У. Самчуку дала Прага [395]. Однак, услід за Г. Чернихівським, вважаємо, що «як людина, і як

письменник» формувався він у стінах української гімназії невеличкого провінційного містечка Кременець [577, с. 99]. Монографія Г. Чернихівського «Улас Самчук: сторінки біографії» [577] вважається першим синтетичним дослідженням життєпису видатного прозаїка ХХ ст., редактора, видавця, публіциста, громадсько-політичного діяча.

Однак постать уродженця славнозвісного Дерманя на Волині, який майже 60 років жив в еміграції, входить у поле наукового інтересу філософів, істориків, літературознавців, психологів (С. Пінчук, В. Маруняк, М. Жулинський, І. Пасічник, П. Кралюк, Д. Нитченко, І. Комінярська, Г. Костюк, Н. Приймас, І. Руснак та ін.). Серед тих, хто робить величезний вклад для того, щоб творчість письменника була відома сучасній молоді, ректор Національного університету «Острозька Академія» проф. І. Пасічник виділяє родину Соколиків – «пані Оксану та пана Ярослава, усе життя яких присвячено служінню Україні» [402]. Враження від знайомства з представниками української діаспори, відданими інтелектуальній ідеї, стало поштовхом до створення в Національному університеті «Острозька академія» Інституту досліджень української діаспори, гідне місце в якому займають і дослідження Уласа Самчука. У своїх спогадах О. Бризгун-Соколик говорить про мрію Уласа Самука, щоб його твори були доступні читачеві в Україні [60]. За всіх обставин письменник прагнув залишатись «людиною у високому християнському сенсі цього слова», гордо й невтомно тримаючи в руках «духовний жезл національного обов'язку – набувати втрачену батьківщину для себе і для свого народу», – стверджує проф. І. Пасічник у передмові до видань письменника [401]. Улас Самчук, попри непрості умови життя на еміграції, залишаючись «у просторі предків і в просторі української мови» (М. Жулинський [193]), продовжував творити, репрезентуючи життя українця [401]. Згідно з науковими розвідками І. Пасічника та П. Кралюка, життя письменник уявляв «боротьбою», «співгрою взаємопротилежних елементів», керованою не лише «сліпим інстинктом, як анархія діяння», а й «свідомою волею, як організованою функцією». Переконання У. Самчука про дієву природу життя сфомувало його світоглядні орієнтири та ідеал розумно-героїчної людини – представника

національної спільноти [407]. І. Руснак [477], аналізуючи роман-репортаж У. Самчука «Сонце з Заходу», вагомішим у ньому вважає асоціацію письменника небесного світила зі свободою, відродженням українського духу, правом народу мати місце під сонцем. Така екзистенційна позиція письменника демонструє патріотично зорієнтований життєвий сценарій, мету якого можна простежити в його єдиному вірші «Не любити – не можу свою я країну», розміщеному в 1922 році в рукописному альманасі «Юнацтво». Життєві смисли У. Самчука, його намір самовіддано працювати на благо України репрезентують такі рядки вірша, перевиданого Г. Чернихівським у своїй монографії [577, с. 35]: *Якби навіть прийшлося в лихую годину / За неї я радо умру*. Заклик цього твору «Люби ж ти, люби свою рідну країну!» стає гаслом життєвого сценарію письменника. Реалізацію цього задуму письменник вбачає, як і Євген Маланюк, у літературній діяльності – «тримати перо, а не зброю» [у 429, с. 25]. Причиною формування такого свідомого рішення вважаємо сценарну подію. Будучи членом терористичної групи, що існувала на початку 20-их років у гімназії, У. Самчук отримує наказ убити єпископа Д. Велединського. Рішення піти проти наказу, за відгуком самого письменника, «врятувало» не лише життя єпископа, а і його, адже мотивувало переглянути ставлення до життєвих цінностей та цілей. Подальші історичні події стали причиною його еміграції: 1927–1929 – Німеччина Веймарська, 1929–1940 – Чехословаччина, 1948–1987 – Канада. «Народився під час війни, виріс під час війни, зрів під час війни. Одинадцять років війни та революції, п’ятнадцять років вигнання, чотирнадцять миру», – констатує письменник у своїх записках [475, с. 217]. Війна, згідно з Е. Берном [28], закриває реалізацію життєвих планів. Однак сценарна мета письменника була реалізована всупереч перешкодам. Згідно з теологічним принципом сценарного аналізу [232], виділяємо останні роки життя Уласа Самчука, які були присвячені пошукам відповіді на питання «національної альмагами» у стародавній історії України, слов’янстві, передслов’янстві. Письменника цікавили причини «долі» України та можливості її оптимізувати, що підтверджує відданість мотиву життя, своєму покликанню. У зв’язку з цим, варто відзначити акмеологічне середовище і

простір, у формуванні якого активно брали участь як сам письменник, так і його родина, вчителі, колеги та друзі. Сприятливим простором для акмеологічного розвитку письменника була природа його рідного краю – с. Дермань, де письменник народився. За відгуком проф. І. Пасічника, Дермань – це джерело духовності, з великими культурними традиціями, адже пов'язане з появою Острозької Біблії 1581 р. У Дерманському монастирі жив Іван Федоров. На початку XVII ст. тут зібралося гроно кращих українських інтелектуалів. У цьому монастирі закінчив своє життя Мелетій Смотрицький. Тому це місце сприяє формуванню духовно-моральних цінностей майбутнього письменника [403]. Про значну роль у формуванні релігійного світогляду У. Самчука Дерманського Свято-Троїцького монастиря говорить і Н. Приймас. Дослідниця відзначає й релігійний дух родинного виховання майбутнього письменника, де «філософом серця», «безпосереднім шматком чистої природи» для У. Самчука була його мати [429, с. 21]. Значний вплив на формування особистості У. Самчука, ресурсного потенціалу для його творчої самореалізації мало й с. Тилявка Кременецького повіту, до якого в 1913 р. переїхали Самчуки: «… я тут виростав, виходив початкову школу, пережив юнацтво і зберіг багато спогадів і переживань» [474, с. 142]. Вагому роль у його житті відіграв дядько Єлисей – «невтомний читач книжок», виконавець народних пісень [474, с. 142], священик К. Данилевич, який наполіг, щоб хлопець продовжував учитись, та директор Кременецької гімназії С. Міляшкевич. Власне, у цій гімназії, де майбутній письменник очолює літературно-мистецький гурток «Юність» та є членом Кременецької «Просвіти», формуються й лідерські здібності Уласа Самчука. Отож, мікросередовище було сприятливим для стимулювання освітніх та творчих орієнтирів ЖС письменника.

Сам Улас Самчук, згідно з дослідженнями проф. І. Пасічника, репрезентує отриманий досвід як чинник щасливого життя (хай навіть завдяки важкій праці), яке руйнують зовнішні сили (війни, революції, більшовицька влада). Сформовані в цей час цінності, що включали шанування родини, рідного краю, збереження традицій, створили «рай» письменнику в еміграції [404], сприяли розвитку його етнонаціональної ідентичності та зумовили його творчість. Здійснений нами

контент-аналіз твору Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети» підтверджує цю тезу. Цей роман, відповідно до досліджень Г. Костюка, – «документ значущої мистецької сили», нагороджений на закритому конкурсі «Українського видавництва» у Львові 1944 року, зображує ідеї, психологію, характери й побут української гімназійної молоді 20-х років [251, с. 504]. Авторська дата й місце написання твору «Юність Василя Шеремети» [478] визначені: Прага–Городок, 1940–1944 рр., – однак допрацьовував і видавав цей роман Уласа Самчук у період своєї діяльності в таборах для «переміщених осіб» у Мюнхені. За відгуком відомої письменниці української діаспори в Австралії доньки Д. Нитченка Лесі Богуславець у приватному листуванні від 20 березня 2014 року, цю книгу в таборах для «переміщених осіб» «всі намагались прочитати». Цей роман сучасна дослідниця І. Комінярська відзначає в контексті репрезентації життєвої позиції письменника, зокрема його переконань щодо вагомості збереження та утвердження ментально-сакральної сутності національної ідентичності. У зв'язку з цим ми здійснили обрахунок інверсної частоти слів IDF (запропоновано Дж. Зіпфом), що вживаються Уласом Самчуком у його творі «Юність Василя Шеремети» [478] на позначення когнітивного блоку національної ідентичності, який включає знання про існування національної групи, категоризацію себе як члена національної групи, знання про національну територію, знання про емблеми, символи, інститути, звичаї, традиції, історичні події, історичні фігури, віру у спільність походження та загальну спорідненість членів національної групи, віру в існування взаємозв'язку індивіда з національною групою [529]. Інверсна частота розглядається нами як одиниця статистичної значущості терміну чи групи слів у певному тексті. Враховуючи загальну кількість слів (51 474 слова) та кількість вербальних одиниць, що були віднесені до когнітивного блоку (1 238 слів), нами було виявлено показник інверсної частоти на рівні 1,62, що, послуговуючись визначенням К. Спарк-Джонс, вказує на вагомість блоку, тобто його достатню статистичну значущість (статистично значущими є одиниці, показник інверсної частоти яких близький до 0). Такий результат ми розуміємо як наявність у свідомості У. Самчука знань про особливості свого народу, їх

збереження, використання та передавання наступним поколінням у вигляді літературних творів [100].

У передмові до свого роману «Юність Василя Шеремети» (21 березня 1946 року) Улас Самчук наголошує: «Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю» [478, с. 5]. Таку ідею висловлює письменник і в листуванні з однодумцями. Зокрема М. Жулинський [192] відзначає листи Уласа Самчука до відомого активного діяча української діаспори в Австралії Дмитра Нитченка від 1квітня 1976 року, де письменник наголошує на обов'язку перед собою й нацією «залишити по собі слід у слові…». По-особливому таке покликання письменник реалізовує в таборах для «переміщених осіб», де очолює Мистецький Український Рух.

Не зважаючи на те, що не всі плани літературних теоретиків цього періоду були реалізовані, у контексті означеної проблеми виділяємо творчу активність та розвиток літературної діяльності У. Самчука. Згідно з дослідженнями Д. Нитченка, У. Самчук був відомим не лише як активний діяч цього періоду, а й як письменник. Дослідник наголошує, що «…з письменників, які жили в Німеччині, а потім у Канаді й Америці, з літературної праці жили тільки Улас Самчук, Іван Багряний та Григорій Костюк» [373, с. 182]. За результатами опитування читачів, проведеного в Німеччині через анкети, надруковані в пресі, «найпочетнішими виявилися Улас Самчук та Іван Багряний, які здобули майже однакову кількість голосів» [371, с. 345].

Серед творів, написаних У. Самчуком під час «другої еміграції», проф. І. Пасічник виокремлює книги «На білому коні» та «На коні вороному», які творилися письменником на схилі літ, коли він, маючи за плечима великий життєвий досвід, намагався осмислити свій життєвий шлях під час лихоліть Другої світової війни. Своє завдання письменник вбачав у тому, щоб у непростих умовах німецької займанщини піднімати національну свідомість українців і працювати на перспективу – створення власної суверенної держави [403]. Подальший життєвий та творчий шлях Уласа Самчука в різних проявах та формах

демонструє відданість цілі свого життєвого сценарію – популяризації української літератури як літератури великого народу.

Таблиця 4.5.

Акмеограма життєвого сценарію Уласа Самчука

(20.02.1905 – 09.07.1987)

Роки життя		**Еміграція (втрата ресурсу)**	**Чинники відновлення ресурсу**	**Твори, що принесли успіх**	**Акме-ціль**	**Акме (багато-вершинна)**
До 20		Арешти	Сім'я, навчання в школі, семінарії, гімназії, культурно-громадська та політична діяльність (очолює гурток «Юнацтво)	перший вірш (1922 р.)	Бути літописцем свого народу	
АКМЕПЕРІОД	**20–37**	Із березня 1927 служба у польському війську, дезертирство до Німеччини		перше оповідання **»На старих стежках»** (1926)		
		Еміграція Німеччина (серпень1927) Чехословаччина (червень, 1929 р.)	Навчання в університеті (Бреславль), УВУ (Прага), творча, просвітницька діяльність, співпраця з видавництвами, відвідини України, редакція газети «Волинь» (м. Рівне), зустрічі та знайомства з однодумцями, книги, листування	**«Кулак»** (1932), **«Волинь»:** «Куди тече та річка» (1932), «Війна і революція» (1935), «Батько і син» (1937) **«Марія»** (1934), «Віднайдений рай» (1936) **«Гори говорять»** (1933), *«Нарід чи чернь?»* (1941), *«Крути»* (1943)		**32 роки**: письменник
	38–60	Табори для переміщених осіб (Німеччина, серпень 1944 р.)	З 1945 р. – діяльність у МУРі (голова), творча та громадська діяльність	«Юність Василя Шеремети», (1946, 1947), «Шумлять жорна» (1947) «Ост» («Морозів хутір» (1948)) «Велика література: Доповідь на І з'їзді МУРу (1945)		**41–42 рр.,** лідер
		Канада, жовтень 1948–1987 рр.	З 1954 р. – діяльність в об'єднанні «Слово» (співзасновник), творча та громадська діяльність	«Ост» («Темнота» (1957)), «П'ять по дванадцятій» (1954), «На білому коні» (1957), «Чого не гоїть вогонь» (1959**)**		**50–52 рр.:** письменник

Продовження Таблиці 4.5

61–82		Творча (літературна та дослідницька (наукова) діяльність. Учасник з'їздів об'єднання «Слово» (1958, 1964, 1968, 1970, 1975, 1982)	«На твердій землі» (1966); «Ост» («Втеча від себе» (1982)); «На коні вороному» (1975), «Живі струни» (1975) «Плянета Ді-Пі» (1979), «Слідами піонерів» (1980), сторінки про Чонобиль (1986)		**74 роки:** Письменник
Акмеологічні ресурси життєвого сценарію					
Зовнішні: підтримка родини, вчителів, колег та друзів, духовно-культурний простір місця народження Уласа Самчука, природа рідного краю. **Внутрішні:** патріотично зорієнтована позиція, особиста причетність до долі України, відданість інтелектуальній ідеї та національному обов'язку, невтрачений зв'язок з Україною, соціальні компетентності, готовність до інновацій та співпраці, духовно-моральні цінності, свідомі вольові зусилля, ідеалізоване уявлення про розумно-героїчну людину як представника національної спільноти, уміння знаходити спільні інтереси з однодумцями для реалізації його лідерських здібностей					

Згідно з акмеограмою письменника (табл. 4.5.), акмеологічними ресурсами в досягненні акмеологічної цілі життєвого сценарію Уласа Самчука – бути літописцем українського простору – є його патріотично зорієнтована позиція, особиста причетність до долі України, відданість інтелектуальній ідеї та національному обов'язку, невтрачений зв'язок з Україною, соціальні компетентності, готовність до інновацій та співпраці, духовно-моральні цінності, свідомі вольові зусилля, ідеалізоване уявлення про розумно-героїчну людину як представника національної спільноти. Досягненню оптимуму у творчій самореалізаці письменника на першому етапі акмеперіоду в 32 роки забезпечила літературна діяльність (трилогія «Волинь», висунута на здобуття Нобелівської премії), на другому – громадська активність (лідерська діяльність у МУРі) приблизно в 41–42 роки та у 50–52 роки (громадська та літературна діяльність в об'єднанні «Слово»). Творча активність письменника після 60-ти років свідчить про розмитість меж акмеперіоду. Кількість творів та участь у з'їздах літературного об'єднання «Слово» у віковому проміжку 70–80 років дає підстави виокремити вік 74 роки як вершину цього життєвого періоду письменника. Водночас відмітимо віковий проміжок, що збігається з кризою середини життя

Уласа Самчука, як найменш ефективний у процесі творчої самореалізації, що не суперчить теоретичним напрацюванням у галузі вікової психології.

З'ясовано, що мікросередовище, в якому виріс майбутній письменник, було сприятливим для формування освітніх та творчих орієнтирів його життєвого сценарію. Підтримка родини, вчителів, колег та друзів ще в дитинстві розвинули уміння письменника знаходити спільні інтереси з однодумцями для реалізації його лідерських здібностей. Духовно-культурний простір місця народження Уласа Самчука, природа рідного краю, дитячо-юнацький досвід стали сприятливим простором для акмеологічного розвитку письменника, що забезпечило розгортання наповненого акмеологічними смислами життєвого сценарію.

4.4.4. Акмеограма життєвого сценарію Григорія Костюка

У 1954–1975 рр. Об'єднання українських письменників «Слово» у Нью-Йорку очолював науковець, літератор, громадський діяч Г. Костюк. На відміну від позиції щодо ставлення до еміграційної літератури як такої, що «вмирає» «із самим людьми, які її творять» (Д. Струк), письменник вважав український літературний процес поза межами рідного краю фактом дійсним і вірив у вічність нації, недостатньо враховуючи факт природньої асиміляції молодих поколінь [491, с. 362]. І якщо в МУРі він відігравав периферійну роль і творчо не міг себе виявити, то у «Слові», будучи його лідером, зумів реалізувати проект МУРівського періоду, одним із завдань якого була відкритість української еміграційної літератури, зв'язок із літературним та духовним процесом, що розвивається як на батьківщині, так і в усіх країнах світу [399; 491].

Зазначимо, що на час завершення повноважень Г. Костюка як голови «Слова» до складу об'єднання входило 186 літераторів зі США, Канади, Англії, Аргентини, Бразилії, Австралії, Німеччини, Франції та ін. Серед здобутків «Слова» однойменний збірник літератури, мистецтва, критики, кілька десятків книжкових видань (романи, оповідання, поезія, драми, критичні есеї, збірки документів, монографії), чимало збережених письменницьких архівів. Низку важливих видань

підготував і сам Григорій Костюк: твори М. Куліша, В. Підмогильного, В. Винниченка, дослідження М. Плевака, П. Филиповича та ін. [491]. Відмітимо, що на час активної діяльності об'єднання його лідеру – Г. Костюку – виповнилося 52 роки. Творча активність у межах цієї діяльності продовжувалася 23 роки. У 81 рік дослідник-літературознавець, публіцист, громадський діяч та організатор літературного життя в діаспорі, лідер літературного об'єднання «Слово», один з ініціаторів заснування літературної організації МУР тощо реалізовує себе і презентує як письменник. Спробуємо проаналізувати «Вступні роздуми» до першої книги «Зустрічі і прощання» [252] Г. Костюка в межах наративного підходу з метою виокремлення акмеологічних умов та чинників реалізації його життєвого сценарію.

Нагадаємо, що наратив розглядаємо як вербалізовану частину життєвого сценарію [250], адже, розповідаючи, людина розповідає про себе, своє життя, про свої плани на майбутнє, про минулі події тощо. Аналізуючи стратегії здійснення життєвих виборів, можемо виокремити сценарні переконання особистості, цінності, вірування. Особливого значення набувають автобіографічні наративи, які, на відміну від автобіографічної пам'яті, яка стосується лише минулого, охоплюють життя у всій його цілісності [586]. Водночас наратив пишеться «за законами пам'яті» (О. Созіна), а тому не завжди можна простежити послідовну логічність у викладі (метатекстові лінії), адже те, що людина пам'ятає про себе, не є рівнозначне тому, що з нею відбувалося в реальності (В. Нуркова) [у 586]. Услід за Г. Олпором, сучасні науковці до основних причин звернення до автобіографічного жанру відносять: самовиправдання в очах сучасників і наступних поколінь; самозвіт; самопрезентацію; впорядкування життя та осмислення його перспектив; пошук естетичного задоволення в письменницькій діяльності; розрядку внутрішньої напруги в період важкої життєвої кризи; протест проти забуття; зовнішня мотивація (прохання друзів чи знайомих, рекомендація лікарів і т.д.). Тобто, окрім саморозуміння та розуміння життя інших людей (історія для себе), наратив є засобом самопредставлення (історія для іншого), функцією якого є само презентація [586].

У якості автобіографічного наративу Г. Костюка, який народився 12 (25)

жовтня 1902 року в селі Боришківці неподалік від Кам'янця-Подільського, нами обрано його вступні роздуми до спогадів «Зустрічі і прощання» [252]. У своїй книзі видатний літературознавець, історик і публіцист не лише розповідає про події свого життя, а й надає матеріали про своїх сучасників – найвидатніших діячів української науки, літератури, суспільно-політичного життя першої половини двадцятого сторіччя. Г. Костюк – літературознавець, письменник, критик, журналіст, громадський діяч, голова ОУП «Слово», дійсний член УВАН та НТШ, член Національної спілки письменників України та Інституту з вивчення СРСР, іноземний член Національної академії наук України (1992), Член Міжнародного ПЕН-клубу та ін., лауреат Премії фундації Антоновичів (1988) та Міжнародної премії імені Володимира Винниченка (1991), був очевидцем, а інколи й учасником багатьох переломних історичних подій. Підпис книги, подарованої М. Жулинському (30.03.1981), свідчить про його включеність у ці події *(«Живімо великою ідеєю: Мир і щастя на землі. Щоб трагедія українського народу доби Сталінсько-Брежнєвського лихоліття ніколи не повторилася!»)* [252] та хвилювання про майбутнє нації, покоління (*Вірю і надіюсь на Ваше покоління*). Заклик письменника, написаний від руки, спонтанно, свідчить про керування ним і в житті: Живімо великою ідеєю. Дієслово «живімо» вказує на прагнення до життя (письменник прожив 99 років, не дожив до 100-ліття десять днів) та знаходження в ньому сенсу – заради великої ідеї, яку повязує з переживаннями за світ у цілому та український народ зокрема. Життєвим ресурсом сценарію письменника в цьому процесі є віра в людей, майбутнє покоління та надія, яка розуміється сучасними науковцями як бажання щось змінити [25]. Вступні роздуми нас зацікавили, тому що саме в них письменник репрезентує мотиви написання спогадів, причину, задум. Таке осмислення можемо інтерпретувати в контексті лейтмотиву життя письменника, самопрезентації в ньому. Серед стратегій самопрезентацій (І. Джоносон, Т. Пітман [644]) виділяємо пояснення прикладом, метою чого є наставництво; підтвердження цьому знаходимо вже в перших рядках роздумів: «Мені минає 81-й рік». Перша книга «Зустрічі і прощання» вийшла в Едмонтоні (Канада),

коли самому мемуаристові виповнилося 85 років (1987 р.), друга – у 1998-му.

Ставлення Г. Костюка до життя (*Я ніби жартую з життям*) можемо тлумачити як готовність до ризику та виділити припис його життєвого сценарію (*Тільки не байдикувати*). Така затрата енергетичних сил на реалізацію сценарію, механізмом якого був цей припис, письменник пов'язує як із добою, в якій жив, так і з «добровільним «рабством». Адже письменник переконаний, що вдача – в розумінні долі – є важкою, фанатичною працею (*... коли я втягався в ту,чи іншу працю, вона видавалась мені найпотрібнішою, найактуальнішою*). Результатом рефлексії письменника є задоволеність своїм життям, яким керував не лише він, а й обставини «буреломної доби» (*...перейдено велике і довге життя*).

Аналіз роздумів був здійснений нами відповідно до загальної схеми наративного аналізу [184; 185]. Наратором є сильна, глибока, зріла, самореалізована особистість, що живе якісно наповненим, з усвідомленою ціллю та покликанням життям. Підтверджуємо таку характеристику темою наративу, що, згідно з наративною психологією, є смисловим орієнтиром та розкриває не лише спрямованість основного героя, а й містить інформацію про нього самого. Так, тему цього наративу означуємо цитатою самого автора: «борг перед сумлінням». Такий вибір характеризує письменника як людину, яка виконує поставлені життєві цілі, слідує за своїм покликанням, моральними цінностями. Сумніви про спроможність «відтворити складні, суперечливі й одночасно яскраві образи (…) сучасників і події (…) неповторної доби» письменник розвінчує тезою давніх латинян (*зроблю, як умію, хто може, хай зробить краще*), що свідчить про освіченість, упевненість у вагомості своєї справи особистості з високим рівнем інтелекту та толерантності, адекватною самоцінкою. Незважаючи на критичний погляд інших (*Це зухвальство старої людини, скаже дехто. Можливо*), письменник слідує своєму задуму, що демонструє його силу волі, уміння протистояти, мати свою точку зору та намір довести справу до кінця. У цьому контексті нагадаємо тезу з поезії Ю. Липи «Порада»: Я для себе особистий погляд маю [291, с. 69].

Згідно з розвідками В. Панченка [399], батько Григорія мав серед односельців авторитет: був старостою села, церковним старостою, проте працював, як усі, коло землі, мав велику родину. Сина застерігав від легковірності, привчав критично мислити, усе пробувати «на зуб»: «До всього, що написано, треба підходити зі своїм розумом». Такий припис батька можемо інтерпретувати як установку на довіру до себе, що пояснює вміння письменника мати свою точку зору та вибір професії – літературного критика. Критичне мислення сформувало його як чудового рецензента, адже відомо, що науковець досліджує творчу спадщину Ю. Смолича, Б. Тенети, Ю. Яновського, С. Божка, М. Івченка, Т. Масенка, О. Копиленка, І. Багряного, Г. Епіка, В. Атаманюка та ін. Водночас приклад батька – авторитета демонстрував і модель лідера, яку Г. Костюк міг «успадкувати». Крім того, такі батьківські установки могли мати вплив і на формування його перфекціонізму, адже він досить вимогливо ставився до свого доробку та оцінював його, зокрема періоду 1927–1935 року. Так, першу свою книжку – «Панас Мирний. Критико-біографічний нарис» (1930) він назвав «найслабшою» серед своїх ранніх праць («бо первістка початкуючого автора»); так само стримано оцінено й дисертацію [399].

Мотив написання книги «Зустрічі і прощання» [252] пояснює його спогад про неочікувану зустріч із М. Вороним, що є наступним смисловим блоком наративу та підтримує основну тему. Кульмінацією цієї зустрічі є пропозиція Г. Костюка М. Вороному написати свої мемуари про таке «цікаве життя» з метою зафіксувати образи сучасників вагомої «сторінки історії культури і мистецтва». Непорозуміння з цього приводу (*невже ви думаєте … що я поетичний труп і мені залишилось писати тільки мемуари?)* завершується обіцянкою на прощання, яку не вдалось виконати поету у зв'язку з «гураганом смерті». Ця зустріч, розмова, трагічність сфокусували й активували сенс написати ці мемуари самому Г. Костюку *(… у концентрату на Воркуті,… в шахті, думав: якби сталося чудо і я вижив, то мемуари напишу відразу*). Цей сенс, відповідно до біографії письменника, активував його життєвий ресурс (*Залишився живий…. прожив багато років,… бо я був свідомий, що спогади написати повинен*). Розв'язкою є

рішення виконати життєве завдання (*наперекір усьому, спробувати борг сплатити)*.

Наратив має назву «Вступні роздуми». Письменник, перефразовуючи цитату Декарта: «Я думаю – значить існую», – стверджує: «Я ще думаю –значить, я живу. А коли живу, то зобов'язаний і «свій борг сплатити». Завершуються роздуми спогадами про свою родину, зокрема прадідів, що мали «тяжке життя», батьків, що свідчить про початок реалізації задуму. У цьому смисловому блоці знаходимо й самохарактеристику письменника в контексті ролі автора спогадів (*роля скромного, чесного свідка і коментатора подій*). Така цитата письменника (*Головне в спогадах – це люди і події пережитої доби*) свідчить про активований архетип «Мудреця» [334], основним гаслом якого є «Істина звільняє». Мета «Мудреця» спрямована на використання інтелекту для осягнення світу, що досягається через стратегії пошуку інформації та знань, саморефлексію та розуміння процесу мислення. Ресурсом і нагородою за це є мудрість та інтелект.

Як уже було відзначено вище, у життєвих сценаріях письменників з'являлись люди (вчителі), які підтримували установку на пізнавання світу й самопізнання в ньому. Так, В. Панченко [399] в аналізі біографії письменника відзначає постать «молодого учителя місцевої чотирирічної церковно-парафіяльної школи Г. Тустановського, що мав вплив на формування національного самоусвідомлення через твори Шевченка, Стефаника та ін. та відкрив здібності до навчання хлопця. Тому хлопець у перспективі продовжує навчання в гімназії, де відвідує літературний і науковий гурток, та захоплюється театром. Окрім того, варто відзначити професора Якубського, під керівництвом якого Г. Костюк писав дипломну роботу з теорії літератури, та М. Зерова, який своїми «феєрично-ефектними» лекціями виробляв у студентів імунітет проти провінційності. Виокремлюючи освіту як акмеологічну умову формування ресурсу Г. Костюка, наголосимо й на його навчанні в аспірантурі Науково-дослідного інституту літературознавства імені Тараса Шевченка, де майбутній науковець писав нарис про Панаса Мирного та захистив кандидатську дисертацію за темою «До проблеми творчої методи пролетарської літератури».

У зв’язку з життєвими подіями, залежними від історичного часу, в який жив письменник, не вдалось захистити підготовлену докторську дисертацію («Українська модерна поезія початку ХХ століття – 1900–1917»). Однак життєва перспектива свідчить про відданість Г. Костюка науці впродовж цілого життя. Зокрема, упродовж довгих років діяльність Костюка-вченого була тісно пов’язана з УВАН – Українською Вільною Академією Наук у Нью-Йорку, яку він шанував за «найтісніший контакт з західно-європейськими та американськими науковими установами», справедливо вважаючи її «центром вільної української наукової думки» [399]. Такий потужний обсяг літературно-наукового доробку підтверджують відданість обраній справі. Табл. 4.6. демонструє ключові події акмеперіоду Г. Костюка, що включають причини втрати та чинники відновлення ресурсів акмеологізації письменника-емігранта. Біографічні дані, подані в акмеограмі (табл.4.6.), ґрунтуються на дослідженнях В. Панченка [399].

Таблиця 4.6.

Акмеограма життєвого сценарію Григорія Костюка

(12 (25) жовтня 1902 – 3 жовтня 2002)

		Життєві події (втрати ресурсу)	**Чинник відновлення ресурсу**	**Твори, що принесли Успіх**	**Акме-ціль**	**Провідна діяльність**	**Акме (макро-вершин**
АКМЕПЕРІОД	**20–37**	переїзд у Харків	Київська доба (1925–1929), навчання на мовно-літературному факультеті, в аспірантурі із 1932 р. працює на посаді редактора у 1933 р. захистив кандидатську дисертацію. Підготовлено докторську дисертацію	із 1927 р. друкує свої перші рецензії, статті, нотатки	служіння великій ідеї	дослідник-літературознавець, публіцист, громадський діяч, лідер літературного об’єднання «Слово», один з ініціаторів заснування літературної організації МУР, письменник	

Продовження Таблиці 4.6

		1933 р .перший етап «життєвої катастрофи» позбавлено посад, переїзд до Луганська, 25 листопада 1934 р. звільнений із посади викладча Безробіття Переїзд на Урал 25 листопада 1935 року арешт. Із 27 липня 1936 р. виправно-трудові табори (Воркута)	Викладання, керівник секції мистецтва у відділі освіти, Київської міської головної районової управи	рецензії та статті в періодичних виданнях (1927–1935)		дослідник-літературозна-вець, публіцист, громадський діяч	
АКМЕПЕРІОД	**38-60**	переїзд до Донбасу, Словянська, Києва, Львова, еміграція до Німеччини, у 1952 р. переїзд до США	Одруження, народження сина, 1943 р. повернувся до літературної діяльності працює в редакції української газети співзасновник Мистецького Українського Руху Із квітня 1952 р. очолив Комісію для вивчення й збереження спадщини В. Винниченка Лідер Об'єднання українських письменників «Слово» (1954–1975)	спогад «Українські письменники та вчені у большевицьких тюрмах і таборах» (1943) нарис «Падіння Постишева» (1954) повний англомовний текст «Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929–39)» (1960)	служіння великій ідеї		52

Продовження Таблиці 4.6

			Влаштувався на посаду співробітника Дослідної програми для вивчення СРСР при Колумбійському університеті (з лютого 1952 року), по 1975 р. очолює Об'єднання українських письменників «Слово»				
				авторський збірник «Володимир Винниченко та його доба. Дослідження, критика, полеміка» (Нью-Йорк, 1980). вступна стаття		дослідник-літературо-знавець, публіцист, громадський діяч	81
АКМЕПЕРІОД				«Леся Українка і Володимир Винниченко» (1971) «Зустрічі і прощання» (1987, 1998)	служіння великій ідеї		
	Акмеологічні ресурси сценарію						
	Зовнішні: світні заклади, літературний і науковий гурток, захоплення тетром, спілкування, взаємодія з однодумцями, авторитет батька, науково-дослідницька діяльність. Внутрішні: почуття відповідальності перед наступним поколінням, усвідомлення свого покликання та відданість своїй справі, мудрість та інтелект, відданість ідеї, віра в людей та майбутнє покоління, надія, готовність до ризику, задоволеність своїм життям, розподіл відповідальності, усвідомлення цілі, моральні цінності, освіченість, упевненість у вагомості своєю справи, інтелект, толерантність, адекватна самоцінка, слідування своєму задуму, сила волі, уміння протистояти, своя точку зору, намір довести справу до кінця, критичне мислення, установка на довіру собі, вимогливе ставлення до своєї творчості					

Серед причин написання книги, за Г. Олпортом [у 586], можемо виділити, перш за все, звіт про пройдений шлях, почуття обов'язку перед наступними

поколіннями розповісти про історію доби, в якій письменник жив. Згідно з дослідженнями В. Панченка [399], у спогадах «Зустрічі і прощання» Г. Костюку важливо було поєднати в єдиний сценарій українського народу події особистого життєпису: табори, тюрми, еміграція – з долями інших літераторів і науковців та розповісти правду про тотальне нищення більшовицьким режимом української інтелігенції.

Структура аналізованого нами наративу чітко відображає функційну схему В. Лабова та Дж. Валетського [650], кожен елемент якої несе певне функційне навантаження від суті події до вирішення ситуації. Основною подією, яка сфокусувала мотив написання спогадів, вважаємо зустріч Г. Костюка з поетом М. Вороним, яку репрезентує автор у своїх «Вступних роздумах». Смерть поета підсилилює цей намір. Смисловий блок (зустріч із С. Ворним) є найоб'ємнішим, що може свідчити про формування ресурсу для написання спогадів засобами наративізації. Після цього наратив містить короткі (монтажні) відомості про самого письменника, що є поза каузальною послідовністю. Сумніви письменника у посильності такого задуму визначаємо ускладнювальною подією. Означення письменником спогадів «сповіддю» «перед своїм народом і перед історією» підсилює намір реалізувати задумане. Отож, письменник вирішує свій внутрішній конфлікт між бажанням, відповідальністю та можливостями, що розвиває акмеологізацію. Реалізація творчості у спогадах «Зустрічі і прощання» стає певним «проривом», «вершиною» його літературної діяльності та підтверджує припущення про розмиті межі акмеперіоду. Чинником цього процесу вважаємо спілкування, взаємодію з однодумцями, почуття відповідальності перед наступним поколінням, усвідомлення свого покликання та відданість своїй справі. Останнє речення наративу тлумачимо як сценарне рішення письменника, яке демонструє мотив наративу, а отже, і життєвої історії письменника, зокрема його покликання: «Вважаю це за свою честь і моральний обов'язок». У додатку до роздумів [252] письменник згадує П. Григоренка як кришталево чесну, ідейну і правдоподібну людину. Згідно з наративним аналізом, усі герої наративу є

складовими ідентичності, а отже, спроектовані характеристики персонажів є компонентами ідентичності й самого письменника.

Отже, наративний аналіз «Вступних роздумів» Г. Костюка дозволяє визначити основний чинник відновлення акмеологічних ресурсів життєвого сценарію письменника – «зустрічі» та «прощання» з друзями, колегами, однодумцями. Відновлення втрати ресурсів, що є наслідком звільнення літературознавця з посад, його переїздів, безробіття, арешту, виправних таборів, забезпечує відданість «великій ідеї: миру і щастя на землі».

4.4.5. Акмеограма життєвого сценарію Дмитра Нитченка

Еміграцію сучасні науковці головно трактують як психологічну травму, наслідком якої часто є трансформація ідентичності [594]. Водночас, вивчаючи літературну еміграцію, засвідчуємо стійкість та ресурсні можливості патріотизму як духовної цінності та основного показника національної ідентичності у певної категорії письменників [102]. Зокрема, ми простежили, що психологічний імунітет письменників забезпечили ранні дитячі сценарні рішення, прийняті у відповідь на повідомлення світу, та відповідна життєва позиція. Враховуючи принципи сценарного аналізу, запропоновані В. Климчуком, Я. Мойсієнком [232], скеровуємо ***мету*** цього параграфа на психологічну інтерпретацію умов і чинників формування та збереження патріотичних орієнтирів життєвого шляху Д. Нитченка в межах ідеографічного підходу [104]. Для осмислення цієї проблеми особливе значення мали наукові доробки, пов’язані з проблемою розвитку патріотизму та національної ідентичності (М. Боришевський [58], О. Боровик [59], О. Колодій [240], О. Рак [448], М. Стех [513] та ін.), та дослідження життєвого та творчого шляху Д. Нитченка М. Павлишиним [390].

Кожен життєвий сценарій, відповідно до досліджень В. Климчука, Я. Мойсієнка [232], хоч і сформований у дитинстві, під упливом батьків, зовнішніх обставин та власних рішень, спрямований завжди в майбутнє. Тому розуміння цілі сценарію сприяє розумінню його суті [232]. Опираючись на

попередні дослідження життєвого шляху письменників-емігрантів, виділяємо стратегічною метою патріотично зорієнтованого життєвого сценарію особистості реалізацію її духовних потреб, самореалізацію на благо Батьківщини. Простежимо відповідність цій меті й життєвого шляху Дмитра Нитченка (літературні псевдоніми: Дмитро Чуб, Остап Зірчастий) – найактивнішого громадського діяча української діаспори в Австралії, засновника й керівника літературного клубу ім. Василя Симоненка та молодіжної секції при ньому, голови центральної шкільної ради в Австралії, члена управи Спілки українських організацій, керівника австралійської філії об'єднання українських письменників «Слово», дійсного члена Наукового товариства ім. Т. Шевченка, члена Спілки письменників України, лауреата літературної премії ім. Лесі Українки, лауреата премії ім. Г. Сковороди, Фундації Антоновичів, редактора альманаху «Новий обрій», засновника видавництва «Ластівка», педагога, прозаїка, критика, літературознавця, автора книжок для дітей та юнацтва, поет та ін.. Його громадська та літературна діяльність дає змогу вважати його не лише «австралійським патріархом української літератури» [382, с. 143], а й патріотом своєї Батьківщини. Так, проф. М. Павлишин у своїх дослідженнях відзначає любов Д. Нитченка до України і її культури, наголошуючи на заклопотаності письменника її долею: його почуття любові настільки «природне, сповнене справжнього ентузіазму і справжнього болю…», що «…переконливе навіть на Заході в 1980-их роках, у культурному середовищі, яке для емоцій патріотизму майже зовсім не має зрозуміння» [390]. Дієвість щодо реалізації національних інтересів, яка передбачає емоційне переживання за майбутнє рідної країни, віру в її майбутнє, є одним із показників патріотичної свідомості особистості [59]. А тому стратегічна мета життєвого сценарію письменника – самореалізація на благо України – вказує на патріотичні орієнтири життєвого шляху письменника [640]. Визначимо засоби, умови та чинники формування патріотично зорієнтованого життєвого сценарію Д. Нитченка [119].

Відповідно до принципу теологічності сценарію, біографічний аналіз слід розпочинати з його «фіналу» [232]. На думку сучасної дослідниці М. Колотило, у

заповіті, який є могутнім засобом духовного єднання людини зі своїми предками та нащадками, зазвичай сконцентровано дороговказ заповідача на майбутнє, окреслено шляхи та життєві орієнтири для інших людей [241]. А тому реконструкція смислу віршованого заповіту Д. Нитченка [372, с. 196–197], постать якого запропоновано для визначення «одиниці патріотичного діяння», людини, яка творила Україну поза Україною [195, с. 196], певною мірою може збагатити уявлення про патріотизм та чинники розвитку цього феномену. Для аналізу авторських інтенції ми використали метод дослідження смислової наповнюваності тексту, а саме герменевтичний аналіз, інтент-аналіз та – для глибшого розуміння твору – фоносемантичний аналіз (через проект ВААЛ (В. І. Шалак, 2001) і контент-аналіз.

«Заповіт» Д. Нитченка, опублікований в альманасі «Новий обрій» [372, с. 196–197], умовно можна розділити на три частини: перша частина вводить нас у світ життя поета, друга містить заповітні настанови наступникам, третя частина проектує життя автора після смерті. У першій частині твору досить чітко простежуться наскрізна інтенція самопрезентації автора в контексті переживання проблеми конечності людського існування (*Догорає вже остання ватра…*). Відчувається прийняття автором цієї екзистенційної даності (*Скільки ж може жити чоловік?)* та відповідальності, яку він взяв за якісне наповнення свого життя, про що свідчить вживання займенника першої особи однини «я» та його форми. Далі в тексті автор вербалізує інтенції з категорій «Я» на «Ти» («Інший»). Розуміння переживань близьких у творі (*Та тривожно крикне телефон)* переплітається з відчуттям самотності, журби, жалю *(….Та дверей ніхто вже не відкриє, І листів ніхто не забере…*). Однак у перспективі заповіту через категорії «зв'язок» та «час» письменник актуалізує категорію «Ми», яка й єднає його з українським народом. Перебуваючи на чужині, письменник постійно підтримує зв'язок з Україною. Еміграція стає для Д. Нитченка дзеркалом, яке деталізує проблеми.

Значну частину життя автора займало листування, що й засвідчують наступні рядки твору (*Напишу листа я по вечері….Вранці стукне листоноша в двері).* У

майбутньому епістолярна спадщина письменника стане своєрідним літописом життя багатьох українських митців. Предикати заповіту допомагають висунути припущення, що домінантним каналом сприйняття інформації в автора був аудіальний. Відтак, згідно з основними засадами НЛП, його доцільно віднести до аудіалів, для яких важливо, перш за все, «чути світ», що може пояснити захоплення письменником епістолярієм.

Існує думка, що еміграція – це подія, подібна до «катастрофи», навіть якщо вона є наслідком особистого вибору [362, с. 15]. Підтвердження нашого припущення знаходимо в особистому листуванні з дочкою Д. Нитченка Лесею Богуславець від 2 вересня 2014 року, де вона відзначає перші роки еміграції, коли батько мусив працювати «з лопатою». Передають рольову позицію жертви на чужині такі словосполучення віршованого заповіту автора: «жалібно завиє» та «затявка ... із-за дверей». Однак тут можемо говорити і про незламність духу та силу волі Д. Нитченка, який міг захистити свою сім'ю. Ностальгічні мотиви заповіту є своєрідною внутрішньою силою для автора – це неповторна українська природа, що зберігалась у душі поета й на еміграції (*А смерком, вітри як невгомонні за вікном в садку зашепотять).*

Садок, про який згадує автор, є символом українського подвір'я. Цікавий факт із життя Д. Нитченка про будинок, у якому він жив, може слугувати прикладом, як створити свою маленьку Україну на чужині. «Коли продавали дідусеву хату, – згадує його онук, – він вже був останнім українським «газдою» на вулиці» [540, с. 20]. Справді, поезія пронизана любов'ю до свого краю, роду, сім'ї, що є загальновизнаним показником патріотизму. В ієрархії цінностей автора цінність стосунків, зокрема з доньками, є пріоритетною (*Моя донечка подзвонить, щоб спитати про моє буття).* Наголосимо, що слова «донька», «доньки», які вживаються чотири рази, далі стають основним об'єктом звернення на рівні з категорією «люди». Мотив еміграції (*Мов та пташка, вигнана з гнізда),* що емоційно підсилюється тривожними змінами темпоритму вірша, супроводжує мотив любові до рідного краю, традицій, культури (гніздо трактуємо як символ дому). Вигук «Ой», який вживає автор для вираження свої почуттів (*Ой, не*

плачте, мої любі доні), часто вживається в українських народних піснях (переважна більшість їх починається з «ой»). З особистого приватного листування з Лесею Богуславець (від 2 вересня 2014 р.) дізнаємось, що її батько дуже любив народні приказки та пісні, особливо «Ой, у полі вітер віє». Так, незламність духу автора, підкріплена любов'ю до рідного краю (*Перейшов багато я кордонів*), синтезуючи ностальгічне з оптимістичним, допомагає йому досягнути поставленої мети (*А тепер останній перетну*).

У другій частині вірша відчувається підняття духу митця, яким автор намагається «заразити» й читача. Результати фоносемантичного аналізу через проект ВААЛ (В. І. Шалак, 2001) транслюють зміну емоційної оцінки тексту від негативних характеристик (страх (13.4)) та позитивних (мужній (12.4)), що характеризувало першу частину вірша, до вираженої емоційної оцінки – яскравий – у другій частині. Слід наголосити на описі автором проекції своєї останньої хвилини життя, де Д. Нитченко вболіває за майбутнє рідної України, звертаючись до всіх людей та конкретно до своїх дочок (*Люди добрі й доні дорогі, бережіть ви волю України).* Відчувається дієва потреба віддавати всі сили служінню своїй країні та захищати її, коли це буде потрібно, що характерно для особистості з високим рівнем патріотизму. Конструктивну злість, скеровану на «ворогів» України, автор сублімує в наступних рядках (*І прокляттям славте ворогів*). Наголошуючи на приналежність до свого народу (займенник *наш* автор вживає тричі), письменник охарактеризовує його як працьовитий люд. Любов письменника до України як до рідної матері – це те, що допомогло йому не зруйнувати себе агресією. Із біографії автора відомо, що він довгий час досліджував творчість Тараса Шевченка. Використаний ним сполучник «або» в заповіті підкреслює особливу, не таку, як у всіх, любов Тараса Шевченка до України (*Ви любіть її, як рідну матір, Або так, як наш любив Тарас.)*. І хоч ця частина вірша й містить деякі речення, які в змістовому плані передають суспільну спрямованість автора, однак пріоритетними є міжособистісні орієнтири, які виражені в заклику такими одиницями: бережіть, славте, любіть (базові дієслова). Зустріч автора зі страхом втрати спонукає його цінувати,

оберігати та прославляти те, що рідне і близьке. Його заклик «славити» ворогів прокляттям (емоційна оцінка тексту (величний (7.5), сильний, мужній (7.8)) може сприйматись і як спонука до безпосередньої дії – стати на захист Батьківщини у потрібний для неї час, і як заклик прославляти свою країну за її межами, не допускаючи ганьби в її бік. Саме це і стало змістом життя письменника [636].

У деяких виданнях, зокрема в нарисах «Дмитро Нитченко – людина ідеї» [372, с. 189], віршований заповіт автора завершується закликом до дій, проаналізованим нами вище. «Заповіт», поданий в альманасі «Новий обрій» (із відгуком на «Посмертний вірш» Ганни Черінь), містить третю частину, яка починається своєрідним підсумком про праведне життя, яким він заслужив на рай (*Дух мій теж опиниться вгорі)*. Одночасно відчувається й жаль втрати друзів, колег, які теж, на його думку, жили гідно й мають втрапити «на гору» (*Вже Галан там з Богом розмовляє, І Тарнавський, і Самчук Улас)*. У цій частині «Заповіту» зустрічаємо й образ української поетеси Ганни Черінь (Галини Паньків) як певний тип української жінки (*Може й Ганну стріну в тій порі)*. З особистого листування з доньками Д. Нитченка Галиною Кошарською (від 26.08.2014) та Лесею Богуславець (від 26.08.2014) дізнаємось, що письменник із Ганною Черінь листувався; на початку 80-их років вона їздила по Австралії, зокрема виступала на літературному вечорі в Сіднеї. На сьогодні вона проживає у Флориді. Її творчість є досить популярною, зокрема підтримана Союзом українок Америки. У своєму заповіті автор порівнює Ганну з мімозою (*А вона ж там квітне, як мімоза*). Загальновідомо, що мімоза – символ Восьмого березня, фемінізму. Можемо припустити, що Д. Нитченко, який любив гумор, міг використати це порівняння, підкреслюючи характерні особливості цієї жінки. Для точнішого створення образу Ганни, зокрема для підкреслення її амбітності, автор використовує метафоричні порівняння, характерні для українського народу *(І на хмарі плава, як в човні*), та фразеологізми *(…задравши носа)*. Оптимістичним зверненням до письменниці автора ще раз підкреслює його незламність духу та віру в підтримку своїх починань (*Не хвилюйтесь, Галочко, благаю, ще там друзів стрінете не раз)*.

Не зважаючи на те, що Д. Нитченко віднайшов свою місію в письменницькій

діяльності, останні рядки віршу свідчать про певні незавершені справи на землі. Із цього приводу у приватній переписці Леся Богуславець (2.09.2014) припускає, що всі письменники завжди мають надію написати більше. Останніми рядками автор засвідчує свій намір і далі прославляти Україну літературною діяльністю, виконуючи свою місію *(Можна й там життя творить культурне… Можна й клюб створить літературний).*

Отже, у заповіті чітко простежується класична взаємодія в контексті національної ідентичності між категоріями «Я» та «Інші», зокрема «Я» та «Чужі» (ворог). Причину сепарації автора з рідним краєм вбачаємо в еміграції. Однак через категорії «зв'язок» та «час» інтенціональна категорія «Я» переходить у «Ми», що, своєю чергою, підкреслює єднання автора з українським народом. Реконструкція смислів заповіту доповнює загальновизнане поняття патріотизму, яке узагальнено можна відобразити двома компонентами: любов та обов'язок. Відповідно до аналізу віршованого заповіту Д. Нитченка, патріотизм потрактовуємо як відповідальність за любов, джерелом якої є віра в Бога, цінності сім'ї та відданість своїй місії, яку автор вбачає у прославленні України літературною діяльністю.

Кількісні показники вербальної наповненості виділених нами категорій у контексті проблеми збереження патріотизму відповідно до загальної кількості слів (315 слів) проранжовано так: біблійні мотиви (4,1%), категорія «зв'язок» (3,8%), «самоідентифікація» (3,49%), категорія часу (3,17%), образ дому (2,5%), об'єкт звернення (2,22%), категорії, пов'язані з «іншим» («чужим»), негативна конотація (1,9%)**,** категорія «можливість» (1,6%), символ переходу (1,26%), звернення до авторитетів (1,26%), образ України (0,95%), ставлення до об'єкта звернення (0,95%)**,** «єднання» (0,95%)**,** діяльність іншого («чужого» (0,63%))**,** образ Ганни (0,63%)**,** образ «іншого» («чужого (0,3%)), категорія «близького» (0,3%). Згідно з ранжуванням, найбільш вираженими в заповіті є категорії «біблійні мотиви», «зв'язок», «самоідентифікація». Серед кількісних показників вагомого значення смислових одиниць найбільш вираженими є категорії «символ переходу» (G=10,3), «близького» (G=8), «єднання» (G=8), «можливість» (G=8),

образ «іншого» («чужого (G=8). Інші категорії проранжовано так: діяльність іншого («чужого») (G=7,5), образ Ганни (G=7,5), об'єкт звернення (G=7,4), образ дому (G=7), образ України (G=7),ставлення до об'єкта звернення (G=7), звернення до авторитетів (G=6,5), «самоідентифікація» (G=6,09), категорії, пов'язані з «іншим» («чужим»), негативна конотація (G=5,5), категорія часу (G=5,1), біблійні мотиви (G=3,9), категорія «зв'язок» (G=2,9). Кількісний результат підтверджує подане тлумачення патріотизму через чинники його розвитку: довіру до світу, відповідальність за якісне наповнення свого життя та прийняття екзистенційних даностей, енергію яких, згідно з І. Яломом, можна використати в цілях особистісної зміни та росту [615].

Д. Нитченку все ж вдалося реалізувати свій намір побачити й відвідати незалежну Україну. Базові дієслова з запереченням *(не плачте, не хвилюйтесь)* вселяють спокій за майбутнє нашої країни. Оптимізм та почуття гумору автора слугують добрим прикладом [636].

Отож, інтент- та контент- аналізи віршованого «Заповіту» письменника, здійснені з метою виявлення психологічних умов та чинників збереження патріотизму письменником, дають підстави стверджувати, що через категорії «зв'язок» та «час» інтенціональна категорія «Я» переходить у категорію «Ми», що акцентує єднання автора з українським народом. В умовах впливу асиміляційних процесів Д. Нитченку допомогла зберегти національну ідентичність (основний показник патріотизму [298]) його активна громадська та літературна діяльність, різноманітні об'єднання, де він був засновником, учасником, та зв'язок з українцями через листування. Базовим компонентом життєвого сценарію є життєвий девіз (Л. Губарєва [161]**)** – так званий заклик до дії. У віршованому заповіті Д. Нитченка [372, с. 196–197] визначаємо базові дієслова, виражені в заклику такими одиницями: «любіть», «бережіть», «славте», – які інтерпретуємо як спонуку до безпосередньої дії стати на захист Батьківщини в потрібний для неї час, що включає презентацію та прославлення своєї країни за її межами й недопущення ганьби в її бік. Послуговуючись принципами наративної психології, вбачаємо в цьому авторському наративі дієву потребу письменника

служити своїй нації, яку М. Боришевський [у 529] називає основною потребою патріота. Отже, віршований заповіт автора свідчить як про високий рівень патріотичної свідомості та рефлексії письменника, так і про стійкість громадської життєвої позиції, яка забезпечила реалізацію стратегічної мети життєвого сценарію письменника.

Конструювання активної громадської позиції вважаємо основною функцією патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. Розглянемо детальніше етапи та відповідні чинники цього процесу. Відомо, що зароджується і формується патріотизм як відчуття, пов'язане зі світобаченням рідного краю, ще в дитинстві [240]. А тому, відповідно до принципу вікової динаміки сценарного розвитку [232], простежуємо процес становлення патріотизму крізь призму розгортання «сценарної зав'язки» письменника. У приватному листуванні від 13.01.15 дочка Д. Нитченка письменниця Леся Богуславець підтверджує вплив дитячих і юнацьких років та оточення на становлення патріотизму її батька (життя на хуторі, пізніше в гімназії в Зінькові, спостереження за переслідуваннями української мови, арешти письменників та очікування власного арешту). Водночас відмітимо, що конструктивним чинником патріотизму Д. Нитченка є вивчення літературної спадщини українських письменників, особливо Т. Шевченка. Сам автор так описує історію становлення свого патріотизму: ця історія «…ішла з самого ґрунту, з історії країни…» [371, с. 11], підкріплювалась розповідями діда про героїчне минуле України, про подорож Т. Шевченка через Зіньків – край, де пройшли дитячі роки письменника, та вивченням української культури. «І, зрештою, читання Шевченкового «Кобзаря» зробило на мене найбільшого враження…» [371, с. 12]. Отож, творчість Т. Шевченка мала досить сильний вплив на сценарне рішення письменника – любити Україну і служити їй. Із біографії Д. Нитченка відомо, що письменник довгий час досліджував творчість Тараса Шевченка. У своїй праці «Живий Шевченко» Д. Нитченко наголошує, що патріотизм – це складова частина життя і творчості Т. Шевченка [581, с. 66].

В українських поетів, за дослідженнями Б. Цимбалістого, Україна найчастіше виступає під символом жінки-матері. Епітети, які використовують українські поети, визначають характер українського патріотизму як любов синів до матері [570, с. 85]. У вірші Дмитра Чуба (Д. Нитченка) «Ідучи на чужину» [582, с. 20], написаному в 1949 році, ностальгічні мотиви (*І серце стогне, плаче від розлуки, хоч по виду сльоза й не тече*) підкріплені готовністю автора повернутися до рідної землі тоді, коли буде потрібно стати на її захист (*З усіх кінців тоді гукне нас мати*) (мається на увазі Україна).

Життєвий сценарій особистості значною мірою зумовлюється батьківським сценарієм (вербальними й невербальними повідомленнями) та культурно-історичними умовами [232]. Основою для осмислення життєвого сценарію письменника було обрано його спогади «Від Зінькова до Мельборну» [371], які за відгуком проф. М. Павлишина, є не лише віддзеркаленням доби Д. Нитченка – «переконливий образ першої половини двадцятого віку – хаотичність, непередбачливість … ірраціональність і брутальність…» [390, с.10], а й дають можливість спостерігати формування і ствердження українського патріотизму «під натиском протилежного: ідеології й культурного зухвальства імперської, домінуючої сили» [390, с. 11].

Зі спогадів дізнаємось, що народився письменник в Зінькові 8 лютого 1905 р., за старим стилем, на Полтавщині в родині хліборобів. Згідно з дослідженнями Е. Берна [28], обране для дитини ім’я та ставлення до нього мають уплив на розгортання подальшого її життєвого сценарію. Ім’я «Дмитро» походить від грецького імені Demetrios, що означає «хто має стосунок до Деметри, належить їй» (у грецькій міфології Деметра – богиня родючості та землеробства). «Його (того, хто носить це ім’я) могутній та яскравий талант належить людям» [492, с. 56]. Подальші біографічні дані письменника та його творча спадщина підтверджують, що любов до землі та праці стала основою сценарію Д. Нитченка. Враховуючи те, що сюжет сценарію завершує своє формування до семи років [175], виділяємо у спогадах цей віковий період. Так, дізнаємось, що, починаючи з вісьми-девяти років, нарівні з іншими членами родини малий Дмитро вже

працював на полі [371, с. 16]. У спогадах відмічаємо і вшанування свят у родині, таких як Різдво, Великдень – радісний час [371, с. 18], і це мало вплив на збереження в подальшому житті автором українських традицій.

Батька Д. Нитченко характеризує як суворого, далекого від ніжності та сентиментів, але працьовитого та освіченого. Його «книгозбірня» мала сотню книжок, серед яких був і «Кобзар» Т. Шевченка. Разом із місцевою молоддю батько готував і ставив українські п'єси, зокрема «Тараса Бульбу», де грав головну роль. Письменник також згадує і патріотичну статтю батька зі зверненням до земляків, що імпонувало читачам полтавської газети «Биржевые ведомости». Оскільки час був неспокійний, батькові доводилось захищати свою сім'ю, що служило гарним прикладом для трьох синів [371, с. 19–33]. Крім того, Д. Нитченко наголошує на не забрудненій «лайкою» мові рідних, яка, за його відгуком, теж дуже вплинула на процес становлення його патріотизму [371]. Підтвердження щодо любові письменника до рідної мови знаходимо й у спогадах його внука Юрія Ткача: «За українську мову дідусь постійно боровся» [540, с. 15]. Тож очевидно, що письменник зростав у патріотично зорієнтованому середовищі. Батьківські вербальні та невербальні повідомлення мали позитивний характер в контексті розвитку таких ресурсних для подальшого життя характеристик патріотизму, як любов до рідної природи, сім'ї та країни, прийняття реальності життя, відповідальність за його якісне наповнення та свої вчинки, відданість життєвій справі. Сценарне дитяче рішення щодо самопрезентації в художній творчості та визначеність із майбутнім професійним сценарієм, прийнятим у дитинстві Д. Нитченком, «корелюють» із відповідальністю за любов до того, що асоціюється з рідним і близьким, тобто патріотизмом.

Принцип повторюваності подій сценарного аналізу передбачає аналіз реакцій та способів вирішення проблем людиною [232]. Життєвий шлях Д. Нитченка перетинає Першу світову війну, визвольні змагання, розкуркулення, Голод, Другу світову війну, еміграцію [390, с. 7–12]. Його доля – «наповнена несподіванками, поворотами і небезпекою» – є типовою для доби, в якій він жив [390, с. 9]. Імовірно, постійні переїзди активували творче пристосування письменника до

загроз, які диктували історичні умови. Сприяли цьому також і батьківські приписи, адже сім'я змушена була переховуватись для того, щоб вижити. Крім того, повідомлення, отримане від матері в дитинстві, – «як топиш (мається на увазі піч), то спершу заглянь, чи там немає кота» [371, с. 19], – що інтерпретуємо як «умій передбачити наслідки», загострило в письменника відчуття обережності. Вищевказане підтверджує дослідження проф. М. Павлишина [390, с. 7–12], який стверджує, що ззовні вимушені подорожі стають формою життя письменника, однак дві основні його пристрасті – літературна й національна – залишаються стабільними. І секрет цього професор вбачає у прийнятті Д. Нитченком життя таким, як воно є. Рис. 4.3. і табл. 4.7 демонструють, що найактивнішим роком у літературній діяльності є 1994. Письменнику на цей момент було 89 років. Це свідчить про вагомість врахування творчої активності письменників-емігрантів у характеристиці акмеперіоду.

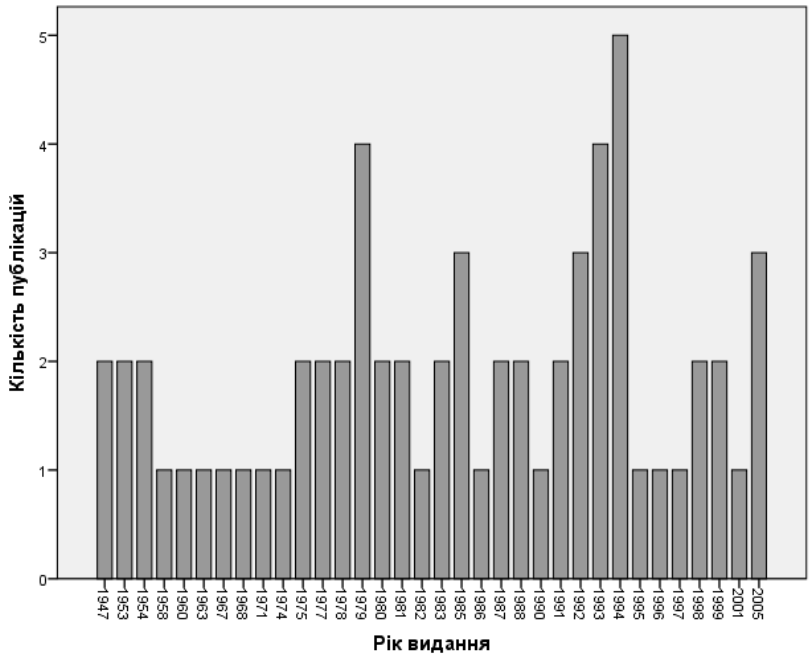

Рис. 4.3. Показник літературної діяльності Д. Нитченка в розрізі вікової динаміки

Отож, зустріч автора зі страхом втрати спонукає його цінувати, оберігати та прославляти те, що рідне і близьке. Еміграція стає для Д. Нитченка своєрідним дзеркалом, яке деталізує проблеми. Любов до України, «як до рідної матері», – це

те, що допомогло письменнику не зруйнувати себе агресією і стало ресурсом у збереженні свого призначення, яке вбачаємо у творчій самореалізації на благо Батьківщини.

Таблиця 4.7.

Акмеограма життєвого сценарію Дмитра Нитченка

(21 лютого 1905 – 27 травня 1999)

<table>
<tr><th></th><th></th><th>Життєві події (втрата ресурсу)</th><th>Чинник відновлення Ресурсу</th><th>Твори, що принесли Успіх</th><th>Акме-ціль</th><th>Провідна діяльність</th><th>Акме (макро-вершинна</th></tr>
<tr><td rowspan="4">АКМЕПЕРІОД</td><td>20–37</td><td>виключення за не пролетарське походження (1927) Переїзд до Харкова</td><td>Навчання: Краснодарський робітничий ф-т, Технікум чужоземних мов, мовно-літературний факультет місцевого Інституту народної освіти; Редакційно-видавнича діяльність</td><td>Друкує в газетах свої вірші</td><td rowspan="3">творча самореалізація на благо Батьківщини, реалізація духовних потреб</td><td rowspan="3">Письменник, поет, редактор, грмадський діяч</td><td></td></tr>
<tr><td>38–60</td><td>Друга світова війна: мобілізація, полон, табір переміщених осіб у Німеччині
1949 року разом із родиною переселився до Австралії</td><td rowspan="2">Викладання в українській гімназії, літературно-видавнича діяльність; директор українських суботніх шкіл у Мельбурні. Засновник і лідер Літературно-мистецького клубу імені Василя Симоненка, австралійської філії Об’єднання українських письменників »Слово», Української Центральної Шкільної Ради в Австралії.</td><td>«Шевченко в житті» (1947), «Це трапилося в Австралії» (1953) «На гадючому острові» (1953), «Вовченя» (1954), «Новий Обрій: Альманах» (1958), «В лісах під Вязьмою» (1958), «Новий Обрій: Альманах» (1960), «Живий Шевченко (Шевченко в житті)» (1963)</td><td></td></tr>
<tr><td>60</td><td></td><td>**</td><td>74, 88, 89</td></tr>
<tr><td colspan="8">Акмеологічні ресурси сценарію</td></tr>
<tr><td colspan="8">Зовнішні: природа, патріотичне виховання в сімї, читання книг. Внутрішні: активна громадська життєва позиція, відповідальність за рідних, патріотизм, уміння передбачати наслідки, любов до рідної мови, природи, сім’ї та країни, прийняття реальності життя, відповідальність за його якісне наповнення та свої вчинки, відданість життєвій справі, вивчення літературної спадщини українських поетів та прозаїків, високий рівень патріотичної свідомості та рефлексії, літературна та видавнича діяльність, різноманітні об’єднання, де він був засновником, учасником, та зв’язок з українцями через листування, довіра до світу, прийняття екзистенційних даностей, оптимізм та почуття гумору, віра в майбутнє</td></tr>
</table>

**»Новий Обрій: Альманах» (1967), Український правописний словник» (1968), «Новий Обрій: Альманах» (1971,1974), «Елементи історії й літератури» (1975), «Стежками пригод: оповідання» (1975), «З новогвінейських вражень: на слідах Миклухи-Маклая» (1977), «На життьовому і творчому шляху В. Ґжицького» (1978), «Талановитий гуморист і сатирик Юрій Вухналь: (1906–1977)» (1978), «Стежками пригод» (друге видання (1979), «Елементи теорії літератури і стилістики» (1979), «З Новогвінейських бражінь» (англ. видання (1980)), «Новий Обрій: Альманах» (1980), «Борис Антоненко-Давидович: життя і творчість (1979), «Антоненко-Давидович Б. «Печатка» передмов» (1979), «З Новогвінейських бражінь» (англ. видання (1980)), «Новий Обрій: Альманах» (1980), «Люди великого серця»: Статті, розвідки, спогади» (1981), «На життєвому і творчому шляху Володимира Гжицького» (1981), «У дзеркалі життя й літератури : (статті, розвідки, спогади)» (1982), «В лісах під Вязьмою : спогади про Другу світову війну» D. «How Moscow Russifies Ukraine» («Як Москва русифікує Україну» (1983), »Новий Обрій: Альманах» (1986), «200 листів Б. Антоненка-Давидовича» (1986), «Shevchenko the Man: the Initmate Life of a Poet» («Шевченко в житті»), «Український ортографічний словник» (1985), Хахулін О. «Б. Антоненко-Давидович у пазурях чекістів», передмова та переклад із рос. Дмитра Чуба (1987), «Живий Шевченко (інтимне життя поета)» (1987), «Великий майстер літератури: фрагменти спогадів про Івана Багряного» (1992), «Від Зінькова до Мельборну: спогади, перевидання» (1992), «Листи письменників» (1992), «Слідами Миклухи-Маклая: науково-художня книжка» (1993), «Дорога безсмерття : [про В. Стуса]» (1993), «Новий Обрій: Альманах» (1993), «Елементи теорії літератури», «Під сонцем Австралії» (1994) «Легенда про Максима Рильського» (1994), «Нова актуальна праця Івана Дзюби» (1996), рец. на кн.: «Застукали сердешну волю… / І. Дзюба» (1995), «Універсальний талант Гната Хоткевича» (1994), «Живий Шевченко : біографічні та літературознавчі оповіді» (1994), Новий Обрій: Альманах» (1988)Відлуння великого голоду в спогадах очевидців і в українській літературі (1988), Від Зінькова до Мельборну : спога- ди (1990),»Жінки в житті Тараса Шевченка» (1991), «Калинові голоси Австралії»

(1991), Поезії // Рідні голоси з далекого континенту: твори сучасних українських письменників Австралії (1993), «Нова актуальна праця Івана Дзюби» (1996) Рец. на кн.: Застукали сердешну волю… / І. Дзюба. (1995), «Спогади про Гната Хоткевича» (1996),»Новий Обрій: Альманах» (1997), «Листи письменників «Збірка друга» (1998), « Листи письменників «Збірка третя» (1998), «Із спогадів про Бориса Антоненка- Давидовича» (1999) «Новий Обрій: Альманах» (1999)

Патріотизм, який виникає на рівні почуттів зберегти свою землю, будинок, сім'ю, віру, мову та культуру [448], Д. Нитченком збережений упродовж усього життя. Патріотичні цінності Д. Нитченка зумовили життєвий шлях і його дочок – письменниці Лесі й науковця Галини – та онука – Юрія Ткача, який є перекладачем і видавцем українських книг (заснував видавництво «Байда»). У листі до Я. Оксюти Д. Нитченко відзначає вихід першої книжки про творчість Ліни Костенко молодшої дочки – Галини Кошарської – «тепер можна спокійно б умирати, але мені хочеться ще побачити усміхнену й щасливу Україну» [382].

Розробка акмеограми базується на спогадах доньки Д. Нитченка Лесі Богуславець, загальновідомих фактах та власних дослідженнях (табл. 4.7.).

Д. Нитченку вдалось реалізувати свій намір – побачити й відвідати незалежну Україну, як і реалізувати стратегічну мету всього життя. А тому життєвий сценарій можна вважати виграшним, адже «Переможець», відповідно до праць Е. Берна [28], – це людина, яка досягнула успіху в тому, що збиралась зробити. Крім того, активна громадська життєва позиція письменника, яку тлумачимо як ресурс його життєвого сценарію, у перспективі сприяла протистоянню асиміляційним процесам та допомогла письменнику зберегти його національну ідентичність.

Висновки до розділу 4

У розділі здійснено історико-психологічні реконструкції життєвих сценаріїв в акмеперіоді українських письменників-емігрантів. З'ясовано, що інтелектуальна

активність, сміливість та впевненість у своїх переконаннях сприяли реалізації сенсів професійних сценаріїв перших українських вчених та письменників на еміграції (Ю. Дрогобич); фольклорний елемент, що включав творчий спадок письменників-емігрантів, зокрема народні думи та пісні, підтверджує ресурсний потенціал історичних джерел, української природи та гумору українського народу (М. Гоголь, Т. Шевченко).

Виділено окремою групою острозьких письменників-емігрантів, представники якої (І. Вишенський, А. Павлюк, О. Лятуринська, І. Огієнка, О. Стефанович) походили з міста Острог або мали покликання навчатись у цьому місті чи викладати в Острозькій Академії. Основними ресурсами акмеологізації письменників-емігрантів ми вважаємо установку на життя, прийняття своєї автентичності та відданість діяльності, яка приносить задоволення, активне пізнання й самопізнання, вивчення і збереження історичної спадщини, здійснення земного призначення, співпереживання та взаємодія з іншими, гармонія з навколишньою природою, відданість інтелектуальній ідеї та духовно-моральним, екзистенційним цінностям. З'ясовано, що Острозька Академія, як культурно-історичний освітній центр, стала для письменників акмелогічним простором, що формує акмеологічні цілі та засоби їх досягнення, сприяє формуванню незламної життєвої позиції та дозволяє зорієнтуватись у життєвих труднощах.

За допомогою психолого-біографічного аналізу та контент-аналізу наративів української письменниці Лесі Богуславець охарактеризовано особливості способів прояву національної ідентичності в українських емігрантів, які живуть в Австралії. Пріоритетним у збереженні культурних та релігійних традицій, відповідно до результатів дослідження, є активна участь у соціальних подіях; чинником акмерозвитку письменниці вважаємо культурну інтеграцію, акмеологічним ресурсом – патріотизм, цінність родини, зв'язок з Україною (подорожі, благодійність, творча активність на батьківщині). Згідно з кількісною й якісною характеристиками акме, найпродуктивнішим періодом реалізації

акмеологічного потенціалу письменниці виокремлено другу фазу акмеперіоду, вершинним віком – 85 років.

Літературні об'єднання другої та третьої хвиль еміграції обґрунтовано у вимірі акмеологічного простору. З'ясовано, що спільноти як форма соціальної та психологічної підтримки емігранта в соціокультурній адаптації, збереження культурного досвіду (знань, цінностей, традицій, норм, ідеалів тощо) предків стали чинником формування психологічного та духовно-морального імунітету, що забезпечило процес акмеологізації. Духовне єднання на еміграції, віра в національну духовність, збереження фольклорних традицій задовольняли потребу в автентичному самовияві. Об'єднання транслювали цілі та умови існування на еміграції, формували мотивацію до успіху шляхом моделювання сприятливого творчого процесу та збереження національної ідентичності. Як і будь-яка акмеологічно спроможна організація, літературні об'єднання побудовані на партнерстві, взаємодії зацікавлених суб'єктів, координації зусиль. Основною функцією літературних організацій названо видавничо-кооперативну: вона сприяла реалізації завдань письменників, підсилювала групову присутність в еміграційному літературному процесі. Намір синтезувати досвід двох культур, зорієнтованість та відкритість до нового, творча автономія, модернізація української літератури, протидія нав'язуванню чужих інтересів, ознайомлення навколишнього світу з українською проблематикою, віра в ідею повернення на батьківщину, психологічний зв'язок із рідним, слідування своєму покликанню, патріотизм ми тлумачимо як акмеологічні прояви літературних об'єднань.

Деструктивні чинники акмеологізації на еміграції, на нашу думку, – це ізоляція, цілковита відірваність митців один від одного та батьківщини, неналагодженість видавничого апарату, брак масового споживача мистецької продукції та мистецької атмосфери. З'ясовано, що довіра до лідера, ідентифікація з ним сприяли творчій самореалізації учасників літературних об'єднань.

У розділі сконцентровано увагу на конструюванні акмеограм реалізації життєвих сценаріїв письменників-емігрантів в акмеперіоді та його потенційних межах. Акмеограми лідерів літературних об'єднань (Ю. Липи, Є. Маланюка,

У. Самчука, Г. Костюка, Д. Нитченко) як траєкторію досягнень особистості в акмеперіоді реконструйовано відповідно до акмеологічних цілей, завдань та ресурсів життєвих сценаріїв письменників, з урахуванням акмеологічних компетентностей у вимірі соціальної обдарованості. Культурну компетентність як здатність ефективно управляти в культурно різних умовах ми виділяємо домінантною серед інших акмекомпетентностей лідера в еміграційних умовах.

Виокремлено спільну акме-ціль життєвих сценаріїв лідерів, яка вбачається в духовно-національному наставництві українських емігрантів, що забезпечила їхня готовність взяти відповідальність за розвиток нації. Акмересурсом життєвих сценаріїв лідерів літературних об'єднань на еміграції вважаємо патріотично зорієнтовану життєву позицію, особисту причетність до долі України, відданість інтелектуальній ідеї та національному обов'язку, невтрачений зв'язок з Україною, соціальні компетентності, готовність до інновацій та співпраці, духовно-моральні цінності, свідомі вольові зусилля, ідеалізоване уявлення про героїчну людину як представника національної спільноти. Чинниками відновлення акмересурсів життєвого сценарію, на нашу думку, є літературна та громадська діяльність, упевненість у важливості своєї справи, віра в ідею, любов та самопожертва на благо України.

Акмеологічні прояви в період пізньої дорослості письменників-емігрантів свідчать про актуальність перегляду хронологічних меж акмеперіоду. Історико-психологічні реконструкції життєвих сценаріїв в акмеперіоді письменників-емігрантів другої та третьої хвиль еміграції підтверджують, що наративізація є провідним механізмом акмеологізації [92].

Основні результати дослідження за цим розділом опубліковані у статтях та тезах здобувача [89; 92; 93; 95; 100; 101; 102; 104; 105; 110; 116; 119; 120; 405; 634; 635; 636; 640].

РОЗДІЛ 5
ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ

5.1. Акмересурси життєвих сценаріїв у творах сучасних українських письменників-емігрантів

Результати емпіричного дослідження дають підстави тлумачити наративізацію як механізм акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв письменників-емігрантів. Із метою розобки технологій акмеологічного супроводу емігрантів спробуємо на прикладі психологічного аналізу метафоричних наративів сучасних письменників-емігрантів продемонструвати вагомість наративізації у формуванні та відновленні ресурсів для ефективної акмеологізації в умовах еміграції; із метою експлікації поняття «акмеологічний потенціал життєвого сценарію» – визначити провідні акмеологічні ресурси письменників-емігрантів, критеріями відбору яких були наявність характеристики акмеособистості, опубліковані твори, другий період життєтворчості та тривалий досвід проживання на еміграції.

Літературна творчість, зокрема поетичний твір, згідно з З. Фройдом [560], надає можливість письменнику вирішити свої душевні конфлікти за допомогою героїв твору, які є складовими цілісної структури «Я» автора. Ця ідея є основою й наративної психології, де акцентується оповідальна природа особистості, а модель життєвої історії розглядається як модель ідентичності (Т. Титаренко [611], Н. Чепелєва [573] та ін.). Власне, ці дослідження та праці О. Штепи [599; 600] щодо розуміння ресурсності індивіда як здатності реалізовувати ресурси, класифікація екзистенційних ресурсів особистості О. Рязанцевої [468] (ресурс Свободи, ресурс Сенсу, ресурс Милосердя, ресурс Прийняття, ресурс Віри) стали основою розуміння ресурсного потенціалу життєвого сценарію. Так, *мету* цього параграфа скеровуємо на психологічний аналіз метафоричних наративів сучасних українських письменників-емігрантів у вимірі ресурсного потенціалу життєвих

сценаріїв, показником активації якого є співвідношення активних та пасивних життєвих ролей у їхніх творах.

Проаналізуємо поезію Юрія Лазірка, який народився у Львові, та після завершення навчання у Вільям Патерсон Університеті (м. Вейн – Нью Джерсі) за фахом «комп'ютерні науки» проживає у США. Відповідно до наративного аналізу, компоненти цілісної особистості втілені в образах персоніфікованих героїв. Назва збірки поета «Парасоля для долі» репрезентує два образи – Парасолю, яка є своєрідним захистом для іншого героя – Долі. Вочевидь, це свідчить про наявність ресурсної складової життєвого сценарію в самого автора. Адже Парасоля, на нашу думку, символізує здатність реалізовувати життєві плани, результатом яких є Доля. Чинником формування щасливого життєвого сценарію є розуміння та усвідомлення свого призначення, а показником його ресурсу – здатність займатись діяльністю, яка приносить задоволення. Підставою для таких роздумів послужив наративний аналіз вірша «Дощовик» [272], який входить у збірку. Головним героєм цього метафоричного наративу є *звиклий до води, старий*, як світ, Дощовик, що захищає від печалі та дозволяє мандрувати життям. Цей образ символічно демонструє архетип Творця, адже людина, у якої активізувався такий архетип, згідно з дослідженнями М. Марк, К. Пірсон, приречена постійно щось творити. В іншому разі вона відчуває «брак повітря» [334]. Тобто Дощовик тлумачимо як творчу ідентифікацію автора («*дощовик до лиця»*), творчий ресурс, оновлення якого забезпечує новий творчий продукт («*набиратися сил, мов нектару бджола»*). Творчий процес поета зумовлений любов'ю («*віршем залатаю усі його діри, а любов'ю надихаю краплю тепла»*). Ще одним героєм наративу є Розгублений день, ресурс якого поповнює Небо (духовна ідентифікація автора), що виражається через митру, яку в загальному розумінні пов'язують із головним убором єпископа, частиною богослужіння. Тобто віра, любов, творчість – це той ресурс, яким автор уміло користується («*підійму та на серце повішу»*) для реалізації свого покликання – літературної діяльності.

Аналіз смислових блоків дозволяє виділити висхідний тип наративу,

визначити ознаки прогресу щодо формування автором свого ресурсу («*і він буде легким, та стійким проти вітру*»). Це свідчить про високий рівень ресурсного потенціалу життєвого сценарію поета, який демонструють описані життєві ролі.

Яскравою демонстрацією всіх рівнів структури ресурсного потенціалу життєвого сценарію є інший поетичний твір Юрія Лазірка «Урбанічна світлина» [273]. Герої цього метафоричного наративу виражають архетипи функціональної моделі особистості, за К. Юнгом [609]. Так, до колективного несвідомого відносимо таких персонажів, як Гербарій, Місто, Прочани, Світ; до Персони – Маски (*У морі масок – десь моя пливе у човнику*); до архетипу Тіні – Тінь (*Так важко вислідити тінь на тлі скляному, не в куті*), Хтось, Нехлюй, Щурі (*шукають рай собі*); Аніма / Анімус: Емоції (*емоції вбирають все*); до Самості: Сенс, Життя. Пошуки відповіді на запитання «Це я?» за допомогою певних *кроків, подій* сприяють виробленню життєвої позиції Миротворця *(Ламається – де треба – ніж)*, яку підкріплює екзистенційний ресурс Сенсу. Відповідно до класифікації архетипів К. Пірсон [334], така стратегія поведінки характерна для людини, у якої активований архетип «Мудреця». «Мудреці» вірять, що здібність людства до знань і розвитку зробить світ кращим, а тому основним їхнім бажанням є відкрити істину, на що спрямовані і «Творці». Отже, наратив, який є очевидною юнгіанською моделлю ідентичності, за допомогою символічного ряду репрезентує процес індивідуації, результатом чого є становлення Самості [107].

Ірраціональною формою прогнозування, наочним, інтимним образом бажаного майбутнього є мрія [611]. Мрія, втілена в наратив є продовженням ідентичності, що відкриває нові способи для самореалізації і, як форма моделювання майбутнього, символізує відкритість новому досвіду, розширення власних можливостей [25], а отже, містить ресурс для його створення. «Люди, мрійте чисто і джерельно!» – із таким закликом звертається до читача українська поетеса-емігрантка, яка проживає у США, Р. Вірлан [79]. Цитата з її творчості: «Сильні ті, хто уміє не згоріти у морі своїх емоцій, а виокремити їх від себе…», – вказує на пріоритетність для неї чуттєвої та почуттєвої психічних функцій.

Поетеса знаходить вихід зі злиття зі своїми почуттями, що свідчить про відчуття авторкою своїх кордонів, розуміння своїх потреб, бажань, готовності рухатись далі. Зосередивши увагу на її метафоричному наративі про мрію, звертаємо увагу на шляхи її досягнення.

Героєм наративу мрії зазвичай є «ідеалізоване Я» особистості [25]. Ототожнивши поетесу з кольоровою Мрією, головним персонажем наративу, можемо припустити, що її життєвий сценарій мітить ресурс, яким авторка готова поділитись («*мрія буде сонячно світити»*). Водночас фіксуємо заборони життєвого сценарію («*не спішіть, не стоптуйте, не замуруйте, не доторкайте»*) та переконання («*мрії випікаються роками»*), які авторка пропонує як настанови щодо реалізації мрії. Ресурс приписів вбачаємо у свободі формування духовної і творчої ідентичності для досягнення цілі життя – духовно-творчої самореалізації («*творчосил Божественної Суті»).* Базові дієслова наративу: «виплітайте», «намалюйте», «спроектуйте», «одпустіть» – вказують на активну позицію авторки, актуалізовану дієву складову ідентичності.

У творчому процесі вагомого значення має фаза роботи несвідомого, за якою зазвичай відбувається свідоме завершення творчого продукту. Розглядаючи досягнення мрії як творчий процес, спостерігаємо цю складову творчості і в наративі («*одпустіть їх у пташину зграю»*). Відмітимо, що птах – це символ людської душі, посередник між небом і землею [435]. Досліджуючи символіку Богині-птаха в українській та індоєвропейській міфології, Г. Лозко [307] наголошує на уявленнях українців про персоніфікацію душі у вигляді птаха. Згідно з дослідженням К. Юнга, птах символізує дух або ангелів, посланців вищого світу, тобто прояв духовності, а отже, віру в допомогу вищих сил. Своєю чергою, це дозволяє виділити диференційований архетип поетеси – архетип Простодушного, адже ціль його – бути щасливим – «корелює» з його девізом «Вільні бути самим собою» [334]. «Дарами», які тлумачимо як ресурс, Простодушного є довіра до життя й віра в духовну силу, що і підтверджує метафоричний наратив поетеси. З наративу очевидно, що авторка, як і її Мрії, «люблять волю і простори». Це дає можливість виділити як основний

екзистенційний ресурс – ресурс Свободи. Крім того, бажання (потяг, що відображає потребу [611]) поетеси «хай дари висотні не щезають!!!» підтверджує пріоритетність духовних цінностей у її житті та вагомість слідувати духовним орієнтирам. Зважаючи на те, що бажання переходять у дію завдяки великій енергетиці [611], останню вбачаємо у процесі формування мрій, засобом якого є творення наративів («*бо без мрії світ – безводне море!»*) [107].

Птах є основним героєм метафоричних наративів й іншої сучасної української поетеси, яка народилась на Острожчині, та з 2000 року проживає в Італії, Світлани Луцкової – члена Спілки журналістів України та літературного об'єднання «Радосинь», авторки двох збірок поезій «Дивне коло» (1999) та «Ex libris квітня», поеми «Плач за рожевою птахою», яка відображає життєвий шлях першої жінки-меценатки вищої освіти у Східній Європі Гальшки Острозької; працювала керівником прес-центру та редактором студентської газети в Острозькій академії.

Розгортання життєвого сценарію та відповідний рольовий репертуар княжни Гальшки Острозької вивчався через психологічний аналіз поеми С. Луцкової «Плач за рожевою птахою» [310]. Психологічний портрет Гальшки певною мірою відображає життєві стратегії самої письменниці [116]. У поемі сценарій Самотньої чорної княжни, збережений у легендах, змінюється на сценарій Вільної самореалізованої щасливої жінки. Причину зміни вбачаємо в конструктивному виході з кризи (вимушеної еміграції), який забезпечила «відновлена» роль «Щасливої» та становлення авторської позиції щодо власного життя. Ставлення Гальшки до себе впродовж життя фіксували зміни ролей, які чергувалися від «Щасливої» до «Самотньої», «Нещасної», «Слабкої», від «Жертви» до «Сильної», «Вільної» «Щасливої». Паралельно спостерігаємо вплив на структуру особистості Гальшки архетипу Персефони [593], яка розвивається від Кори (залежної від інших) до Повелительки (зрілої особистості). Так, аналіз рольового репертуару княжни дозволив виявити ресурс сценарію, який зумовили такі цінності, як любов до людей, рідного краю, розвитку культури й освіти ін., і самої авторки – усвідомлення свого покликання та місії.

Зміна життєвих ролей особистості пов'язана з перехідними періодами – життєвими кризами [535]. Аналізуючи життєвий шлях Гальшки у поемі, з-поміж інших виокремлюємо кризу середнього віку. У поемі С. Луцкової трапляються яскраво передані як психологічні особливості переживання цієї кризи, так і конструктивний вихід із неї. Відчуття самоти (*Стіни віч-на-віч*), відчаю (*Я так втомилась! … не в силі їх спинить руками… яка я вже стара… Як важко жити!*), страх смерті (*Ллються коси з пліч, а я не в силі їх спинить руками Чого ж весна завчасно пожовтіла? Я ще хотіла жити*), суб'єктивного переживання несправедливості життя (*Недобра доле, твій безжальний перст Мене позбавив крихітки надії. Хіба людині може так боліти?*) актуалізують перегляд та зміну життєвих цінностей і сенсів (*Я ще жива).*

Можемо припустити, що конструктивний вихід із кризи підтверджує образ Гальшки, зображений у штриху 6 «Заповіт» (*Я не слабка, не зломлена*). Це може характеризувати вихід із життєвого сценарію самої авторки. Новоутворенням кризи середини життя є саме поява такого стійкого творчого ставлення до себе та світу» [535, с.149]. Т. Титаренко [535] у своїй праці наголошує, що «…ставлення до себе стає в індивідуальній біографії ставленням до творця свого життя, суб'єкта життєдіяльності, людини, яка насправді повсякденно творить власний світ». Займенник першої особи однини «я» та його форми, що вжиті у штриху 6. Заповіт десять разів, свідчать про те, що Гальшка взяла відповідальність за своє життя та готова жити за своїм сценарієм (*Я ще горю в шаленому вогні життя, надії, віри і любові*).

Такий наратив сприяє осмисленості актором свого життєвого досвіду. Наприкінці життя Гальшка підтримала ініціативу свого дядька Костянтина-Василя щодо створення Острозької академії – у 1579 році написала заповіт у м. Турів, який за законом був занесений до Луцької земської книги. У заповіті «досыт ωписом, варунком і ωбовѧзком моим на шпитал и академию ωстрозскую, на монастыръ свтго Спса нєдалєко Луцка над рєкою Стыром и на сєли Дорогыню шєст тысячєи грошєи личбы ли- товскои – тыи з я вси листы доброволнє с пєчатю моєю и с подписом властноє руки и под пєчатми людєи добрых... остатнєю волєю

моєю утвєржам и умоцнѧм во всєм вцалє заховывам...» [198]. Гальшка все своє рухоме майно заповіла своїм слугам, простим людям, що її оточували. Водночас, підтримавши Острозьку академію, вона стала меценаткою першої вищої школи у Східній Європі. Із вірою в Острозьку академію, на розвиток якої перша жінка-меценатка вищої освіти у Східній Європі заповіла свої кошти (*І буде в Академії світать*), Гальшка отримує свободу, про яку мріяла все життя – свободу птаха (*Все відчинилось – ні ключів, ні шпар*).

Отож, відповідно до поеми, княжні все ж вдалося реалізувати свій життєвий сценарій, одночасно залишаючись вірною вічним цінностям: любові до людей, рідного краю, розвитку культури й освіти та ін., що свідчить про вагомість таких цінностей і для самої письменниці (*Нам разом йти крізь простір, вічність, час дорогою, котра веде до світла* [310]). Перехід категорії займенника Я в категорію Ми свідчить про єднання з однодумцями, що ще раз підтверджує зміну сценарію Самотньої чорної княжни, яку часто бачимо в легендах, до Вільної самореалізованої щасливої жінки.

Доповнює психологічний портрет С. Луцкової та особливості розгортання життєвого сценарію, здійснений через образ Гальшки Острозької, психологічний аналіз її казки «Горобенятко Вісімка» [309]. Назва казки вказує на головного героя – Горобенятко, ім'я якого сама авторка пов'язує зі знаком нескінченності (як *вважають наймудріші люди – знак безконечності*). Водночас сюжет зав'язаний на іншій героїні – повелительці птахів – Пії, крила якої нагадують барвисту вісімку (*щось дуже схоже на барвисту вісімку).* Аналізуючи наративи в контексті формування ресурсу життєвого сценарію, спробуємо за допомогою символічного ряду та персонажів, що відображають життєві ролі письменниці, витлумачити особливості цього процесу. Імовірно, що Горобенятко відображає ресурсну життєву роль, яка в певний період з'являється й розвивається в авторки, про що дізнаємось завдяки образу Пії. Зазвичай позитивний герой відображає бажання автора відповідати цьому образу, однак із певних причин йому в житті для цього не вистачає ресурсів. Аналогія між іменем героїні Пії й відомого римського імператора, який отримав прізвисько Пій, тобто Благочестивий, за

відсутність «пороків» під час свого правління, сприяє створенню психологічного портрету героїні. Пія як справжня правителька є відповідальним (прокидається найпершою), активним (прислівник *багато* вживається декілька разів), миролюбним та мудрим лідером, що вміло вирішує конфлікти між пташиними родинами (*їй майже завжди вдавалося помирити розбишак та вгомонити бешкетників)* та отримує задоволення від своїх перемог (*тоді пір'я на її чудесних крилах починало сяяти*). Пія радіє життю та вміє ділитись цією *веселковою* енергією *(навіть найпохмуріші люди помічали це, усміхалися*). Однак описане може свідчити і про внутрішньо-особистісні конфлікти, які письменниця вміє вирішувати (*наступала пташина благодать*).

Наголошуючи на індивідуальності смислового наповнення *благодаті*, героїня ідентифікує своє бажання сформувати новий для неї та відомий іншим ресурс (*повернувшися додому у високі гори, і сама знесла яєчко*). Загальновідомо, що яйце є символом зародження Всесвіту. Імовірно, йдеться про глибокі сенсожиттєві орієнтири, що базуються на ментальних цінностях, актуалізацію яких могли спричинити поїздка до України (авторка часто відвідує рідних) та події, які зараз переживають українці. Услід за К. Юнгом, Г. Лозко [307] констатує, що початковий архетип образу жінки-птаха найбільш чітко простежується в ідеї «вічної присутності», що проявляється на ранній стадії людської свідомості, перш ніж виникає диференціація подальших архетипів.

Розгортання сюжету дає підстави виділити архетип Шукача, орієнтований на пошуки кращого світу, та – у результаті подорожі – Турботливого [334]. Ці архетипи провокують бажання героя (Горобеня) знайти справжнього себе через освоєння світу й захистити людей від можливих збитків. Саме так можна пояснити фінал казки, де герой робить вибір на користь інтересів середовища, що свідчить про пріоритетність ресурсу Милосердя. Альтруїзм, характерний для цього архетипу, акцентує наявність ресурсу любові [334], що й демонструють головні герої наративу.

Сюжет мандрів, подорожі зазвичай інтерпретують як пошук сенсу життя, процес індивідуації, результатом якого, як уже зазначали, є становлення Самості

– цілісності психіки. Процес інтеграції особистості супроводжується розширенням можливостей. Саме це і спостерігаємо в наративі: незвичне самотнє яєчко трансформується в моторного та невгамовного Знайду. Чинником благополучної подорожі героя стала сформована базова довіра до світу, яку забезпечили материнські любов і піклування (*Цілу ніч плела Пія легку ковдрочку зі свого барвистого пір'я та місячного сяйва, щоб яєчко, бува, не змерзло*). На шляху героя трапляються помічники, що свідчить про здатність приймати допомогу (зовнішній ресурс), адаптованість героя. А це, своєю чергою, сприяє у перспективі формуванню здатності самому ділитись ресурсом. Відповідно до емпіричного дослідження О. Штепи [601], психологічна ресурсність є критерієм здатності особистості наділяти власне життя сенсом. Так, інтеграція двох героїв (Пії та її сина Вісімки) свідчить про присвоєння ресурсності, що спричиняється до розуміння героєм свого покликання (*стати згодом повелителем птахів*) та своєї місії (*врятувати птахів від голоду*). Герой приймає спонтанне самостійне рішення, результат якого задовольняє потребу соціуму та в перспективі і власні потреби – *пташина благодать та щасливе життя з красунею Черрі*.

Тему останнього смислового блоку – творення Чуда, зазвичай повязують з оптимізмом, вірою в хороший підсумок, що й демонструє фінал казки. Мораль наративу, яка відображає інтроект автора (*щоб почуватися щасливим, зовсім не обов'язково бути повелителем*), стверджується й водночас піддається сумніву (*чи не так?)*. Адже з наративу очевидно, що герой уже є повелителем свого життя (інтеграція Самості), а порятунок ближніх вказує, що він може взяти відповідальність і за інших [107].

Творчість, успіх та любов забезпечують оновлення психологічної ресурсності [600], про що свідчать і результати нашого дослідження. Вагоме значення в такому ключі мають автобіографічні спогади. Підставою для таких висновків стали результати аналізу метафоричного наративу «Антонівка» української письменниці-емігрантки, яка проживає у США, Тамари Ганенко [130]. Покликання як баланс соціальної адаптації та самореалізації вбачаємо в діяльності, яка приносить задоволення. Така діяльність не втомлює, про що

свідчить і поезія Т. Ганенко (*не зімкнула я віч, в півтемній кімнаті пишу цілу ніч*). Очевидно, підтримку цього процесу забезпечують приємні спогади про турботу мами (*матуся моя щогодини встає – на бідне дитя подивитись своє*). У приватній особистій переписці Т. Ганенко пригадує, що «серйозне ставлення до життя, порядність, глибокі почуття, любов і таланти до мистецтва» вона отримала від своїх батьків, зокрема від мами. Сімейна традиція – збиратись і співати українські пісні («Взяв би я бандуру», «Там, де ятрань круто в'ється») віддзеркалюється в її творах, що може свідчити про збереження цієї традиції як сімейної цінності. Водночас спостерігаємо отриманий у спадок ресурс любові. Натхненням для творчості поетеси є спогади про яблука антонівки, зірвані руками мами (*Антонівки пахнуть у вірші моїм*). Яблуко в міфології зазвичай тлумачиться як символ любові. А тому можемо зробити висновок, що авторка володіє ресурсом любові та готова ним поділитись [128–130].

У контексті досліджуваної проблеми проаналізуємо метафоричний наратив ще однієї сучасної української письменниці-емігрантки Тамари Шевченко («Тонечка – сіра Мишка») [588], яка вже 16 років проживає в Італії. Відповідно до наративного аналізу, компоненти цілісної особистості виражені як персоніфіковані герої [99]. Так, основною героїнею казки є Мишка Тоня. Життєва роль «сіренької та непримітної» мишки, для якої характерна невизначеність, неприйняття свого імені, тотальний страх перед постійною небезпекою, а отже, недовіра до світу, до себе, конкурентність у боротьбі за ресурс *(вважала себе непомітною, намагалася якнайменше шурхотіти, нікому не заважати)*, незадоволення та фрустрація потреб і бажань (*мама не може купити шубки*), до кінця казки трансформується в роль активної, миролюбної, націленої на майбутнє та задоволення потреб, адаптованої «Мудрої Сови», якій вдалось скласти іспит на щасливе життя. Механізмом процесу ініціації вважаємо конструктивний драйвер «Час вирости» *(залиш у своїй темній нірці усі страхи і йди жити серед мишей, будь серед них, вчися у них, набувай досвіду*), який Тонечка отримала під час зустрічі з сусідкою – престарючою, мудрою, навченою життям бабою Михою. Власне, вона і пропонує Мишці навчитись апелювати до ресурсних життєвих

ролей, які символічно авторка розуміє як шубки: хитрої Лисички (*з Лисичкою не треба махлювати*), яку трактуємо як гнучкість, вовчу (*може з'їсти, тому треба бути обережним*), собачу (*не говорити зайвого, бо він завжди відгавкується*), що тлумачимо як уміння відстоювати кордони, та покірної Овечки *(не завжди виграє той, хто насправді досяг свого і переміг)* – здатність рухатись далі після невдач.

Послуговуючись дослідженнями П. Горностая, де відзначено, що здібність людини долати життєві кризи залежить від розвитку рольової компетентності особистості, яку забезпечує рольова гнучкість та варіативність [142], повчання Михи (*усе залежить від ситуації*) розглядаємо як ресурсні чинники формування здатності до адаптації зі збереженням своєї ідентичності. Крім того, раціональні приписи старої миші є механізмом вибору стратегії подолання важких життєвих ситуацій, а отже, і копінг-ресурсу.

Відтак, ми спостерігаємо вихід зі звичного сценарію мишки Тонечки через розблокування однієї з форм спонтанності, яка за Я. Морено [365], бере участь у формуванні адекватних реакцій на нові ситуації. Авторка прагне змін (фігурою наративу є фігура бажання), однак заборона Мами (*Не можна мати усе, що бажаєш*), негативний минулий досвід (*Миришка не повернулась у свою нірку, Мишку ледь не з'їв котяра)* породжують фігуру сумніву. Символом ресурсу подальшого процесу ініціації авторка вибирає «дзеркало». Смислове навантаження цього подарунку та порад, які отримує Мишка, трактуємо в контексті духовно-моральних цінностей (*огорни себе добром*). Так, Над-Я авторки активує ресурс до змін та породжує нову роль – Мудрої сови. Присвоєння мудрості баби Михи *(звиклася до тих шубок)* дозволило Мишці позбутися «шубки страху», тобто перемогти вражого персонажа Кота Мурзинського, що свідчить про спроможність авторки самій справлятися з проблемами, а саме це, звісно, відображає текст.

Аналіз смислових блоків дозволяє виділити висхідний тип наративу, відмітити ознаки прогресу щодо розвитку героїні. Своєю чергою, це свідчить про ресурс життєвого сценарію письменниці, зокрема поведінкову варіативність, який вона й репрезентує читачеві.

Отже, як поема Світлани Луцкової «Плач за рожевою птахою», так і наратив Тамари Шевченко «Тонечка – сіра Мишка» дають підстави стверджувати, що зміна ставлення до себе індивіда, апробація нових ролей мають уплив на розгортання його життєвого сценарію. Психологічний аналіз метафоричних наративів демонструє такі ресурсні чинники розгортання життя, як установка на життя, духовна ідентифікація, варіативність поведінкових реакцій, усвідомлення свого покликання та місії. У зв'язку з цим вагомого значення набуває формування гнучкості у виборі стратегій поведінки, вміння відстоювати свої кордони, здатність рухатись далі в разі поразок, зберігаючи свою цілісність та автентичність. Раціональні приписи значущих дорослих, зумовлені духовно-моральними цінностями, сприяють психологічній адаптації та підвищують якість життя.

Результати психологічного аналізу метафоричних наративів демонтрують рівні ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв письменників-емігрантів як процес індивідуації, що завершується етапом інтеграції свідомого та несвідомого. Імовірно, породження письменниками-емігрантами творчих продуктів у формі наративів сприяє конструктивному пристосуванню до змінених обставин та доланню життєвих труднощів. Така теза потребує емпіричних доказів, на що і спрямований наступний параграф. Здійснений нами наративний аналіз оповідальних текстів може збагатити психологічну теорію і практику новим досвідом та стати засобом підтримки для зацікавленого читача.

5.2. Принципи розробки та особливості застосування акметренінгу для українських емігрантів

Принципи розробки акметренінгу для українських емігрантів (Додаток А1) базувались на принципах практичної психології, функції й завдання якої, згідно з дослідженнями В. Панка, спрямовані на проектування розвитку конкретної особистості в контексті її життєвих обставин шляхом розроблення й застосування

корекційно-розвивальних технологій [397]. Водночас акметренінг було розроблено згідно з емпіричними результатами дослідження.

Ми виявили, що різне ставлення мігрантів до труднощів, долання кризових ситуації, на чому наголошують сучасні дослідники, залежить не лише від особистісних характеристик, які впливають на процес адаптації (локус контролю, екстраверсія / інтроверсія, культурна гнучкість, вміння вирішувати конфліктні ситуації та ін.), а й від особливостей формування та розгортання життєвих сценаріїв. Емпіричне дослідження дало підстави вважати ірраціональні сценарні рішення психологічними бар'єрами соціокультурної адаптації та самореалізації мігрантів, що розширює межі розуміння акмеологічних бар'єрів та причин дезадаптації до нового інокультурного середовища. «Найактивнішою» в контексті деструкції всіх типів соціокультурної адаптації було виокремлено заборону «Не будь успішним», відповідно до якої емігрант може багато працювати, однак неочікувано отримати «крах» у досягнутому. Причиною такої програми можуть бути ревнощі батьків до успіхів дитини, які важко, зі значними труднощами досягали поставленої мети. Страх втрати любові та провина стримують дорослу людину в досягненні успіху (або спричиняють значні енергетичні затрати для його досягнення). У зв'язку з цим техніки акметренінгу зосереджуємо на роботі з цією забороною.

Серед провідних заборон українських емірантів в акмеперіоді було спрямовано увагу й на заборони «Не будь дитиною» («Я більше нічого не попрошу, я сам про себе попіклуюся») та «Не роби» (сценарне рішення, за М. і Р. Гулдінгами [162], «Я ніколи нічого не зроблю правильно», «Я тупак», «Я ніколи не виграю»), за якою, імовірно, стоїть страх оцінки та низький рівень самоцінності, які гальмують адаптивну форму творчої активності, що призводить до відсутності здібностей до творчої самореалізації.

Увага була приділена і провідним драйверам емігрантів, що є механізмами деструктивної частини сценарію: «Будь сильним» та «Щосили намагайся». Відповідно до цих директив можливе блокування вміння просити про допомогу. Відмітимо, що між забороною «Не будь дитиною» (сценарне рішення «Я більше

нічого не попрошу, я сам про себе попіклуюся») існує статистичний зв'язок зі шкалою соціокультурної адаптації «Відчуженість». Тобто неспроможність довіряти іншим, попросити допомоги, а отже, ресурсної підтримки (соціальної, емоційної, фінансової і т.д.), може призвести до неприйняття нового соціуму, низької самооцінки, неузгодженості домагань і реальних можливостей, переконаності, що власні зусилля можуть лише незначною мірою вплинути на ситуацію. Такі установки блокують спонтанність індивіда, яка характерна для його дитячого Его-стану, відповідального за адекватне пристосування до змінених обставин.

Акметренінг враховує й результати регресійного аналізу, згідно з яким на припис «Старайся», що є механізмом сценарію «Завжди», впливає дитяча заборона «Не живи» (не будь) та тип соціокультурної адаптації «Конформність»: «Старайся» = –6,58 («Не живи») + 0,063 («Комфортність»); а на директиву «Будь сильним», що є механізмом сценарію «Ніколи», заборона «Не роби»: «Будь сильним» = 0,217 («Не роби цього»). Такі прогнози дозволяють в акмеологічному тренінгу для оптимізації соціокультурної адаптації звернути особливу увагу на корегування цих приписів, а саме формування полярних дозволів до заборон. Ефективним засобом для виконання такого завдання, згідно з емпіричними результатами праці, є наративізація.

Основна ідея застосування наративних практик у такому контексті базувалась на методі, який був розроблений М. Уайтом і Д. Епстоном [548]. Суть цього методу полягає у створенні терапії простору для перерозповіді історії й пошуку альтернативних текстів про себе. Певна схема (карта) бесіди, різноманітні техніки, зокрема «реконструкція та деконструкція історії», «ампліфікація», тобто перетворення історії в метафору, «відновлення участі» (залучення інших учасників групи) тощо, дозволяють людині усвідомити своє авторство щодо життя, дослідити смисли й контекст виникнення дискурсивних приписів, несвідомі зв'язки історії з особистісною структурою наратора, механізм вирішення проблеми. У зв'язку з цим акметренінг включив і принципи наративного аналізу та наративної психотерапії.

Дослідження й корекція життєвого сценарію найефективнішими є в умовах групової терапевтичної роботи, тому що спираються на ресурси не окремої людини, а всієї групи [431]. У зв'язку з цим ми розробили та презентували представникам українського зарубіжжя (у Польщі (м. Варшава)) акмеологічний тренінг у межах транзактного, психодраматичного, наративного та гештальт-аналітичного підходів. Його мета полягала в самопізнанні мігрантів та розвиткові навичок використання акмересурсів для досягнення акме-цілі [93; 106; 122]. У групових та індивідуальних акметренінгових заняттях погодилось взяти участь 20 українських емігрантів. Груповий тренінг тривалістю 24 години був розрахований на три дні, індивідуальні заняття – на три тижні.

У вивченні акмеологічного ресурсу життєвого сценарію ми враховували принципи оптимізації самореалізації, зокрема ціннісно-смислових орієнтирів, діяльнісно-поведінкових установок, внутрішньо-особистісної й міжособистісної компетенції особистості [563]. Гештальт-підхід нами був обраний як основний у звязк у з тим, що він займає унікальне місце серед інших напрямків, фокусуючись на думках, фантазіях, потягах, емоціях, тілесних процесах або поведінці клієнта у взаємозв'язку. Для розуміння життєвого сценарію це принципово важлива теза, оскільки сам по собі сценарій є репрезентацією думок, потягів і почуттів у внутрішньому просторі індивіда з їх подальшим утіленням у поведінці й життєвому функціюванні [431]. Для створення образу майбутнього життєвий проект попередньо осмислювався та прогнозувався щодо його досягнення за допомогою метафоричного наративу.

Оскільки життєвий сценарій формується на трьох рівнях досвіду – соціокультурному, сім'ї / родини та індивідуальному, – проаналізуємо казку як один із різновидів утілення індивідуального досвіду людини (Н. Клименко [230]). Хоча казкові персонажі, які найбільше запам'ятовуються і подобаються людині в дитинстві, стають прообразом її життєвого сценарію (О. Колобовнікова [239]), сценарій кожного має свій унікальний зміст. Казкотерапію зазвичай визначають як процес пошуку сенсу, розшифрування знань про світ і систему взаємостосунків у ньому (Т. Зінкевич-Євстигнєєва [204]).

Казка виконує низку функцій, необхідних у терапевтичному процесі. Перша функція – функція дзеркала, що дозволяє звернути увагу людини на власну особистість. Друга – функція пролонгованої дії, коли казка залишається в пам'яті людини й незримо впливає на її мислення навіть у віддаленому періоді. Третя функція – можливість альтернативного вибору – казка розширює репертуар виборів способу поведінки в певних ситуаціях. Четверта – функція вільної роботи з проблемою, коли символічне навантаження казки дозволяє дбайливо доторкнутися до проблем клієнта. П'ята – функція підтримки, казка дозволяє сформувати позитивний погляд на перспективи й варіанти вирішення проблеми, дає можливість відволіктися від звичного погляду. Шоста – функція нового ресурсу, що дозволяє казці виявити приховані здібності й ресурси. І сьома – це функція прийняття відповідальності, що стимулює людину робити власні висновки, приймати самостійні рішення і брати за них відповідальність [431].

У казці, яку розглядаємо як наратив, дії і події описують процес розгортання сценарію життя людини (О. Колобовнікова [239]). Досить часто казка зосереджена на травматичних подіях, які мали вплив на розгортання життєвого сценарію. Аналіз теоретичного матеріалу та власний практичний досвід дає підстави стверджувати, що життєвий сценарій після травматичних подій набуває саморуйнівного характеру та провокує сценарій «Переможеного», «Без радості» та ін. Робота з клієнтською казкою допомагає не лише знайти провокаційну подію, відстежити реакцію на неї, а й переписати її так, щоб завершити цю ситуацію конструктивно, тобто змінити своє ставлення. Відповідно до когнітивного підходу, основним чинником адаптації після травми є когнітивна оцінка й переоцінка травматичного досвіду (О. Василюк [70]). Осмислення травматичної події дає змогу вмістити її до особистісного досвіду й віднести до континууму нормального стану. Тобто завершення гештальту нормалізує сценарний збій, тим самим активізуючи подальше розгортання життєвого сценарію вільним від попередніх заборон [71].

Екстрений механізм травми, що слугує виживанню, полягає загалом у «заморожуванні» й дисоціації (розщепленні внутрішнього світу на три частини –

травмовану, виживальну, здорову). Відповідно до гештальт-аналітичного підходу, у казкотерапії всі герої казки відображають певні частини особистості (ідентичності). Казка надає засоби знайти (часто він уже зображений) або ввести героя, який володіє такими ресурсними можливостями, що сприяють ефективному виходу з травм [111].

Алгоритм роботи базувався на гештальт-аналітичній парадигмі та розгортався за принципами роботи з метафоричним наративом О. Колобовнікової [111; 239]. Ми врахували діагностичну, терапевтичну, прогностичну функції казки, та сюжети, які найчастіше зустрічаються у психотерапевтичній практиці: про життєвий шлях (Як Іван свій шлях знайшов); про суджених; про сімейні історії; про зовнішність і здоров'я; про кар'єру і гроші; про особистісні якості; про дорослішання (ініціації) [239].

На першому етапі акмеологічного тренінгу робота була спрямована на діагностику базового сценарію в межах акмеологізації. Алгоритм роботи з базовим сценарієм містив такі етапи [239]: пропонувалось вибрати казкового героя, з яким учасник себе ідентифікує; намалювати його; написати про нього казку; співвіднести казкового героя й події казки з особистістю та життєвими подіями. Наступний етап передбачав усвідомлення сценарію, закодованого в символічному ряді метафоричного наративу. У зв'язку з цим характеризувались персонажі і події, які мають важливе значення; проводилась паралель із життям; визначалась «крапка теперішнього» для розмежування минулого (до крапки) та майбутнього (після). Для прояснення бажаного майбутнього виділялось сценарне майбутнє, що супроводжувалось інтерпретацією символів. У разі небажаного майбутнього пропонувалось у якості домашнього завдання написати казку з ідеальним для учасника розгортанням подій. Під час терапевтичної роботи, пояснювались психологічні бар'єри акмерозвитку та виокремлювались акмересурси та засоби досягнення акме-цілі. Зазначимо, що робота з клієнтською казкою супроводжувалась гештальт-аналітичною сесією, де увагу було сконцентровано на роботі з психологічними механізмами захисту. Для подолання психологічних бар'єрів акмерозвитку використовувався прийом перерішення

(Р. і М. Гулдінги [162]). Відповідно до наукових розвідок В.Чернобровкіної [579], будь-яку проблему, з якою людина звертається до психотерапевта, у широкому розумінні, можна розглядати як проблему несвободи, або залежності від певних обставин, стосунків, впливів або власних патернів, тобто деструктивної сторони життєвого сценарію. Внутрішню свободу науковець розуміє як смислове переживання особистістю стосунків із собою, іншими та світом у цілому, семантична будова якого пов'язана зі структурою особистісного досвіду. Тому можливість реконструювання досвіду, що становить смисловий базис негативної життєвої позиції особистості, на її думку, пов'язана з можливістю «повернутися» до дитячих переживань, відтворити смислові моменти дитячого досвіду, почуттів, думок та перепрожити його іншим способом. Складовими комфортного внутрішнього стану особистості є спонтанність, довіра до себе, готовність до відкритої й ненапруженої взаємодії з іншими людьми [579], на що й була спрямована робота.

Центральним елементом тренінгу було обрано психодраматичну техніку «Проекція в майбутнє», модифіковану відповідно до його мети. Загалом основні завдання психодрами – збагачення та гармонізація рольового репертуару, розучування рольових конфліктів різного типу для особистісної інтеграції [153]. Німецький психотерапевт Г. Лейтц [281] стверджує, що у психодрамі спогади й усвідомлення завжди в грі. Гра настільки захоплює протагоніста (учасника, на якого працює група), що його опори зникають самі собою. Гра у психодрамі допомагає «розхитати» застиглі погляди й ригідні зразки поведінки (А. Айхингер, В. Холл [6]). Гра і драма, даючи людині пом'якшені й полегшені дії вчинку (глядач навіть їх реально не здійснює), виконують для збудження психічної активності таку саму роль, як і справжній вчинок [462].

Основою методу є рольова гра. На думку Я. Морено [365], психодрама – найпопулярніша техніка обміну ролями для розвитку спонтанності й креативності. Однією з форм спонтанності він вважає «спонтанність, яка бере участь у формуванні адекватних реакцій на нові ситуації». Мета психодрами – вивільнити спонтанність та інтегрувати її в цілісну структурну життєдіяльності

людини як передумову креативності, вираженої у творчій діяльності [365]. Основним засобом психодрами є дія. Г. Лейтц [281] зауважує, що дія як спосіб людської поведінки древніша за мову. Фактично, слово «психодрама» складається із «психіка» та «драма», що означає «дія психіки».

Методологія психодраматичної сцени спрямована на створення додаткової реальності. Сцена психодрами надає людині життєвий простір, який у реальності часто обмежений, відкриває шлях до дослідження й тренування ролі. Гра, де в одній дії реалізовано дві установки: ігрову та реальну (В. Роменець [461]), уявний світ працює на реальний і навпаки (М. Гладкова [444, с. 108]), дає можливість особистості не лише моделювати себе в певній ситуації, а й фіксувати життєвий ресурс на перспективу.

Психодраматичні техніки, зокрема монолог, дублювання, обмін ролями, техніка самопрезентації, дзеркало, дозволяють особистості поглянути на себе очима іншого, глибше пізнати себе, що, своєю чергою, стимулює самореалізацію [90; 91; 98; 103; 109; 113; 115; 123; 124; 125; 642].

Послуговуючись дослідженнями П. Горностая [142; 145], який наголошує на інтеграції психотерапій Та (транзактного аналізу) та психодрами («Транзактна психодрама»), було застосовано варіант психодрами за темою життєвого сценарію – скриптодраму – виведення на сцену тих вузлових моментів, навколо яких розігрується життєва драма людини (техніка «Повернення в часі» та техніка «Здійснення мрії» О. Колобовнікової), що включає алгоритм досягнення цілі. Нами було враховано, що орієнтиром акмеологічного сценарію є акме-ціль, яка активує в певному просторі й часі акме-смисл. Тому ми дотримувались позиції, що сприятливою психологічною умовою акмелогізації є формування установки на цей процес, а джерелом –протиріччя хочу – можу – треба. Можливості в такому разі включають сильну сторону життєвого досвіду [106].

У межах тренінгу особлива увага була приділена його емоційно-смисловому компоненту, адже соціокультурна адаптація супроводжується кризою ідентичності (О. Блинова [41]), результатом подолання якої є її трансформація. У зв’язку з цим вагоме значення в роботі з життєвим сценарієм має те, що повністю

змінювати сценарій не бажано, адже намір серйозної трансформації може викликати в людини страх втрати власного Я [431]. Розробляючи акметренінг, особливе місце було надано роботі зі страхом перед творчістю (Ю. Бабаєва [20]) та власними можливостями (А. Маслоу [339; 340]). Відтак, було застосовано психодраматичну техніку «Зустріч зі страхом».

Окрім того, новий спосіб життя може активувати страх перед дорослістю, а отже, й відповідальністю за своє життя. Відповідальне ставлення особистості до навколишнього світу Н. Михальчук [354] виділяє умовою фасилітації становлення творчого потенціалу індивіда.

У розробці акметренінгу ми врахували класифікацію рольових ресурсів П. Горностая [147], що відображають три основні сфери джерел рольових ресурсів: а) у самому собі; б) у ролі інших людей; в) у стосунках зі значущими іншими, зокрема ресурси самоставлення, ресурси значущого оточення, ресурси життєвого досвіду; ресурси роду; ресурс ролі значущого іншого; ресурси навіяної ролі; ресурси, що спираються на роль як метафору.

Зазначимо, що формування адекватної життєвої позиції супроводжувалося вправами [112], спрямованими на розвиток саногенного мислення [640] – психічний процес, що проявляється в осмисленні травмувальних емоціогенних факторів, усвідомленні неконструктивних програм поведінки та передбачає їх корекцію й набуття навичок застосування адекватних способів реагування в ситуації напруги (А. Гільман [135]). Окрім того, для розвитку і присвоєння самоцінності акцент було зроблено на роботу із «внутрішнім критиком» (самокритика). Сучасний дослідник цього поняття Д. Гуляєв [163] трактує його як метафору, якою позначають контролювальну частину психіки, що відповідає за адекватність наших дій певним критеріям та цілям. Акцентуючи увагу на деструктивній функції такого процесу, дослідник визначає цей феномен як вид внутрішнього дискомфорту, що викликає неприємні емоції. Автор наголошує на понятті інтроекту, так званому внутрішньому «вихователі», який був привласнений дорослою людиною ще в дитинстві. На його думку, «зовнішній контроль» інтеріоризується і стає внутрішньою функцією. Слід зазначити, що

дитина разом з алгоритмом дій засвоює емоції та критерії оцінок своїх дій [163]. А тому засвоєна деструктивна критика часто спричиняє внутрішньо-особистісний конфлікт.

Метафорично можна виокремити три складові «внутрішнього критика», які й визначають напрямки роботи з цією фігурою, а саме: деструктивні та конструктивні інтроекти батьків; інтроекти значущих дорослих (вихователів, вчителів, тренерів і т.д.); власний досвід (М. Левандовська) [97; 277; 632]. Зазвичай ключовими характеристиками особистості, яка знаходитися в фокусі роботи, є втрата спонтанності, зниження адаптивності до реальності, ригідність у реакціях на нові життєві умови, втрата інтересу до новизни, відсутність бажань, що і спостерігалось в окремих емігрантів. А тому тренінг був спрямований саме на підтримку особистості в пошуках власних потреб, відмежування їх від батьківських інтроектів та напрацювання способів їх реалізації.

Реалізація завдання передбачала спрямування центральної теми на розмежування деструктивної і підтримувальної (конструктивної) критики, яка формує самоцінність протагоніста в батьківських фігурах (мати, батько), з метою інтеграції підтримувальної частини батьківських інтроектів. Так, відбувається усунення рольового зараження з рольових кластерів протагоніста. «Внутрішній критик», запускаючи процес рефлексії, дає оцінку тому, що відбувається як у внутрішньому світі (наші реакції на ті чи ті події, на способи взаємодії особистості зі світом, на вибори, які особистість здійснює), так і у взаємодії з зовнішнім світом, з іншими людьми. Інтерперсональний конфлікт у ході психодраматичної роботи розгортається в інтраперсональний [97; 277; 633].

Досвід прийняття себе в подальшій роботі протагоністом здійснювався на двох рівнях, як «там і тоді» – відновлення ядерної сцени, де відбулась деструктивна зміна в самопрезентації особистості, так і «тут і тепер» – включаючи шеррінг учасників групи та ведучого.

Сприятливою умовою для вирішення завдань пошуку ефективних стратегій самопрезентації – невід'ємного компоненту процесу самореалізації – стало активування та присвоєння ресурсних життєвих ролей, включаючи присвоєння

Тіневої сторони емігрантом за допомогою метафоричних карт. Окрім того, такі ролі були виявлені засобами наративізації та психодраматичних технік, що супроводжувалось гештальт-терапевтичним супроводом. Гештальт-підхід розглядає існування індивіда як єдине поле, організм-середовище. Тому згідно з цим підходом, нема невдалих сценаріїв, є труднощі у творчому пристосуванні, ігноруванні нового досвіду, що проявляються в порушенні функціювання Селф [431].

На методологічних засадах християнської психології О. Климишин [231] аналізує християнсько-психологічний напрямок допомоги учасникам АТО, що має сенс і для нашого дослідження. Основою християнська психологія є антропологічна модель людини, яка походить від духовної природи [614]. Із метою мобілізації внутрішніх резервів для подолання наслідків психотравми дослідниця концентрує увагу на усвідомленні та розумінні духовної автентичності власної особистості. Для активізації процесу розвитку духовності та профілактики кризи автентичності, яка характерна для емігрантів, згідно з нашими науковими розвідками, нами була запропонована бесіда «Який Я» на означення внутрішнього духовного потенціалу (Сутнісного Я).

Еміграція, яку розуміємо в контексті втрати, активує глибокі екзистенціальні переживання. Головна мета роботи з такими переживаннями полягає в реінтерпретації смислових елементів особистісного досвіду клієнта, на основі яких він сформував уявлення про себе як про нездатного переборювати життєві труднощі, та в реконструюванні їх в напрямку усвідомлення здатності до вибору й конструктивного подолання [579].

Для інтеграції та присвоєння досвіду мігрантам було запропоновано застосовувати впродовж певного періоду часу матеріали Щоденника самодопомоги, результати аналізу якого свідчать про досягнення мети акмеологічних технологій.

5.3. Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта: «Як знайти акмересурс»: результати апробації

У четвертому розділі нами було виявлено, що більшість письменників-емігрантів події свого життя, факти, переживання, роздуми, зміни тощо фіксували у своїх щоденниках. На сьогодні ця форма наративу (розповідь про себе) є не лише різновидом мемуарної літератури, а й засобом самопізнання, саморозвитку. Б. Рубчак [464] у своїх дослідженнях виділяє дві категорії щоденників – інтимний та літературний. На відміну від літературного, що транслюється через Персону автора та призначений для публікації, інтимний щоденник, на думку дослідника, може мати характер протоколювання фактів та телеграфічно записаних думок, або бути «внутрішньо керованим», що включає «терапевтичні» завдання, спрямовані на оптимізацію внутрішньої організації життя. Водночас, як і в літературному, автори інтимних «будують для себе читача». Услід за О. Єгоровим, С. Ігнатьєва [212] наголошує на компенсаторно-змінній функції щоденника, що виражає потреби особистості та демонструє як зовнішні події життя (екстравентивний), так і усвідомлення й переживання подій (інтровертивний). Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта («Як знайти акмересурс») [93;106; 108] розроблений у контексті інтимного щоденника, спрямованого на дослідження акмеологічних ресурсів життєвого сценарію мігранта засобами наративізації (Додаток А2). Структура щоденника відповідає рівневій моделі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію, що ґрунтується на теорії Архетипів К. Юнга [609], сучасних концепціях творчості [44] (Л. Бобир) та архітектоніці зрілої особистості (Н. Вишнякова [78]). Зміст акмересурсу життєвого сценарію складають переконання як усвідомлена потреба особистості, що спонукає її діяти згідно зі своїми ціннісними орієнтаціями, та вірування як сценарні рішення, прийняті переважно несвідомо, під упливом сильних емоційних дитячих вражень, тобто адаптаційний ресурс. Стрижневим акмересурсом, що організовує розподіл інших ресурсів для успішної соціальної адаптації через самопрезентацію мігранта, вважаємо мрію-ціль (чинник творчо-пошукової

активності (О. Матвієнко [342])), механізмом – саморозвиток, що спрямовують смисложиттєві орієнтири. Акмеологічний потенціал життєвого сценарію досліджується у вимірі процесу індивідуації та включає такі етапи: духовна ідентифікація – колективне несвідоме (усвідомлення досвіду предків), гендерна ідентифікація – Аніма / Анімус (вирішення інтра- та інтер- персональних конфліктів), творча ідентифікація – Тінева сторона (активація творчої енергії), соціальна ідентифікація – Персона (корегування сценарних установок та модифікація стратегій самопрезентації), Его (смислотворення) – особистісна ідентифікація та індивідуальна ідентифікація – Самість (прагнення до інтеграції).

Так, для реалізації **першого етапу** пропонувались завдання, основною метою яких було усвідомлення досвіду предків. За А. Шутценбергер [604], для того, щоб отримати свободу жити своїм життям, важливо усвідомити, що нами керує, і в разі необхідності розмістити цю лояльність у нові рамки. Для виявлення зв'язків між поколіннями в межах трансгенераційного підходу одним з основних інструментів є геносоціограма, яка дозволяє отримати наочне соціометричне (афективне) уявлення про генеалогічне сімейне дерево, виділити різні типи стосунків суб'єкта зі своїм оточенням і зв'язки між різними персонажами. Для дослідження особливих ролей певних членів сім'ї, розуміння «негласних» правил сім'ї, сімейних міфів, цінностей тощо нами було запропоновано розробити геносоціограму. На відміну від генограми, геносоціограма пропонує більш глибинну роботу, оскільки фіксує значущі факти, важливі події і графічно представляє емоційні зв'язки [604]. Для оптимізації інтерпретації результатів та асиміляції досвіду студенти заповнили розроблену нами анкету, ключовим питанням якої було: які нові ролі *хотіли б включити в свій ролевий репертуар?* Адже якість виконання окремою людиною конкретної ролі багато в чому залежить від того, наскільки вона розуміє її специфіку і якою мірою ця роль нею приймається й засвоюється (О. Михайленко [352]).

«Реконструкція роду» сприяє конструктивному подоланню кризи ідентичності, що є вагомим у вивченні еміграції, адже сприяє усвідомленню ресурсного потенціалу родових переживань та провідних життєвих ролей [91].

Окрім того, завдання дозволяють зрозуміти ресурсний потенціал пріоритетних архетипів, кожен із яких містить характеристику несвідомого зразка життєвого сценарію (гасло, бажання, мету, стратегії та страхи). Згідно з нашим дослідженням, індивід народжується з пасивним духовним імунітетом. Архетипи є несвідомими зразками поведінки, глибинними цінностями. У зв'язку з тим, що архетипи можуть «не спрацювати» в інокультурному середовищі, рекомендується для збереження культурного сценарію брати участь у заходах, що організовує Діаспора, та відвідувати заняття літературних, мистецьких, наукових чи інших українських об'єднань, як це й робили письменники другої та третьої хвиль еміграції.

Для узагальнення досвіду та перенесення його на реальність після завдань цього циклу розміщено питання, які сприяють усвідомленню власного гасла і креда життя, його мотиву відповідно до родових установок або всупереч їм. Водночас вправи спрямовані на активацію творчого потенціалу, адже одне з завдань – схематично зобразити цінності, які б хотілось передати нащадкам, – потребує графічного зображення, активування фантазії та структурування життєвих перспектив. Окрім того, для усвідомлення родового рольового репертуару пропонується виокремити ресурсні та деструктивні ролі, осмислити ті, які потребують розвитку. Це сприяє розумінню, що сценарій залежить як від досвіду наших батьків, так і від волі самої людини.

Для **другого етапу** (вирішення інтра- та інтер- персональних конфліктів) пропонуються завдання, спрямовані на виявлення психологічних бар'єрів гармонійного розвитку особистості, творчого пристосування. Внутрішні конфлікти людини пов'язуємо з її ставленням до себе, світу та інших людей, установками на саморозвиток. Саме тому завдання спрямовані на усвідомлення базових переконань, вірувань, які мають вплив на формування життєвої позиції. Для осмислення цього пропонуються вправи, спрямовані на виявлення деструктивних установок та драйверів, а отже, деструктивної частини життєвого сценарію, та формування навичок управляти своїми думками в контексті саногенного мислення [641].

Вагомим ресурсом людини є творчість, яку услід за представниками гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей) розглядаємо як глибинну потребу людини в самореалізації [105; 114; 126], тому особливої уваги надається перерішенню заборони «Не твори», яка блокує цю діяльність. Варто зазначити, що кожне завдання спрямоване на стимулювання творчого процесу, адже процес виконання нового завдання, як і процес творчості, на думку В. Моляко [363], розгортається не тільки на рівні свідомому, але також містить здогад, інтуїцію. Це дає підстави науковцю сформулювати гіпотезу про деякі можливі механізми такого інтуїтивного мислення, зокрема, механізм порівняння, установлення аналогії й наступного її переносу, а також механізм комбінування частин структури та їхніх функцій. Процес творчості В. Моляко [363] розглядає як три взаємозалежні цикли – еталонування, проектування, ескізування, – репрезентуючи їх, відповідно, як розуміння умови завдання (оцінка умови), формування проекту майбутньої конструкції (формування гіпотези, задуму) і попереднє рішення (прогнозування остаточного результату). Кожен цикл завершується прийняттям відповідного рішення.

Щодо *джерел* творчості та креативності (здатності до творчості) [127] відзначимо дослідження Е. де Боно [57], який основним вважає незнання, що й надає можливість творити. За Е. Торрансом [665] у ситуації незавершеності та невизначеності людина потребує зняти напруження, і креативність забезпечує перехід від дисгармонії до гармонії. Отож, завдання стимулюють і творче (продуктивне) мислення – креативність (здатність вносити щось нове в досвід (Ф. Баррон), здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах постановки нових проблем (М. Воллах), процес переконструювання елементів у нових комбінаціях (С. Медник), здібність до здійснення дуже високого рівня пізнавальної (інтелектуальної) активності (Д. Богоявленська [45]), творчі задатки індивіда, що дають йому можливість знаходити незвичайні рішення (Є. Ільїн [209]) та ін.). Наголосимо, що, за В. Клименком [228], механізм творчості спрямований на перетворення дискомфорту (завдань і проблем) у гармонію, що є важливим і для вирішення внутрішніх конфліктів. Він призначений здійснювати обмін інформації

та енергії під час розв'язання задач і проблем, у результаті якого людина виробляє творчі продукти (у нашому розумінні завдання). Описують цей механізм формулою: Я (психе, свідомість) і не-Я (таємниця, невідоме). Отже, механізм творчості людини створюється синтезом психе (душі) – мислення, почуттів, уяви та соми (тіла) – психомоторики та енергопотенціалу. Щоб механізм творчості людини почав працювати, потрібно гармонійно розвивати всі його складники. Відтак, творчість є чинником корекції життєвого сценарію (єдиної зафіксованої послідовності думок, почуттів, дій [166]).

Наголошуємо й на ролі мрії як чинника творчої енергії. Життєвий сценарій часто формується під упливом ранніх вражень, співвіднесених із певним сценарієм, запозиченим із казки, розповіді, історії, міфу або легенди. Варто зауважити, що основою творчої уяви, за М. Монтессорі [364], є вміння створювати нові й оригінальні образи з власного досвіду. Часто науковці використовують критерій «особистого досвіду» для розрізнення понять «уява» і «фантазія», оскільки друге швидше пов'язують із невідомим. У зв'язку з цим для діагностики та усвідомлення життєвого сценарію **на третьому етапі** (розблокування творчості, активація творчої енергії) пропонується намалювати казкового / літературного героя, з яким себе ідентифікує людина, написати про нього казку та відповісти на низку запитань, що стимулює усвідомлення ресурсного потенціалу життєвого сценарію, зокрема його акме-цілі.

Четвертий етап включив завдання, основною метою яких є корегування сценарних установок та модифікація стратегій самопрезентації. Водночас пропонуються вправи і для усвідомлення соціальної підтримки, про вагомість якої відзначено в теоретичних розділах дослідження.

Для інтеграції досвіду **на п'ятому етапі** пропонувалось виявити зони акмеологічного росту особистості в різних сферах життєдіяльності, а саме духовній (активний – неактивний); інтелектуальній (самовдоволений – допитливий); емоційній (нестійкий – стійкий); фізичній (нездоровий – здоровий); соціальній (самотній – не самотній); професійній (незадоволений – задоволений); екологічній (не бережливий – бережливий); психологічній (не адаптований –

адаптований). Вправи на узагальнення дозволяють виокремити акмересурс для кожної сфери та сфокусувати цілі, план і шляхи досягення на перспективу.

Слід зазначити, що завдання у Щоденнику розміщено відповідно до виокремлених рівнів акмеологічного потенціалу, однак для комплексного інтегрування досвіду кожен з етапів містить вправи, що доповнюють одна одну. Завдання, кожне з яких рекомендовано проходити через 36 годин, супроводжуються теоретичними роз'ясненнями понять «життєвий сценарій», «життєвий шлях», «доля» та ін. Подається інформація про психологічні особливості соціокультурної адаптації. Щоденник включає рекомендовану літературу для глибшого самопізнання. Певні вправи рекомендовано практикувати в супроводі психолога. Окрім того, щоденник містить короткі теоретичні постулати та відповідні завдання, які сприяють усвідомленню шляхів вирішення життєво необхідних питань, пов'язаних із соціокультурною адаптацією [106; 122].

Щоденник самодопомоги було апробовано українськими емігрантами, що брали участь в акметренінгові, та студентами спеціальності «Психологія» (третій, четвертий курси) Національного університету «Острозька академія» (n=50). Окрім розв'язання завдань, для якісного аналізу було прохання надати відгук у якості експертів щодо цілісності, логічності структурних компонентів Щоденника, доступності теоретичної інформації та доцільності кожного завдання з оцінкою реальності виконання без психолога.

Якісний аналіз відгуків дозволив зробити висновок, що композиція відповідає поставленому завданню («*Щоденник побудований послідовно, перехід від одного завдання до іншого є плавним, немає перестрибування з однієї теми на іншу. Усе йшло по наростаючій – це дуже гарно і цілісно сприймалося. Дуже добре, що на початку були невеличкі вправи, ніби підготовчі до основної роботи»; «В основному блоці завдання були змістовними та послідовними... Дуже корисними були теоретичні частини. Загалом інформація, подана в щоденнику, та виконання вправ допомогли мені усвідомити певні моменти мого життя, а також переконатися в правильності шляху, який я обрала»)*. Позитивно

відзначено й вибір формату самодопомоги *(«Насамперед, хотілося б зауважити, що підібраний комплекс завдань є дуже неординарним і неповторним. Раніше такого не зустрічала ніде. Вражає поєднання вправ з різних напрямів тому, що вони доречно переходять з однієї на іншу. Відчувається майстерність та досвід використання подібних технік на практиці. Дуже сподобалося, що це форма щоденника, де учасник може дізнатися багато нового про себе, і виконувати вправи поступово»; «загалом сам формат завдань налаштовує на позитив і мені було справді цікаво і корисно поусвідомлювати певні речі про свій спосіб життя»*). Відзначено, що завдання Щоденника сприяють усвідомленню ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв *(«… завдання допомагають у самовизначенні, для чіткості уявлень про себе і для кращого розуміння себе», «… завдання зорієнтували на розстановку пріоритетів та сприяли формуванню нових цілей», «… відбувається переоцінка цінностей, а це дуже сприяє особистісному розвитку», «формулювання питань у вправах спрямоване на глибинне розуміння особою самої себе. Допомагають зняти ярлики у мисленні і сприйнятті себе та інших», «… сприяють зміні способу життя в силу переоцінки себе і своєї життєдіяльності»; «Цей щоденник був дуже цінним, було цікаво проходити кожне завдання і відкривати для себе те, що раніше намагався приховати або не звертав увагу»*).

Було відзначено й актуальність Щоденника в розвитку акмеологічних компетентностей: *«активне результативне життя (повне використання своїх можливостей)»; «постійне самовдосконалення (сила, краса)»; «духовне моральне вдосконалення»; «цікавість до себе та свого оточення, зокрема родини»; «робота»; «взаємодія у стосунках»; «матеріальне забезпечення»; «пізнання (самоосвіта)»; «дозвілля»; «свобода (самостійність, незалежність)»; «щасливе сімейне життя»; «творча самореалізація (можливість творчої діяльності)»; «життєва мудрість (вміння передбачати та уникати проблемних і кризових ситуацій)»; «упевненість в собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)»*.

Позитивним аспектом для усвідомлення, за відгуками респондентів, були й теоретичні роз'яснення певних термінів («*Завдання структуровані, що допомагає усвідомити їх ціль, а текстові відступи допомагають краще їх осмислити»; «… корисними були коментарі, які допомогли зрозуміти терміни і взагалі відмінність життєвого сценарію від долі»*, *«Круто побудована теоретична і практична частина. Одна плавно переходить в іншу. Людина може ознайомитися зі всіма архетипами, та написати свою думку стосовно гасла і т.д.»*).

Були відзначені окремі завдання, які мали особливе значення для респондентів, зокрема на усвідомлення «Що дає мені силу, енергію?» («*Дуже ресурсне завдання, особливо коли здається, що ніщо тобі допомогти не зможе»*), соціальної підтримки («До кого можна звернутись за допомогою?» *(«… не міг подумати, що я можу звернутись до себе»; «Це завдання допомагає усвідомити, хто насправді для нас важливий і до кого ми звернемося у найважчі моменти життя, змушує замислитися над тим, кому ж у нашому житті ми можемо довіритися та на кого можемо покластися. Допомагає зрозуміти, що в житті є люди, які можуть нам допомогти і що ми не залишимося самі, навіть поїхавши в інше місто чи країну»; «Цікаве завдання на усвідомлення та прийняття своїх близьких. Дуже класно починаєш задумуватися, скільки їх в тебе і чи справді всі вони для тебе такі важливі як ти думаєш. В деякий момент приходить розчарування»*)), діагностична казка (*«Найбільше мені сподобалось завдання, в якому потрібно було описати свого героя з казки, і в цей момент в мене відбулись деякі усвідомлення щодо того, що багато чого я в дитинстві взяла з тієї казки і деякі риси справді в мені є. Це для мене стало ресурсним, і я рада, що змогла прийняти ці якості в собі»; «Це завдання дуже … ресурсне для людини, воно допомагає зрозуміти своє життя в даний момент часу, зрозуміти свої помилки та приходить інсайт, як можна виправити життя та як можна досягти поставлених цілей. Всі питання поставлені конкретно та дуже влучні, допомагають глибоко подумати та скласти список дій для покращення свого життя та поставлених цілей. Складаючи казку та проаналізувавши її , багато*

чого прояснилося…. Прийшло усвідомлення того, що хочеться змінити своє життя і як саме, в голові з'явився деякий план дій»; «Влучне та корисне питання для розуміння власного ресурсу»; «Змусило задуматися, і відразу прослідкувалася певна паралель між героєм і власним характером та виборами»; «… вправа досить ресурсна, дає можливість визначити свою життєву позицію, інтереси, мотивацію досягнення успіху або ж уникнення невдач. Не менш важливим є те, що завдяки такій простій вправі ми можемо зрозуміти, що наразі ми з себе представляємо і що хочемо від себе в майбутньому»), «Чарівний магазин» *(«Вправа «чарівний магазин» підбиває підсумки… Дозволяє проговорити, чого нам не вистачає і щоб ми хотіли змінити в своєму життя. Це добре впливає на наше усвідомлення»*), «Конструювання геносоціограми» *(«… завдання було цікавим, адже мої рідні завжди дають мені силу своєю вірою у мене. Вони завжди мене підтримають, навіть коли в мене щось не виходить, і не дають мені впасти духом. Щодо третього завдання я думала, чи співпадає моє кредо з кредо мого роду, але згадавши ставлення один до одного в сім'ї, різні ситуації, я зрозуміла, що так»; «… завдання було цікаво виконувати. Треба було подумати, які ролі найчастіше виконує мій рід, згадати ситуації, у яких ці ролі проявляються, та згадати ті ролі, які ніколи не виконувалися або ж заборонялися»; «Завдання допомагає зрозуміти родові цінності, переконання» Змусило задуматися. В якийсь момент виникла суміш емоцій: гнів, образа, сум і розуміння, що ролі рідні виконують несвідомо, не задумуючись про наслідки. Що найстрашніше я прослідкувала, що певні ролі в сім'ї утворюють замкнене коло повторень чи наслідків»*), «Архетипи» («*Вправа корисна. Співвідносячи себе з певними архетипами, хочеться з кожного з них взяти щось собі, щось змінити, і таким чином створюється зовсім інший власний архетип. Питання дуже влучні, змушують замислитися та обдумати власні принципи, свої настанови, подумати над своїми страхами та зрозуміти власні ресурси, і врешті-решт зрозуміти мету власного життя. Тому таблиця з архетипами є дуже корисною та цікавою»; «Гасло було вибрати не важко, адже воно в мене одне, і ним я завжди керуюся, і рекомендую керуватися іншим, це дає віру в себе і сили для нових*

звершень»), «Лист у майбутнє» *(«Дуже сподобалося писати лист собі. Це був ніби підсумок того, про що йшлося, увесь щоденник, вираження усіх своїх думок»),* «Усвідомлення сценарних установок та їх корегування (позитивне мислення)» *(«Це завдання допомагає зрозуміти свої драйвери, та якщо вони нам не сподобаються, ми можемо спробувати змінити свої настанови, переконання, спробувавши освоїти інший драйвер», «Дуже корисно та ресурсно. Допомагають у чужому оточенні сформувати позитивне мислення та налаштувати себе на краще, що допоможе адаптуватися у новому середовищі; « Корисне завдання,особливо коли ти хочеш змінити, та не уявляєш, з чого почати»; «Людина може дуже чітко прослідкувати, що є основним драйвером її життя. А далі на основі своїх драйверів дізнатися свій ЖС*), «Колесо життя» («*Останнє завдання було досить цінним для мене, я зрозуміла якою сферою свого життя не можна нехтувати, і те, що треба вдосконалювати всі сфери свого життя, і не якусь одне, або дві»; «Найбільш впевнена я в емоційній, духовній, психологічній і інтелектуальній сфері, усі інші потребують розвитку та вдосконалення»*).

Були відзначені вправи, які рекомендовано проходити в супроводі психолога («*Справді, для виконання більшості вправ потрібен супровід психолога, особливо для людей, які не пов'язані з цією сферою (психології)»*), зокрема діагностичну і прогностичну казку, а також вказані завдання, де недостатньо або забагато теоретичних роз'яснень. Окрім цих зауважень, було враховано й побажання підсилити дизайн Щоденника.

Якісний аналіз Щоденників самодопомоги мігранта учасників акметренінгу для українських емігрантів підтверджує доцільність його застосування. Зокрема, емігранти відмітили, що виконання завдань сприяло усвідомленню життєвої позиції («*Я – особистість, я поважаю себе і свої рішення»; «Моє життя – досить цікаве, я подорожую і насолоджуюсь життям»; «Стосунки з людьми – сприятливі, мене люблять і цінують»; «Я –особистість, неповтрона у своєму роді, талановита, різностороння, кохана»; «Моє життя – досить цікаве, кольорове, яскраве, щасливе»; «Стосунки з людьми – сприятливі, цікаві, дають досвід, різноманітні»;»Природа – вносить гармонію, радість, натхнення,*

спокій»), драйверів («*Працюй над тим, чого справді хочеш»; «Полюби себе і тебе полюблять інші»; «Зроби все, що від тебе залежить»; «Працюй в такому темпі, щоб добитися результату»; «Приймай себе таким, яким ти є»*) та формуванню акме-цілі *(«Доля – це щось абстрактне, те, в що ми хочемо вірити, а життєвий сценарій – це вже свідомі дії та рішення, наші кроки, за які ми несемо відповідальність»*). Такі результати дають підставу рекомендувати Щоденник самодопомоги для мігрантів, зокрема внутрішньо переміщеним особам, психологічна допомога яким на сьогодні є актуальною. Наративні практики сприяють усвідомленню смисложиттєвих орієнтирів, що має вплив на конструктивне подолання життєвих труднощів. Окрім того, Щоденник самодопомоги містить матеріали, які можуть використовувати психологи в розробці акметренінгів, консультуванні та терапевтичній роботі, зокрема для усвідомлення інтроектованих родинних смислів, які мали вплив на формування сценарію, та породження власних, що сприяють його реалізації в акмеперіоді [92].

Висновки до розділу 5

У розділі було обґрунтовано позицію щодо принципів самопідримки особистості у формі генерування наративів. З'ясовано, що примноження ресурсів і резервів, пріоритетність саморозвитку, духовно-моральна ідентифікація, творча самореалізація є типовими ознаками акмерозвитку особистості. Засобом осмислення та інтерпретації дійсності, саморозвитку та самопроектування вважаємо наративізацію.

Відповідно до критеріїв акмеособистостей, зокрема креативності, інтелігентності, патріотизму, було виокремлено персоналії письменників-емігрантів. Проаналізовано метафоричні наративи сучасних українських письменників-емігрантів щодо чинників формування ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв. Рівні ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв письменників-емігрантів простежено крізь процес індивідуації, що завершується

етапом інтеграції свідомого та несвідомого. Показником переходу пасивних ресурсів в активний стан вважаємо співвідношення активних та пасивних життєвих ролей. Обґрунтовано чинники формування ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв письменників у вимірі апробації нових ролей. Рольовий репертуар героїв, згідно з результатами дослідження, демонструє ресурси життєвих сценаріїв нараторів, відновлення яких забезпечують автобіографічні спогади.

У розділі було визначено ресурси акмерозвитку та акмереалізації життєвих сценаріїв письменників, які узагальнено демонструють установка на життя, духовна ідентифікація, варіативність поведінкових реакцій, усвідомлення свого покликання та місії. З'ясовано, що раціональні приписи значущих дорослих, зумовлені духовно-моральними цінностями, гнучкість у виборі стратегій поведінки, вміння відстоювати свої кордони, здатність рухатись далі в разі поразки, зберігаючи свою цілісність та автентичність, сприяли психологічній адаптації письменників-емігрантів та підвищили рівень якості розгортання їхнього життя. Наголошено, що рефлексивне переосмислення засобами наративізації забезпечує саморозуміння та сприяє самопрезентації в умовах акмеологізації. Проаналізовані твори рекомендовано для читання.

Крім того, у розділі запропоновано технології психолого-акмеологічного супроводу мігранта та результати їхньої апробації. У межах психодраматичного, наративного та гештальт-аналітичного підходів запропоновано акмеологічний тренінг, мета якого спрямована на самопізнання мігрантів та розвиток навичок використання акмересурсів для досягнення акме-цілі. Обґрунтовано принципи оптимізації акмеологізації відповідно до ціннісно-смислових орієнтирів та когнітиво-поведінкових установок. Враховано обмеження у трансформації життєвого сценарію, проаналізовано особливості застосування комплексу психотерапевтичних технік та корегувальних вправ, спрямованих на розвиток саногенного мислення та самоцінності. Сприятливими умовами вважаємо пошуки ефективних стратегій самопрезентації, апробацію та присвоєння ресурсних

життєвих ролей засобами наративізації та психодраматичних технік, що супроводжувалось гештальт-терапевтичним супроводом.

Обґрунтовано принципи розробки Щоденника психологічної самодопомоги для мігранта («Як знайти акмересурс»), спрямованого на дослідження акмеологічних ресурсів його життєвого сценарію засобами наративізації. Структурна композиція щоденника організована відповідно до рівневої моделі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію, де стрижневим акмересурсом, що організовує розподіл інших ресурсів для продуктивної акмереалізації мігранта, визначено мрію-ціль. Акмеологічний потенціал життєвого сценарію мігранта досліджується та відновлюється за допомогою комплексу завдань у вимірі процесу індивідуації та включає такі етапи: духовна ідентифікація – колективне несвідоме (усвідомлення досвіду предків), гендерна ідентифікація – Аніма / Анімус (вирішення інтра- та інтер- персональних конфліктів), творча ідентифікація – Тінева сторона (активація творчої енергії), соціальна ідентифікація – Персона (корегування сценарних установок та модифікація стратегій самопрезентації), Его (смислотворення) – особистісна ідентифікація та індивідуальна ідентифікація – Самість (прагнення до інтеграції).

Основні результати дослідження за цим розділом опубліковані у статтях та тезах здобувача [90; 91; 92; 97; 98; 99; 103; 105;106; 107; 108; 109; 111; 112; 113; 114; 115; 122; 123; 124; 125; 126; 127; 277; 633; 642]

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне та емпіричне дослідження проблеми реалізації життєвих сценаріїв в акмеперіоді українських емігрантів дає підстави зробити такі висновки:

1. Комплексне дослідження життєвого сценарію крізь призму соціально-філософського та психолого-акмеологічного дискурсу дозволило визначити його феноменологічні ознаки та структурно-змістові особливості ґрунтовані на положенні про симультанний та прогностичний характер. З'ясовано, що процес розгортання життєвого сценарію (життєвий шлях), як і його результат (доля) можуть модифікуватися, модернізуватися та трансформуватися залежно від волі та способу мислення людини. Життєвий сценарій проаналізовано у контекстах адаптації і самозахисту, планування й цілепокладання, як ціннісно-смислового конструкту, що демонструє міру співвідношення соціокультурних та особистісних детермінант, колективного й індивідуального, свободи та необхідності, свідомого та несвідомого, гармонії та дисгармонії, творчості й консерватизму. Провідними механізмами формування життєвого сценарію визначено ідентифікацію, рефлексію та індивідуалізацію, умовами – психологічну позицію (внутрішня) та соціокультурне середовище (зовнішня). Завдання і функції життєвого сценарію визначено у вимірі психологічного імунітету. Наголошено, що конструктивна частина сценарію забезпечує стан внутрішньої рівноваги у взаємодії зі соціумом, а деструктивна виконує гіперфункції, зумовлюючи конструювання дезадаптивної моделі поведінки.

З'ясовано, що еміграція є одним з етапів розгортання життєвого сценарію емігранта, який вносить зміни у його сценарний простір у зв'язку зі зміною культурного середовища та адаптацією до нього. Встановлено, що в умовах вимушеної міграції життєвий сценарій зазнає трансформації (перетворень), тоді як в умовах запланованої короткотривалої – він модифікується (видозмінюється), довготривалої чи постійної – модернізується (оновлюється). Моделі культурного

й родового сценаріїв, що містять глибинні цінності та зразки реагування, виділено ресурсом у стресовій ситуації та обмеженням у творчому пристосуванні до зміненого середовища. Сценарні установки мігрантів охарактеризовано як стратегії соціокультурної адаптації. Обгрунтовано, що діяльність діаспори є чинником збереження власної ідентичності в умовах прийняття нових суспільних норм, цінностей, культури.

2. Презентовано особливості акмеперіоду як сензитивного вікового періоду для реалізації акмепотенціалу життєвих сценаріїв особистості. З'ясовано, що нормативні й ситуативні кризи акмеперіоду емігрантів відображають міру реалізованості життєвих сценаріїв, є сприятливими періодами для конструктивних змін. Життєвий сценарій емігранта в акмеперіоді розглянуто як систему конструктів, які забезпечують спрямованість індивіда на досягнення акме, а також деструкцій, які обмежують його акмереалізацію. Наголошено, що розгортання життєвого сценарію в умовах еміграції супроводжується втратою психологічних ресурсів. Виділено ефективні чинники, умови для відновлення акмересурсів, що містять акмеякості, акмекомпетентності, акмездібності емігранта і демонструють його акмекультуру у вимірі акмеологічного простору.

Для розробки прогностичної моделі акмепотенціалу життєвого сценарію особистості та його реалізації в акмеперіоді українських емігрантів обґрунтовано застосування інтегративного підхіду, що презентує конвергенцію різноманітних теорій, концепцій, підходів, методів на мультидисциплінарному рівні, які розкривають різні аспекти концепту життєвого сценарію та пропонують новий інструментарій для його усвідомлення й корекції. Екстраполяція змісту цього підходу на концепцію акмереалізації життєвого сценарію дозволила сформувати уявлення про життєвий сценарій як цілісний смисловий простір, проекцію багаторівневого досвіду особистості, що виражає її прагнення до досягнення гармонії зі собою та у взаємодії з навколишнім середовищем.

Основним компонентом прогностичної моделі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості виділено рішення-установку на досягнення певної ірраціональної мрії (фіктивної цілі), що базується на сукупності вірувань,

які у згорнутому вигляді містять емоційно насичену інформацію про свої можливості та вимоги навколишнього світу; розвивається установка відповідно до власних переконань; у процесі онтогенезу потенційно трансформується в раціональну ціль; завершує своє формування у вимірі світоглядних позицій.

Обґрунтовано архітектоніку відновлення акмеологічного ресурсу життєвого сценарію в умовах еміграції. Процес акмеологізації забезпечують синергетичний, когнітивно-емоційний і поведінково-регулятивний компоненти, що є результатом взаємодії екзистенційних ресурсів, адаптаційних, ресурсів самореалізації та акмересурсів. З'ясовано, що продуктивність реалізації життєвого сценарію залежить від здатності використовувати досвід предків, переживати певні почуття та емоції, здатність до творчості, усвідомлення покликання, інноваційної готовності. Провідними механізмами відновлення екзистенційних та адаптаційних ресурсів виділено ідентифікацію; ресурсів самореалізації – рефлексію; акмереалізації – індивідуацію, осмислення життєвого досвіду. Процес акмеологізації забезпечує активність взаємодії означених ресурсів.

3. Відповідно до видів міграції запропоновано акмеологічну модель реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів, який у результаті соціокультурної адаптації зазнає трансформації, модернізації та модифікації. Життєвий сценарій емігранта в акмеперіоді розглянуто як систему конструктів, які забезпечують спрямованість індивіда на особистісне зростання, творчу самореалізацію та досягнення акме, а також деструкцій, які обмежують акмекомпетентності в різних сферах життєдіяльності. Такі конструкти життєвого сценарію, як уявлення про своє життя та покликання, ставлення до себе та інших – психологічна позиція (когнітивно-емоційний конструкт); система цінностей та смислів (ціннісно-смисловий конструкт), виділено чинниками, які спрямовують поведінку (вольовий, мотиваційно-регулятивний конструкт) і стратегію адаптації до інокультурного середовища.

Виявлено, що інтроектовані сценарні директиви предстаників вимушеної міграції орієнтують особистість на відчуття безпеки, стабільності, однак обмежують спонтанну активність та обумовлюють смисложиттєві орієнтири, що

забезпечують процес акмеологізації. Відповідно до результатів емпіричного дослідження, спрогнозовано стратегії акультурації емігрантів у вимірі гіперфункцій акмеологічного імунітету. Виділено потребу у формуванні стратегії реінтеграції внутрішньо перемішених осіб.

4. Емпірично визначено, що деструктивні сценарні рішення українських транс-мігрантів в умовах соціокультурної адаптації блокують особистісне зростання у контексті набуття нового досвіду та інокультурних цінностей, а отже, є акмебар'єрами. За допомогою регресійного аналізу виявлено низку заборон, які мобілізують деструктивну сторону життєвого сценарію мігранта і спрямовують певний тип соціокультурної адаптації. З'ясовано, що в періоди нормативних криз активність переважної більшості приписів є нижчою, що свідчить про сензитивність кризових періодів до автономності від звичних життєвих сценаріїв і здатність до акмереалізації оновленої життєвої програми.

Емпірично з'ясовано, що наративізація статистично пов'язана з акмерозвитком українських емігрантів, які виїхали на постійне місце проживання, та реалізацією їхніх життєвих сценаріїв, що, своєю чергою, дозволяє виділити її провідним механізмом продуктивної акмеологізації. Відмінності в показниках акмересурсів життєвих сценаріїв українських емігрантів порівняно з не-емігрантами дозволили охарактеризувати еміграцію як одну з умов розвитку акмепотенціалу життєвих сценаріїв емігрантів. Нижчі показники акмереалізації життєвих сценаріїв в емігрантів порівняно з не-емігрантами засвідчили вагомість розробки психолого-акмеологічного супроводу українських емігрантів.

Отримані результати свідчать, що акмеологічні межі продуктивності реалізації життєвого сценарію українських емігрантів, що включають представників творчої еміграції, є ширшими та потребують додаткового дослідження з метою конкретизації сприятливих вікових періодів для акмеологізації.

5. Досліджено, що провідні літературні об'єднання другої та третьої хвиль еміграції, як форма духовного єднання, збереження культурного сценарію, психологічної підтримки створювали акмеологічний простір для її учасників.

Деструктивними чинниками акмеологізації на еміграції виокремлено відірваність митців від батьківщини, брак творчо-пошукової атмосфери, блокування стратегії на інтеграцію з інокультурним середовищем. Засобом самопрезентації українських письменників на еміграції виділено видавничо-просвітницьку діяльність, чинниками відновлення акмепотенціалу їхніх життєвих сценаріїв – упевненість у важливості своєї справи, віру в ідею, любов та самопожертва на благо України.

Сконструйовано акмеограми лідерів літературних об'єднань, що демонструють акмеологічний потенціал реалізації їхніх життєвих сценаріїв. Визначено, що переважаючим типом акмеограм є макровершинний. Виокремлено спільну акме-ціль життєвих сценаріїв лідерів, що вбачається в духовно-національному наставництві українських емігрантів, яку забезпечили їхня готовність взяти на себе відповідальність за розвиток нації, патріотично зорієнтована життєва позиція, відданість інтелектуальній ідеї й національному обов'язку та низка компетентностей, зумовлених духовно-моральними цінностями. Досліджено, що найпродуктивніші періоди реалізації акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв та вершинний вік у лідерів літературних об'єднань переважають у другій фазі акмеперіоду (38–60 років) та його потенційних межах (після 60 років). Провідним механізмом акмеологічних проявів у період пізньої дорослості українських письменників-емігрантів виділено наративізацію. Результати засвідчили доцільність перегляду хронологічних меж акмеперіоду.

6. Емпірично підтверджено, що наративізація, функції якої реалізовує літературна, наукова діяльність, і тип творчої діяльності статистично пов'язані з акмеологічним розвитком емігрантів та акмеологічним потенціалом їхніх життєвих сценаріїв. Установлено, що застосування наративізації є чинником відмінностей у показниках певних типів соціокультурної адаптації, базових ресурсів акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв представників української творчої еміграції та показника резилієнсу – здатності його відновлювати, що дозволяє виділити вербальну (текстову) наративізацію провідним механізмом акмеологізації. З'ясовано, що відновлення та розвиток акмеологічних ресурсів

життєвих сценаріїв сучасних українських письменників-емігрантів засобами наративізації здійснювалося через апробацію та присвоєння життєвих ролей у формі автобіографічних спогадів.

7. Обґрунтовано форми, методи, засоби психолого-акмеологічного супроводу українських емігрантів, спрямованих на відновлення акмеологічних компетентностей, корекції акмебар'єрів, оптимізації ціннісно-смислових орієнтирів, розвиток саногенного мислення та самоцінності, навичок використання акмересурсів для досягнення акме-цілі. У межах транзактного, психодраматичного, наративного та гештальт-аналітичного підходів пошуки ефективних стратегій самопрезентації засобом присвоєння ресурсних ролей визначено як сприятливу умову для акмеологізації. Якісний аналіз результатів апробації акмеологічного тренінгу та Щоденника психологічної самодопомоги для мігранта свідчить про ефективність психолого-акмеологічного супроводу та дозволяє рекомендувати його для психологічної реінтеграції й корекції життєвих сценаріїв осіб, що перебувають в умовах соціокультурної адаптації.

Перспективними напрямами подальшого дослідження проблеми вбачаємо вивчення психології акмеперіоду українських емігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдульманова Д. Индивидуальные различия в жизненных сценарях. *Сборник статей по материалам лучших дипломных работ выпускников факультета психологии.* Санкт-Петербург : ГУ, 2010 ; Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербургского университета, 2011. С. 314–329.
2. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности. *Психология личности и образ жизни* / под ред. Е.В. Шороховой. Москва : Наука, 1987. С. 149–151.
3. Аверьянов Л. Я. Контент-анализ. URL : http://window.edu.ru/resource/277/54277/files/averjanov_kontent.pdf.
4. Адлер А. Понять природу человека / пер. Е. Цыпина. Санкт-Петербург : Академ. проект, 1997. 256 с.
5. Адлер А. Наука жить. URL : https://royallib.com/read/adler_alfred/nauka_git.html#0.
6. Айхингер А., Холл В. Психодрама в детской групповой терапии. Москва : Тетрис, 2003. 256 с.
7. Александер Д. Культурная травма и коллективная идентичность. *Социологический журнал.* 2012. № 3. С. 5–40. URL : http://jour.isras.ru/upload/journals/1/articles/1/submission/original/1-1-1-SM.pdf.
8. Александрова Л. А. Личностный потенциал и психологическая безопасность в условиях повышенного риска природных катастроф. *Вестник КРАУНЦ. Гуманитарные науки.* 2006. № 2. С. 12–26.
9. Аллен Дж. Новий вступ. *Ігри, у які грають люди : світовий бестселер із психології стосунків* / Е. Берн ; пер. з англ. К. Меньшикової. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. С. 3–38.
10. Алюшева А. Р. Овладение репертуаром культурних жизненных сценариев как фактор развития макро-структуры автобиографической памяти.

Психологические исследования. 2012. Т. 5, № 25. URL : http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n25/732-alyusheva25.html

11. Амбіцька А. С. Архетипи в художньому світі Івана Нечуя-Левицького. *Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах :* науково-методичний журнал. 2011. № 9. С. 53–57.
12. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Москва : Наука, 1977. 380 с.
13. Ангелуца П. Австралія надзвичайна. Австралія, 2001. 311 с. URL : http://www.redcliffedoctor.com.au/Book/UKR/Output/TOC.html.
14. Андрушко У. Криза середини життя як умова розгортання духовних інтенцій особистості. *Психологія особистості :* науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал. Івано-Франківськ, 2010. № 1. С. 195–221.
15. Ануашвили А. Н. Объективная психология на основе волновой модели мозга. Москва : Экон-Информ, 2008. 292 с.
16. Атаманенко А. Україна і закордонне українство. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2013. Вип. 21. С. 8–16.
17. Афанасьєв О. І., Василенко І. Л. Функції наративу в науковому тексті. URL : http://www.sworld.com.ua/simpoz5/20.pdf.
18. Ахмеров Р. А. Жизненные программы личности. *Наука и практика. Диалоги нового века :* материалы Международной научно-практической конференции. Набережные Челны : Изд-во Камского гос. политех. института, 2003. Ч.1. С. 3–4.
19. Ахмеров Р. А. Биографические кризисы личности *:* автореф. дис. … канд. психол. наук. Москва, 1994. 24 с.
20. Бабаева Ю. Д. Динамическая теория одаренности. *Современные концепции одаренности и творчества* / под ред. Д. Б. Богоявленской. Москва, 1997. С. 243–264.

21. Бажанова Н. А. Личностная готовность к переменам в контексте исследования феномена «ожидания». Санкт-Петербург, 2005. С. 169–178.
22. Батраченко Г., Полякова Н., Плошинська А. Концептуалізація феномена антиципації у психології. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Педагогіка і психологія*. 2011. Т. 19. Випуск 17. С. 24–30.
23. Бедненко Г. Пространство мира. *Журнал практического психолога*. 2013. № 2. С. 13–20.
24. Беляева Л. А. Стратегии выживания, адаптации, преуспевани. *Социс.* 2001. № 6. С. 44–53.
25. Березко І. Наратив майбутнього як засіб реінтерпретації минулого та поінтерпретування теперішнього досвіду особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології :* зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. Київ, 2011. Вип. 25 (28). С. 3–12.
26. Берн Э. Групповая психотерапия. Москва : Академический Проект, 2001. 464 с. (Концепции). Библиогр. : с. 386–387. Словарь : с. 399–422.
27. Берн Э. За пределами игр и сценариев : избранные главы из лучших работ / сост. К. М. Штайнер, К. Керр ; пер. с англ. Ю. И. Герасимчик. Минск : Попурри, 2007. 464 с. Словарь : с. 452–462.
28. Берн Э. Игры, в которые играют люди : психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры : психология человеческой судьбы = Games People Play : The Psychology of Human Relationships ; What Do You Say After You Say Hello : The Psychology of Human Destiny / пер. с англ. А. Грузберга. Москва : Эксмо, 2015. 576 с.
29. Берн. Э. Психоанализ и психотерапия для несведущих / науч. ред., предисл. П. С. Гуревич ; пер. с фр. И. В. Егоровой. Москва : АСТ, 2002. 416 с. (Классики зарубежной психологии).
30. Берн Э. Трансактный анализ в психотерапии : Системная индивидуальная и социальная психотерапия. Москва : Академический Проект, 2006. 320 с.

31. Беспалов И. А. Профессиональный акмеологический потенциал руководящих кадров государственной службы Российской Федерации : дис. … канд. психол. наук. Москва, 2008. 262 с.
32. Бех І. Д. Я як джерело духовного саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія :* Вісник академії пед. наук України. 2011. Вип. 7, №3. С. 3–16.
33. Бех Ю. В. Філософська модель саморозгортання соціального світу : гносеологічний аналіз : дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / Національний ін-т стратегічних досліджень. Київ, 2006. 224 с. Бібліогр. : с. 201–223.
34. Биковський Л. До проблематики життя і творчості Юрія Липи. *Український історик*. Нью-Йорк – Мюнхен, 1965. № 1–2 (5–6). С. 49–55.
35. Биркхойзер-Оэри С. Мать. Архетипический образ в волшебной сказке. Москва : Когито-Центр, 2006. 256 с.
36. Біленька І. Г. «Культурний шок» і адаптація до нової культури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки.* 2011. № 940, вип. 41. С. 12–16. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2011_940_41_5.
37. Блинова О.Є. Ставлення до самореалізації за кордоном студентів різних регіонів України. *Психологічні перспективи*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. Вип.19. С.38-48.
38. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів : підходи і проблеми вивчення феномену акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки.* Херсон : Гельветика, 2016. Вип. 3, том 1. С. 111–117.
39. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : монографія. Херсон : РІПО, 2011. 486 с.
40. Блинова О. Є. Криза ідентичності як чинник міграційної готовності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія.* 2012. Вип. 44 (2). С. 11–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_44%282%29__4.

41. Блинова О. Криза ідентичності як мотиваційна основа міграційної поведінки. *Філософія, соціологія, психологія* : зб. наукових праць. 2011. Вип. 16 (2). С. 28–36. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2011_16%282%29__6
42. Блинова О.Є. Стратегії адаптації мігрантів : нові виклики сучасності. URL: http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/sektsiya-9-multikulturalizm-ta-globalizatsiya-v-politichnomu-protsesi-ukrajini-evropi-ta-svitu/10-blinova-o-e-m-kherson.
43. Блинова О. Є. Психологічні чинники стресу акультурації мігрантів. *Наука* і *освіта* : науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України / гол. ред. О. Я. Чебикін. 2010. №3/LXXXX, квітень. С. 12–16.
44. Бобир Л. Що таке справжня творчість. URL : https://www.youtube.com/watch?v=rGLzX5GpXzI&t=288s.
45. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 320 с.
46. Богуславець Л. «Чужина, чужина» : оповідання. Київ : Ярославів Вал, 2009. 208 с.
47. Богуславець Л. Від Находки до Чернівців : враження від подорожі. Мельбурн : БАЙДА, 1988. 190 с.
48. Богуславець Л. На прощу до рідної землі : враження з подорожі. Мельбурн : БАЙДА, 1984. 138 с.
49. Богуславець Л. Судженого й конем не об'їдеш : подорожні нариси та мемуарні портрети. Київ, 2016. 280 с.
50. Богуславець Л. Моя австралійська кума : оповідання. Дніпропетровськ : Січ, 1991. 103 с.
51. Богуславець Л. Моя тринадцята подорож в Україну : публіцистика. *Березіль*. 2014 . №1/2. С. 142–156.

52. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека : характеристики и условия достижения. Москва : Флинта ; Наука, 1998. 168 с.

53. Бойко А. І. Соціальна трансформація суспільства та проблема світогляду. URL : http:// lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2004/32-19-4.pdf.

54. Бойчук Б. Спомини в біографії. Київ, 2003. 200 с.

55. Болюх М. Українська Громада в Австралії. *«Новий обрій» :* альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн : «Ластівка», 1974. Ч. 5. С. 213–224.

56. Бондырева С. К. Миграция (сущность и явление). Москва : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 296 с.

57. Боно Э. Серьёзное творческое мышление / пер. с англ. Д. Я. Онацкая. Мн. : «Попурри», 2005. 416 с.

58. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість особистості : сутність та шляхи становлення. *Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи.* Київ : Райдуга, 1999. С. 189–219.

59. Боровик О. В. Психологічні умови формування патріотичної свідомості учнів ліцеїв : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. Акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького. Хмельницький, 2008. 20 с.

60. Бризгун-Соколик О. З висоти памяті. *Неблудний син Великої Волині.* Збірник спогадів та матеріалів про Уласа Самчука. Вид. 2-е, доп. С. 176–182.

61. Бринза І., Рязанцева О. Проблеми діагностики екзистенціальних ресурсів особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології.* Т. XII, ч. 3. URL : www.nbuv.gov.ua.

62. Бринза І., Будіянський М. Готовність до змін як ресурс подолання психологічної кризи. *Наука і освіта*. 2016. №11. С. 43–48.

63. Брунер Дж. Культура образования / пер. Л. В. Трубицыной, А. В. Соловьев ; Моск. высш. шк. социальных и экон. наук. Москва : Просвещение, 2006. 223 с.

64. Бубряк Т. Ю. Інтегративний підхід у проектуванні професійної життєдіяльності особистості. *Актуальні проблеми психології :* зб. наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Т. VII : Екологічна психологія. Вип. 36. С. 51–58.

65. Булига І. В. Психологічні особливості акмеологічних здобутків зрілої особистості. *Современные научные исследования и инновации.* 2011. № 3. URL : http://web.snauka.ru/issues/2011/07/1297.

66. Бьюдженталь Дж. Наука быть живым : Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии / пер. с англ. А. Б. Фенько. Москва : Независимая фирма «Класс», 1998. 336 с.

67. Варунків Л. Інстинкти як детермінанти поведінки людини в інноваційному процесі. *Право та психологія : матеріали І Міжнародної конференції молодих вчених LPS-2013* (21–23 листопада 2013 року, Львів, Україна) / Національний університет «Львівська політехніка». Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 60–63.

68. Варфоломеева О. В. «Зрелость личности» как метакатегория : междисциплинарный контекст научного исследования. *II Всеукраинская научно-практическая конференция студентов, аспирантов и молодых учених* (Симферополь, 30–31 октября 2002 г.) : материалы сообщений. Симферополь : РИО ТЭИ, 2002. С. 10–13.

69. Варфоломєєва О. Акмеологія як наука в інтерпретації російських дослідників. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 27–36.

70. Василюк О. Концептуальні межі поняття «травматична пам’ять» у зарубіжній і вітчизняній літературі. *Освіта регіону*. № 2. 2013. URL : http://socialscience.com.ua/article/1061.

71. Василюк О. П. Теоретико-методологічний аналіз поняття «травматична пам'ять» з позиції когнітивного підходу. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія.* 2014. Вип. 48. С. 29–36.

72. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 200 с.
73. Васильев Я. В. Футурреальная психология личности : монография. Николаев : Изд- во «Илион», 2007. 519 с.
74. Васюк К. Особливості стереотипних уявлень про соціум і осіб із різним типом сценаріїв. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* Вип. 2, т. 2. С.113–117.
75. Васьківська С. Психологічний імунітет як показник адаптаційних ресурсів особистості. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія :* зб. наукових праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Переяслав-Хмельн. держ. пед. унт ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 25. С. 241–246.
76. Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів : Свічадо, 2014. 420 с.
77. Вишенський І. Твори / пер. з кн. укр. мови В. Шевчука. Київ, 1986. 247 с.
78. Вишнякова Н. Ф. Креативная акмеология. Мн. : ООО «ДЭБОР», 1998. Т. 1. 242 с.
79. Вірлан Р. Мрійте. *Поетичні майстерні.* URL : http://maysterni.com/publication.php?id=83843.
80. Вовченко О. А. Архетиповість українського суспільства як визначальний чинник самоідентифікації нації (безпековий вимір) : дис. ... канд. політ. наук : спец. 21.01.01 «Основи нац. безпеки держави (політ. науки)» / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2016. 207 с.
81. Вознюк О. В. Педагогічна синергетика : генеза, теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. 708 с.
82. «Волинь». – 4 квітня 1943 року. Блакитний день Волинської землі. Твори / Маланюк Є. ; упоряд. І. Нагорна. Рівне, 2013. С. 13–15.

83. Володько В., Ровенчак В. Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів. *Вісник Львівського університету. Серія Соціологічна.* Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Вип. 2. С. 182–211.

84. Выготский Л. С. Проблемы возрастной периодизации детского развития. *Вопросы психологии :* журнал / гл. ред. А. А. Смирнов. 1972. С. 114–123.

85. Гавриченко О. В. Нарратив как метод исследования психологических особенностей личности подростка. URL : http://www.allpsychology.ru/modules.php?name=Pages2&go=page&pid=23.

86. Газман О. С. От авторитарного образования к педагогике свободы. *Новые ценности образования* / гл. ред. Н. Б. Крылова. Москва, 1995. № 2. С. 16–45.

87. Гальченко В. Чинники розвитку акмеологічного потенціалу майбутніх педагогів дошкільної освіти. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія.* 2014. Вип. 33. С. 113–120.

88. Гальченко В. Акмеологический подход в системе высшего педагогического образования : теоретический анализ. *Категория социального в современной педагогике и психологи :* материалы 2-й научно-практической конференции (заочной) с международным участием (2–3 апреля 2014 г.) : в 2 ч. / отв. ред. А. Ю. Нагорнова. Ч. 1. Ульяновск : SIMJEV, 2014. 374 с.

89. Гандзілевська Г. Акмеограма життєвого сценарію Ю. Липи. *Дев'яті Липівські читання : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11–12 травня 2018 р.)* / упоряд. С. В. Кучеренко. Полтава : ПУЕТ, 2018. С. 269–277.

90. Гандзілевська Г. Б. Використання психодраматичних прийомів у роботі зі студентами театру «Катарсис» Національного університету «Острозька академія». *Матеріали 2 Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка* (19–20

квітня 2010 року). Т. 2. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. С. 327–331.

91. Гандзілевська Г. Б. Використання геносоціограми для дослідження родинних життєвих ролей особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип.1. С. 69–79.
92. Гандзілевська Г. Б. Життєві сценарії українських емігрантів (психолого-акмеологічний дискурс) : монографія. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. 484 с.
93. Гандзілевська Г. Б. Проблема збереження національної ідентичності українців у творчій спадщині Уласа Самчука : МУРівський період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»* / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засєкіна та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 30. С. 39–42.
94. Гандзілевська Г. Б. Реалізація життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді крізь призму соціокультурної адаптації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. 5. С. 65–70.
95. Гандзілевська Г. Б. Ресурс життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів. *Українська діаспора : проблеми дослідження : тези доповідей Міжнародної наукової конференції* (27–28 вересня 2016 р., м. Острог) / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. С. 262–264.
96. Гандзілевська Г. Б. Психологічна самореалізація молодшого школяра засобами мистецтва : автореф. ... канд. психолог. наук, спец. : 19.00.07 –

педагогічна та вікова психологія. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2008. 20 с.

97. Гандзілевська Г. Б., Левандовська М. Б. Розвиток самоцінності особистості, що переживає кризу середини життя, засобами психодрами. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 22. С. 20–24.
98. Гандзілевська Г. Б., Ширяєва Т. М. Можливості застосування психодрами у навчальному процесі ВНЗ під час вивчення іноземної мови. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип 18. С. 16 –27.
99. Гандзілевська Г. Метафоричні наративи українських письменників-емігрантів у вимірі життєвих ресурсів особистості. *Психологічні координати розвитку особистості : реалії та перспективи :* зб. наукових матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (17 травня 2017 р., м. Полтава). Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2017. С. 29–32.
100. Гандзілевська Г. Особливості національної ідентичності українців у творах У. Самчука : когнітивний аспект. *Сучасні дослідження когнітивної психології* : *матеріали Міжнародної інтернет-конференції*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 2. С. 30–32.
101. Гандзілевська Г. Патріотизм життєвого сценарію української письменниці-емігрантки Оксани Лятуринської. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Педагогіка та психологія* : зб. наукових праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. Вип. 743. С. 28–33.
102. Гандзілевська Г. Патріотизм як ресурс розгортання життєвого сценарію особистості. *Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект : зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції,*

присвяченої Дню захисту дітей (3–5 червня 2016 р.). Львів, 2016. С. 49–53.

103. Гандзілевська Г. Психодрама як метод стимулювання самореалізації особистості. *Наука і духовність у системі сучасного управління* : *зб. тез міжнародної науково-практичної конференції* (19 квітня 2012 р.). Львів : «Сполом», 2012. С. 79.

104. Гандзілевська Г. Психологічний аналіз патріотично зорієнтованого життєвого шляху Д. Нитченка. *Актуальні проблеми психології :* зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Том XI : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 15. С. 84–90.

105. Гандзілевська Г. Психологія творчості («Подорожуючи у невідоме…») : навч.-метод. посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. 156 с.

106. Гандзілевська Г. Психолого-акмеологічні умови реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів. *Особистість і суспільство*: *методологія і практика сучасної психології : матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (15 травня 2018 р.). С. 111–114.

107. Гандзілевська Г. Репрезентація ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв у метафоричних наративах сучасних письменників-емігрантів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип.5. С. 14–28.

108. Гандзілевська Г. Технологія психологічного супроводу мігранта. Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта : «Як знайти акмересурс». *Харківський осінній марафон психотехнологій : матеріали науково-практичної конференції* (Харків, 28 жовтня 2017 р.) / М-во освіти і науки України, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди та ін. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2017. С. 26.

109. Гандзілевська Г. Б. Застосування психодраматичних прийомів для стимулювання самореалізації особистості у сфері театрального мистецтва. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка».* Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 11. С. 35–45.

110. Гандзілевська Г. Б. Збереження національної ідентичності творчою діаспорою українців Австралії. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 25. С. 21–25.

111. Гандзілевська Г. Б. Психологічне осмислення травматичного досвіду особистості крізь призму життєвого сценарію : гештальт-терапевтичний підхід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 3. С. 27–38.

112. Гандзілевська Г. Б. Роль когнітивних технік у процесі самореалізації особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка».* Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 12. С. 83–93.

113. Гандзілевська Г. Б. Самопізнання особистості студента засобами мистецтва театру. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск : «Актуальні проблеми когнітивної психології»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 97–107.

114. Гандзілевська Г. Б. Театр і драматерапія в груповій роботі : навч.-метод. посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 188 с.

115. 115. Гандзілевська Г. Б. Застосування психодраматичних прийомів для оптимізації дитячої обдарованості. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип.19. С. 63–67.

116. Гандзілевська Г. Б., Хеленюк А. А. Психологічне осмислення життєвого шляху Гальшки Острозької в поемі Світлани Луцкової «Плач за рожевою птахою». *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології».* Київ : Гнозис, 2014. Дод. 2 до Вип. 5. С. 178–187.

117. Гандзілевська Г., Нікітчук У. Адаптація опитувальника батьківських заборон С. Максимової. *Особистісне зростання : теорія і практика : з*б. наук. праць за матеріалами ІІІ-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 27 квітня 2018 р.) / Ред. кол. : Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук / М-во освіти і науки України, Житомирський держ. ун-т ім. І.Франка, соц.-псих. факультет. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 30–33.

118. Гандзілевська Г., Поліщук В. Роль сценарних установок у процесі соціокультурної адаптації українських емігрантів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки* : зб. наукових праць / за ред. І. Савенкової. №1 (17). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. С. 41–47.

119. Гандзілевська Г., Шермер Я. Роль сімейних міфів у формуванні патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 4. С. 25–36.

120. Гандзілевська Г., Ширяєва Т. Психологічні ідеї розвитку патріотизму у творах українських письменників-емігрантів. *Філософсько-психологічні аспекти духовності : соціально-економічні трансформації та відродження національної гідності :* зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої року митрополита Андрея Шептицького (20 квітня 2015 р.) / за ред. В. П. Мельника,

С. Д. Максименка, В. Л. Ортинського ; відповід. за вип. В. В. Яцура, Н. І. Жигайло. Львів : СПОЛОМ, 2015. С. 61–64.

121. Гандзілевська Г. Б. Соціалізація обдарованих молодших школярів через самореалізацію в учнівському колективі. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип 17. С. 49–56.
122. Гандзілевська Г. Б. Психолого-акмеологічний супровід сучасного мігранта у контексті реалізації його життєвого сценарію. *Пост-травматичний стресовий розлад : дорослі, діти та родини в ситуації війни :* Міжнародне науково-практичне видання / заг. ред. : І. Маноха, Г. Собчук. Т. ІІІ. Варшава – Київ : ПАН-Гнозис, 2018. С. 7–20.
123. Гандзілевська Г. Б. Самопізнання особистості студента засобами мистецтва театру. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск : «Актуальні проблеми когнітивної психології»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 97–107.
124. Гандзілевська Г. Б., Ширяєва Т. М. Можливості застосування психодрами у навчальному процесі ВНЗ під час вивчення іноземної мови. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 18. С. 16–27.
125. Гандзілевська Г. Б. Розвиток концептуальної системи білінгвів засобами психодрами. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип 24. С. 30–33.
126. Гандзілевська Г. Б. Особливості творчості 17–18 ст. на прикладі діяльності шкільного театру. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип 16. С. 41–50.

127. Гандзілевська Г. Б., Федорчук С. О. Розвиток креативності засобами театрального мистецтва. *Сучасні дослідження когнітивної психології:* матеріали Міжнародної інтернет-конференції. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. Випуск 1. С. 176–178.

128. Ганенко Т. Із тернами в серці : поезія, проза, публіцистика / за ред. В. Іванців. Біла Церква : Альманах «Біла Церква», 2003. С. 109–122.

129. Ганенко Т. Про автора. URL : http://maysterni.com/user.php?id=3285; https://fineartsbyhanenko.wordpress.com.

130. Ганенко Т. Антонівки. *Поетичні майстерні*. URL : http://maysterni.com/user.php?id=3285&t=1&rub=962&sf=1.

131. Гарбузов В. И. Инстинкты и судьба человека. Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Астрель-СПб, 2006. 477 с.

132. Гарбузов В. И. Практическая психотерапия, или как вернуть ребенку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье. Санкт-Петербург, 1994. 160 с.

133. Гасюк М. Б. Психологічні особливості самоактуалізації сучасної жінки : автореф. дис. … канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2003. 20 с .

134. Гасюк М., Гринів О. Стратегії реалізації життєвого шляху особистості в ранній дорослості. *Актуальні проблеми психології : Психологія особистості : Психологічна допомога особистості* / за ред. С. Д. Максименка ; Ін-т психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2013. Т. 11, вип. 7. С. 207–214.

135. Гільман А. Психологічні умови формування саногенного мислення студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. ун-т »Острозька академія». Острог, 2017. 20 с.

136. Гладкова В., Пожарський С. Акмеологія і катабологія : теоретичні аспекти. *Проблема освіти :* зб. наукових праць. Житомир – Київ, 2015. Вип. 84. С. 97–105.

137. Гладкова В. М., Пожарський С. Д. Основи акмеології : підручник. Львів : Новий світ–2000, 2007. 320 с.

138. Глива Є. Життєві спостереження че- рез призму власного серця. Острог: Видавець СПД Свинарчук Р. В., 2009. 272 с

139. Годэн Ж. Новый гипноз : глоссарий, принципы и метод. Введение в эриксоновскую гипнотерапию / пер. с фр. С. К. Чернетского. Москва, 2003. 298 с.

140. Головаха Е. И. Жизненные перспективы и ценностные ориентации личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов* / сост. и общ. ред. Л. В. Куликова. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 256–269.

141. Горностай П. Коллективная травма и национальный характер *Психологічне консультування і психотерапія*. Харків, 2014. № 1–2. С. 145–157.

142. Горностай П. Личность и роль : Ролевой подход в социальной психологии личности : монография. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 311 с.

143. Горностай П. П. Готовность личности к саморазвитию как психологическая проблема. *Проблема саморазвития личности : методология и практика.* Луцк, 1990. С. 126–138.

144. Горностай П. П. Коллективная травма и групповая идентичность. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск : Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2 : Проблема цілісності суспільства, групи та особистості.* Київ, 2012. С. 89–95.

145. Горностай П. П. Синтез трансактного аналізу та психодрами як ефективна психотерапевтична практика. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* Вип. 20(23). Київ, 2008. С. 45–53.

146. Горностай П. Личность и время : Творчество как переживание. *Психодрама и современная психотерапия*. Киев, 2003. №4 (5). С. 18–26.

147. Горностай П. П. Психологія рольової самореалізації особистості : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2009. 32 с.

148. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. Москва, 2000. 302 с.

149. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Київ, 1993. 52 с.

150. Гридковець Л. Роль соціальних моделей поведінки особистості в продукуванні нею травматичного досвіду. *Острозька академія : вісник*. Острог : Ви-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 79–89.

151. Гридковець Л. Сопричасна християнська терапія як спосіб дослідження родової детермінанти особистісних криз людини. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* Київ, 2012. №3(19). С. 103–108.

152. Гринів О. Конструктивне подолання життєвих криз як детермінанта психологічного благополуччя особистості в ранній дорослості. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 173–179.

153. Гриншпун И. Б. Идеи Джеба Леви Морено в контексте развития западноевропейской и североамериканской психологи XX столетия. *Журнал практического психолога*. Москва : Фолиум, 2006. Вып. 2. С. 3–28.

154. Грись А. Особливості функціонування «Образу Я» в результаті переживання психологічної травми. URL : http://lib.iitta.gov.ua/1690/1/%25342.Pdf.

155. Грица С. Міграції фольклору (З приводу іммігрантських пісень з Канади). *Фольклор українців поза межами України* : зб. наук. статей. Київ, 1992. 518 с.

156. Гришина Н. В. Жизненные сценарии : нормативность и индивидуализация. *Психологические исследования.* 2011. №3(17). URL : http://psystudy.ru.

157. Гришина Н. В. Ситуационный подход и его эмпирические приложения. *Психологические исследования.* 2012. Т. 5, № 24. URL: http://psystudy.ru/num/2014v7n37/1035-grishina37.html

158. Гріньова О. Проблема становлення життєвого самовизначення в юнацькому віці. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія.* 2014. Т. 19, вип. 2(32). С. 84–92.

159. Гроф С. Путешествие в поисках себя. Москва, 2008. 156 с. URL : http://www.goldbiblioteca.ru/online_psihologiya/online_psistr/44.p.

160. Грядова-Беньковська. Як взяли Юрія Липу. *Апостол новітнього українства : Спогади про Юрія Липу* / упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі. Львів : Каменяр, 2000. С. 115–117, 131.

161. Губарева Л. А. Зависимость ведущего сценария от отношения к смерти. *Проблемы здоровья личности в теоретической и прикладной психологии* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. / под ред. Н. А. Кравцовой. Владивосток, 2011. С. 104–111.

162. Гулдинг М., Гулдинг Р. Психотерапия нового решения. Теория и практика / пер. с англ. В. М. Сариной. Москва : Независимая фирма «Класс». 1997. 288 с.

163. Гуляєв Д. Внутренний критик. URL : http://danilling.livejournal.com/44931.html.

164. Гуменюк У. І. Особливості ірраціональних вірувань акмеперіоду людини в залежності від домінуючої психологічної функції та загальної установки свідомості : автореф. дис ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький : Б.в., 2011. 20 с.

165. Гуменюк У. І. Особливості ірраціональних вірувань акмеперіоду людини залежно від домінуючої психологічної функції та загальної установки свідомості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2011. Вип. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_2_25.

166. Гурская С. П. Программа сценарного поведения. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология».* 2013. Т. 6, №1. С. 101–104 ; Петросьян С. Н., Рябикина З. И. Современные подходы к проблеме жизненного сценария личности как социально-психологического феномена. URL :

https://cyberleninka.ru/article/v/sovremennye-podhody-k-probleme-zhiznennogo-stsenariya-lichnosti-kak-sotsialno-psihologicheskogo-fenomena.

167. Гусельцева М. Методологічна оптика як інструмент пізнання. *Психологія і суспільство : укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часопис.* 2017. № 4. С. 39–55.

168. Данилова Г. Акмеология школьного образования в контексте методологии современного образования. *Акмеология – наука XXI столетия*. Киев, 2005. С. 3–17.

169. Декрет М. Феномен української ментальності : світоглядні універсалії української нації. URL : http:// ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/3.

170. Демянчук Г. Терновий вінок Олекси Стефановича. *Возлюби її до крови* / Стефанович О. К. Рівне, «Азалія», 2003. С. 3–10.

171. Денисенко Ю. М. Культурологічні концепції діячів української діаспори ІІ пол. ХХ ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура.* 2012. №9. С. 64–70. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/had_2012_9_14.pdf.

172. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947). *Українське слово* : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 4-х кн. / упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко. Київ : 1994. Кн. 3. С. 575–596.

173. Деркач А. А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. Москва, 1999. 392 с.

174. Джойнс В., Стюарт Й. Основи ТА : Транзакційний аналіз. Київ : ФАДА, ЛТД, 2002. 393 с.

175. Джойнс Й., Стюарт В. Современный транзактный анализ. Санкт-Петербург : Социально-Психологический Центр, 1996. 332 с.

176. Джойс Ф., Силлс Ш. Гештальт-терапия шаг за шагом : Навыки в гештальт-терапии. Москва : Институт Общегуманитарных исследований, 2010. 352 с.

177. Джура О. Д. Становлення життєтворчості особистості в контексті модернізації української освіти : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10. Київ, 2012. 32 с.

178. Дідковська Л. І. Особливості уявлень про своє майбутнє у старшокласників із соматичними порушеннями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2003. 19 с.

179. Драган Р. Український народний балет у Сіднеї. *«Новий обрій»* : альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : «Ластівка», 1960. Ч. 2. С.194–196.

180. Дробижева Л. М. Национализм, этническое самосознание и конфликты в трансформирующемся обществе. *Национальное самосознание и национализм в Российской Федерации начала 1990-х годов.* Москва, 1994. С. 16–17.

181. Дружинин В. Варианты жизни : очерки экзистенциальной психологии. Москва : «ПЕР СЭ» ; Санкт-Петербург : «ИМАТОН-М», 2000. URL : http://psylib.org.ua/books/druzh01/index.htm.

182. Дружинин В. Н. Психология : учебник для гуманитарных вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 656 с.

183. Дубів П. Театр ім. Леся Курбаса – вогнище української театральної культури в Мельбурні. *«Новий обрій»* : альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : «Ластівка», 1960. Ч. 2. С. 174–180.

184. Духнич О. Е. Этнокультурные факторы нарративного самоконституирования и взаимной идентификации славян и крымских татар : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ин-т соц. та полит. психологии АПН Украины. Киев, 2009. 244 с.

185. Евстигнеева Н. В., Оберемко О. А. Модели анализа нарратива. *Человек. Сообщество. Управление.* 2007. № 4. С. 95–107.

186. Єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб запрацював у тестовому режимі. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=249225479.

187. Єрмакова Н. О. Проблема довіри до себе у психоаналітичних концепціях розвитку особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія.* 2011. № 937, вип. 45. С. 82–85.

188. Жане П. Психологическая эволюция личности / пер. с фр. Н. Ю. Федуниной. Москва : Акад. Проект, 2010. 398 с.

189. Жебєлєва П. Життєвий сценарій особистості : сутність та основні психологічні підходи. *Вісник післядипломної освіти*. 2013. Вип. 9(2). С. 126–134.

190. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення молодого викладача. *Психологія і особистість*. 2012. № 1. С. 78–90.

191. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис ... д-ра психол. наук. Київ : Б. в., 2010. 35 с.

192. Жулинський М. «Виконати свій обов'язок перед собою і нацією». Улас Самчук із вершини століття. *Улас Самчук : художнє осмислення української долі в XX столітті :* зб. наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції (11–13 травня 2005 р., Рівне–Дермань–Тилявка–Кременець). Рівне : Видавництво «Волинські обереги», 2005. С. 5–18.

193. Жулинський М. Осінь без патріарха. *Неблудний син Великої Волині.* Збірник спогадів та матеріалів про Уласа Самчука. Вид. 2-е, доп. С.167–173.

194. Завацька Н. Є. Соціальна підтримка як інтерперсональна складова адаптаційного потенціалу особистості. *Університет і регіон : проблеми сучасної освіти :* зб. наукових праць (XVI Науково-практична конференція). Луганськ, 2010. С. 73–74.

195. Загорій В. Його енергія добра і віри. *Дм. Нитченко – людина ідеї.* Київ : «Ярославів Вал», 2003. С. 5–6.

196. Заев С. В. Взаимосвязь супружеских сценариев и гендерных характеристик личности в процессе семейного самоопределения молодежи : дис. … канд. психол. наук. Краснодар, 2006. 185 с.

197. Зазимко О. Формування життєвих цінностей у юнацькому віці : психологічні особливості. URL : http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2012/04/9.pdf.

198. Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16. *Острозька давнина : Дослідження і матеріали*. Львів, 1995. Вип. 1. С. 110–111.

199. Засєкіна Л. В., Засєкін С. В. Психолінгвістична діагностика : навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.

200. Засєкіна Л. Особливсті функціонування інтелектуальних структур під час розв’язання творчих задач. URL : http://novyn.kpi.ua/2005-3-1/03_Zasekina.pdf.

201. Засєкіна Л. Мовленнєва адаптація особистості як предмет психолінгвістичного дослідження. *Психологічні перспективи* / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психології АПН України ; гол. ред. Л. Засєкіна. Луцьк, 2011. Вип. 17. С. 104–116.

202. Звіт світової ради культури Світового Конгресу Українців (серпень 2015 – липень 2016 рр.). URL : http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/RZZ2016/SRCulture.pdf.

203. Зейгарник Б. В. Патопсихология : учеб. пособие для студ. высш. заведений. Москва : Академия, 2003. 208 с.

204. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 310 с.

205. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.

206. Зонди Л. Выбор болезни как судьба. *ПЕРСОНАЛ-PROFY.* Екатеринбург, 2002. № 7. С. 51.

207. Ильин В. В. Философия и акмеология. Санкт-Петербург : Политехника, 2003. 395 с.

208. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург, 2011. 512 с.

209. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 434 с.

210. Ионин Л. Г. Культурный шок : конфликт этнических стереотипов. *Психология национальной нетерпимости* : хрестоматия / сост. Ю. В. Чернявская. Минск, 1998. С. 104–114.

211. Иоффе Е. В. Социально-психологические факторы формирования сексуального сценария личности : дис. … канд. психол. наук. Санкт-Петербург, 2005. 186 с.

212. Ігнатьєва С. Є. Психологічна й естетична функції щоденникового дискурсу. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 189–194.

213. Ільїна Ю. М. Методика дослідження життєвого сценарію »Успіх». *Актуальні проблеми психології :* зб. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. 3. Київ, 2010. С. 33–48.

214. Ількович Л. На порозі десятиліття. *«Новий обрій»* : альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : «Ластівка», 1960. Ч. 2. С. 189–194.

215. Кабиш-Рибалка А. В. Психологічні фактори вибору стратегій проектування життєвого шляху особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2014. № 2. С. 45–49.

216. Каламаж Р. Психологія становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів : монографія. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 404 с.

217. Каламаж Р. В. Самоставлення як складова частина емоційно-оцінного компонента Я-концепції. *Психологічні перспективи.* 2010. Вип. 15. С. 72–81.

218. Калина Н. Ф., Тимощук И. Г. Основы юнгианского анализа сноведений. Москва : «Рефл-бук» ; Киев : Ваклер, 1997. 229 с.

219. Камбалова Т. С. Дослідження гендерних особливостей формування життєвих сценаріїв особистості в юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології :* зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ. 2013. С. 129–137.

220. Карлышев В. М. Инстинкты как направление самореализации человека. URL : http://conf-p.narod.ru/Karlishev.pdf.

221. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : Лілея, 2009. 512 с.

222. Карпенко З. С. Аксіопсихологічні ресурси професійно-особистісної самореалізації. *Особистісно-акмеологічні фактори впливу на самореалізацію індивідуальності у полікультурному світі* / за наук. редакцією І. М. Зварича. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. С. 83–91.

223. Карпенко З. Мобінг в акмеперіоді : ризики і ресурси корекції життєвого сценарію особистості. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL.* 2018. № 6(16). С. 82–94.

224. Карпінський К. Психологія життєвого шляху особистості. Соціальна доля. URL : http://psih.pp.ua/19930_соціальна_доля_це_комплекс_макросоціальних_і_мікросоціальних_чинників_соціальні.html.

225. Карташова А. В. Специфика детских заболеваний. Сценарный анализ. *Актуальные проблемы клинической и прикладной психологии :* материалы Первой междунар. науч.-практ. конф. / под ред. Н. А. Кравцова, Р. В. Кадырова. Владивосток, 2009. С. 234–236.

226. Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 405 с.

227. Кириченко Н. Категорія життєвого проекту у психології життєтворчості. *Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації.* 2011. № 2. С. 261–265.

228. Клименко В. В. Психологія творчості : навч. посібн. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.

229. Клименко Н. Г. Психологічні аспекти типологізації жіночих життєвих сценаріїв. *Актуальні проблеми психології :* зб. наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. Т. X : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 19. С. 182–193.

230. Клименко Н. Г. Казкові герої як прообрази життєвого сценарію сучасної жінки. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки.* 2013. Т. 2, вип. 11. С. 155–160.

231. Климишин О. Особливості організації та надання християнсько-психологічної допомоги учасникам АТО. *Психологія особистості*. 2016. №1. С. 90–100. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2016_1_11.

232. Климчук В. О., Мойсієнко Я. В. Життєвий шлях творчої особистості : принципи біографічного дослідження. *Соціальна психологія*. 2007. №6. С. 32–44.

233. Климчук В.О. Життєвий шлях особистості. Математичне моделювання за допомогою багатомірного шкалювання. *Соціальна психологія.* 2006. №4(18). С. 182–191.

234. Ковбасенко Ю. Євген Маланюк. URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/5667/1/Y_Kovbasenko_HUL_21_GI_Malanyuk.pdf.

235. Ковбасенко Ю. Талант Мужності і мужність таланту. Нарис життя і творчості Є. Маланюка. *Всесвітня література*. 1996. № 8. С. 46–49.

236. Козак С. Волинська літературна еміграція на сторінках газети «Українські вісті» (1945–2000). *Вісник Книжкової палати*. 2011. №12. С. 30–34

237. Козлов В. Интегративниый подход в современной психотерапии и психологии. URL : http://zi-kozlov.ru/articles/1126-inegrativeapproach.

238. Колесниченко-Братунь Н. Еміграція душі, або феномен митця-емігранта в контексті українського менталітету. *Всесвіт.* 1996. №5–6. С. 162–163.

239. Колобовникова А. Психокоррекция жизненных сценариев методом сказкотерапии. URL : http://www.transactional-analysis.ru/script/168-fairytale?format=pdf.

240. Колодій О. С. Понятійна структура категорії «патріотизм». *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2009. № 49. С. 71–75.

241. Колотило М. Сила заповітного слова. URL : http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=865:syla-zapovitnogo-slova&catid=28:tema-nomera-cat&Itemid=2.

242. Комінярська І. М. Улас Самчук : alter ego I alter idem : монографія. Житомир : Вид.ПП «Рута», 2012. 232 с.

243. Кон И. С. Открытие «Я». Москва : Политиздат, 1978. 367 с.

244. Коновалова О. А. Глибинно-психологічне пізнання феномену експектацій методом активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец.19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. Київ, 2002. 18 с.

245. Король Л. Д. Психологія формування національного характеру (психолінгвістичний аспект) : навч.-метод. посібн. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 225 с.

246. Корчакова Н. В. Психологічні особливості особистісної самопрезентації в молодшому шкільному віці : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

247. Костіна Т. О. Життєвий сценарій суб'єкта юнацького віку : модель усвідомлення. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.* 2012. №9. С. 126–137.

248. Костіна Т. О. Вивчення формування життєвого сценарію у психології розвитку. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка* . 2010. №2. С. 101–105. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKPI_fpp_2010_2_18.pdf.

249. Костіна Т. О. Особливості усвідомлення життєвих сценаріїв у юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 20 с.

250. Костіна Т. О. Наративна складова життєвого сценарію особистості. *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2013. Вип. 13. С. 163–169.

251. Костюк Г. Образотворець «времени лютого». *Українське слово :* хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. Київ : Видавництво «Рось», 1994. С. 499–514.

252. Костюк Г. Зустрічі і прощання : Спогади : у 2-ох кн. Київ : Смолоскип, 2008. Кн. 1. 720 с.

253. Кралюк П. М. ДІОПТРА, або Дзеркало, в якому бачимо не лише себе, а й інших, подорожуючи в часі та просторі : історико-інтелектуальний детектив. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2007. 116 с. URL: http://litforum.com.ua/index.php?r=16&a=2578

254. Кралюк П. Пропаща сила, або загадковий співець таємничої Волині. *Похитнулися міри і виміри.Твори* / Стефанович О. К. ; упоряд. І. Нагорна. Рівне : Видавництво «Азалія» ; Острог : Видавництво Національний університет «Острозька академія», 2009. С. 46–53.

255. Кралюк П. Таємний агент Микола Гоголь. Львів, 2016. С. 18–19.

256. Кривда Н. Ю. Пошуки збереження колективної ідентичності : повоєнна українська діаспора. *Вісник Київського національного університету ім. Шевченка. Філософія, політологія.* 2005. №73 ; №75. С. 86–90.

257. Кривопишина О. А. Психологія літературної творчості в юності : монографія. Суми, 2009. 448 с.

258. Кримський С. Б. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 1998. № 7–8. С. 74–87.

259. Кримський С. Українська культура та її базові архетипи. URL : http://www.burago.com.ua/index.php/ru/zhurnaly/mezhdunarodnyj-nauchno-populyarnyj-zhurnal-collegium/collegium-16-2004/969-krimskij-s-b-ukrajinska-kultura-ta-jiji-bazovi-arkhetipi.

260. Кузьмина Н. В. Предмет акмеологии. Санкт-Петербург, 2002. 189 с.

261. Кузьмина Н. Фундаментальная акмеология как важнейший ресурс процесса повышения продуктивности образования. *Проблеми освіти* : зб. наукових праць. Киев ; Житомир, 2015. Вип. 84. 356 с.

262. Кульбіда Н. М. Структурний аналіз Я-концепції як основи функціонування феномену економічної суб'єктності особистості потенційного підприємця. *Психологія :* зб. наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. Вип. 20. С. 215–222.

263. Кульчицький О. Введення у філософічну антропологію. Мюнхен, 1973 (на правах рукопису). 198 с.

264. Кульчицький О. Світовідчуття українця. *Українська душа*. Київ : Фенікс, 1992. 128 с.

265. Куценко Л. Наталя Лівицька-Холодна : Нарис життя і творчості / за ред. О. В. Цепа. Кіровоград : Спадщина, 2004. 101 с.

266. Кучеренко С. «Три брати» Юрія Липи : есей. *Три брати Юрія Липи : творча, наукова і публіцистична спадщина (1917–2017) :* біобібліографічне дослідження / упоряд. С. Кучеренко. Львів : Каменяр, 2017. С. 232–241.

267. Кучеренко С. Чого Юрась не навчиться, того і Юрій не буде знати. *Яворівщина.* Яворів, 2015. 18 червня (№45–46). С. 4.

268. Кучеренко С. Короткі біографічні відомості про Юрія Івановича Липу. *«Три брати» Юрія Липи : творча, наукова і публіцистична спадщина (1917–2017)* : біобібліогафічне дослідження / упоряд. С. Кучеренко. Львів, 2017. С. 15–22.

269. Кучеренко С. Чорноморець. *Іван та Юрій Липи* / Стамбол І., Кучеренко С. С. 63–119.

270. Кучеренко С. Юрій Липа – комілітон чорноморець. *Сьомі Липівські читання :* матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2014 р.) / Благодійний фонд ім. Івана і Юрія Лип, Український клуб Одеси, Центр національного відродження. Київ : УВС ім. Ю. Липи, 2015. С. 24–40.

271. Кюблер-Росс Э. О смерти и умирании / пер. с англ. К. Семенов, В. Трилис. Москва ; Киев : София, 2001. 316.

272. Лазірко Ю. Дощовик. *Парасоля для долі.* : URL : http://www.stihi.ru/2008/02/23/357.

273. Лазірко Ю. Урбанічна світлина. *Поетичні майстерні*. URL : http://maysterni.com/user. php?id=3156&t=1.

274. Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций / РАН, Ин-т этнологии и антропологии. Москва : ИЭИА, 1993. 195 с.

275. Лебедева Н. М. Социально-психологические закономерности аккультурации этнических групп. *Этническая психология и общество* / под ред. Н.М. Лебедевой. Москва : Старый сад, 1997. С. 271–289.

276. Левадний В. Український балет та балетна школа Ніни Денисенко. *«Новий обрій»* : альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : «Ластівка», 1960. Ч. 2. С. 200–204.

277. Левандовская М., Гандзилевская Г. Некоторые аспекты психодраматической работы с клиентами, переживающими кризис среднего возраста : внутренний критик и самоценность. *Журнал практического психолога : научно-практический журнал. Специальный*

выпуск : Психодрама : теория и практика. Москва, 2014. №4. С. 168–176 ; Серія «Психологія і педагогіка». Острог, 2012. Вип. 19. С. 63–67.

278. Левандовська М. Б. Особливості суб'єктивного емоційного ставлення до себе та інших в період кризи середнього віку у чоловіків і жінок. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія :* зб. статей. Ялта : РВВ КГУ, 2011. Вип. 34, ч. 1. С. 236–242.
279. Левенець О. А. Інтегративний підхід під час надання психологічної допомоги. *Юридична психологія.* 2015. №2. С. 95–105. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_2_10.
280. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 20 с.
281. Лейтц Г. Психодрама : теория и практика. *Классическая психодрама Я. Л. Морено* / общ. ред. и предисл. Е. В. Лопухиной и А. Б. Холмогоровой. Москва : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. 352 с.
282. Лейтц Г. Сыграть свою жизнь на сцене. Москва : Академический проект, 2008. 132 с.
283. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентации (СЖО). Изд. 2-е. Москва : Смысл, 2000. 18 с.
284. Леонтьев Д. А. Психология смысла *:* природа, строение и динамика смысловой реальности. Изд 2-е, испр. Москва : Смысл, 2003. 487 с.
285. Леонтьев Д. А. Тематический апперцептивный тест. Методическое руководство. Москва, 1998. 270 с.
286. Лепеха Т. Українознавство : навч. посібн. Київ : Просвіта, 2005. 373 с.
287. Летова И. Жизненные сценарии. URL : http://letova.com/pishha-dlya-razmyshlenij/biblioteka-tranzaktnogo-analiza/.
288. Липа І. Юрасів сад : казка / підг. до друку Т. Максим'юк. *Чорноморські новини*. Одеса, 2015. 21 лютого (№12) ; 7 березня (№16). С. 4.

289. Липа І. Юрасів Сон : казка / підг. до друку С. Кучеренко. *Яворівщина*. Яворів, 2015. 20 серпня (№55–56). С. 8.

290. Липа Ю. Минуле. *Вільне життя*. Одеса, 1918. 5 травня (№ 30). С. 2–3.

291. Липа Ю. Порада : вірш. *Визвольний шлях*. Київ,2004. № 11. С. 69.

292. Липа Ю. Призначення : Вірш. *Вірую : вибрані вірші* / Липа Ю. Львів : [Мета], 1938. С. 9.

293. Липа Ю. Танківці. *Статті про Танк.* Варшава, 1929. С. 3–4.

294. Липа Ю. »Танк». Об'єднання українських мистців. *Тризуб.* Париж, 1929. Ч. 27. С. 4–7.

295. Липа-Гуменецька М. Мета – ставати собою. *Зарубіжна література*. Київ, 2000. Жовтень (№ 37). С. 7–8.

296. Липа-Гуменецька М. Слово про батька. *Лікарський збірник. Нова серія. Том IX : На пошану Юрія Липи*. Львів – Чикаго, 2001. С. 142–154.

297. Лисенко І. Літературно-мистецький клуб імені Василя Симоненка. URL : http://litopys.org.ua/ulencycl/ule86.htm.

298. Лисенко О. М. Проблема національної ідентичності : педагогічний, соціологічний, філософський аналіз. URL : http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/30.

299. Листи А. Крижанівського до Наталі Лівицької-Холодної 14.V.29. *Матеріали до історії л-ри і громад, думки : листування з американських архівів, 1857–1933* / упоряд. Б. Струмінський, М. Скорупська. Нью-Йорк, 1992. С. 32.

300. Листи Івана та Марії Лип до Бориса і Марії Грінченків. *Чого Юрась не навчиться, того і Юрій не буде знати* / Кучеренко С. *Яворівщина*. Яворів, 2015. 18 червня (№45–46). С. 4.

301. Листи Ю. Липи до А. Крижанівського 12.V.1929. *Матеріали до історії л-ри і громад, думки : листування з американських архівів, 1857–1933* / упоряд. Б. Струмінський, М. Скорупська. Нью-Йорк, 1992. С. 372.

302. Листи Ю. Липи до Наталі Лівицької-Холодної 22.III.29. *Матеріали до історії л-ри і громад, думки : листування з американських архівів, 1857–1933* / упоряд. Б. Струмінський, М. Скорупська. Нью-Йорк, 1992. С. 355.

303. Литвак М. Е. Как узнать и изменить свою судьбу : способности, темперамент, характер. Ростов н/Дону : Феникс, 2010. 493 с.

304. Литвиненко О. В. Професійно-педагогічне проектування навчального процесу у ВНЗ. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 22(5). С. 103–108.

305. Лівицька-Холодна Н. Видавництво «Варяг». *Сучасність.* 1980. Ч. 11. С. 3–16.

306. Ліщинська О.А. Інформаційно-психологічна безпека : концепція соціокультурного імунітету. – Івано-Франківськ : ПП Кузів Б.П., 2013. 144 с.

307. Лозко Г. Символіка жінки-птаха в українській культурі. *Україна в етнокультурному вимірі століть* : зб. наукових праць : посібник для викладачів, вчителів, студентів й учнів вузів і шкіл / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 5 : Міфи і символіка в етнокультурі українців. С. 33–42.

308. Лоренц В. Моделирование акмеограммы как способ достижения педагогом высшего профессионального мастерства. URL : https://cyberleninka.ru/article/v/modelirovanie-akmeogrammy-kak-sposob-dostizheniya-pedagogom-vysshego-professionalnogo-masterstva.

309. Луцкова С. Поетичні майстерні. URL : http://maysterni.com/user.php?id=3146.

310. Луцкова С. Плач за рожевою птахою. *Дивне коло : поезія* / Луцкова С. Рівне : Вид-во «Азалія» Рівненської організації Спілки письменників України, 1999. С. 61–70.

311. Луцький Ю. Ще до проблеми двох батьківщин. *Сучасність*. 1963. № 3. С. 102–110.

312. Лятуринська О. З Острозького архіву : Вірш. *Волинські дзвони* : краєзн. альм. 1995. Вип. 1. С. 53–54.

313. Лятуринська О. Зібрані твори. Торонто : Видання Організації Українок Канади, 1983. С. 454–460.

314. Макар Ю. Українська діаспора : походження, характер, сучасний стан. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2007. Вип. 9. С. 9–19.

315. Мак Маллин Р. Практикум по когнитивной терапии. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 560 с.

316. Максименко С. Д. Ґенеза здійснення особистості. Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

317. Максименко С. Д. Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки.* 2014. Вип. 2.12. С. 5–13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2_12_3.

318. Максименко С. Д. Теорія психології нужди (життєвої енергії). *Проблеми сучасної психології.* 2014. Вип. 25. С. 7–18. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_25_3.

319. Максимова В. Н., Полетаева Н. М. Акмеология последипломного образования педагога : монография. Санкт-Петербург, 2004. 224 с.

320. Максимова С. В. Творчество : созидание или деструкция : монография. Москва : Академический проект, 2006. 222 с.

321. Маланюк Е. Група «Танк». *Статті про Танк*. Варшава, 1929. С. 5–7.

322. Маланюк Є. Біографія (вірш). *Поезії в одному томі* / Маланюк Є. Нью-Йорк, 1954. С. 10–11.

323. Маланюк Є. Голоси землі. *Поезії в одному томі* / Маланюк Є. Нью-Йорк, 1954. С. 142–155.

324. Маланюк Є. Зі мною ангели не розмовляють більше. *Блакитний день Волинської землі* / Маланюк Є. Рівне, 2013. С. 96.

325. Маланюк Є. Посланіє. *Лицарі духу. (Українські письменники-націоналісти – «вісниківці»* / О. Баган, З. Гузар, Б. Червак. Дрогобич, 1996. С. 179–194.

326. Маланюк Є. Шевченко. *Блакитний день Волинської землі* / Маланюк Є. Рівне, 2013. С. 80.

327. Маланюк Є. Уривок із життєпису. *Українське слово.* Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Київ, 1994. С. 147–148.

328. Малюк О. Спомини про Юрія Липу. *У світлу пам'ять д-ра Юрія Липи.* Архівний збірник до 40-річчя геройської смерти / Український медичний архів. Денвер – Чикаго : Б.в., 1984. С. 49–56, 53.

329. Маляров Н. А. Жизненный путь человека : определение и содержание. *Личность в меняющемся мире : здоровье, адаптация, развитие*. 2013. № 2. С. 8–21.

330. Мамарадашвили М. Психологическая топология пути. *М. Пруст «В поисках ктраченного времени». «Нева».* Санкт-Петербург : Издательство русского Христианского гуманитарного института, 1997. URL : http://malyshkin.narod.ru/Makets/mamardashvili.pdf.

331. Маноха І. П. Релігійна та філософська творчість. *Основи психології* : підручник / за ред. О. Киричука, В. Роменця. Київ : Либідь.1999. С. 350–364.

332. Маноха І. Етапи творчого процесу у зв’язку з життєвим шляхом людини. *Основи психології* : підручник / за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1999. С. 346–350.

333. Манько М. Матеріали до генеалогії Олекси Стефановича. *Возлюби її до крови* / Стефанович О. К. Рівне, «Азалія», 2003. 140 с.

334. Марк М., Пирсон К. Герой и бунтарь. Создание бренда с помощью архетипов / под ред. В. Домнина, А. Сухенко. Санкт-Петербург, 2005. 336с.

335. Марков В. Н. Личностно-профессиональный потенциал кадров управления : психолого-акмеологическая оценка и оптимизация : дис. … доктора психол. наук. Москва, 2004. 453 с.

336. Маркусь В. Криза української діаспори ? *Всесвіт*. 1998. №3. С. 163–168.

337. Маркусь В. Українська західна діаспора на порозі XXI-го століття. *Українська діаспора.* 1993. Ч. 3. С. 24–32.

338. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. I : 1945–1951. Мюнхен : Академічне видавництво д-ра Петра Белея,1985. 405 с.

339. Маслоу А. Мотивация и личность. Изд 3-е. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 352 с.

340. Маслоу Абрахам Гарольд. Дальние пределы человеческой психики / Перев. с англ. А. М. Татлыбаевой. Научн., ред., вступ. статья и коммент. Н. Н. Акулиной. СПб.: Евразия,1999.432с.

341. Матвієнко О. В. Пріоритети сучасної молоді у виборі життєвого шляху. *Актуальні проблеми психології.* 2015. Т. 7, вип. 40. С. 89–97.

342. Матвієнко О. В. Формування життєвого сценарію молоді. *Актуальні проблеми психології.* 2015. Т. 7, вип. 38. С. 299–308.

343. Матеріали до історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів 1857–1933. Нью-Йорк,1992. Т.3. С. 227.

344. Махній М. М. Поняття людської долі в контексті життєвого світу особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.* : *Психологічні науки.* 2013. Вип. 114. С. 134–139. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_29.

345. Мацько В. П. Концепція людини і світу в українській діаспорній прозі XX століття : автореф. дис. … докт. філологічних наук : 10.01.01. Київ, 2010. 36 с.

346. Мачинська Н. Акмеологічна модель сучасного педагога. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені*

Володимира Винниченка. Сер. : Педагогічні науки. 2015. Вип. 135. С. 12–15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2015_135_5.

347. Медведев В. И. Психологические реакции человека в экстремальных условиях. *Экологическая физиология. Адаптация человека к экстремальным условиям среды. Серия : Руководство по физиологии*. Москва : Наука, 1979. С. 625–671.
348. Медична психологія : підручник. Вид. 2-е / С. Д. Максименко, Я. В. Цехмістер, І. А. Коваль, К. С. Максименко ; за заг. ред. С. Д. Максименка. Київ : Слово, 2014. 515 с.
349. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия. *Социологические исследования*. 1992. № 3. С.118–124.
350. Мизинова А. И. Жизненные сценарии личности : основные подходы к рассмотрению. *Известия Саратовского ун-та. Нов. серия. Сер. Философия. Психология. Педагогика.* 2013. Т. 13, вып. 4. С.59–64.
351. Митрополит Іларіон (Огієнко І.). Твою тільки луку ці руки косили. Твори / упоряд. І. Нагорна. Рівне, 2013. 64 с.
352. Михайленко О. Ю. Рольовий підхід до вивчення особистості. *Проблеми сучасної психології* : зб. наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2013. Вип. 21. С. 426–435.
353. Михайлова Е. В. Обучение самопрезентации : учеб. пособие. Москва : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. 224 с.
354. Михальчук Н. О. Екологізація суспільної свідомості та становлення творчого потенціалу особистості студентів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Педагогіка та психологі*я. 2015. Вип. 2. С. 164–169. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdupp_2015_2_38.
355. Мірошник З. М. Ролеграма як засіб формування рольової структури особистості. *Проблеми сучасної психології.* 2012. Вип. 18. С. 517–526.
356. Мірчук І. Світогляд українського народу. Прага, 1942. Т. 3. С. 225–243.

357. Міщиха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 400 с.

358. Мокрівська-Венгринович Л. Спогади про Юрія Липу. *Апостол новітнього українства : Спогади про Юрія Липу* / упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі. Львів : Каменяр, 2000. С. 83–92.

359. Молодиченко Т. А. Основы ноосферной педагогики. *Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 7 : Философия. Социология и социальные технологии*. 2008. №2 (8). С. 136–140.

360. Молодиченко Т. А. Стратометрическая концепция акмеологизации личности и социальная стратификация общества. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер.: Философия. Психология. Педагогика*. 2010. Вып. 1. С. 83–87.

361. Моляко В. А. Психологический анализ творческого потенциала М. А. Врубеля. *Психология творчества : школа А. Я. Пономарева* / под ред. Д. В. Ушакова. Москва : Изд-во Ин-та психологии РАН, 2006. С. 394–407.

362. Моляко В. А. Поэтическое восприятие человека в кризисных и экстремальных ситуациях. *Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості :* зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. Т. 12, вип. 7. С. 15.

363. Моляко В. О. Творчість і особистість. *Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень*. Житомир, 2006. С. 259–269.

364. Монтессори М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе. Москва : Работник просвещения, 1922. 200 с.

365. Морено Я. Л. Психодрама. Изд. 2-ое, испр. / пер. с англ. Г. Пимочкиной, Е. Рачковой. Москва : Психотерапия, 2008. 496 с.

366. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Вид. 2-ге, виправл. та доповн. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

367. Москалець В. Психологія особистості : навч. посібн. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 416 с.

368. Нагорна І. Голосом доби. *Блакитний день Волинської землі* / Маланюк Є. Рівне, 2013. С. 3–7.

369. Нагорна І. І терня станеться за рожу. *Твою тільки луку ці руки косили. Твори* / Митрополит Іларіон (Огієнко І.) ; упоряд. І. Нагорна. Рівне, 2013. С. 3–7.

370. Нартова-Бочавер С. К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности. *Психологический журнал.* 1997. Т. 18, № 5. С. 20–30.

371. Нитченко Д. Від Зінькова до Мельборну : Із хронічки мого життя. Мельборн : Видавництво «Байда», 1990. 407 с.

372. Нитченко Д. Заповіт. *Новий обрій* : альманах. Ч. 10 : Література, мистецтво, культурне життя / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : Ластівка, 1997. С. 196–197.

373. Нитченко Д. Листи письменників. Мельбурн : Ластівка,1992. 190 с.

374. Нікітчук У. І. Психологічне тестування : навч.-метод. посібн. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 110 с.

375. Ніколаєску І. О. Практичні основи акмеологічного розвитку особистості в умовах освітньо-інформаційного простору : навч.-метод. посібн. Черкаси, 2012. 54 с.

376. Новий обрій : альманах. Ч. 2 : Література, мистецтво, культурне життя / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : Ластівка, 1960. 239 с.

377. Нуркова В. В., Днестровская М. В., Михайлова К. С. Культурный жизненный сценарий как динамическая семантическая структура (ре)организации индивидуального жизненного опыта. *Психологические исследования.* 2012. № 5 (25). URL : http://psystudy.ru.

378. Обертинська А. П. Основи теорії драми та сценарної майстерності : навч. посібн. Київ : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2002. 132 с.

379. Одінцова А. М. Теоретичні підходи до визначення поняття та змісту життєвої ролі. *Проблеми загальної та педагогічної психології :* зб.

наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. 2012. Т. XIV, ч. 2. С. 283–290.

380. Оксана Лятуринська (1902–1970) : Життєписно-бібліографічна студія / Волинський державний ун-т ім. Лесі Українки, Кременецький краєзнавчий музей ; уклад. Г. І. Чернихівський, Н. Г. Сташенко ; ред. Н. Г. Сташенко. Луцьк : РВВ «Вежа», Волинський державний ун-т ім. Лесі Українки, 2001. 92 с.

381. Оксентюк Н. В. Психологічна генеза рефлексії української інтелігенції : автореф. дис. … канд. психол. наук. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2014. 20 с.

382. Оксюта Я. Він жив Україною і книжками. *Дмитро Нитченко – людина ідеї : Нариси, спогади, листи, поезії* / упоряд. М. Слабошпицький. Київ : «Ярославів Вал», 2003. С. 143–155.

383. Ольжич О. Незнаному Воякові : Заповідане живим. Київ : Фундація ім. О. Ольжича. *Дніпро*. 1994. №2. 432 с.

384. Орап М. О. Мовленнєва компетенція та мовленнєва діяльність у структурі мовленнєвого досвіду особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2014. Вип. 48. С. 178–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2014_48_22.

385. Орбан-Лембрик Л. Е., Подгурецькі Ю. Психологічні засади спілкування : монографія. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 416 с.

386. Осика О. Трансактний аналіз Е. Берна у психокорекційній роботі зі студентами *Проблеми сучасної психології.* 2014. Вип. 24. С. 564–574. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_24_48.

387. Осипова А.А. Общая психокоррекция. М.: ТЦ «Сфера», 2000. 512 с.

388. Основи психології : підручник для студ. вищих навч. закл. Вид. 6, стер. / за заг. ред. О. В. Киричук, В. А. Роменець. Київ : Либідь, 2006. 632 с.

389. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики. URL : http://www.msp.gov.ua/news/13598.html.

390. Павлишин М. Живий Дмитро Нитченко. *Від Зінькова до Мельбурну : Із хроніки мого життя* / Нитченко Д. Мельбурн : Байда, 1990. С. 7–12.

391. Павлишин М. Українці в Австралії : стан досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки* / Національний університет «Острозька академія», Українське Історичне Товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Острог, 2008. Вип. 11. С. 171–181.

392. Павлюк А. Батькам. *Життя* / Павлюк А. Прага, 1925. С. 21.

393. Павлюк І., Мазурець В., Марчук Л. Забуті імена : Антін Павлюк з Острога повторив долю свого земляка Валер'яна Поліщука. URL : http://rvnews.rv.ua/post/view/1499438682-zabuti-imena-antin-pavlyuk-z-ostroga-povtoriv-dolyu-svogo-zemlyaka-valer-yana-polischuka.

394. Пальчевський С. С. Акмеологія : навч. посібн. для студентів вищих навч. закл. Київ : Кондор, 2008. 398 с.

395. Пам'яті Уласа Самчука : сайти. URL : http://samchyk.oa.edu.ua/biograf.htm.

396. Панок В. Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки.* 2014. Вип. 2.12. С. 146–151.

397. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : монографія. Чернівці : Технодрук, 2010. 486 с.

398. Пантелеев С. Р. Строение самоотношения как эмоционально-оценочной системы : автореф. дис. … канд. психолог. наук. Москва, 1988. 18 с.

399. Панченко В. Григорій Костюк : життєва одіссея і науковий спадок. *Вибрані праці : у 5 т. Т. 1 : Літературознавство. Критика* / Костюк Г. ; упоряд. Н. Баштова. Київ : «Смолоскип», 2015. С. 5–51.

400. Парсонс Т. Соціальна структура і особистість. Київ : Дух і літера, 2011. 338 с.

401. Пасічник І. Д. Величний літописець українського простору. *Плянета ДІ-ПІ : нотатки й листи. П'ять по дванадцятій : записки на бігу* / Самчук

У. О. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. С. 4–6.

402. Пасічник І. Д. Гомер українського життя ХХ століття. *Волинь :* роман : у 3-ьох ч. / Самчук У. Острог – Львів : Видавництво Національного університету «Острозька академія», Видавництво «Сполом», 2005. С. 5–6.
403. Пасічник І. Д. Залюблений у Волинь. *На білому коні. На коні вороному. Спомини і враження* : у 2-ох ч. / Самчук У. О. Острог – Луцьк : Вид-во НаУОА, «Твердиня», 2007. С. 6–7.
404. Пасічник І. Д. Рай Уласа Самчука. *Марія. Чого не гоїть огонь. Віднайдений рай* / Самчук У. О. Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. С. 6–7.
405. Пасічник І. Д., Гандзілевська Г. Б. Психологічні особливості формування життєвих сценаріїв Острозьких письменників-емігрантів. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. праць. Київ : НУОУ, 2017. Вип.1 (48) . С. 165–172.
406. Пасічник І. Д., Кралюк П. М. Вступне слово. Острозька академія XVI–XVII століття. Енциклопедія. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. С. 5–9
407. Пасічник І. Д., Кралюк П. М. Український месіанізм : монографія. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 220 с.
408. Пауэлл Дж. Полнота человеческой жизни / пер. с англ. Л. И. Василенко. Москва : Общественный православный университет, основанный протоиереем Александром Менем, 1993. 124 с.
409. Пацурківський Ю.П. Реалізація права : поняття, зміст та співвідношення з суміжними категоріями. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 636 : Правознавство. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2012. С. 59–64.
410. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни / пер. с нем. Л. П. Галанз. Москва : Медицина, 1995. 336 с.

411. Пендрикова И., Ракитина Л. Архетип и символ в рекламе : учеб. пособ. / под ред. Л. М. Дмитриевой. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 303 с.

412. Перевозчикова О. Феноменологічний аналіз ресурсів особистості. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/41.pdf.

413. Перлз Ф. Теория гештальттерапии. *Институт общегуманитарных исследований (ИОИ)*. 2008. 382 с. URL : http://www.al24.ru/pdf_kniga_9264.html.

414. Петросьян С. Кризисное состояние личности как психологический феномен. *Вестник Агу.* 2016. Вып. 2. С. 85–94.

415. Петросьян С. Н. Жизненный сценарий как бытийное пространство личности. *Гуманизация образования : научно-практический журнал.* 2016. №2. С. 51–59.

416. Петросьян С. Н., Рябикина З. И. Личность и ее бытие как предметная область. *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Педагогика и психология.* 2016. Вып. 2 (178). С. 95–102.

417. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Москва, 1994. 528 с.

418. Питцеле П. Подростки изнутри : интрапсихическая психодрама. *Психодрама – вдохновение и техника* / под ред. П. Холмса и М. Карп ; пер. с англ. В. Мершавки и Г. Ченцовой. Москва : Независимая фирма «Класс», 2009. 284 с. (Библиотека психологи и психотерапии).

419. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. ун-т «Остроз. акад.». Острог, 2017. 20 с.

420. Платон. Избранные диалоги. Москва : ЭКСМО, 2013. 768 с.

421. Побулавець Н. Л. Концептуальні підходи до дефініцій поняття «міграція». *Соціально-трудові відносини : теорія та практика*. 2014. № 1. С. 373–376.

422. Погодин И. Кризисная психотерапия : процесс восстановления творческого приспособления. URL : http://ruspsy.net/phpBB3/viewtopic.php?f=545&t=701.

423. Погорєлова А. Поезія Юрія Липи : національно-екзистенційний вимір тексту. *Сьомі Липівські читання :* зб. матеріалів… Київ : Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2015. С. 141–150.

424. Поет своєї епохи. *Українська літературна газета* (ч. 2, лютий 1957). *Українське слово :* Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. Київ, 1994. С. 148–151.

425. Полочек В. А. «Акме», профессионализм и социальная адаптация человека : периодизация развития и типологии социальной активности человека. URL : http://akme31.narod.ru/25.html.

426. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. Київ : Довіра, 2001. 477 с.

427. Пост-травматичний стресовий розлад : дорослі, діти та родини в ситуації війни : міжнародне науково-практичне видання / заг. ред. : І. Маноха, Г. Собчук. Том ІІІ. Варшава – Київ : ПАН-Гнозис, 2018. 472 с.

428. Початок публікації промови І. Франка на ювілеї М. П. Драгоманова, надрукованої в журналі «Народ» (1895 р.). *Зібрання творів* : у 50 т. / Франко І. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 46, кн. 2. С. 96–97.

429. Приймас Н. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Уласа Самчука : монографія. Кременець, 2012. 283 с.

430. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 №1706-VI. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18.

431. Проблема жизненного сценария личности : психологические подходы к пониманию феномена, исследование и коррекция в психотерапии. URL : http://esalen42.ru/library/psihoterapy/73-problemazhiznennogo-scenariya-lichnosti-psihologicheskie-podhody-kponimaniyu-fenomena-issledovanie-i-korrekciya-v-psihoterapii.html. Опубликовано : Полетаева А. В., Григорьева Е. В., Ляхова М. А. Теоретические представления о жизненном сценарии. *Постнеклассическая практическая психология : региональный опыт :*

коллективная монография / под ред. М. С. Яницкого, Ю. В. Пелеха. Тернополь : Навчальна книга–Богдан, 2011. 366 с.

432. Просалова В. А. Поезія «Празької школи» : навч. посібн. Донецьк : Веда, 2000. 90 с.

433. Просандєєва Л. Є. Концептуальні засади теорії самоцінності. *Актуальні проблеми психології :* зб. наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2007. Т. 7, вип. 13. С. 282–288.

434. Професійна педагогічна освіта : акме-синергетичний П84 підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 6–7.

435. Прус Л. В. «Пташина символіка людського життя» в ліриці В. Голобородька (на матеріалі поезії «Дала мені мати серце…»). URL : http://masters.kubg.edu.ua/index.php/gi/article/view/85#.VH3ZudKsWuJ.

436. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение : теория и практика. Москва, 2007. 189 с.

437. Психологическая помощь мигрантам : травма, смена культуры, кризис идентичности [для студ. высш. учеб. заведений, обучающихся по направл. и спец-тям психологии] / Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Калиненко В. К., Кравцова О. А. Москва : Смысл, 2002. 479 с.

438. Психология личности : Словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. Киев : Рута, 2001. 320 с.

439. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ, 2006. 424 с.

440. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / за ред. В. Б. Шапарь. Харків : Прапор, 2009. 640 с.

441. Психологія міграції : навч. посібн. / М. М. Слюсаревський, О. Є. Блинова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : ТОВ. “Імекс ЛТД”, 2013. 244 с.

442. Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т. М. Титаренко. Київ, Агропромвидав України, 1998. 348 с.

443. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій : підхід резилієнс : навч.-метод. посібн. / Н. Гусак та ін. ; за заг. ред. Н. Гусак ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : НаУКМА, 2017. 92 с.

444. Псі : науково-популярний журнал / за ред. С. Сидоренко ; ТОВ «Псі-інфо», 2008. №1. С. 108.

445. Пурло О. Ю. Особливості психотерапії екзистенційної кризи. *Проблеми загальної та педагогічної психології :* зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2008. Т. X, част. 3. С. 400–407.

446. Радчук Г. К Психологія аксіогенезу особистості в контексті вищої професійної освіти. *Особистість у розвитку : психологічна теорія і практика* : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Кн. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 319–340.

447. Раєвич Т.І. Діаспора як етнополітологічна категорія. *Актуальні проблеми країнознавчої науки* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (9–10 жовтня 2014 р., Луцьк) / за ред. В. Й. Лажніка. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. С. 90–94.

448. Рак О. Ю. Патріотизм і націоналізм – дві невід'ємні складові політики (інтроформаційний підхід). *Політологічні записки :* зб. наукових праць. Луганськ, 2013. Вип. 1 (7). С. 126–134.

449. Ранк О. Травма рождения и ее значение для психоанализа. Москва : Когито-Центр, 2009. 239 с.

450. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. Санкт-Петербург : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.

451. Рева М. М. Соціально-психологічні детермінанти життєвого цілепокладання особистості. *Психологія і особистість*. 2016. № 1. С. 207–216. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_1_20.

452. Ревакович М. Persona non grata : нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність / з англ. пер. М. Дмітрієва та ін. Київ : Критика, 2012. 335 с. (Серія «Критичні студії» / Ін-т Критики).

453. Рекунчак М. П. Метафоры в психологии как инструмент изучения Я. *Психологический журнал.* 2010. Т. 31, № 5. С. 68–78.

454. Рекунчак М. П. Персональный миф в регуляции жизнедеятельности и жизненной активности личности. *Психопедагогика в правоохранительных органах.* 2008. № 2 (33). С. 61–63.

455. Рингланд Дж. Сценарное планирование для разработки бизнес-стратегии : монография. Изд 2-е. Москва : ООО И. Д. Вильямс, 2008. 560 с.

456. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій : наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. 2 (17). С. 127–139.

457. Ровенчак О., Володько В. Міжнародна міграція : теорія та практика : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 412 с.

458. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки : системне моделювання : монографія. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2011. 364 с.

459. Розин М. Психология судьбы: программирование или творчество?. *Вопросы психологии.* 1992. № 1–2. С. 37–43.

460. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинника розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 276 с.

461. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посібн. Вид. 3-тє. Київ : Либідь, 2004. 288 с.

462. Ротач П. Розвіяні по чужині. Полтавці на еміграції : короткий біобібліографічний довідник. Полтава : Верстка, 1998. 162 с.

463. Рубчак Б. «XXI сторіччя пройшло разом із постмодерністами». *Закон піраміди* / Тарнашинська Л. Київ : Пульсари, 2001. С. 182–191.

464. Рубчак Б. Живописний Шевченко («Журнал» як текст). *Світи Тараса Шевченка* : зб. статей до 175-річчя з Дня народження поета / ЗНТШ : Філологічна секція. Т. 214. Нью Йорк, 1991. С. 65–90.

465. Рубчак Б. XXI століття прийшло разом із постмодерністами, або Про літературу, право вибору, дух імпровізації, міт України і не тільки про це. *Закон піраміди* / Тарнашинська Л. Київ, 2001. С. 182–191.

466. Руснак І. До витоків художньої історіософії вісниківства. Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2004. 392 с.

467. Рыбников Н. Н. К вопросу о возрастной психологии. *Психология, педагогика и психотехника.* Москва, 1928. Вып. 2.

468. Рязанцева Е. Ю. Вера как экзистенциальный ресурс личности в преодолении кризиса. *Актуальні проблеми психології : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості.* Київ, 2011. Том 11, вип. 4. Ч. 2. С. 218–225.

469. Рязанцева Е. Ю. Особенности проявления экзистенциальных ресурсов у лиц с разным уровнем переживания. *Вісник Одеського національного університету. Серія. Психологія*. 2009. Т. 14, вип. 17. С. 388–396.

470. Савелюк Н. Психологія розуміння релігійного дискурсу : монографія. Київ : КНТ, 2017. 400 с.

471. Савінов В. В. Інтерактивний психологічний театр як засіб профілактики та подолання стресових ситуацій. *Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій :* навч. посібн. / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2011. С. 189–205.

472. Савчин М. В. Духовна ідентичність як визначальна характеристика досконалої особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка*. 2014. Вип. 27. С. 112–118.

473. Самчук У. Велика література : Доповідь на І з'їзді Мистецького українського руху (МУР), грудень 1945. *Роздуми про літературу :* збірник літературно-критичних статей / Самчук У. ; упоряд. М. Я. Гон. Рівне, 2005. С. 8–28.

474. Самчук У. На білому коні : помини і враження. Вінніпег, 1972. 251 с.

475. Самчук У. П'ять по дванадцятій : записки на бігу. Буенос-Айрес, 1954. 230 с.

476. Самчук У. Плянета Ді-Пі : Нотатки й листи / Інститут дослідів Волині. 1979. Ч. 38. 355 с.

477. Самчук У. Сонце з Заходу : роман / підгот. тексту, передмова і коментарі І. Руснак. Острог : В-во Національного університету «Острозька академія», 2018.

478. Самчук У. Юність Василя Шеремети: роман. Мюнхен : Друкарня С. Слюсарчука ; Видавництво «Прометей», 1947. Т. 1. 156 с.

479. Самчук. У. Слово на могилі Олекси Стефановича. *Похитнулися міри й виміри.* Рівне, 2009. С. 3–6.

480. Сарбин Т. Р. Нарратив как базовая метафора для психологии. *Постнеклассическая психология.* 2004. № 1. С. 6–28.

481. Сварник Г. Чи існувала «Празька школа» української літератури ? *Українські проблеми*. 1995. № 2. С. 87–97.

482. Сварник Г. Ю. Липа і Д. Донцов крізь призму особистих і творчих взаємин. *Юрій Липа : голос доби і приклад чину :* зб. наукових праць, присвячених 100-річчю від дня народження Юрія Липи. Львів : Львівський національний університет ім. І.Франка, 2001. С. 213–228.

483. Северинова М. Ю. Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2013. № 2. С. 124–128.

484. Северинова М. Ю. Теорія К. Юнга про архетипи та її вплив на художню (музичну) культуру. *Культура України*. 2013. Вип. 40. С. 176–184. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_40_24.

485. Селезнева Е. В. Развитие акмеологической культуры личности : учебн. пособие / под общ. ред. А. А. Деркача. Москва : РАГС, 2007. 200 с.

486. Семиліт М. В. Полярні міфологеми у дослідженні життєвого шляху українців. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. 2012. Т. 24, ч. 6. С. 413–419.

487. Семиліт М. В. Джерела та форми проектування образів-зразків життєвого шляху особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2013. Вип. 32. С. 128–140.

488. Сергиенко Е. А. Планирование и выбор жизненного пути. *Психология* / Е. А. Сергиенко, Н. Е. Харламенкова ; под общей ред. В. Н. Дружинина. Санкт-Петербург : Питер, 2007. С. 315–317.

489. Сергієнко Д. Двісті виступів на службі українського мистецтва. *«Новий обрій»* : альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : «Ластівка», 1960. Ч. 2. С. 205–210.

490. Сидоренко В. В. Педагогічна майстерність як акмеологічний феномен. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм : проблеми теорії і практики підготовки та перепідготовки освітянських кадрів* : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 листопада 2015 р., Київ) / уклад. Н. В. Гузій, В. І. Саюк. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 14–19.

491. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори : курс лекцій. Вид.2-ге, доповн. Черкаси : Брама–Україна, 2005. 384 с.

492. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. 3-тє вид. / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 2005. 334 с.

493. Скубий М. И. Социальные проблемы адаптации сельских учителей : дис. ... канд. филос. наук. Новосибирск, 1975. 198 с.

494. Словник української мови : в 11 т. Київ, 1970–1980. URL : http://sum.in.ua/s/scenarij.

495. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1996. 168 с.

496. Смолина Т. Л. Симптомы культурного шока : обзор и классификация. *Психологическая наука и образование.* 2012. № 3. URL : http://www.psyedu.ru/.

497. Смульсон М. Л. Теоретико-методологічні засади дослідження ментальних моделей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Психологія і педагогіка.* 2010. Вип. 14. С. 43–54.

498. Соколова М. В. Шкала субъективного благополучия. Ярославль, 1996. 17 с.

499. Сонин В. А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности. Санкт-Петербург, 2004. С. 206–211.

500. Социальная психология : словарь / под. ред. М. Ю. Кондратьева. *Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах* / ред.-сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского. Москва : ПЕР СЭ, 2006. 176 с.

501. Соціально-психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості : монографія / Ю. М. Швалб та ін. ; за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Педагогічна думка, 2015. 216 с.

502. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду / Чепелєва Н. В. та ін. ; за ред. Н. В. Чепелєвої ; АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ : Пед. думка, 2008. 256 с.

503. Ставицький О. О. Інтолерантність як основний прояв гандикапізму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка*. 2011. Вип. 18. С. 230–239. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2011_18_28.

504. Стамбол І. Іван Львович Липа в українському національному русі (кінець XIX – початок 20-х років XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2016. 240 с.

505. Стамбол І. І., Кучеренко С. В. Іван та Юрій Липи. Харків, 2016. 121 с.

506. Стебельський Б. Юрій Липа. *Ідеї і творчість :* зб. статей та есеїв. Торонто : НТШ, 1991. С. 284–291.

507. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : учебн. для вузов. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва : Аспект Пресс, 2009. 368 с.

508. Стефаненко Т. Этническое самосознание, этничность, этническая идентичность – соотношение и содержание понятий. *Теоретические проблемы этнической и кросс-культурной психологии :* материалы Междунар. науч. конф. (29–30 мая 2008 г.). Смоленск, 2008. Т. 2. С. 172–182.

509. Стефанович О. Похитнулися міри і виміри. Твори / упоряд. І. Нагорна. Рівне : Видавництво «Азалія» ; Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 56 с.

510. Стефанович О. Возлюби її до крови. Рівне, «Азалія», 2003. 139 с.

511. Стех М. Несусвітні виміри творчої візії Емми Андієвської. *Очима культури* : Телепередача. № 35. URL : https://www.oa.edu.ua/ua/etc/kontaktukrainiantv/2012_35

512. Стех М. Коментарі до книги І. Костецького «Тобі належить цілий світ. Вибрані твори». Київ : Критика, 2005. С. 8–22.

513. Стех М. Очима культури : Телепередача. 22 серпня 2014 р. URL : https://www.facebook.com/EyeOnCulture.

514. Стець Н. Особливості стратегій соціокультурної адаптації мігрантів. URL : http://iqholding.com.ua/articles/osoblivosti-strategii-sotsiokulturnoi-adaptatsii-migrantiv.

515. Столин В. В. Исследование эмоционально-ценностного отношения к себе с помощью методики управляемой проекции. *Психологический журнал.* 1981. № 3. т. 2. С. 104–117.

516. Стребкова Ю. Гендерні аспекти міфологізації світогляду мешканців сучасної України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство.* 2016. Вип. 1. С. 52–54.

517. Струтинська М. Юрій Липа. *У світлу пам'ять д-ра Юрія Липи. Архівний збірник до 40-річчя геройської смерти* / Український медичний архів. Денвер – Чикаго : Б.в., 1984. С. 49–56, 21.

518. Стюарт Й. Джойнс В. Основи ТА : Транзакційний аналіз. Київ : ФАДА, ЛТД, 2002. 393 с.

519. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи : монографія. Київ : Ін-т української мови НАН України ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 164 с.

520. Сюта Г. Мовотворчість Нью-Йоркської групи в українському поетичному дискурсі. *Культура слова.* 2010. № 72. С. 42–47.

521. Тарасюк І. В. Психологічні особливості мовленнєвої адаптації дітей мігрантів до іншомовного середовища : дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.07. Луцьк, 2013. 228 с.

522. Тарнавський О. З'їзд українських письменників «Слово» в Торонто. *Літературна Україна.* 1990. 23 серпня.

523. Татаренко Т. Етнічні кордони і міжетнічна толерантність. *Політичний менеджмент.* Київ. 2004. №5 (8). С. 31–39.

524. Татарко А., Лебедева Н. Методы этнической и кросскультурной психологи : учеб.-метод. пособие. Москва : ИД Высшей школы экономики, 2011. URL : http://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785759808670.html.

525. Теодорович Р. На крилах рідної пісні. *«Новий обрій»* : альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : «Ластівка», 1960. Ч. 2. С.184–189.

526. Теория Перинатальных Матриц С. Грофа. Как процесс рождения влияет на дальнейшее развитие личности. URL : http://www.frutorianets.ru/teoriya-perinatalnyx-matric/.

527. Терен Т. Чим відрізняються австралійські українці… *Україна молода* : щоденна інформаційно-політична газета. 2013. № 180. URL: http://www.umoloda.kiev.ua/number/951/171/34594/

528. Терещенко К. В. Соціально-психологічні чинники розвитку національної ідентичності молоді. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Психологічні науки*. Чернігів, 2009. Вип. 7. С. 148–150.

529. Терещенко К. В. Формування єдиної національної ідентичності як умова розвитку сучасного українського суспільства. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія, ч. 23 / за ред. С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка. Київ, 2009. С. 188–194.

530. Титаренко Т. М. Життєві шляхи особистості : способи моделювання процесуальності. *Наука і освіта.* 2014. № 9. С. 37–41.

531. Титаренко Т. М. Нариси до соціально-психологічної теорії особистісного життєконструювання. *Психологічні науки : проблеми і здобутки.* 2014. Вип. 5. С. 172–186.

532. Титаренко Т. М. Особистісне зростання у межах постнекласичної раціональності. *Наука і освіта.* 2014. № 5. С. 79–84.

533. Титаренко Т. М., Ваханиа З. К. Роль установки в осуществлении практик жизнеконструирования. *Georgian Psychological Journal*. 2013. С. 122–131.

534. Титаренко Т. М., Лєпіхова Л. А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді : наук.-метод. посібн. Київ : Міленіум, 2006. 240 с.

535. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності : монографія. Київ : Либідь, 2003. 376 с.

536. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості : соціальна необхідність та безпека : навч. посібн. Київ : Марич, 2009. 76 с.

537. Титаренко Т.М. Простір життєвого світу і його типи. URL : http://pidruchniki.com/14980727/psihologiya/titarenko_prostir_zhittyevogo_svitu_yogo_tipi.

538. Титаренко Т. М. Соціально-психологічні практики життєконструювання : абрис концептуальної моделі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2012. Вип. 30. С. 149–157. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2012_30_14.

539. Тищенко С. П. Психологія покликання. *Технології розвитку інтелекту*. 2015. Т. 1, №8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2015_1_8_3.

540. Ткач Ю. Отаким був мій дідусь. *Дм. Нитченко – людина ідеї.* Київ : «Ярославів Вал», 2003. С. 12–21.

541. Тлеуж А. Д. Этнокультурные архетипы адыгейского народа : опыт философско-культурологического осмысления : автореф. дисс. … д. филос. наук. Краснодар, 2007. 43 с.

542. Тойч Дж. М., Тойч Ч. К. Второе рождение, или Искусство познать и изменить себя. Москва ; Лос-Анжелес : «Санрэй», 1995. 191 с.

543. Томчук М. І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. *Психологія і суспільство*. 2010. №4. С. 41–46.

544. Траф'як М. Українська література в Канаді : короткий огляд. *Західньоканадський збірник* / за ред. В. Полковського, М. Сороки. Едмонт – Острог, 2014. Т. XLVII, ч. 7. С. 347–368.

545. Три брати Юрія Липи : творча, наукова і публіцистична спадщина : біобібліографіч. дослідження / упоряд. С. Кучеренко. Львів : Каменяр, 2017. 300 с.

546. Трофимук М. С. Латиномовна література України XV–XIX ст. : жанри, мотиви, ідеї : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 73.

547. Уайнхолд Б., Уайнхолд Дж. Освобождение от созависимости / пер. с англ. А. Г. Чеславской. Москва : Независимая фирма "Класс", 2002. 224 с.

548. Уайт М. Карты нарративной практики : Введение в нарративную терапию. Москва : Генезис, 2010. 326 с.

549. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти : гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю. *Історія і*

суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання. 2011. № 8. С. 32–38.

550. Удод О. Про роль та розуміння історії вашої історії творів національної ідентичності. *Історія України*. 2010. 37. С 3–6.
551. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. Київ, 1994. 720 с.
552. Уотсон Дж. Б. Психология как наука о поведении / пер. со 2-го доп. и перераб. англ. изд. И. Н. Мураховской и Д. С. Лопухина ; под ред. и со вступ. ст. проф. В. П. Протопопова. Одесса : Гос. изд-во Украины, 1926. 398 с.
553. Фейгенберг И. М. Вероятностное прогнозирование в деятельности человека и животных. Москва : Изд-во Ньюдиамед, 2008. 190 с.
554. Фернхем А., Бочнер *С.* Культурный шок. *Психологическая помощь мигрантам : травма, смена культуры, кризис идентичности* [для студ. высш. учеб. заведений, обучающихся по направл. и спец-тям психологии] / Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Калиненко В. К., Кравцова О. А. Москва : Смысл, 2002. С.193–200.
555. Фізер І. Вступна стаття. *Координати. Антологія сучасної української поезії на Заході* / упор. Б. Бойчук і Б. Т. Рубчак. Сучасність, 1969. С. 13–32.
556. Філянська В. Стратегії адаптації особистості в умовах пострадянського українського суспільства. URL : https://center-personal.livejournal.com/16730.html.
557. Фрейд З. «Я» и «Оно». Тбилиси, 1991. 398 с.
558. Фрейд З. Анализ фобии пятилетнего мальчика. URL : http://zigmund.ru/data/15.doc.
559. Фрейд З. Введение в психоанализ : Лекции 1–15. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 280 с.
560. Фрейд З. Психологические этюды. Минск : Беларусь, 1991. 606 с.

561. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ, 2017. 370 с.

562. Хватова М. В. Онтология акмеологических ресурсов психологического здоров'я : монографія / М-во обр. и науки РФ, ФГБОУ ВПО «Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина». Тамбов : Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2011. 179 с.

563. Хватова М. В. Концепция развития акмеологических ресурсов психологического здоровья молодежи : автореф. дис. … доктора психол. наук : 19.00.13. Тамбов, 2012. 52 с.

564. Хеллингер Б. Порядки любви : Разрешение семейно-системных конфликтов и противоречий / пер. с нем. И. Рац ; ред. М. Бурняшев. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2003. 400 с.

565. Хухлаева О. В. Психология развития : молодость, зрелость, старость : учеб. пособие. Изд. 3-е, стереотип. Москва : Академия, 2006. 208 с.

566. Хухлаєва О. В. Кризисы взрослой жизни. Книга о том, что можно быть счастливым и после юности. Москва : Генезис, 2009. 208 с.

567. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. Изд. 3-е. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 607 с.

568. Цвєтков В. Основи класичної режисури. Харків, 2008. 160 с.

569. Цивьян Т. Человек и его судьба – приговор в модели мира. *Психология судьбы. Предопределение. Случай. Свобода* / сост. К. Сельченок. Минск : Харвест, 2003. С. 28–39.

570. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. *Українська душа*. Київ : МП «Фенікс», 1992. С. 66–96.

571. Чепа М.-Л. А. Історико-психологічна реконструкція процесу і результату української етнопсихогенези. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. Серія "Проблеми загальної та педагогічної психології"*. Т. XIII, ч. 5. С. 395–401.

572. Чепа М.-Л. А. Етнопсихологічний дискурс глобалізації: Монографія / М.-Л. А. Чепа. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 104 с

573. Чепелєва Н. В. Особистий довід суб'єкта у контексті психологічної герменевтики. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 280–302.

574. Чепелєва Н. В. Самопроектування особистості в дискурсивному просторі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2012. Вип. 31. С. 12–20. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2012_31_4.

575. Чепелєва Н. В. Розуміння та інтерпретація особистого досвіду у контексті психологічної герменевтики. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог, 2009. Вип. 12 : «Сучасні дослідження когнітивної психології». С. 8–22.

576. Чепелєва Н. В. Дослідження особистості у психологічній герменевтиці. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика* : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. С.35–56.

577. Чернихівський Г. Улас Самчук : сторінки біографії : монографія. Тернопіль : Збруч, 2005. С. 99.

578. Чернихівський Г., Чернихівська В. Оксана Лятуринська : Життя і творчість. Кременець – Тернопіль : Малий видавничий дім, 2002. 289 с.

579. Чернобровкіна В. А. Внутрішня свобода особитості в локусі психотерапії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки.* 2014. Вип. 44. С. 9 – 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2014_44_4.

580. Чотири хвилі української еміграції. URL : http://weareukrainians.com/ukraine-and-the-world/chotiri-hvili-ukrayinskoyi-emigratsiyi.

581. Чуб Д. Живий Шевченко (інтимне життя поета). Вид. 3-є, перероб. і доп. Мельборн : Видавництво «Ластівка», 1987. 152 с.

582. Чуб Д. Ідучи на чужину. *«Новий обрій»* : альманах / за ред. Д. Чуба. Мельбурн – Аделаїда : Ластівка, 1960. Ч. 2. С. 20.

583. Чуб Д. Український гумор та його творці. *«Новий обрій» :* альманах / за ред. Дм. Чуба. Мельбурн : Ластівка, 1974. Ч. 5. С. 120–125.

584. Чхартишвили Ш. Н. Некоторые спорные проблемы психологии установки. Тбилиси : Мецниереба, 1971. 274 с.

585. Шевельов Ю. Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською. *Зібрані твори* / Лятуринська О. Торонто, 1983. С. 60.

586. Шевців Т. М. Автобіографічна пам'ять як необхідна умова конструювання автобіографічного наративу. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство.* 2011. Вип. 1(2). С. 153–159.

587. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1980. 614 с.

588. Шевченко Т. Тонечка – сіра Мишка : казка для дорослих. *Гоголівська академія*. URL : http://gak.com.ua/creatives/1/45898.

589. Шерех Ю. Третя сторожа : Література. Мистецтво. Ідеологія. Балтимор – Торонто, 1991. 455 с.

590. Шестопал І. А. Психологічні особливості професійної самореалізації жінок зрілого віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук, спец. : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія (соціальні та поведінкові науки). Острог : Нац. ун-т «Острозька акад.», 2017. 20 с.

591. Шибутани Т. Социальная психология / сокр. пер. с нем. В. Б. Ольшанського. Москва : Прогрес, 1969. 544 с.

592. Шиловська О. М. Психологічні особливості породження наративу як засобу саморозвитку особистостей : автореф. дис. ... канд. психол. наук *:* 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ : [Б. в.], 2003. 22 с.

593. Шинода Б. Дж. Богини в каждой женщине : Новая психология женщины. Архетипы богинь. Москва : ООО Издательство «София», 2008. 352 с.

594. Широкова О. Эмиграция и псиологические проблемы. URL : https://ru.delfi.lt/opinions/comments/oshirokova-emigraciya-i-psihologicheskie-problemy.d?id=67478286.

595. Шкуратова. И. П., Анненкова Е. А. Личностные ресурсы как фактор совладания с кризисными ситуациями. *Психология кризиса и кризисных состояний* : междисциплинарный ежегодник. 2007. Вып. 4. С. 17–23, 30. URL : http://hpsy.ru/public/x2636.htm.

596. Шпак Л. Л. Социокультурная адаптация : сущность, направление, механизмы реализации : дис. … д-ра социол. наук. Кемерово, 1992. 398 с.

597. Шпрангер Э. Два вида психологи. Москва, 1992. 364 с.

598. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Эрика Берна. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 416 с.

599. Штепа О. Психологічні ресурси як медіатор внутрішнього та зовнішнього «Я» людини. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 31. С. 559–568.

600. Штепа О. С. Психологічна ресурсність у структурі суб'єктності особистості. *Проблеми сучасної психології.* 2015. Вип. 27. С. 661–675. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_27_57.

601. Штепа О. С. Особливості смисложиттєвих орієнтацій осіб з різним рівнем сформованості психологічної ресурсності. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.* 2012. № 1032, вип. 50. С. 40–44.

602. Штерн В. Персоналистическая психология. *История зарубежной психологии (30–60-е гг. XX века).* Тексты / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. Москва : Изд-во Московского университета, 1986. С. 185–198.

603. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / пер. с польск. С. М. Червонной. Москва : Логос, 2005. 664 с.

604. Шутценбергер А. А. Синдром предков : Трансгенерационые связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы. Москва, 2005. 256 с.

605. Эльконин Б. Д. Введение в психологию развития. Москва : Тривола, 1994. 168 с.

606. Эриксон Э. Детство и общество. Изд. 2-е, перераб. и доп. Санкт-Петербург : Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. 592 с.

607. Эриксон Э. Проблемы Эго-идентичности. *Реферантивный журнал. Социология*. 1991. №1. С. 173–200.

608. Южанин М. А. Социокультурная адаптация в межэтнических взаимодействиях. *Россия и социальные изменения в современном мире* : сб. статей студентов : в 3 т. Москва : Макс Пресс, 2004. С. 70–77.

609. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва : Ренессанс, 1991. 300 с.

610. Юнг К. Г. Символы и метаморфозы либидо. Москва : Директ-Медиа, 2008. 839 с.

611. Як будувати власне майбутнє : життєві завдання особистості : монографія / Нац. акад. пед. наук України, Інт соціальної і політичної психології ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Київ, 2012. 512 с.

612. Якубовська О. Українські письменники в діаспорі. URL : http://palomnyk.at.ua/publ/migracija/literaturno_mistecka_tema/ukrajinski_pismenniki_v_diaspori/12-1-0-221.

613. Яланська С. П. Прикладні аспекти психології творчості. *Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості :* колективна монографія / за ред. В.Ф. Моргуна, Л.В. Герасименко, Р.М. Білоус. Кременчук : КрНУ імені Михайла Остроградського, 2016. С.129–143.

614. Юрченко В. М. Християнська психологія в контексті християнства, психологічної науки і практики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка.* 2013. Вип. 23. С. 290–297.

615. Ялом И. Лечение от любви и другие психотерапевтические проблемы / пер. с англ. А. Б. Фенько. Москва : Независимая фирма «Класс», 2007. 288 с.

616. Ямницький В. М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ : Б.в., 2005. 40 с.

617. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості : теорія та експеримент : монографія / АПН України, Півден. наук. центр АПН України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т., 2006. 363 с.

618. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / упоряд. М. Шафовал. Мюнхен : Український Вільний Університет, 1993. 217 с.

619. Янківська К. Історія української імміграції. Вінніпег : Проект зі збереження видавничої спадщини української еміграції, 1992. 51 с.

620. Ясь О. В. Літературно-науковий вісник. *Енциклопедія історії України*. Т. 6. / ред. кол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.

621. Ясь О.В. Еміграція українського населення. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* Т. 3 / ред. кол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України.Київ : В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.

622. Ang S., Dyne L. Handbook of cultural intelligence : theory, measurement and application. Armonk, New York, 2008. P. 3.

623. Berry J. W. Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied Psychology* : An International Review. 1997. 46 (1). P. 5–68.

624. Berry J. W., Annis R. C. Ecology, culture and psychological differentiation. *International Journal of Psychology.* 1974. 9(3). P. 173–193. URL : http://dx.doi.org/10.1080/00207597408247102.

625. Buhler Ch. Zur Psychologie des menschelischen Lebenslaufes. *Psychol. Rusich*. 1957. № 1.

626. Buler Ch. Basic theoretical concepts of humanistic psychology. *Amer. Psychol.* 1971. V. 26, № 4. P. 39–52.

627. Cohen S., Noberman H. Positive events and social supports as buffers of life change stress. *J. of Applied Social Psychology.* 1983. Vol. 13. P. 99–125.

628. Drego P. The Cultural Parent. *Transactional Analysis Journal.* Vol. 13, Num. 3. July, 1983.

629. Ellis, B. J., Figueredo, A. J., Brumbach, B. H., Schlomer G. L. Fundamental dimensions of environmental risk : The impact of harsh versus unpredictable environments on the evolution and development of life history strategies. *Human Nature*. 2009. 20. P. 204–268.

630. Ellis B., Oldehinkel A., Nederhof E. The adaptive calibration model of stress responsivity : An empirical test in the Tracking Adolescents' Individual Lives Survey study. *Development and Psychopathology*. 2017. 29(3). 1001–1021.

631. Frye N. Anatom y of Criticism. Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 1996. 382 p.

632. Furnham A., Bochner S. Culture Shock. Psychological reactions to unfamiliar environments. London ; New York : Methuen, 1986. 298 p.

633. Gandzilevska G., Levandovska M., Shyriaieva T. Psychological assistance of the personality in the period of mid-age crisis by means of psychodrama. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. Kosice, 2014. Vol. 2, №2. P. 140–144.

634. Gandzilevska G., Shyriaieva T. The Concept of National Identity and its Preservation in the Literary Works of Ukrainian Writers of Australian Diaspora. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (37), iss. 75. P. 95–97.

635. Gandzilevska G., Shyriaieva T. The peculiarities of national identity of australian ukrainians in the works of L. Bohuslavets. *Problems of Psychology in the 21st Century*. Scientia Socialis Lithuania, 2014. Vol. 8, № 1. P. 16–25. URL : http://oaji.net/articles/444-1403293468.pdf.

636. Ganzilevska G. B. Psychological and Hermeneutic Analyses of Versed «Testament» of Dmytro Nytchenko. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (27), iss. 51. P. 66–70. URL : www.seanewdim.con.

637. Gesell Arnold : themes of his work. New York, 1989.

638. Gesell A., Ilg F. L. Child development. An introduction to the study of human growth. New York : Harper, 1949.

639. Graves T. D. Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *South-western Journal of Anthropology*. 1967. 23. P. 337–350.

640. Handzilevska H. Psychological processing of the life scenario development of the emigrant writer D. Nytchenko . *Лабіринти реальності : зб. наук. праць за матеріалами ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції* (30–31 жовтня 2016 р.) / за заг. ред. д. філос. н. М. А. Журби Монреаль : СРМ «ASF». С.188–190.

641. Handzilevska H., Hilman A. Developnent of sanogenic thinking of student youth through the prism of socio-cultural adaptation. *International journal of new economics and social sciences*. Warszawa, 2018. № 1(7). P. 349–362.

642. Handzilevska H., ShyriaievaT. Psychdrama as a Means of Teaching Gifted Children English Language as a Second One. *Pedagogica dziecka* / red. M. Jurewich, A. Pawluk-Skrzypek. Lublin : POLIHYMNIA, 2014. P.133–140.

643. Hsieh H.-F., Shannon S. E. Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research.* 2005. 15(9). P. 12–78.

644. Jones E. E., Pittman T. S. Toward a general theory of strategic self-presentation. *Psychological perspectives on the self* / ed. by J. Suls. Hillsdale, New Jersey : Erlbaum, 1982. Vol. 1. P. 231–262.

645. Kahler T. Drivers – The Key to the Process Script. *Transactional Analysis Journal.* 1975. 5:3. P. 280–284.

646. Kahler T., Capers H. The Miniscript . *TAJ.* 1974. № 4. P. 26–42.

647. Katz L. Cultural scripts : the home-school connection. *Early Child Development and Care.* 1991. Vol. 73, iss. 1. P. 95–102.

648. Kim Y. Y., Gugykunst W. B. Cross-Cultural adaptation : Current approaches. Newbury Park, CA : Sage, 1988.

649. Kim Y. Y. Communication and Cross-cultural Adaptation, Multilingual Matters. Clevedon ; Philadelphia, PA, 1988.

650. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis : oral versions of personal experience. *Essays on the verbal and visual arts* / ed. by J. Helm. Seattle, WA: University of Washington Press, 1967. P. 12–44.

651. Lazarus R. S. Stress, appraisal, and coping. New York : Springer, 1984. 444 p.
652. Lysgaard S. Adjustment in a Foreign Society : Norwegian Fulbright gran tees visiting the United States'. *International Social Science Bulletin*. 7(1). P. 45–51.
653. Mead G. H. Mind, self and society. From the standpoint of a social behaviorist. Chicago : Univ. Press, 1946. 401 p.
654. Merton R. K. The Self-Fulfilling Prophecy. *The Antioch Review*. 1948. Vol. 8, No. 2 (Summer, 1948). P. 193–210. URL : http://www.jstor.org/stable/4609267.
655. Montgomery J. R. Components of Refugee Adaptation. *International Migration Review*. 1996. № 30(3). P. 679–702.
656. New Concept in Practice : On Therapy – A Dialogue with Aaron T. Beckand / Ellis A. *American Psychological Assotiation. 108th Convention.* Washington DC, 2000. August. P. 4–8.
657. Oberg K. Cultural Shock : Adjustment to new cultural environments. *Practical anthropology*. 1960. № 7. P. 177–182.
658. Ollah A. Psychological immunity : A new concept of coping and resilience [record]. *Coping & Resilience Internetional Conference* / The Brisbane Institute of Strenghths Based Practice. Dubrovnik – Cavtat, Croatia. October, 2009. URL : https://www.psychevisual.com/Video_by_Attila_Olah_on_Psychological_immunity_A_new_concept_of_coping_and_resilience.html.
659. Pasichnyk I. D., Handzilevska H. B., Nikitchuk U. I. Psychological immunity of Ukrainian migrants depending on childhood scenario sets. *Psychological Prospects.* 2017. 30. P. 145–156.
660. Redfield R., Linton R., Herskovits J. M. Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*. 1936. 38. P. 149.
661. Robine J.-M. La Gestalt-therapie. Morisset, 1994.
662. Rosenthal R. Critiquing Pygmalion : A 25-year perspective. *Current Directions in Psychologycal Science.*1994. 4(6). P. 171–172.

663. Stokes C. E. Representin' in cyberspace : Sexual scripts, self-definition, and hip hop culture in Black American adolescent girls' home pages. *Culture, Health & Sexuality.* 2007. Vol. 9, iss. 2. P. 169–184.

664. Tekcan A. İ., Kaya-Kızılöz B., Odaman H. Life scripts across age groups : A comparison of adolescents, young adults, and older adults. *Memory.* 2012. Vol. 20, iss. 8. P. 836–847.

665. Torrance E. P. The Search for Satori and Creativity. Buffalo ; New York : Creative Education Foundation, 1979.

666. Triandis H. C. Cross-cultural psychology. *Asian J. of Social Psychology*. 1999. Vol. 2. P. 127–143.

667. Ungerer F., Schmid H. J. An Introduction to Cognitive Linguistics. Harlow : Longman, 1996. P. 1–171.

668. Weis D. L., Worobey J. Sex-roles and family scripts in early childhood. *Early Child Development and Care.* 1991. Vol. 77, iss. 1. P. 109–114.

669. White R. W. Strategies of adaptation : An attempt at systematic description. *Coping and adaptation* / Coelho G. V., Hamburg D. A., Adams J. E. NewYork : BasicBooks, 1974. P. 47–68.

670. Young J., Klosko J., Weishaar M. Schema therapy. New York ; London, 2003.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акмеологічні технології

Додаток А1.

Акмеологічний тренінг.

Мета: відновлення акмересурсів життєвого сценарію та розвиток акмекомпетентностей українських емігрантів.

Завдання:

1. Актуалізація ресурсного потенціалу життєвого сценарію українських емігрантів;
2. Діагностика життєвих сценаріїв українських емігрантів засобами казкотерапії та психодрами;
3. Корекція акмебар'єрів та відновлення акмересурсів життєвого сценарію українських емігрантів;
4. Розвиток акмекомпетентностей емігрантів.

Тривалість: 24 годин (8 годин у день).

Орієнтовна кількість учасників: 8–12.

Ведучий групи називає ціль зустрічі, представляється і знайомить учасників зі своїми уявленнями про те, що для нього є «життєвий сценарій», «акмересурси життєвого сценарію». Після цього ведучий вводить правила поведінки в групі на період тренінгу та пропонує поділитись очікуваннями учасників.

Перший етап

Ведучий пропонує обрати три метафоричні карти (одну – Я-ідеальне (бажання), другу – Я-реальне (можливості), третю – Я-неприйнятне (ресурс досягнення)) та розповісти про себе.

Другий етап

Далі пропонує уявити казкового героя, з яким учасник себе ідентифікує; намалювати його; написати про нього казку та співвіднести події метафоричного наративу з життєвими подіями.

Час: 20–30 хв.

«Намалюйте літературного персонажа, з яким Ви себе ідентифікуєте».

Мета: внутрішня сконцентрованість на головному герою (метафоричного) наративу. Опредмечення через малюнок емоційного ставлення до себе та свого життя.

Матеріали: різнокольорові олівці і папір.

Інструкція: для виконання цієї вправи не потрібно вміти малювати чи гарно писати. Просто візьміть папір та олівці та вільно малюйте. А коли завершите, напишіть про цього героя казку або розповідь.

Коли учасники закінчили малювати, ведучий запрошує учасників за бажанням поділитись своїми враженнями та зачитати казку чи розповідь.

Індивідуальна робота з наративом учасника відбувається за алгоритмом роботи з казкою О. Колобовнікової:

- учаснику пропонують вибрати казкового героя, з яким він себе ідентифікує; намалювати його; написати про нього казку; співвіднести казкового героя і події казки з особистістю та життєвими подіями клієнта;
- усвідомлення сценарію, закодованого символами казки: характеризують персонажі і події, які мають важливе значення; проводять паралель із життям; визначають «крапку теперішнього» для розмежування минулого (до крапки) та майбутнього (після);
- прояснення бажаного майбутнього: виділяють сценарне майбутнє, пояснюють символи. У разі бажання клієнта змінити його, пропонують написати казку про бажане майбутнє. Якщо крапка теперішнього наприкінці, пропонують написати продовження;
- терапевтичний етап: якщо майбутнє бажане, то прояснюється, що заважає досягнути змін, як їх досягнути. Терапевтичну казку пишуть до найменш зрозумілого місця (зазвичай це те, що відображено після крапки теперішнього).

Робота з клієнтською казкою супроводжується гештальт-аналітичною сесією. Акцентується увага не лише на почуттях, які переживає клієнт, а й на інтерпретації використаних символів.

Третій етап

Для усвідомлення учасниками свого авторства щодо життя та розвитку ресурсів ведучий може запропонувати створити альтернативні тексти про себе (метод М. Уайта і Д. Епстона). Для оптимізації цього процесу ведучий використовує наративні техніки, зокрема деконструкцію (вивчається контекст виникнення дискурсивних приписів), ампліфікацію (перетворення історії в метафору), відновлення участі (залучення інших учасників групи до пошуку нових точок зору на вирішення проблеми).

Ведучий прояснює засоби досягнення та реалізації планів (акмересурси) та прояснює психологічні бар'єри акмереалізації життєвого сценарію (деструктивні сценарні заборони). В індивідуальній роботі для подолання бар'єрів акмерозвитку емігрантів ведучий використовує прийом *перерішення* (Р. і М. Гулдінги), тобто прийняття нового сценарного рішення шляхом перегравання сценарних ситуацій, де була отримана заборона на певну форму активності, яка є актуальною для учасника на сьогодні (психодраматична техніка «Повернення в часі»).

Ведучий пропонує учасникам «зустрітись» зі своїми страхами, означити їх, намалювати та перемалювати безпечну форму. У роботі з «внутрішнім критиком» використовується техніка «Оксамитова ковзанка» (Д. Енрайт), мета якої змінити перспективу у ставленні до себе, сформувати позитивний стан. Учасникам пропонується пригадати репліки, якими зазвичай вони критикують себе, та придумати інші, які не додають нічого нового, однак пропонують інший, менш травмувальний погляд на ситуацію. Альтернативою цієї вправи можуть бути індивідуальні психодраматичні роботи за темою «Захист життєвого проекту» або ж написання групової казки за сюжетом «Синя борода» (Шарль Перро), яку потім пропонується розіграти.

Четвертий етап

На наступному *етапі тренінгу* ведучий пропонує вибрати одну кольорову стрічку та одну іграшку (набір стрічок розміром 1,5 м різних кольорів та настільні іграшки ведучий готує заздалегідь), із якими учасник асоціює свій життєвий шлях та себе, відповідно. Далі ведучий пропонує учасникам розділитись на пари, за

бажанням із кимось ближче познайомитись після почутого. Ведучий пропонує розмістити свою іграшку на стрічці так, щоб за нею було минуле, а перед нею – майбутнє. За допомогою декоративних камінців або інших іграшок позначити ключові події до теперішнього і плани на майбутнє (принаймні першу значущу заплановану подію). Після цього пропонується в парі обговорити зображене. Дозволяється ставити питання, особливо що стосується планів: як досягнути запланованого.

Час: 30–40 хв. Після вправи обговорюється враження учасників.

Альтернативою цієї вправи може бути інша, коли ведучий сам підходить до кожного учасника. Після короткої екскурсії в його минуле («Техніка повернення в часі») ведучий пропонує учаснику стати на місце запланованої події й «передати повідомлення самому собі», як її досягнути (Техніка «Здійснення мрій»).

Зазвичай після такого розігріву виділяється учасник, який хоче попрацювати зі своїм майбутнім життєвим вибором. Для цього ведучий може запропонувати психодраматичну техніку «Проекція в майбутнє», адаптовану до казки, де герой на роздоріжжі, біля каменю, вирішує, куди рухатись далі. Так, клієнту (протагоністу) пропонується вибрати три стрічки, розмістити їх у формі розгалуження трьох доріг, які з'єднує камінь, та озвучити свої вибори. Далі, як і в казці, учаснику пропонується продовжити речення: «Направо підеш, що знайдеш?», «Наліво підеш…», «А прямо…». Після короткого обговорення відповідей ведучий запитує, чи клієнт хоче пройтись цими дорогами. У разі позитивної відповіді ведучий супроводжує протагоніста по кожній дорозі через невеличкі вікові проміжки часу. Із кожної подорожі обов'язково герой, який стоїть біля роздоріжжя, має отримати повідомлення від того, хто долає дорогу: чи варто обирати цей шлях? Після прийняття рішення протагоніст отримує емоційний відгук групи. Вправа скерована на отримання ресурсу клієнтом для того, щоб відчувати комфорт «тут і зараз», а тому часто в реальному житті клієнти роблять вибори, які не збігаються з тими, які були обрані в роботі.

На завершення тренінгової роботи дається інтеграційна вправа на побудову «підтримувального» ресурсного соціального атому з метою усвідомлення підтримки зі сторони оточення.

Додаток А2.

Щоденник мігранта

Як знайти акмересурс

Часто ми відмовляємося від своїх мрій, тому що немає сили, опори, підтримки, енергії, тобто ресурсу, для їх реалізації. Ця незадоволена потреба час від часу нагадує про себе, однак ми й надалі наполегливо робимо вигляд, що цього не помічаємо. Історія знову і знову, циклічно повторюється, формуючи так деструктивну сторону життєвого сценарію. Можливо, саме сьогодні настав час переглянули своє ставлення до ситуації, до себе, інших та знайти те, що допоможе зробити перший крок до маленької перемоги.

Знання та вміння є вагомим ресурсом у будь-якій життєвій сфері, а тому пропонуємо короткі теоретичні постулати та відповідні завдання, які сприятимуть усвідомленню шляхів вирішення життєво необхідних питань.

Тривалість адаптації не має чітких меж (від декількох місяців до п’яти років). Основними показниками успішної психологічної адаптації є психологічний комфорт (відчуття задоволення, переживання внутрішньої гармонії) та соціальний статус. Головним компонентом неуспішної адаптації є втрата ресурсів. Цьому можна запобігти, якщо постійно вчасно їх відновлювати. Опорою в цьому процесі є соціальна підтримка, що включає такі компоненти (Л. Е. Орбан-Лембрик, Ю. Подгурецькі [385]):

- емоційний (упевненість у тому, що про людину турбуються, її люблять і високо цінують); комунікативний (задовольняється потреба в тому, щоб виговоритися);
- оцінний (відбувається ситуація соціального порівняння, у ході якої індивід отримує відповідь на питання про правильність свого ставлення до того чи того факту чи явища);
- інформаційний (має місце конкретна інформація про те, як сприймати ситуацію);
- інструментальний (отримання конкретної дієвої допомоги).

Завдання № 1

Заповни рисунок, до кого б ти першого звернувся за допомогою (перше коло), другого (друге) і т. д.

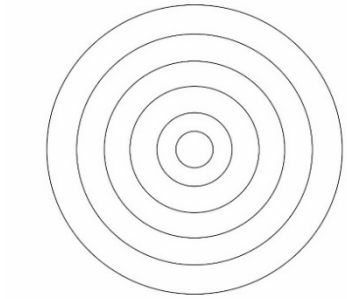

Підтримкою може стати і цей щоденник, який пропонуємо вести в супроводі психолога.

Завдання № 2

Напиши: «Що дає мені силу, енергію?»

.....……

Це те, що ти вже знаєш про себе, а тепер спробуємо дослідити твої зони росту. Наступне завдання краще виконувати через 36 годин. Нехай несвідомість наша теж попрацює.

Завдання № 3

Спробуй схематично відтворити дерево свого роду

Зрозуміло, що це дерево зберігає багато таємниць, страхів, незавершених справ. Однак спробуй зосередитись на цінностях, переконаннях, віруваннях. Які б ти хотів передати своїм дітям? ……

Як схематично ти б зобразив цей скарб? …….....….....

Пригадай, які ролі найчастіше виконували твої предки? Які забороняли собі? Чому? ….....

Які ролі у Вашому роду вважаються ресурсними? .....

Чи хотів би ти розширити свій рольовий репертуар? …….....……

Наприклад, П. Горностай виділяє такий репертуар життєвих ролей: Переслідувач, Грішник, Художник, Виконувач, Посередник, Святий, Комік, Спостерігач, Розумник, Переможець, Керівник, Програвший, Поранений, Страждалець, Цап відбувайло, Працелюб, Іпохондрик, Експлуататор, Критик, НЕпереможець, Спокусник(-ця), Сповідувач, Цілитель, Суддя, Консультант, Бог / Богиня, Проповідник, Жертва, Всезнайка, Рятівник.

Які ролі ти б хотів спробувати у своєму житті? .....

Ролі зазвичай виконують для глядача? Хто твій глядач? Для кого ти граєш свою провідну роль? .....

Чи хотів би ти змінити амплуа? .....

Тоді кому б ти довірив авторство своєї п'єси? .....

Які емоції, почуття дозволялись / заборонялись? .....

У що вірили твої предки? А ти? .....

За що б ти хотів подякувати своєму роду? .....

Так склалась Доля, хто чи що на це вплинув (-ло)

Якщо **Доля** – це…

- родове несвідоме (генетичний код) (Л. Зонді, М. Боуен, Н. Пезешкіан, Б. Хеллінгера);
- помилки, які люди не можуть або не хочуть виправляти (З. Фройд);
- результат стосунків із батьками, зумовлений архетипами (К. Юнг), фантазією матері (С. Биркхойзер-Оера);
- певна зумовленість життєвих подій (М. Литвак);
- суспільні ілюзії (Д. Бюдженталь);
- особливі життєві ситуації, які не підвладні вирішенню (Ф. Василюк), зумовлені паном Випадком (Т. Титаренко);
- життя перетворюється в долю шляхом осмислення, надання цілісності й завершеності певному відрізку (Н. Чепелєва);

- здійснення деякого плану відповідно до «Моделі Світу» (Т. Цивян), тобто об'єктивної долі;
- життя в його підсумковому синтезі (М. Махній);
- результат розгортання життєвого сценарію (Е. Берн);
- твій варіант ……..…….....……..

то **життєвий сценарій** – це

- несвідомий план життя
- уявлення про очікувані життєві події
- свідоме конструювання життя
- модель поведінки особистості
- спосіб задоволення бажань, мрій, потреб
- організація психологічного простору
- ресурс для вирішення життєвих проблем
- психологічний імунітет
- спосіб адаптації до змін
- сукупність цілей та завдань
- мотив, установка на життя
- обмеження життєвої активності та надактивність та ін.
- твій варіант …….....……..

Е. Берн тлумачить життєвий сценарій як програму, яка безперервно діє і яка виникла в ранньому дитинстві під упливом батьків, визначає поведінку людини у вирішальні моменти її життя та відображає у вигляді формули:

РБВ → Пр → З → ВВ → Розв'язка,

де РБВ – ранній батьківський вплив (транзакції), Пр – програма (план, схема), З – згода дотримуватись програми, ВВ – вирішальні вчинки (шлюб, виховання дітей, розлучення та ін.).

Поведінка, що відповідає цій формулі, є частиною сценарію; в іншому разі – не входить у його структуру. Крім того, доля залежить від *волі людини та її способу мислення.*

Формула сценарію проста: заборони, приписи батьків плюс відповідні наші рішення про те, як їх дотримуватись. Тобто сценарій залежить від досвіду наших батьків і від нашої волі. Звичайно, є й інші складові, які виконують вагому роль у процесі адаптації до життя, нових ситуацій, нових вражень. Те, на що ми можемо опиратись у важкі ситуації, те, що ми отримали у спадок від наших предків.

Водночас ми розвиваємось, набуваємо власного досвіду, сили, і життєвий сценарій, як звичка нашої внутрішньої Дитини, інколи обмежує ресурсні можливості Дорослого. Настає час, і певні батьківські заборони, які так довго нас оберігали, ми в силі замінити на певні дозволи, принаймні частково. Адже надмірна опіка, як гіперімунітет, може стати завадою для пізнання нових можливостей.

Із вдячністю і повагою ми можемо використовувати цей досвід за потреби, а можемо вибрати інший спосіб, адже сценарій – це ще не вистава! І тільки тобі вирішувати, які в ньому будуть сюжет і герої.

Чим відрізняється Життєвий Сценарій від Долі? .....

……..……..……

Завдання № 4

У нашому розумінні процес формування акмересурсів життєвого сценарію має декілька рівнів[1]. Кожному з них відповідають певні компетентності. Спробуй заповнити Таблицю 1 своїм баченням внутрішніх і зовнішніх ресурсів.

[1] Запропоновано компоненти ресурсу життєвого сценарію та їхнє співвідношення відповідно до теорії архетипів К. Юнга та сучасної концепції рівневої структури творчості (Л. Бобир). Див. С. 116.

Таблиця 1

Життєві компетентності у вимірі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію

Рівень	Ресурси			Компетентності
	внутрішні	зовнішні		
Несвідоме				
Свідоме				

Завдання № 5. Установки. Драйвери.

Ресурсом міжкультурної адаптації є базові переконання (первинна філософія людини), що виражається у ставленні до себе і світу.

Спробуй метафорично описати це ставлення:

Який я? …….....

Який світ? …….....

Які інші люди? …….....

Адекватною позицією вважається Я+, Світ+, Люди +.

ЖС залежить від ставлення до життя, себе, інших, природи, Вищої сили. Водночас усе це є нашим ресурсом, адже його можна знайти в собі, наприклад, впевненість у своїх силах; інших (наприклад, попросити допомоги); природі, вірі й т.д. Звичайно, сформоване ставлення зумовлене сімейними цінностями і є багато причин, чому наша філософія життя саме така, однак саме від неї залежать наші сценарні установки (рішення), які визначаємо як ресурс життєвого сценарію в дитинстві та зону розвитку в дорослому житті.

Сценарні установки – це наші думки, якими можна управляти.

Спробуй сформулювати свої позитивні установки на себе, стосунки з людьми і природою.

Я – особистість, …….

Моє життя – досить цікаве, ……..

Стосунки з людьми – сприятливі, …….

Природа вносить гармонію, ……..

Отож, наше мислення, як і інтуїція, відчуття, почуття, – це теж наш ресурс.

Механізмом деструктивної частини життєвого сценарію є драйвер, батьківська директива, приписи, що потім у формі негативних думок запускає певний тип сценарію, особливо у стресовій ситуації.

Такі драйвери мають вплив і на **стратегію адаптації** до нового середовища.

Так, найбільш вираженими драйверами в українських емігрантів, згідно з нашим дослідженням, є «Подобайся, звеселяй інших», «Щосили намагайся (старайся)», «Будь сильним».

Завдання № 6

Простеж, які думки найчастіше приходять до твоєї голови

Драйвер	**Думки**[2]	
Будь досконалістю	Мені здається, що я можу зробити краще все, що я роблю.	
	Усе в мене виходить не так як треба.	
	Потрібно все робити якнайкраще.	
	Краще взагалі нічого не робити, ніж зробити це погано.	
Будь сильним	За будь-яких обставин потрібно тримати себе в руках.	
	На мою думку, людина вразлива, коли проявляє свої почуття	
	Я завжди роблю все самостійно.	
	Емоції – це діло слабких.	
Звеселяй інших	Я щасливий, коли задоволені потреби інших.	
	Недобре відмовляти, якщо тебе про щось просять.	
	Я вважаю, що потрібно прагнути до того, щоб в оточення складалася хороша думка про тебе.	
	На мою думку, спочатку потрібно піклуватися про інших, а вже потім про себе.	

[2] Опитувальник С. Максимової. *Творчество : созидание или деструкция :* монография / С. В. Максимова. Москва : Академический проект, 2006. 222 с.

Старайся	За будь-яких обставин я дійду до своєї мети.		
	Мені здається, якщо щось виходить легко, воно не таке цінне		
	Я не винна через те, що щось не вийшло, я старалася.		
	Якщо щось не виходить, я втішаю себе тим, що зробила все, що в моїх силах.		

Є ще драйвер Поспішай, який реалізується майже у всіх сценаріях.

Услід за Е. Берном, який стверджував, що сценарій може програватися в нетривалих проміжках часу, Т. Кейлер, описав п’ять драйверів (характерний набір поведінкових реакцій) та встановив зв’язок їх зі сценарним процесом. За Т. Кейлером, ці п’ять директив відображають деструктивну сторону сценарію. Із цієї таблиці можеш дізнатись, яка схема деструктивної сторони життєвого сценарію в тебе переважає.

Таблиця 2.

Зв’язок драйверів зі сценарним процесом

Вид сценарію	*Характеристика сценарію*[3]	*Драйвер*
Доки не (Перш ніж)	«Ти ОК, коли все робиш правильно». Девіз: Я не можу це робити, доки не виконаю інше, не таке хороше. Міф про Геракла (щоб стати богом, він мав виконати низку завдань).	Будь досконалим («Be perfect»)
Після	«Ти ОК, коли подобаєшся іншим». Девіз: «Я можу радіти сьогодні, але завтра за це маю заплатити». Міф про Дамокла (жив у постійному страсі).	Подобайся (принось задоволення) іншим («Pleasure others»)
Ніколи	Ти ОК, коли приховуєш свої почуття і бажання від інших. «Я ніколи не отримаю того, чого найбільше хочу». Міф «Танталові муки». Тантал, який приречений вічно відчувати голод та спрагу. Хоча просто треба зробити крок убік.	Будь сильним («Be strong»)
Завжди	«Чому ж це завжди зі мною?». Міф про Арахну (майстриню вишивки). Зберігати незадоволену потребу краще, ніж змінити щось на краще.	Щосили намагайся (старайся) («Try hard»)

[3] Летова И. Жизненные сценарии. URL : http://letova.com/pishha-dlya-razmyshlenij/biblioteka-tranzaktnogo-analiza/.

Продовження Таблиці 2

Майже 1	Міф про Сізіфа, який майже викотив камінь, а той знову зірвався. «Цього разу я майже досягнув успіху».	Подобайся (принось задоволення) іншим + Щосили намагайся (старайся)
Майже 2	Вершина досягається й одразу з'являється інша.	Подобайся (принось задоволення) іншим + Будь досконалим
Невизначеності (відкритий кінець)	«Досягнувши мети, я не знаю, що робити далі». Міф про Філемона й Бавкіду (росли, як дерева).	Подобайся (принось задоволення) іншим + Будь досконалим

Завдання № 7

Спробуй по-іншому подивитись на свою життєву ситуацію. Допиши свій варіант позитивної установки на життя.

Таблиця 3.

Директиви та полярні їм дозволи

Директива (за Т. Кейлером)	*Дозвіл*	*Полярність директиві*
Будь досконалим («Be perfect»)	Будь собою	Просто «будь»
Подобайся (принось задоволення) іншим («Pleasure others»)	Подобайся собі	Приймай себе таким, яким ти є
Будь сильним («Be strong»)	Виражай свої бажання	Сила в тому, щоб зізнатися, чого ти хочеш; будь різним залежно від ситуації
Щосили намагайся (старайся) («Try hard»)	Зроби	Зроби, що тобі під силу
Поспішай («Harry»)	Не поспішай	Працюй у своєму темпі

Сценарій обмежують і заборони батьків. Так, відповідно до нашого вивчення сценарних установок українських емігрантів, найбільш вираженими є заборони: Не роби, Не будь маленьким, – які провокують такі рішення, як «Я ніколи нічого не зроблю правильно» та «Я більше ніколи не зроблю нічого дитячого», відповідно. Своєю чергою, такі установки блокують спонтанність та креативність

індивіда, характерні для його дитячого Его-стану, та відповідають за адекватне пристосування до змінених обставин.

Вагомим ресурсом людини є творчість. Однак заборона **не твори**[4] блокує цей ресурс. Наприклад, якщо ти часто чув такі фрази, коли тобі приходила нова ідея, то прийшов час дозволити собі вчинити по-іншому:

Все це дурниці; Зараз на це немає часу; Нічого нового придумати не можна, все вже придумали; ***Мрії ніколи не збуваються***

Мрія – це теж ресурс. Дозволяй собі мріяти. Є така техніка: разом із друзями можна придбати гелеві кульки різних кольорів. І на них написати свої бажання, найголовніше бути з собою чесним. Чого ж насправді ти хочеш? Перша думка найбажаніша. Отож, пишемо, і всі разом під оплески і сміх відпускаємо кульки з мріями в небо. І далі живемо своїм життям. Зазвичай на 70% вони здійснюються. Головне – сильно захотіти, відчути ніби вона здійснилась – і відпустити. Нехай несвідомість попрацює. Інколи я ще запитую себе: а що буде першим кроком до здійснення моєї мрії? – і роблю цей перший крок. Допомагає цьому смисл. Це і є механізм ресурсу.

Ось список тверджень, які сприяють позитивному мисленню. Вибери ті, які подобаються, і повторюй їх за потреби.

Я зробив (ла) все, що від мене залежить	
Я з радістю прийму чиюсь допомогу	
Я є – і це чудово!	
Я завжди можу змінити свої рішення залежно від обставин	
Якщо щось не вийшло з першого разу – це нормально	
Я маю право на успіх	
Я приймаю себе таким (ою), яким (ою) я є	
Я гідна (ий) любові та поваги	
Моя сила в тому, щоб зізнатися, чого я хочу	
Я різний (а) залежно від обставин	
Я роблю все, що мені під силу	

[4] З опитувальника С. Максимової.

Я працюю в своєму темпі	
Я з повагою ставлюсь до своїх почуттів, навіть якщо вони не завжди позитивні	
Інколи мені треба більше часу, щоб подумати	
Бувають ситуації, коли до правильного рішення можуть привести справжні почуття	
Я шукаю нові можливості для самовираження	
Я отримую задоволення від прояву своїх емоцій у творчості і спілкуванні	
Я маю право бути слабким (ою) і звернутись за допомогою, коли мені важко	
Я допомагаю іншим, коли маю на це сили й бажання	
Мріяти корисно, це дає можливість світу дізнатись, чого ти хочеш	

Ми розглядаємо Долю як результат розгортання життєвого сценарію тут і зараз. Спробуємо зрозуміти, що ми маємо на сьогодні.

Діагностика сценарію

Життєвий сценарій, який часто формується на основі ранніх вражень, співвіднесених із певним сценарієм, запозиченим із казки, розповіді, історії, міфу або легенди, підкріплюється під час батьківського виховання, виправдовується наступними подіями й завершується так, як було визначено з самого початку. Метафорично сценарій автор транзактної теорії називає «внутрішнім демоном» – психологічним імпульсом, який підштовхує з великою силою людину назустріч долі. Життєвий сценарій залежить від наших уявлень про себе, про інших, про навколишнє середовище. Зрозуміти свій життєвий сценарій можна різними способами, формами й засобами. Сьогодні це буде казка / історія.

Завдання № 8[5]

Пригадай, яким казковим / літературним героєм у дитинстві найбільше захоплювався? Намалюй його. Яке в нього ім’я? Назви його основні три характеристики. Що він любить? Із ким дружить? ворогує? Напиши про нього історію. Як вона називається?

……

……

[5] Базою розробки алгоритму роботи з казкою обрано метод А. Колобовнікової та дослідження О. Духнич

Хто головний герой? ……..

Підкресли:

Він позитивний чи негативний? Активний чи пасивний? Агресивний чи миролюбний? Визначений чи невизначений у своїй долі? Задовільняє чи не задовільняє свої потреби? Уникає небезпеки чи шукає небезпеку? Націлений на минуле (повернути «як було») чи на майбутнє (змінити на нове)? Легко пристосовується до середовища чи важко? Самостійно досягає цілі чи звертається за допомогою? Шукає конкретний об'єкт чи виконує місію? Сповідує свої інтереси чи інтереси середовища?

Що він хоче? …….

Яким способом? …….

Як із ним треба поводитись? …….

Чи є ще герої в казці? …….

Вони йому допомагають чи потребують допомоги? …….

Чи є ворожі персонажі? …….

Хто переможець у цій казці? …….

Спробуй почитати казку від свого імені. Наприклад: жив-був Я…. Як тобі ідея, що це казка про тебе, а всі інші герої це частинки твого Я? …….

Навіть якщо ти не сприймаєш цього, спробуй провести паралель зі своїм життям, що відгукується, а що ні? …….

Якщо герой позитивний, то що заважає тобі бути подібним до нього? …….

Якщо негативний, що не приймють у тобі інші? .....

Чи є ще негативні герої в казці? .....

Є така теза, що те, що ми не приймаємо, – це наша Тінь, і саме в ній найбільше ресурсу)

Усі помічники в казці – це теж твій внутрішній ресурс ...……..

То що на сьогодні ти вже маєш? .....

Підкресли:

Як головний герой ставиться до оточення? Він легко чи важко адаптується? Що йому допомагає? ..... а що заважає? .....

Самостійно досягає цілі чи звертається за допомогою? Сповідує свої інтереси чи інтереси середовища? Шукає конкретний об'єкт чи виконує місію? Якщо останнє, то яку саме місію? .....

Де зараз ти знаходишся в цій казці? Постав у ній крапку теперішнього.

До крапки – минуле героя, після – майбутнє.

Про таке майбутнє ти мрієш? ……..…….

Якщо так, то що буде першим кроком для його досягнення? .....

Спробуй відчути себе вже тим майбутнім. Де знайти тобі ресурс іти до нього? …..

Якщо ні, то напиши, як би ти хотів, щоб розгорталось майбутнє головного героя (твоє). Перепиши своє майбутнє

……

……

Яка мораль казки? ….....

Ось те, чим ти керуєшся на сьогодні.

Завдання № 9

Стародавні мудреці вважали, що життя має форму колеса, яке так і називається «Колесо життя»[6]. Відповідно до цього світогляду, все в житті має співіснувати в гармонії.

· намалюй на аркуші паперу велике коло;

· намалюй 8 спиць від центра до великого кола, кожна з яких прямо протилежна іншій і яка може продовжуватися за лінією великого кола. *Кожна спиця «Колеса життя» відповідає за певну сферу життя людини*;

· познач кожну спицю так: духовна (*сприйняття духовної культури людства; оцінка власних здібностей, можливостей в контексті дійсних ідеалів і*

[6] Ця загальновідома методика запропонована Біллом Райном на семінарі Дитячого Християнського Фонду (ДХФ) у травні 2001 року й належить ДХФ (м. Київ).

світогляду); інтелектуальна *(здатність знаходити інформацію, засвоювати нові знання, використовувати їх, приймаючи ті чи ті життєві рішення)*; емоційна *(вміння адекватно переживати все, що відбувається, розуміти емоції та почуття інших, керувати своїм емоційним станом)*; фізична *(індивідуальні особливості організму), генетична спадковість (рівень фізичного розвитку органів і функційних систем організму)*; соціальна *(здатність будувати та підтримувати позитивні стосунки з іншими)*; професійна *(самовизначення, самореалізація в обраній професії)*; екологічна (*ставлення людини до природи, її вплив на навколишнє середовище)*; психологічна *(вміння пристосовуватися до мінливих умов життя, розвиватися і самовдосконалитися)*.

· Кінець і початок спиць познач так, щоб біля центра зібралися назви з негативним забарвленням, тобто зі знаком «–» , а біля великого кола – назва з позитивним забарвленням, зі знаком «+»:

– духовна (активний – неактивний);

– інтелектуальна (самовдоволений – допитливий);

– емоційна (нестійкий – стійкий);

– фізична (нездоровий – здоровий);

– соціальна (самотній – несамотній);

– професійна (незадоволений – задоволений);

– екологічна (небережливий – бережливий);

– психологічна (неадаптований – адаптований).

Знайди і познач на кожній спиці місце, яке найбільше відповідає їхньому стану, а потім з`єднайте ці позначки суцільною лінією. Кожна зі спиць утримує наше колесо в рівновазі. Кожна вимагає нашої уваги. Необхідно розвивати наші спиці рівномірно для того, щоб прожити життя гармонійно.

Запитання для обговорення:

– Чи утворилося коло? …….....

У якій сфері життя (на твою думку) ти найбільше благополучний, почуваєшся найбільш упевнено? …….....

Які сфери твоєї життєдіяльності варто удосконалити? .....

Якби тобі вдалось потрапити в Чарівний магазин, де б продавались почуття, емоції, цінності, переконання, установки, рішення, особистісні характеристики тощо, що б ти купив там для реалізації задуманого та чим заплатив (чого в тебе забагато)? ……..

Завдання № 10

Письменникам-емігрантам допомагали листи, які вони писали своїм друзям, рідним, коханим. Напиши лист собі через……. років (про цілі, бажання, мрії, шляхи їх здійснення тощо)

……

……

Додаток Б

опитувальник ранніх дитячих рішень С. Максимової

(адаптований українською мовою (Г. Гандзілевська, У. Нікітчук)

Інструкція:

Перед Вами ряд тверджень. Усі вони – це думки, що час від часу виникають у багатьох людей. Щодо кожного твердження оцініть, будь ласка, як часто подібна думка виникає у Вашій голові. Правильних чи неправильних відповідей тут немає.

Шкала для відповідей: «Ніколи»; «Якщо й думаю так, то рідко»; «Час від часу думаю так»; «Ловлю себе на цій думці частіше, ніж хотілося б»; «Не можу позбутися цієї думки».

1. Я взагалі не знаю, хто я і що я тут роблю.
2. Швидше б все закінчилося.
3. Без мене всім буде краще.
4. Смерть – це вирішення всіх проблем.
5. Я – зайвий елемент у цьому світі.
6. Я не бачу сенсу життя.
7. У мене не виходить зробити важливі справи.
8. Я відчуваю себе зайвим.
9. Моя присутність у цьому світі нічого не змінює.
10. Я – причина всіх незгод своїх рідних та оточуючих мене людей.
11. Я не хочу дорослішати.
12. Краще назавжди залишусь маленькою/маленьким.
13. Я залежу від інших.
14. Мені хтось допомагає.
15.Мені зручно, коли за мене вирішують інші.
16. Я потребую сторонньої допомоги.
17. Я не можу зробити щось самостійно.
18. У мене нічого не вийде без сторонньої допомоги.
19. Мені не потрібна чиясь допомога.
20. Я завжди роблю все самостійно.
21. За успіхом завжди слідує невдача.
22. Мені не щастить.
23. Мені здається, я не заслуговую на перше місце.
24. Мені ніколи не досягти успіху.

25. Мені завжди не щастить.
26. Якщо щось не вийшло з першого разу, то це нормально.
27. Я маю право на успіх.
28. Кожен в чомусь буває кращий.
29. Не можна завжди бути щасливим.
30. Успіх – це не про мене.
31. Бути в центрі уваги – випробування для мене.
32. Я думаю, що бути першою (-им) це важко.
33. Певне, що з цього нічого хорошого не вийде.
34.Спочатку потрібно піклуватися про інших, а вже потім про себе.
35. Це недосяжно.
36. Це не для мене.
37. Це занадто складно.
38. Не хочу перемагати
40. Перемога не приносить мені задоволення.
41. Робитиму, як забажаю.
42. Не буду слухати інших, а буду робити те, що хочу.
43. Навряд чи я можу довести справу до кінця.
44. Не моя вина, що в мене нічого не виходить.
45. Я не можу зробити нічого, що вартує уваги.
46. Я не можу вплинути на обставини.
47. Це в мене не виходить (математика, футбол, ще щось).
48. Я можу зробити краще все, що я роблю.

49. Все в мене виходить не так, як треба.
50. Нехай це зробить хтось інший.
51. Нікому не можна довіряти.
52. Краще не кохати, щоб не розчаровуватись.
53. Кохання завжди приносить біль.
54. Я не вартую кохання.
55. Любов приносить велике розчарування.
56. Якщо хтось каже, що кохає, потрібно бути насторожі.
57. Мені добре бути самотнім (самотньою).
58. Близькість приносить багато проблем.
59. Мені ніхто не потрібен.
60. Стосунки – це даремне витрачання часу.
61. Мені здається, я не нормальна (нормальний).
62. Не турбуйте мене, я хворію.
63. У мене не вистачить сил, щоб побороти будь-яку хворобу.
64. Хвороби переслідують мене.
65. Я напевно зійду з розуму.
66. Коли я хворію, всі краще ставляться до мене.
67. Що ж поробиш, якщо я хвора (ий).
68. Я божевільна (ий).
69. Хворіти не так вже й погано.
70. Коли хворієш, то принаймні не потрібно вирішувати проблеми.
71. Я – це остання буква алфавіту, не потрібно виставляти своє «Я» на загал.
72. Всім байдуже до мене.
73. Мої думки переживання нікого не хвилюють, нікому не потрібні.
74. Я можу стати значимим (значною), але ніколи не проявлю цього.
75. Мене ніхто не цінує.
76. Я вважаю, що краще не думати про проблеми.
77. Якщо не знаєш чогось, краще запитати, ніж вигадувати самотужки.
78. Я ніколи не вирізнялась (вся) інтелектуальними здібностями.

79.Краще не давати волі почуттям.
80. Соромно відчувати те, що я відчуваю.
81. На мою думку, людина вразлива, коли проявляє свої почуття
82. Я нічого не відчуваю.
83. Емоції – це діло слабких.
84. Не дозволю своїм почуттям керувати розумом.
85.Я ніколи не думаю про те, що відчуваю.
86. Я ніколи не плачу.
87. Потрібно стримувати свої емоції.
88. Відчувати – це даремно витрачати свої сили.
89. Я не винна, що в мене нічого не виходить.
90. Уподібнитись іншим означає втратити себе.
91. Бути членом групи – це дурість.
92. Бути в групі означає слідувати стадному інстинкту.
93. Перебуваючи в групі, перестаєш бути індивідуальністю.
94. Я не вважаю себе учасником жодної з груп.
95. Бути в групі означає нести відповідальність за неї.
96. В групі до мене ніхто не прислухається.
97. Не вважаю себе творчою людиною.
98. Мені легше даються точні науки.
99. Ніхто не оцінить витвори мистецтва, створені мною.
100. Все в мене виходить не так, як треба.
101. Дуже важливо, щоб інші думали про мене добре.
102. Потрібно бути в усьому найкращим (ою).
103. Треба бути ідеальним.
104. Потрібно все робити якнайкраще.
105. Я в нормі тільки тоді, коли я досконалий (а).
106. Справа, не зроблена досконало, не зроблена взагалі.
107. Я боюсь помилитися.
108. В мене виходять всі справи, за які я берусь.

109. Мені здається, якщо щось виходить легко, воно не таке цінне.
110. Якщо щось не виходить, я втішаю себе тим, що зробила (зробив) усе, що в моїх силах.
111. Слід усе неодмінно робити вчасно.
112. Я в нормі, якщо я завжди стараюся.
113. Мої старання важливі для інших.
114. Мої батьки вважають мене старанною людиною.
115. Ну ось, як завжди, запізнилася (запізнився).
116. Ні на що не вистачає часу!
117.Зараз на це немає часу.
118. Швидше! Швидше!
119. Чому в добі тільки 24 години?
120. Я ніколи нічого не встигаю.
121. Не добре відмовляти, якщо тебе про щось просять.
122. Не гарно відмовляти комусь у проханні.
123. Потрібно виконувати бажання інших.
124. Я маю завжди бути в гарному гуморі, щоб радувати інших.
125. Я легко вгадую бажання інших.
126.Я нехтую своїми бажаннями і потребами заради інших.
127. Я піклуюся про блага інших.
128. Необхідно піклуватися про інших.

129. Я жертвую своїм часом заради інших.
130. Я щаслива (щасливий), коли задоволені потреби інших.
131. Я не піддаюсь впливу.
132.Я можу контролювати себе.
133. Я думаю, що тепер буду тримати себе в руках.
134. Я більше нічого не попрошу.
135. Я завжди буду піклуватися про інших.
136.Я завжди маю бути відповідальним
137. Я маю дбати про інших.
138. Треба постійно бути чимось зайнятим.
139. Мій день завжди розпланований.
140. Я думаю, що мій внутрішній світ нікому не цікавий.
141. Мій внутрішній віт не вартий чиєїсь уваги.
142. Мене не помічають.
143. Я покажу їм, що я така /такий ж хороший (а), як будь-який (а) хлопець (дівчина).
144. Якби я народилась (вся) іншої статі, я була (в) щасливішою (им).
145. Мені не комфортно, коли я відрізняюся від інших.
146. Якщо моя думка не збігається із думкою інших, я маю мовчати.

Обробка результатів: За кожну відповідь нараховується певна кількість балів:

«Ніколи» – 0 балів;

«Якщо й думаю так, то рідко» – 1бал;

«Час від часу думаю так» –2 бали;

«Ловлю себе на цій думці частіше, ніж хотілося б» – 3 бали;

«Не можу позбутися цієї думки» – 4 бали.

Потім необхідно підрахувати кількість балів за кожною шкалою (як наведено в ключі):

Не будь, не живи (1–10);

Не дорослішай, не будь самостійним (11–20);

Не будь успішним (21–29);

Не будь першим (30–39);

Не роби (40–41);

Не зближуйся, не кохай (50–59);

Не будь здоровим (60–69);

Не будь значущим (70–74);

Не думай (75–77);

Не відчувай (78–87);

Не належ до групи (88–95);

Не твори (96–98);

Будь досконалістю (99–107);

Старайся (108–113);

Поспішай (114–119);

Звеселяй інших (120–129);

Будь сильним (130–131);

Не будь маленьким, не будь спонтанним (132–138);

Не будь собою (139–145).

Чим більша кількість балів за шкалою, тим більше проявляється ця батьківська заборона в життєвому сценарії нашого респондента.

Додаток В

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографія:

1.1. Гандзілевська Г. Б. Життєві сценарії українських емігрантів (психолого-акмеологічний дискурс): монографія. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. 484 с.

2. Розділи в підручниках та навчальних посібниках:

2.1. Гандзілевська Г. Б. Театр і драматерапія в груповій роботі: навч.-метод. посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 188 с.

2.2. Гандзілевська Г. Психологія творчості («Подорожуючи у невідоме…»): навч.-метод. посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. 156 с.

3. Статті в наукових фахових виданнях,
включених до переліку, затвердженого МОН України:

3.1. Гандзілевська Г. Б. Роль когнітивних технік у процесі самореалізації особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 12. С. 83–93.

3.2. Гандзілевська Г. Б. Застосування психодраматичних прийомів для стимулювання самореалізації особистості у сфері театрального мистецтва. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 11. С. 35–45.

3.3. Гандзілевська Г. Б. Самопізнання особистості студента засобами мистецтва театру. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск: «Актуальні проблеми когнітивної психології»*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 97–107.

3.4. Гандзілевська Г. Б. Особливості творчості XVII–XVIII ст. на прикладі діяльності шкільного театру. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».*

Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 16. С. 41–50.

3.5. Гандзілевська Г. Б. Соціалізація обдарованих молодших школярів через самореалізацію в учнівському колективі. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 17. С. 49–56.

3.6. Гандзілевська Г. Б., Ширяєва Т. М. Можливості застосування психодрами у навчальному процесі ВНЗ під час вивчення іноземної мови. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 18. С. 16 –27.

3.7. Гандзілевська Г. Б. Застосування психодраматичних прийомів для оптимізації дитячої обдарованості. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип.19. С. 63–67.

3.8. Гандзілевська Г. Б. Розвиток концептуальної системи білінгвів засобами психодрами. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 24. С. 30–33.

3.9. Гандзілевська Г. Б. Збереження національної ідентичності творчою діаспорою українців Австралії. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 25. С. 21–25.

3.10. Гандзілевська Г. Б., Левандовська М. Б. Розвиток самоцінності особистості, що переживає кризу середини життя, засобами психодрами. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 22. С. 20–24.

3.11. Гандзілевська Г. Б., Хеленюк А. А. Психологічне осмислення життєвого шляху Гальшки Острозької в поемі Світлани Луцкової «Плач за рожевою птахою». *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск*

«Проблеми емпіричних досліджень у психології». Київ: Гнозис, 2014. Додаток 2 до Вип. 5. С. 178–187.

3.12. Гандзілевська Г. Б. Проблема збереження національної ідентичності українців у творчій спадщині Уласа Самчука: МУРівський період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 30. С. 39–42.

3.13. Гандзілевська Г. Патріотизм життєвого сценарію української письменниці-емігрантки Оксани Лятуринської. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Педагогіка та психологія*: зб. наукових праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. Вип. 743. С. 28–33.

3.14. Гандзілевська Г. Б. Використання геносоціограми для дослідження родинних життєвих ролей особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 1. С. 69–79.

3.15. Гандзілевська Г. Б. Психологічне осмислення травматичного досвіду особистості крізь призму життєвого сценарію: гештальт-терапевтичний підхід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 3. С. 27–38.

3.16. Гандзілевська Г., Шермер Я. Роль сімейних міфів у формуванні патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 4. С. 25–36.

3.17. Гандзілевська Г. Психологічний аналіз патріотично зорієнтованого життєвого шляху Д. Нитченка. *Актуальні проблеми психології :* зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 15. С. 84–90.

3.18. Гандзілевська Г., Поліщук В. Роль сценарних установок у процесі соціокультурної адаптації українських емігрантів. *Науковий вісник*

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: зб. наукових праць / за ред. І. Савенкової. №1 (17). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. С. 41–47.

3.19. Гандзілевська Г. Репрезентація ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв у метафоричних наративах сучасних письменників-емігрантів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип. 5. С. 14–28.

3.20. Пасічник І. Д., Гандзілевська Г. Б. Психологічні особливості формування життєвих сценаріїв острозьких письменників-емігрантів. *Вісник Національного університету оборони України*: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, 2017. Вип. 1 (48). С. 165–172.

3.21. Гандзілевська Г. Б. Реалізація життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді крізь призму соціокультурної адаптації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. 5. С. 65–70.

4. Статті в зарубіжних, періодичних наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

4.1. Gandzilevska G. B. Psychological and Hermeneutic Analyses of Versed «Testament» of Dmytro Nytchenko. *Science and Education: a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2015.III (27), iss. 51. P. 66–70.URL: www.seanewdim.con.

4.2. Gandzilevska G., Levandovska M., Shyriaieva T. Psychological assistance of the personality in the period of mid-age crisis bymeans of psychodrama. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky.* Kosice, 2014. Vol. 2, №2. P. 140–144.

4.3. Gandzilevska G., Shyriaieva T. The Concept of National Identity and its Preservation in the Literary Works of Ukrainian Writers of Australian Diaspora. *Science and Education: a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2015. III (37), iss. 75. P. 95–97.

4.4. Gandzilevska G., Shyriaieva T. The peculiarities of national identity of australian ukrainians in the works of L. Bohuslavets. *Problems of Psychology in the 21st Century*. Scientia Socialis Lithuania, 2014. Vol. 8, №1. P. 16–25. URL: http://oaji.net/articles/444-1403293468.pdf.

4.5. Pasichnyk I. D., Handzilevska H. B., Nikitchuk U. I. Psychological immunity of Ukrainian migrants depending on childhood scenario sets. *Psychological Prospects*. 2017. 30. P. 145–156.

4.6. Левандовская М., Гандзилевская Г. Некоторые аспекты психодраматической работы с клиентами, переживающими кризис среднего возраста: внутренний критик и самоценность. *Журнал практического психолога*: научно-практический журнал. Специальный выпуск: Психодрама: теория и практика. Москва, 2014. № 4. С. 168–176.

5. Статті в інших наукових виданнях
та матеріалах науково-практичних конференцій:

5.1. Гандзілевська Г. Б. Використання психодраматичних прийомів у роботі зі студентами театру «Катарсис» Національного університету «Острозька академія». *Матеріали ІІ Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110-й річниці від дня народження Г.С.Костюка* (19–20 квітня 2010 року). Т. 2. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. С. 327–331.

5.2. Гандзілевська Г. Психодрама як метод стимулювання самореалізації особистості. *Наука і духовність у системі сучасного управління*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції, 19 квітня 2012. Львів: «Сполом», 2012. С. 79.

5.3. Гандзілевська Г. Б., Федорчук С. О. Розвиток креативності засобами театрального мистецтва. *Сучасні дослідження когнітивної психології:* матеріали Міжнародної інтернет-конференції. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. Випуск 1. С. 176–178.

5.4. Гандзілевська Г. Особливості національної ідентичності українців у творах У. Самчука: когнітивний аспект. *Сучасні дослідження когнітивної*

психології : матеріали Міжнародної інтернет-конференції. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 2. С. 30–32.

5.5. Handzilevska H., Shyriaieva T. Psychdrama as a Means of Teaching Gifted Children English Languageas a Second One. *Pedagogica dziecka* / red. M. Jurewich, A. Pawluk-Skrzypek. Lublin: POLIHYMNIA, 2014. P. 133–140.

5.6. Гандзілевська Г., Ширяєва Т. Психологічні ідеї розвитку патріотизму у творах українських письменників-емігрантів. *Філософсько-психологічні аспекти духовності: соціально-економічні трансформації та відродження національної гідності*: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої року митрополита Андрея Шептицького (20 квітня 2015 р.) / за ред. В. П. Мельника, С. Д. Максименка, В. Л. Ортинського; відповід. за вип. В. В. Яцура, Н. І. Жигайло. Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 61–64.

5.7. Гандзілевська Г. Патріотизм як ресурс розгортання життєвого сценарію особистості. *Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект:* зб. тез міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню захисту дітей (3–5 червня 2016 р.). Львів, 2016. С. 49–53.

5.8. Гандзілевська Г. Б. Ресурс життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів. *Українська діаспора: проблеми дослідження*: тези доповідей Міжнародної наукової конференції (27–28 вересня 2016 р., м. Острог) / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2016. С. 262–264.

5.9. Handzilevska H. Psychological process in gof the life scenario development of the emigrant writer D.Nytchenko. *Лабіринти реальності:* зб. наукових праць (за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції) (30–31 жовтня 2016 року) / за заг. ред. д. філос. н. М. А. Журби. Монреаль: CPM «ASF». С. 188–190.

5.10. Гандзілевська Г. Технологія психологічного супроводу мігранта. Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта: «Як знайти акмересурс». *Харківський осінній марафон психотехнологій:* матеріали науково-практичної

конференції (28 жовтня 2017 року, м. Харків) / М-во освіти і науки України, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди та ін. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2017. С. 26.

5.11. Гандзілевська Г. Метафоричні наративи українських письменників-емігрантів у вимірі життєвих ресурсів особистості. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи*: зб. наукових матеріалів ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (17 травня 2017 р., м. Полтава). Полтава: Видавець Шевченко Р. В., 2017. С. 29–32.

5.12. Гандзілевська Г., Нікітчук У. Адаптація опитувальника батьківських заборон С. Максимової. *Особистісне зростання: теорія і практика.* Збірник наукових праць за матеріалами ІІІ-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 27 квітня 2018 р.) / Ред. кол.: Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук / М-во освіти і науки України, Житомирський держ. ун-т ім. І.Франка, соц.-псих. факультет. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 30–33.

5.13. Гандзілевська Г. Психолого-акмеологічні умови реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів. *Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології:* матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (15 травня 2018 р.). С. 111–114.

5.14. Гандзілевська Г. Акмеограма життєвого сценарію Ю. Липи. *Дев'яті Липівські читання:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11–12 травня 2018 р.) / упоряд. С. В. Кучеренко. Полтава : ПУЕТ, 2018. С. 269–277.

5.15. Гандзілевська Г. Б. Психолого-акмеологічний супровід сучасного мігранта у контексті реалізації його життєвого сценарію. *Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни.* Міжнародне науково-практичне видання / заг. ред.: І. Маноха, Г. Собчук. Том ІІІ. Варшава-Київ: ПАН-Гнозис, 2018. С. 7–20.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на засіданнях кафедри психології та педагогіки Національного університету

«Острозька академія» (2009–2018 рр.), на наукових і науково-прикладних зібраннях, зокрема:

Міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, семінарах: I, II наукових конференціях «Сучасні дослідження когнітивної психології» (Острог, 19 лютого 2009 року; 28 травня 2010 року), інтернет конференціях «Сучасні дослідження когнітивної психології» (23 березня – 24 червня 2012; 15 травня – 15 червня 2014 року); науково-практичній конференції «Наука і духовність у системі сучасного управління» (м. Львів, 2012 року), VI, VII наукових конференціях «Українська діаспора: проблеми дослідження» (м. Острог, 25–26 вересня 2014 року; 27–28 вересня 2016 року), VII науково-практичній конференції «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (Київ, 19–21 грудня 2014 року), «Духовність у становленні та розвитку особистості» (Чернівці, 14–15 травня 2015 року), «Досвід України та країн Європейського Союзу у вирішенні актуальних проблем психології в сучасних соціально-політичних умовах» (Київ, 11 грудня 2015 року), «Pedagogy of 21st century: teaching in the world» (Будапешт, 21 листопада 2015 року), «Pedagogy of 21st century: teaching in the world» (Будапешт, 31 травня 2015 року), «Лабіринти реальності»(Монреаль – Рубіжне – Сєвєродонецьк – Харків – Київ – Житомир – Баку – Ніш – Зелена Гура, 30–31 жовтня 2016 року), «Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект», присвяченій Дню захисту дітей (Львів, 3–5 червня 2016 року), семінарі «Релігійне життя на Холмщині і Підляшші: сторінки історії та сучасність» (Люблін, 7–8 червня 2017 року), «Сенс юності і молодості в пошуку не (можливих) стратегій освіти і виховання молоді в умовах постсучасності» (Варшава, 25 квітня 2018 року), «Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології» (Луцьк, 15 травня 2018 року), «Happiness. Concepts – symbols – visualizations» (Варшава, 5–6 червня 2018 року), «Społeczności lokalne wobec wyzwań współczesności–samorządność i inicjatywy oddolne a globalizacja» (Варшава, 8 червня 2018 року);

Всеукраїнських конференціях: психологічному конгресі, присвяченому 110-й річниці від дня народження Г. С. Костюка (м. Київ, 19– 20 квітня 2010

року), науковій конференції «Сучасні дослідження когнітивної психології» (Острог, 15 травня 2013 року), III науково-практичній конференції «Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку» (Рівне, 14–15 листопада 2014 року), II конференції «Прикладна психологія в жанрі казок» (Київ, 12 грудня 2014 року), III конференції з прикладної психології в жанрі казок «На хуторі казкотерапії» (Київ, 11–13 грудня 2015 року), IV фестивалі психодрами (Київ, 12–14 жовтня 2015 року), науково-практичній конференції з міжнародною участю «Реабілітація осіб з адиктивною поведінкою на основі християнської психології» (Острог, 21 листопада 2014 року), V науково-практичній конференції, присвяченій року митрополита Андрея Шептицького «Філософсько-психологічні аспекти духовності: соціально-економічні трансформації та відродження національної гідності» (Львів, 20 квітня 2015 року), II науково-практичній конференції «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (Полтава, 17 травня 2017 року);

Регіональних і міжуніверситетських наукових конференціях: XIV–XVIII, XX–XXIII науково-викладацьких конференціях Національного університету «Острозька академія» «Дні науки» (Острог, 19–20 березня 2008 року; 23–24 березня 2010 року, 23–24 березня 2011 року, березень 2013 року, березень 2014 року, 16–25 березня 2015 року, 19–21 квітня 2016 року, 27–30 березня 2017 року, 27–30 березня 2018 року), Рівненському обласному науково-практичному семінарі для вчителів недільних шкіл (14 листопада 2015 року).

Адміністрація Президента України

Головний департамент інформаційної політики

11.06.2018 № 11-06/200

На №

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ Галини Борисівни

Презентовані у праці Гандзілевської Г.Б. результати емпіричного дослідження проблематики життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб в умовах пристосування до нового соціального середовища були враховані в діяльності департаменту під час опрацювання звернень громадян та інституцій громадянського суспільства, розробці відповідних проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної інформаційної політики держави, забезпечення реагування на новітні соціально-політичні виклики сьогодення.

Запропоновані авторкою практичні інформаційно-комунікаційні технології психолого-акмеологічного супроводу вимушених переселенців, зокрема щодо дослідження ресурсного потенціалу життєвого сценарію особистості, відновлення акмеологічних компетентностей, розвиток навичок і компетенцій щодо їх використання, можуть бути застосовані в процесах формування інформаційного супроводу стратегій та технологій з метою забезпечення реінтеграції внутрішньо переміщених осіб та їх успішної соціокультурної адаптації.

Керівник Головного
департаменту інформаційної політики **А.Жигулін**

Національний університет
"Острозька академія"

Факультет
міжнародних відносин

The National University of
Ostroh Academy

Faculty of
International Relations

№ 179.1/18 від «07» червня 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Результати дисертаційного дослідження Г.Б. Гандзілевської протягом 2014-1018 років впроваджувались як при викладанні навчальних курсів на факультеті міжнародних відносин, так і при проведенні студій Науково-дослідницького центру «Інститутом досліджень української діаспори» Національного університету «Острозька академія». Зокрема, здійснений дослідницею аналіз життєвих сценаріїв як соціально-психологічного феномену емігрантів різних еміграційних хвиль, особливо емігрантів дорослого віку (акмеперіоду), було використано при викладанні навчальних дисциплін «Українська закордонна історіографія» (групи МІ-1) та «Закордонне українство» (групи ММв-1).

У межах реалізації одного із завдань НДЦ «Інститут досліджень української діаспори», основним напрямком діяльності якого є опрацювання наукових проблем, пов'язаних із вивченням різних аспектів життя української діаспори, авторка досліджувала особливості акмереалізації життєвих сценаріїв українців, які проживають поза межами рідного краю, зокрема діяльність та творчий доробок українських письменників-емігрантів у акмеперіоді. Результати дослідження апробовувались на міжнародних конференціях, організованих НДЦ.

Декан факультету міжнародних відносин,
директор НДЦ «Інститут досліджень
української діаспори»
доктор історичних наук, професор А.Є. Атаманенко

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» 22554107 КАНЦЕЛЯРІЯ THE NATIONAL UNIVERSITY OF «OSTROH ACADEMY»

35800 Україна, Рівненська обл.,
м. Острог, вул. Семінарська, 2
тел./факс +38 (03654) 3-08-32

http://www.oa.edu.ua
e-mail: dekanat.mv@oa.edu.ua

2 Seminarska Street, Ostroh, Rivne Region,
35800 Ukraine
tel./fax +38 (03654) 3-08-32

Wydział Nauk Społecznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
NIP 525 000 74 25
tel. 22 59 34710

Warszawa, 26 kwietnia 2018
WNS/D/169

ZAŚWIADCZENIE

o wdrożeniu wyników badań "Psychologia scenariuszy życiowych w okresie „akme" ukraińskich emigrantów" w trybie przewodu habilitacyjnego dr Handzilewskiej Halyny Borysiwny ze specjalności 19.00.07 - psychologia pedagogiczna i wiekowa

W latach 2017-2018 na Wydziale Nauk Społecznych SGGW w Warszawie w ramach badań statutowych i zajęć prowadzonych z Zakładem Historii Edukacji Katedry Edukacji i Kultury wprowadzone zostały opracowane przez H. Handzilewską teoretyczne i metodologiczne aspekty problematu wdrażania scenariuszy życiowych ukraińskich imigrantów żyjących w okresie „akme", w szczególności, specyfiki kształtowania i odbudowy jego zasobów w warunkach adaptacji społeczno-kulturowej na przykładzie psychologicznej analizy drogi życiowej ukraińskich pisarzy-emigrantów. Wyniki pracy, które są uniwersalne dla każdej kultury, były testowane na wykładach i ćwiczeniach z Pedeutologii, Arteterapii oraz Media w edukacji.

Wyniki badań były konsultowane z kierownikiem Zakładu Historii Edukacji dr Yuriyem Plyską oraz z Dziekanem d/s dydaktyki dr Iwoną Błaszczak. Podczas pracy konsultacyjnej z ukraińskimi studentami, które studiują na tej uczelni, dr H. Handzilewska razem z prowadzącymi przedmiot korzystali z materiałów pracy naukowej, dotyczących dostosowania społeczno-kulturowego ukraińskich emigrantów w zależności od propozycji scenariuszy. Zostały przetestowane niektóre pozycje narzędzi diagnostyczno-korekcyjnych, mających na celu identyfikację, rozpoznawanie i korygowanie decyzji scenariusza, które mają destrukcyjny wpływ na proces adaptacji międzykulturowej.

Wyniki poszukiwań naukowych dr H. Handzilewskiej znalazły odzwierciedlenie we wspólnej monografii *Pedagogika dziecka*/ red. M. Jurewicz, A. Pawluk-Skrzypek – Lublin: POLIHYMNIA, 2014 – S.133-140 ISBN: 978-83-7847-207-0, w której autorka przedstawiła wyniki badań dot. psychicznych cech charakterystycznych dla dzieci utalentowanych oraz rolę psychodramy w rozwijaniu ich potencjału twórczego oraz w wystąpieniu na V Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Sens dojrzewania i młodości. W poszukiwaniu (nie)możliwych strategii kształcenia i wychowania młodzieży w warunkach płynnego społeczeństwa" (WNS SGGW, Warszawa, 25.04.2018).

Przedstawione w badaniu psychologiczne rekonstrukcje scenariuszy życiowych ukraińskich pisarzy-emigrantów, w szczególności przedstawicieli stowarzyszeń literackich "Tank" i "My" (Warszawa), mogą być wykorzystane m.in. na wydziałach ukrainistyki w procesie edukacyjnym zagranicznych szkół wyższych.

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie
WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH
02-787 Warszawa, ul. Nowoursynowska 166

PRODZIEKAN ds. DYDAKTYKI
Wydziału Nauk Społecznych

/ Dr Iwona Bieleczak /

УКРАЇНА
Тернопільська обласна рада
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка
Вул. Ліцейна, 1, м. Кременець,
Тернопільська обл., 47003
тел/факс: **(035-46) 2-19-91**
ел. пошта: **kgpa@ukrpost.ua**

UKRAINE
Ternopil Regional Council
Taras Shevchenko Regional Humanitarian-Pedagogical Academy of Kremenets
1, Litseina St. Kremenets,
Ternopil Region, 47003
phone/fax: **(035-46) 2-19-91**
e-mail: **kgpa@ukrpost.ua**

№ 05-16/93 « 03 » 05 2018 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2017–2018 навчального року в Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії ім. Тараса Шевченка впроваджувалися розроблені Г. Б. Гандзілевською теоретичні й методичні аспекти проблеми реалізації життєвих сценаріїв мігрантів у акмеперіоді. Теоретичні та емпіричні результати дисертації – зокрема, запропонована авторкою прогностична модель життєвого сценарію, сконструйована крізь призму психолого-акмеологічного дискурсу; структурно-змістова характеристика акмеперіоду емігранта як сензитивного вікового періоду для реалізації акмепотенціалу його життєвого сценарію; акмеологічна концепція та модель життєвого сценарію мігранта; класифікація стратегій адаптації особистості відповідно до модальності контакту індивіда з навколишнім середовищем; алгоритм відновлення психолого-акмеологічного потенціалу життєвого сценарію у вимірі пристосування до нового середовища; акмеологічні технології, спрямовані на корегування деструктивних сценарних рішень (акмеологічних бар'єрів) і розвитку ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв особистості – апробовувались та знайшли практичне застосування під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Етнопсихологія», «Вікова психологія», «Психологічна діагностика та корекція» (к. психол. н., доцент М. Б. Боднар, к. психол. н., доц. Н. М. Савелюк).

Презентовані у дослідженні психологічні реконструкції життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів, зокрема представників другої та третьої хвилі еміграції, можуть бути використані під час реалізації завдань й інших навчальних курсів: таких, як «Психологія особистості», «Психолінгвістика», «Психотерапія».

Результати дослідження та їх упровадження обговорені й отримали схвальну оцінку на засіданні кафедри педагогіки та психології (протокол № 17 від 02.05.2018 року).

Зав. кафедри педагогіки та психології, канд. пед. наук, доцент **Л. М. Кравець**

Проректор з навчальної роботи, канд. психол. наук, доцент **М. Б. Боднар**

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
вул. В.Чорновола, 74,м. Рівне, 33028; тел.64-96-60, 64-96-61; факс 63-64-73
E-mail: roippo.rv@ukr.net, код ЄДРПОУ 02139765

17.05.18 № 01-16/549 На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

«Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Концептуальні ідеї праці Г. Б. Гандзілевської впроваджувалися у Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти упродовж 2017–2018 навчального року. Результати дисертації, зокрема акмеологічна концепція реалізації життєвих сценаріїв особистості у вимірі психологічного імунітету; структурно-змістові особливості акмеперіоду особистості, як одного з етапів життєвого шляху, сензитивного для творчої самореалізації; певні аспекти діагностично-корекційного інструментарію, спрямованого на виявлення, розпізнання та корегування сценарних рішень, що деструктивно впливають на пристосування до нового середовища, життєвих змін; технології відновлення та розвитку акмеологічних ресурсів особистості, апробовано кандидатом психологічних наук І. А. Шестопал на семінарах, засіданнях лабораторії психології професіоналізму у руслі діяльності Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Були використані матеріали наукової праці, присвячені емпіричному дослідженню конструктів прогностичної моделі життєвого сценарію мігрантів, зокрема функціональних можливостей сценарних установок та залежність

компонентів акмеологічного потенціалу життєвого сценарію емігранта від типу творчої діяльності, для висвітлення тем, присвячених розкриттю життєвої інтенції особистості.

Запропоновані автором психологічні реконструкції життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів, зокрема акмеограми лідерів літературних об'єднань другої та третьої хвиль еміграції, отримали позитивні схвальні відгуки та рекомендовані до впровадження на курсах підвищення кваліфікації педагогів з метою подальшого використання у навчально-виховному процесі для розвитку та збереження національної ідентичності учнів, формуванні їхньої патріотично зорієнтованої життєвої позиції та розкритті потенційних можливостей педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження Гандзілевської Г. Б. затверджено на засіданні кафедри психології, педагогіки та корекційної освіти (протокол № 8 від 26.04.2018).

Проректор з науково-педагогічної роботи,
кандидат педагогічних наук, доцент Т. М. Гавлітіна

Підпис Гавлітіної Т. М. засвідчую
Зав. канцелярії С. І. Шепель

Національний університет
водного господарства
та природокористування

National University of Water
and Environmental
Engineering

24. 05. 18 № 011/14

ДОВІДКА
про використання в навчальному процесі
Національного університету водного господарства та природокористування
результатів досліджень і розробок, одержаних при виконанні дисертаційної роботи
Гандзілевської Галини Борисівни на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

Використані у навчальному процесі науково-методичні розробки та результати досліджень докторанта Гандзілевської Г.Б., що викладені в її дисертаційній роботі «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» забезпечують набуття студентами теоретичних знань і сприяють отриманню практичних навичок відновлення та розвитку їхніх акмеологічних ресурсів. Під час занять впроваджувалися результати дослідження проблеми формування та розгортання життєвих сценаріїв мігрантів у акмеперіод – віковий період життєвого шляху, найбільш сензитивного для реалізації акмепотенціалу життєвої програми.

Теоретичні та емпіричні результати застосування психолого-акмеологічного підходу до вивчення проблеми акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів залежно від типу міграції, апробовувались на навчальних курсах «Психологія», «Психологія вищої школи», «Психолого-педагогічне дослідження особистості» (к. психол. н., доц. Н. Оксентюк). Особливе значення у підготовці до тем «Психологія особистості. Розвиток особистості» та «Я-концепція», «Індивідуально-психологічні властивості особистості» мала значення сконструйована авторкою універсальна прогностична модель життєвого сценарію індивіда, що включає архітектоніку його акмеологічного потенціалу. Для розуміння студентами особливостей акмереалізації особистості в інокультурному середовищі, використовувалась акмеологічна модель життєвого сценарію українського емігранта, де враховано типи міграції, психологічні реконструкції життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів та результати наративного аналізу їхніх творів у вимірі чинників та умов відновлення і розвитку їхніх акмеологічних ресурсів.

Акмеологічна концепція реалізації життєвих сценаріїв особистості; класифікація стратегій адаптації особистості відповідно до модальності контакту індивіда з навколишнім середовищем; акмеологічні технології, спрямовані на успішну адаптацію та ін. можуть знайти практичне застосування під час читання інших навчальних курсів студентам спеціальностей «Педагогіка вищої школи» й «Управління навчальним закладом» та інших спеціальностей, які обрали для вивчення курс «Психологія». Результати дослідження та їх упровадження обговорені й отримали схвальну оцінку на засіданні кафедри суспільних дисциплін (протокол № 13 від 26 квітня 2018 року).

Проректор з наукової роботи
та міжнародних зв'язків
НУВГП
д.е.н. проф. Н.Б. Савіна

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ * НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ * 02071116

Україна, 33028
м. Рівне, вул. Соборна, 11
+380362 633 098
факс +380362 633 209

mail@nuwm.edu.ua
www.nuwm.edu.ua

Ukraine, 33028, Rivne
11 Soborna St.
+380362 633 098
fax +380362 633 209

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-55,
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TERNOPIL VOLODYMYR HNATIUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 55
e-mail: info@tnpu.edu.ua

від "23" 05 2018 р. № 677-33/03

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Результати дисертаційного дослідження Г. Б. Гандзілевської, присвяченого вивченню проблеми акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів, було впроваджено в навчально-виховний процес професійної підготовки студентів факультету педагогіки і психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка упродовж 2017-2018 навчального року.

Для реалізації завдань навчальних програм з психології мали значеннязапропонована авторкою акмеологічна концепція життєвих сценаріїв особистості у контексті функціонування психологічного імунітету; структурно-змістовіособливості акмеперіоду особистості, як одного з етапів життєвого шляху, що є сензитивним дляпродуктивної реалізації життєвої програми; результати емпіричного дослідження конструктивних та деструктивних компонентів прогностичної моделі життєвого сценарію, що виражає його акмеологічний потенціал.

Певні аспекти діагностично-корекційного інструментарію, спрямованого на виявлення, розпізнання та корегування сценарних рішень, що деструктивно впливають на пристосування до життєвих труднощів; техніки акмеологічного тренінгу, завдання щоденникапсихологічної самодопомоги, спрямованих на відновлення та розвиток акмеологічних ресурсів особистості, використовувались на практичних заняттях, семінарах з нормативних навчальних дисциплін.

Презентовані у дослідженні теоретичні та емпіричні результати вивчення особливостей розгортання життєвих сценаріїв українських емігрантів можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти у навчально-виховному процесі для доповнення змісту таких навчальних дисциплін як «Етнопсихологія», «Соціальна психологія» та ін.

Результати впровадження заслухані та схвалені на засіданні кафедри практичної психології (протокол № 9 від 4 травня 2018 року).

Завідувач кафедри практичної психології Г. К. Радчук

Проректор з наукової роботи та міжнародного співробітництва Г. І. Фальфушинська

101677

УКРАЇНА

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА АКАДЕМІЯ» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. Наукове містечко,59, (о. Хортиця), м. Запоріжжя, 69017, Тел/факс (061) 286-53-04,
e-mail: info@khnnra.zp.ua Код ЄДРПОУ 22 133 718, р/р 35411001242167, р/р 35416002042167 МФО 813015,
(бюдж. рах.); р/р 35429301042167, МФО 813015 ГУДКСУ в Запорізькій обл. (позабюдж. рах.)

Від 24.05.18 № 01-11/561

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Основні положення дисертації Г.Б. Гандзілевської, присвяченої дослідженню акмереалізації життєвого сценарію мігранта у просторі соціокультурної взаємодії, дали змогу концептуально збагатити навчальні програми підготовки студентів спеціальності «Соціальна робота» з додатковою спеціальністю «Соціально-психологічна реабілітація» КВНЗ «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР. Результати теоретичного та емпіричного дослідження конструктів запропонованої авторкою прогностичної моделі акмереалізації життєвого сценарію, що виражає архітектоніку розгортання акмеологічних ресурсів з урахуванням пасивного, творчо-пошукового, активного досвіду мігранта у вимірі функцій/гіперфункцій психологічного імунітету впроваджувались під час реалізації завдань навчальних програм «Етнічна психологія», «Соціальна психологія» доцентом кафедри соціальної роботи, кандидатом психологічних наук, доцентом Антоненко І.Ю. протягом 2017-2018 навчального року.

Змістово-просторові особливості акмеперіоду особистості, науково-психологічні підходи, що презентують прогностичний потенціал життєвого

сценарію стосовно його акмереалізації знайшли своє відображення у таких навчальних дисциплінах «Етнічна психологія», «Соціальна психологія». Результати дослідження літературних об'єднань у вимірі акмеологічного простору та акмеограми лідерів другої та третьої хвилі еміграції використовувались на семінарських та практичних занять.

Особливе значення для реалізації завдань навчального курсу «Соціально-психологічні аспекти формування життєвої компетентності» к.психол.наук, доцентом кафедри соціальної роботи Пановим М.С. мав комплекс діагностично-корегувальних методів стратегій акмеологізації особистості засобами наративізації та психодрами.

Результати дослідження та їх упровадження обговорено та отримали схвальну оцінку на засіданні кафедри соціальної роботи від 22 лютого 2018 року протокол № 7.

Перший проректор
КВНЗ «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія» ЗОР,
кандидат педагогічних наук, доцент О.Л. Позднякова

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

58002, м.Чернівці, вул. М.Коцюбинського, 2, тел. (0372) 584810, 584811, факс (0372) 552914, e-mail: rector@chnu.edu.ua

30.05.2018 № 17/17-1456

На №_____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2017–2018 років на базі кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковичаздійснювалася апробація та впровадження основних теоретичних положень та емпіричних результатів і висновків дисертаційного дослідження Галини Борисівни Гандзілевської, у якому висвітлено й обґрунтованопсихологічні засади акмереалізації життєвого сценарію мігранта у просторі соціокультурної взаємодії.

Упровадження здійснювалося шляхом включення теоретичних положень роботи до змісту лекційних курсів із навчальних дисциплін «Психологія особистості», «Психологія зрілості з акмеологією», «Сучасні напрямки соціальної психології (к. психол. н, доц. Я. Ф. Андрєєва, к. психол. н., доц. О. М. Поліщук). Результати теоретичного та емпіричного дослідження конструктів,запропонованої авторкою прогностичної моделіакмереалізації життєвого сценарію, що виражаєархітектоніку розгортання акмеологічних ресурсів з урахуванням пасивного, творчо-пошукового, активного досвіду мігранта у вимірі функцій/гіперфункцій психологічного імунітету, дали змогу концептуально збагатити навчальні програми підготовки студентів спеціалізації «Психологія».Особливе значення для реалізації завдань семінарських і практичних занять із курсів«Психологія зрілості з акмеологією», «Психологія особистості»мав комплекс діагностично-корегувальних методів стратегій акмеологізації особистості засобами наративізації та психодрами.

Окремі фрагменти роботи, присвячені змістово-просторовим особливостям акмеперіоду мігрантів; дослідженню літературних об'єднань у вимірі акмеологічного простору, психологічним реконструкціям акмеограм лідерів другої та третьої хвилі еміграції обговорювалися на засіданнях та науково-практичних семінарах кафедри психології.

Перший проректор,
професор Петришин Р. І.

Андрєєва Ярослава Федорівна
+380996433438

Чернівці, ЧНУ, зам. Б-036, т. 3000

Кооперація: взаємодопомога, демократія та мир!

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
36014, м. Полтава, вул. Коваля 3
п/р 26008000019421 в АТ «Укрексімбанк», МФО 322313, код за ЄДРПОУ 01597997
тел. (0532) 50-91-70, факс (0532) 50-02-22, e-mail: can@puet.edu.ua

№ 45-15/38 від «25» 05 2018 р.
на № _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Результати дисертаційного дослідження Г. Б. Гандзілевської, зокрема історико-психологічні реконструкції життєвих сценаріїв письменників-емігрантів другої та третьої хвилі, що включають акмеограму Юрія Липи, були впровадженні у наукову частину проекту Благодійного Фонду імені Івана та Юрія Лип «Дорогами пам'яті». Психологічний аналіз життєвого шляху та творчого доробку Юрія та Івана Лип, здійснених відповідно до розробленої авторкою теоретико-прогностичної моделі життєвого сценарію та акмеологічної концепції реалізації життєвої програми мігранта, апробовувались та знайшли практичне застосування під час IX Липівських читань (м. Полтава, 11-12 травня 2018 р.).

Ректор **О. О. Нестуля**

Коливушка
56 37 03

УКРАЇНА
ВИКОНКОМ ОСТРОЗЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВІДДІЛ ОСВІТИ
35800 м. Острог, пр.Незалежності,85 , тел / факс 8 (03654)3-00-82, e-mail osvita_ostrog @ i .ua.

14.05.2018 №01-21/104

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2017/2018 навчального року у загальноосвітніх закладах м.Острога упроваджувалися результати дисертаційного дослідження Гандзілевської Г.Б.. Психолого-біографічний аналіз життєвого шляху острозьких письменників-емігрантів, які походили з міста Острог або мали покликання навчатись у цьому місті чи викладати в Острозькій Академії (І. Вишенський, А. Павлюк, О. Лятуринська, І. Огієнка, О. Стефанович), історико-психологічні реконструкції лідерів літературних об'єднань другої і третьої хвиль еміграції та психологічний аналіз їхнього творчого доробку, здійснених відповідно до розробленої авторкою теоретико-прогностичної моделі життєвого сценарію та акмеологічної концепції реалізації життєвої програми мігранта, апробовувались та знайшли практичне застосування під час висвітлення відповідних тем на уроках української літератури вчителями Ковальчук Л.А., Харитоненко Н.М., Кузьменко О.Є., Павлунь М.В., Савчук Н.А., Панасюк З.М.

Практичне спрямування праці дозволило використати її результати у проведенні Гандзілевською Г.Б. циклу семінарів для вчителів української та іноземної мови, що мали на меті ознайомити учасників з психолого-акмеологічними технологіями, що є універсальними у розвитку ресурсів життєвого сценарію та формуванні акмеологічних компетентностей.

Начальник відділу освіти Л.Кухарук

УКРАЇНА

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ НЕТІШИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
30100, Хмельницька область, м.Нетішин, вул. Михайлова, 4
тел (факс) (03842) 3-33-05, 3-44-40 E-mail: osvitanetishyn@ukr.net

30.05.2018 № 03/300

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2017–2018 навчального року у закладах загальної середньої освіти м. Нетішина упроваджувалися основні положення дисертаційної праці Г. Б. Гандзілевської. Під час висвітлення тем, присвячених еміграційній літературі, на уроках української літератури вчителями Фабрицькою С.В., Голошумовою І.В., Чмелюк М.В. використовувалися психолого-історичні реконструкції акмеограм життєвих сценаріїв лідерів літературних об'єднань другої та третьої хвилі еміграції (Ю. Липи, Є. Маланюка, У. Самчука, Г. Костюка, Д. Нитченко), та психологічний аналіз творчого доробку сучасних письменників-емігрантів. Особливе значення мали результати психолого-біографічного аналізу життєвого шляху острозьких письменників-емігрантів, траєкторію досягнень яких в акмеперіоді реконструйовано відповідно до акмеологічних цілей, завдань та ресурсів їхніх життєвих сценаріїв.

Практичне спрямування праці дозволило авторці продемонструвати техніки акметренінгу, що є одним із результатів дослідження, для психологів, учителів української мови та літератури та зарубіжної літератури, з метою оптимізації стратегій їхньої успішної самопрезентації.

Начальник управління освіти В.М.Мисько

Полонська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №2

Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади

вул. Лесі Українки, 108, м. Полонне, Хмельницька область, 30500, тел. (03843) 3-23-97, 3-21-97

Polonne_zosh2@i.ua код 22766642

від 30.05.2018 № 01-27/108

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2017–2018 навчального року у загальноосвітніх закладах м. Полонне упроваджувалися основні положення дисертаційної праці Г. Б. Гандзілевської. Під час висвітлення тем, присвячених еміграційній літературі, на уроках української літератури вчителями (Луценко Л.В., Приймак Т.В.) використовувалися психолого-історичні реконструкції життєвих сценаріїв та психологічний аналіз творчого доробку письменників- емігрантів. Особливе значення мали акмеорами лідерів літературних об'єднань другої та третьої хвилі еміграції (Ю. Липи, Є. Маланюка, У. Самчука, Г. Костюка, Д. Нитченко), траєкторію досягнень яких в акмеперіодірекунструйовано відповідно до акмеологічних цілей, завдань та ресурсів їхніх життєвих сценаріїв, з урахуванням акмеологічних компетентностей.

Практичне спрямування праці дозволило авторці продемонструвати техніки акметренінгу, що є одним із результатів дослідження, для вчителів Луценко Л.В., Приймак Т.В. художнього циклу, з метою оптимізації стратегій успішної самопрезентації.

Директор школи **В.Лапець**

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

вул. Семінарська, 2, м.Острог, Рівненська обл., Україна, 35800, тел./факс (03654) 2-29-49, e-mail: osa@oa.edu.ua, www.oa.edu.ua

від 16.05.2018 № 147
на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Результати дисертаційного дослідження Г.Б. Гандзілевської, зокрема запропоновані авторкою технології психолого-акмеологічного супроводу мігранта, апробовувались у продовж 2015-2018 років у Науковому Центрі «Інститут практичної психології та психотерапії» Національного університету «Острозька академія» під час реалізації завдань практичної лабораторії «Психосоціальна підтримка та реабілітація постраждалих унаслідок бойових дій», сертифікатної програми з практичної психології, «Мистецтво самопрезентація», «Корекція життєвих сценаріїв методами психодрами і казкотерапії», тематичних начальних тренінгів, психологічних консультацій самою авторкою та к.психол. н. Т.М. Ширяєвою, к.психол.н. М.А. Шугай. Основні положення і висновки дисертації дали змогу концептуально збагатити сертифікатні програми та стали основою для моделювання та створення програм реінтеграції та психологічної підтримки особи в умовах адаптації до життєвих труднощів. Спрямовані на діагностування та корегування деструктивних сценарних рішень та розвитку ресурсного потенціалу життєвих сценаріїв особистості запропоновані методи мають значення для особистісного розвитку учасників програм, так й професійної їх підготовки. Результати дослідження та їх упровадження обговорені й отримали схвальну оцінку на засіданні кафедри психології та педагогіки (протокол №10 від 15 травня 2018 року).

Проректор
з науково-педагогічної роботи,
д. філос. н., доц. Д.М. Шевчук

Директор
Наукового Центру «Інститут практичної психології та
психотерапії», к. психол. н., доц. М.А. Шугай

Товариство з обмеженою відповідальністю
«Київський Гештальт Університет»

04212, м. Київ, вул.Малиновського 15/3, кв.76 Тел.:(044)229-43-08
Код ЄДРПОУ 36697980
Р/р 26002056211253 в ПАТКБ'Приват Банк'
МФО 380269 в м. Києві
Свідоцтво платника єдиного податку
Серія А №363918
№ ___54 ____ від _22.01.2018 р .__

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2016–2017 років у Київському гештальт університеті впроваджувалися розроблені Г. Б. Гандзілевською теоретичні та методичні аспекти проблеми розгортання життєвих сценаріїв мігрантів у акмеперіоді, зокрема специфіки формування та відновлення акмеологічного ресурсу в умовах пристосування до нового соціального середовища. Результати дисертації, зокрема історико-психологічні реконструкції українських письменників-емігрантів, здійсненні відповідно розробленій авторкою теоретико- прогностичної моделі життєвого сценарію, яка інтегрує свідомі та несвідомі процеси ідентифікації у вимірі індивід-особистість-індивідуальність; акмеологічна концепція реалізації життєвих сценаріїв особистості у вимірі психологічного імунітету; класифікація стратегій адаптації особистості відповідно до модальності контакту індивіда з навколишнім середовищем; алгоритм відновлення психолого- акмеологічного потенціалу життєвого сценарію у вимірі пристосування до нового середовища; акмеологічні технології, спрямовані на корегування деструктивних сценарних рішень (акмеологічних бар'єрів) та розвитку ресурсного потенціалу життєвих

сценаріїв особистості, апробовувались та знайшли практичне застосування під час підготовки студентів спеціалізації «Психодіагностика і психокорекція життєвих сценаріїв методом казкотерапії в гештальт-подході», у тематичних начальних тренінгових програмах, психологічних консультаціях (О.Колобовнікова). Практичне спрямування праці дозволяє використовувати її результати і у інших навчальних програмах Київського гештальт університету.

Директор Дідковська І.В.

Методичний директор, канд. мед.-псих. наук Смолін Г. С.

М.П.

«25» квітня 2018 р.

№21

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2016–2017 років на базі хостелу «Clasic Group» (ul.Husarii 41, 02-951 Warshawa) було впроваджено результати дисертаційного дослідження Г. Б. Гандзілевської на тему: «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів». У формі консультацій була запропонована О. Завадською інформаційна підтримка з питань особливостей міжкультурної адаптації для українських емігрантів, які проживають у хостелі. З метою оптимізації соціокультурної адаптації для українців, які мешкають у Варшаві, дисертантка (Г. Гандзілевська) презентувала діагностично-корекційну програму, спрямовану на виявлення та корегування деструкційних сценарних рішень (13.10.17–15.10.17). Позитивні відгуки учасників зустрічі свідчать про ефективність та перспективи її застосування.

Власниця хостелу

Олена Завадська

Classic Group
Olena Zavadska
ul. Husarii 41, 02-951 Warszawa
NIP 9512403792 REGON 363432505

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ "КРИМСОС"

Код ЄДРПОУ 39884344

21.05.2018 № 195

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2017–2018 років у ГО «КримСОС» було апробовано та впроваджено науково-прикладні розробки дисертаційного дослідження Гандзілевської Г.Б.. Упровадження здійснювалося шляхом включення у психологічну практику, спрямовану на психологічну допомогу у реінтеграції особистості, технік акмеологічного тренінгу та завдань Щоденника психологічної самодопомоги для мігранта («Як знайти акмересурс»). Особливе значення для реалізації завдань психологічного супроводу такого характеру мали результати та висновки емпіричного дослідження конструктів запропонованої авторкою прогностичної моделі життєвого сценарію, що виражає архітектоніку розгортання його ресурсного потенціалу з урахуванням пасивного, творчо-пошукового, активного досвіду особистості, та включає психологічні бар'єри, що мають значення у пристосуванні мігранта до життєвих змін.

(підпис)

Даценко Ю. М.

Юридична адреса: м. Київ, вул. Суворова, буд.9
Поштова адреса: 03150 м. Київ, вул. Німецька, 3, оф. 8
тел.: (044) 500 58 60
E-mail: help@krymsos.com

Громадська організація
«Центр спільного розвитку
«Дієва громада»

92703, Луганська область,
м. Старобільськ
вул. Чернишевського 23 а
(066)065-81-25
dievagromada@gmail.com

Банк: ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»
у м. Старобільськ
МФО банку: 304795
р/р 26005053725046
Код за ЄДРПОУ: 40306815

№ 21

«10» лютого 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2016–2018 років у Громадська організація «Центр спільного розвитку «Дієва громада» впроваджувала результати дослідження проблеми реалізації життєвих сценаріїв мігрантів крізь призму соціокультурної адаптації. Під час консультаційної роботи внутрішньо переміщених осіб ГО "ЦСР" Дієва громада" був апробований діагностично-корекційний інструментарій, спрямований на виявлення, розпізнання та корегування сценарних рішень, що деструктивно впливають на процес адаптації. Особливо цінними для реінтеграції внутрішньо переміщених осіб виявилися запропоновані авторкою технології психолого-акмеологічного супроводу мігранта, зокрема Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта («Як знайти акмересурс»), спрямованого на дослідження акмеологічних ресурсів життєвого сценарію засобами наративізації, відновлення акмеологічних компетентностей, розвиток навиків їх використання.

Презентовані у дослідженні психологічні реконструкції життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів, зокрема представників другої та третьої хвилі еміграції, та наративний аналіз їхнього творчого доробку, здійснених відповідно до розробленої авторкою прогностичної моделі життєвого сценарію, із врахуванням алгоритму відновлення його акмеологічного потенціалу, можуть бути використані зацікавленими як приклад конструювання ефективних стратегій самопрезентації в новому культурному середовищі у вимірі психологічного імунітету.

З повагою

голова ГО "ЦСР "Дієва громада"
Очкурова О.С.

Громадська організація «ЦЕНТР СПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ «ДІЄВА ГРОМАДА» код 40306815 Україна Луганська обл. м.Старобільськ

УКРАЇНА
УПРАВЛІННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНИЙ ЗАКЛАД
«ВОЛИНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ГОСПІТАЛЬ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ»
43001, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Стефаника 3, А, тел./ факс : 721 443
E-mail: hospital.iv@gmail.com код ЄДРПОУ 03398888

29.05.2018 № 33-1

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
ГАНДЗІЛЕВСЬКОЇ ГАЛИНИ БОРИСІВНИ

Упродовж 2017–2018 року було апробовано та впроваджено у ЛПЗ «Волинський обласний госпіталь ветеранів війни» науково-прикладні розробки дисертаційного дослідження Гандзілевської Г.Б.. Техніки акмеологічного тренінгу та завдання Щоденника психологічної самодопомоги для мігранта («Як знайти акмересурс»), розроблених авторкою у результаті емпіричного дослідження особливостей акмереалізації життєвих сценаріїв українських мігрантів, використовувались під час психологічних консультацій, тренінгів, індивідуальної та групової психотерапії, психологічної реабілітації учасників АТО та їх родин, внутрішньо переміщеним особам (переселенцям) практичним психологом Ізмаїловим Русланом Петровичем. Вагоме значення для конструювання психологічного супроводу реінтеграції особистості мали запропоновані авторкою увлення про акмебар'єри та акмересурси життєвого сценарію, акмеограми лідерів другої та третьої хвилі еміграції, психологічні аналізи наративів письменників-емігрантів. Висновки дисертації дають змогу концептуально збагатити знання практикуючого психолога з питань моделювання та створення програм психолого-акмеологічного супроводу особистості в умовах соціокультурної адаптації.

Головний лікар
ЛПЗ «Волинського обласного
госпіталю ветеранів війни»
« » травня 2018р. Т.О.Масікова